De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 24

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 24. J.B. Wolters, Groningen / Den Haag 1930

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008193001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

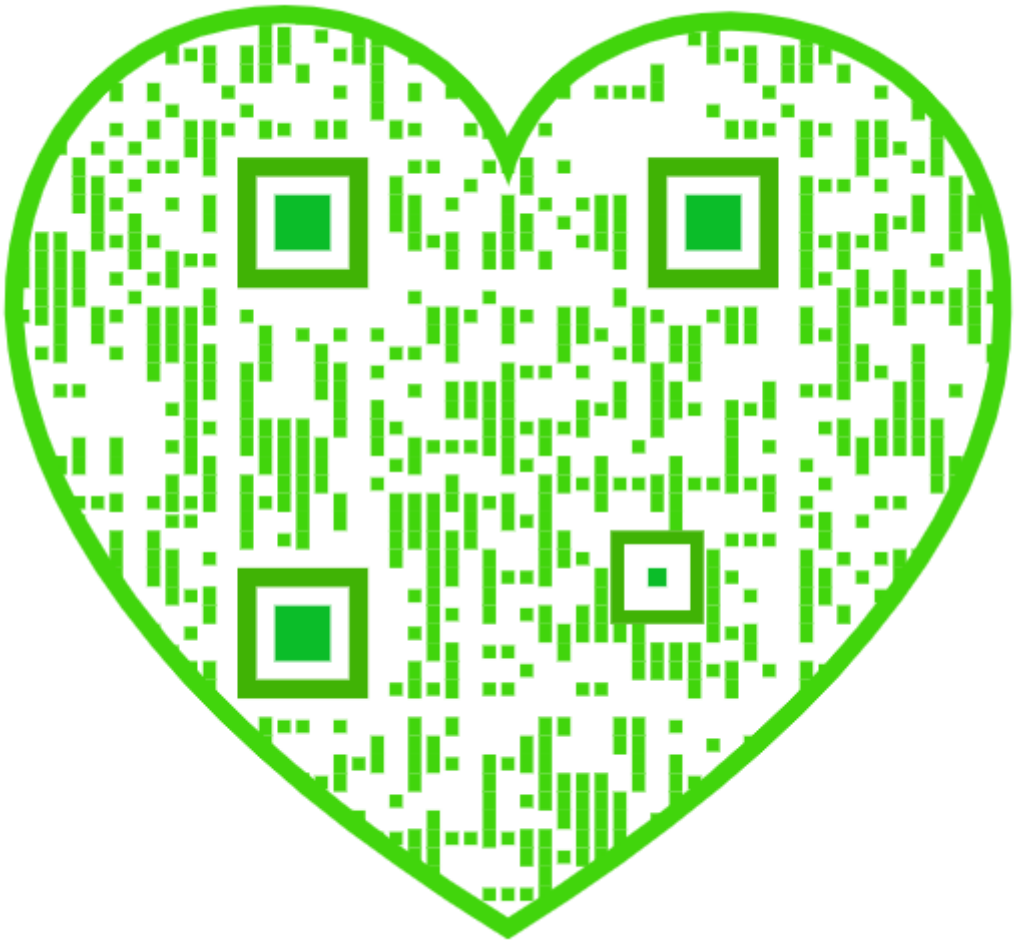

Poëtiese dictie.

Ondanks het licht, door het indringend psychologies onderzoek der laatste jaren over de oorsprongen der menselike spraak gespreid, blijven de vragen op dit intiemste gebied der taalwetenschap talrijk.

In het biezonder ondervindt dat, wie zich rekenschap tracht te geven van de werking der taal in zijn hoogste expansie, van de taal der poëzie. Hij komt steeds weer voor, wat Doudan in zijn brief aan Scherer noemde, *la question dernière des langues*: het verband tussen woord en ding; voor wat Brémond omschreef als *le mystère de la poésie*: 'le rapport des sons à l'expérience par où l'âme profonde du poète prend contact avec le réel, avec les "choses": le rapport des sons à la catharsis'.

Noodzakelike bezinning voor een dieper verstaan der poëzie: ein echtes Kunstwerk spricht das Tiefste seines Gehalts nur durch seine Gestalt aus. Wie soll an solche Tiefen des Gehalts herankommen, wer es unnötig findet, sich andachtsvoll in die Einzelheiten der künstlerischen Gestaltung zu versenken? Man musz sehen lernen, um die wesentlichen Züge künstlerischen Gestalt wirklich zu erfassen. (Walzel).

Een waarheid die voor de hand ligt. Zoals het schilderstuk alleen spreekt door lijn en kleur, zoals het muziekstuk leeft in zijn klankgehalte en toonbeweging, zo is het gedicht kunstwerk in taal. En zoals de schilder meer ziet in een schilderstuk dan een leek, zoals kennis van muziek het genieten van muziek verhoogt, zo moet een dieper indringen in de techniek der dichtkunst het genot verrijken.

Het is waar, dat de levensvolheid, de levensintensiteit, die het geheim is der poëzie, als een onverklaarbaar fluïde in ons overstroomt, zodat haar wondere kracht ons reeds ontroert, vóór de zin der woorden nog ten volle tot ons in doorgedrongen, - maar het is even waar, dat het aestheties genot verrijkt en verdiept in een aandachtig volgen der lijnen, waarin het leven gestalte won.

Aestheties genieten is niet alleen het ondergaan van een donkere ontroering, maar ook het bewust herkennen der zuivere

levenscontour. Contour, die zich teekent in het rythme, in de bezieling der stof tot symbool van het eigen leven.

Marcel Jousse, leerling van Rousselot, gaf in zijn *Études de psychologie linguistique, Le style oral rythmique et mnémotechnique chez les verbo-moteurs*[1] een heldere uiteenzetting van wat de psychologie ontdekte omtrent de aard en het verloop van het taalproces. Ontdekkingen, die ons leiden naar de oorsprong van de oerkrachten der taal: het accent, het rythme en de beeldspraak.

Jousse gaat uit van de grondstelling: 'Au commencement était le Geste rythmique.'

Op elke gewaarwording, elke waarneming, reageert ons organisme door een 'gebaar', meer of minder zichtbaar, en neemt een houding aan die het object imiteert. Zonder dat wij het weten, reflexief, projecteert zich alles wat wij ervaren in ons spierstelsel. Deze reactie kan zo sterk zijn, dat zij uiterlik waarneembaar is, zij kan zich ook geheel onmerkbaar realiseeren, als innerlike gedachte.

De toeschouwer bij een schermwedstrijd volgt iedere beweging van aanval of verdediging, en elk dier bewegingen gaat als een lichtflits door zijn spierstelsel. Heel zijn lichaam wordt doortrild van bewegingsgolven. Hijzelf strijdt, valt aan, pareert, wint of verliest, en de gevoelens van welgevallen in de geslaagde bewegingen, het onaangename der misslagen ondervindt hij als de spelers zelf. De mimiek van een acteur wiens spel wij volgen, al zijn expressieve bewegingen projecteren zich in ons met hun geestelike essentie, met een intensiteit, evenredig aan onze gevoeligheid.

Zo vereenzelvigt de toeschouwer, wanneer het spel van de acteur krachtig is, zich met hem en daardoor met de held van het drama, hij leeft *zijn* leven mee.

Zozeer is dit motories, mimies reageren inherent aan ons waarnemen, ook van het statiese, dat wij als wet van ons waarnemingsleven mogen erkennen het woord van Holophernes in Hebbel's *Judith*: 'Man wird das, was man sieht.'[2]

1) Paris 1925.

2) Sans doute, c'est toute notre attitude, qui imite l'action ou l'objet: 'dans le sujet connaissant est engendrée une mimique de l'objet connu, c'est à dire que le sujet qui connaît revêt une certaine ressemblance avec son objet. La philosophie scolastique pose comme un premier axiome, que c'est par cette assimilation que se forme toute connaissance' (Kleutgen). 'Omnis cognitio fit secundum *similitudinem* cogniti *in* cognoscente' (S. Thomas: Cont. Gent. l. II, c. LXXVII). Or, il est impossible que l'intelligence s'approprie l'objet selon son être physique; elle ne peut donc le posséder qu'en *l'imitant* (en le *mimant*) et en le reproduisant en elle-même d'une manière qui réponde à sa propre nature, ou en l'engendrant en quelque sorte de nouveau. Toute ressemblance ne rend pas une chose la *mimique* d'une autre; cette dénomination est réservée à la ressemblance qui est formée dans l'intention *d'imiter* ou de reproduire une autre chose. Or, la ressemblance de celui qui connaît avec l'objet connu est une *mimique* et cela par sa nature, car elle est engendrée dans le principe connaissant pour *imiter* ou reproduire l'objet connu et se l'approprier en quelque sorte' (30).

En niet alleen de waarneming projecteert zich in een reflexieve mimiek, iedere gedachte, elk gevoel is geïncarneerd in een motories element[1)], dat, als Herbart reeds constateerde, de neiging heeft zich te bestendigen in het bewustzijn, waaruit het slechts door andere verdrongen wordt, maar om uit zijn latente toestand onder de drempel van het bewustzijn weer op te leven als *herinnering*. En niet alleen als herinnering, d.i. zuiver reproductief, de geest heeft het vermogen uit herinneringselementen nieuwe complexen te vormen, zodat hij niet alleen vroegere gewaarwordingen met hun fysiologiese en psychiese begeleiding herbeleeft, maar ook nieuw gevoels- en gedachteleven schept. Dit creatieve leven is zelfs overheersend.

En zo nauw is hier de band tussen voorstelling, begeleidend affect en reactie-beweging, dat zij automaties elkander wekken.

Dit automatisme verklaart alle onwillekeurige en onbeheerste uitingen, die niets anders zijn dan onmiddellike realisaties van gewaarwordingen, gedachten en gevoelens, - maar ligt ook ten grond aan alle willekeurige expressieve uiting, die immers hierin bestaat, dat een reactie-beweging wordt tot een gebaar, *un geste sémiologique*. Zo wordt de glimlach, reflexieve gelaatstrek van voldoening en vreugde, willekeurig uitdrukkingsgebaar voor die geestelike gesteldheid, als zodanig door de medemens verstaan.

Uit de haast onweerstaanbare neiging, door opvoeding beheerst,

1) ‘un complexus dont les éléments kinesthésiques, gestes oculaires, turiculaires, manuels, etc., forment la portion stable, résistante ....’ a.a. p. 23.

maar nog spontaan sprekende in het kind, om door gebaren te beschrijven wat men waarneemt of in de geest beleeft, ontwikkelt zich die ‘gesticulation sémiologique’, de taal van het expressieve gebaar, in zijn volle kracht waar te nemen bij doofstommen.

De reflexbeweging[1)] met zijn begeleidende gevoelsgewaarwording is dus de oorsprong van alle uitdrukking, ook van het woord. Bij alle mensen, als bij de meeste hoger ontwikkelde dieren, worden gevoelens begeleid van reflexieve klankuitingen, die door aangeboren aanleg en door oefening door de medemens verstaan, d.i. met de inhaerente gevoelens verbonden worden.

Uit deze reflexwerkingen der stemorganen ontwikkelt zich een mimiek, die door zijn rijkere mogelikheden de mimiek van het handgebaar en der gelaatsuitdrukking terugdringt tot begeleidend en versterkend verschijnsel. Een proces, mooi beschreven door Jousse:

‘les réceptions se transforment instinctivement en gesticulations intuitivement imitatives des innombrables actions environnantes. Ces gesticulations, se rejouant spontanément dans l'organisme, sont naturellement utilisées par l'homme pour rejouer volontairement, sémiologiquement, ses intuitions passées, imitations en miroir des actions cosmiques au milieu desquelles il est plongé. Non seulement il se rejoue à lui-même ces innombrables gesticulations mimiques, mais il les rejoue à ses semblables et même en projette les phases caractéristiques, comme des ombres chinoises, dans les dessins “mimographiques” de ses tout premiers hiéroglyphes. Mimiques, vite entrecoupées et suppléées par des dons, “mimogrammes” vite entremêlés de rébus sonores - aboutissant çà et là aux syllabaires et aux alphabets - à cause de la prédominance sans cesse grandissante du geste laryngo-buccal audible sur le geste corporel ou manuel visible, autrement expressif pourtant et facile à comprendre de tribu à tribu éloignée, puisque là, véritablement, “le nom est l'essence de la chose” ou mieux son action essentielle, mimée sémiologiquement, concrètement - surtout n'allons pas dire poétiquement.’[2)]

1) Ebbinghaus (*Grundzüge der Psychologie*) definieert de reflexbeweging als ‘eine ererbte Mitgift des Organismus, die in einer bestimmten Verkettung der erregungzuleitenden und der erregungableitenden nervösen Elemente innerhalb der Zentralorgane ihre unveränderliche Grundlage hat.’
2) Jousse, t.a. p. 233.

Zo werd het klankgebaar langs de subtiele wegen der associatie het uitdrukkingsmiddel bij uitnemendheid. De stem, met haar gevoelige wisseling in klank en sterkte, in tempo, in rythme, in haar aanzwellen en verzwakken, spiegelt het innerlik verlopende mimiese leven in zijn fijnste schakeringen. Het mimiese leven, dat zich in de woorden, ‘ces petits cercles d'activité’, tot verstaanbare uitdrukking incarneert.

Hier komen wij op het gebied van Sievers en zijn school, wier onderzoekingen ons verder leiden naar de oorsprongen der klankexpressie, het uitgangspunt voor een aesthetiek der taal.

I.

> ... im Ton, im Rhythmus, in der *Magie*, nicht in der *Begrifflichkeit* der Sprache liegt der Bann. Das Ich stellt seine Erregung nicht vor, sondern die Erregung des Ich selbst stellt sich dar in Sprache, als melodisch rhythmisches Sprachgebild.
> Fr. Gundolf over Goethe.

Het is de verdienste van Sievers en zijn Leipziger school, dat zij de ontdekkingen der experimentele psychologie en der experimentele fonetiek hebben dienstbaar gemaakt tot een dieper indringen in het wezen van het woordkunstwerk, in het biezonder in het probleem der rythmiek en der zinsmelodie, de bezielende krachten niet alleen in het gesproken woord, maar ook de psychiese karakteristiek in de geschreven tekst.

Krachten, te sterker sprekend, naarmate de uiting meer affectief geladen is. Daarom is de poëzie, en de lyriek in het biezonder, het terrein waar de oerkrachten der taal tot openbaring komen, het gebied der taalschepping. In de strijd om de enige uitdrukking der gevoelsnuance worden alle latente krachten der taal gewekt. Ook hier raken de uitersten elkaar: hoogste kultuur en natuur[1)]. Het diepgaand verschil echter tussen de

1) Leo Spitzer wijst in een beschouwing over de stijl van Charles Péguy op het samentreffen van eigenaardigheden in een individuele kunstenaarsstijl met die ener primitieve volkstaal, i.c. de Bantutalen. (*Vom Geiste neuer Literaturforschung*, S. 169).

dichter en de natuurmens blíjft, dat de eerste den atuurklank weet te adelen tot *woord*, d.w.z. het *ach* en *o* der diepste ontroering weet de kunstenaar in z'n volle breedte en diepte te ontwikkelen en te doen samenstemmen tot de volle toon ener hogere harmonie, die der schoonheid.

Rythmiek en zinsmelodie zijn daar de vormende krachten. Beide begrippen vereisen een nadere omschrijving.

In de eerste plaats ‘zins-’ en ‘versmelodie’ als de meest omvattende. De naam ‘melodie’ is misleidend door zijn afkomst uit de terminologie der muziek. In de muzikale melodie is de toonhoogte een allesbeheersend element, in de taal is deze geheel bijkomstig. Hier speelt de klankkleur de hoofdrol. In de muziek heerst de toon, in de taal, met zijn veel geringer omvang van toongebied, vooral het haast oneindig gevarieerde geruis, gevarieerd door zo fijne schakeringen en genuanceerde overgangen, dat zij in de instrumentale muziek niet zijn weer te geven, door de fijnste instrumenten der experimentele fonetiek niet zijn te registreren.

Julius Tenner heeft in zijn artiekel *Über Versmelodie*[1] het wezen der expressieve taalmuziek het dichtst benaderd.

Sedert Helmholtz heeft het wetenschappelik onderzoek zich bezig gehouden met de ‘vokalische Lautfarben’ en de aard der vocalen en consonanten trachten te verklaren uit de articulatie door tong en lippen, uit de daardoor ontstane typiese resonanceruimte der mondholte.

Otmar Rutz verbreedde het veld van onderzoek door in zijn ‘Typenlehre’ te wijzen op de invloed van de stand en de beweging der rompspieren op de klankkleur der stem. Hij bevond, hoe deze en daarmee de resonans-ruimte beneden het strottenhoofd in het nauwste verband staan met het temperament en beheerst worden door de gemoedsgesteldheid. Zo wordt het verschil in warmte, in sterkte, in beweging en diepte der stem, kortom de uirdrukking van temperament en momentele stemming beheerst door de reflexieve mimiek der rompspieren.

Maar zoals de op de gevoelens reflecterende beweging der rompspieren het karakter der stem beheersen, zo oefent de mimiek der gelaatspieren zijn invloed op de vorming der klanken in mond- en keelholte. Iedere gemoedsbeweging reflecteert in de gelaatspieren, wier geringste bewegingen ook veranderingen in de stand en de ruimte der spraakorganen verwekken. Tekent,

1) *Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft VIII.*

als reeds Piderit[1)] constateerde, iedere, ook de meest gecompliceerde stemming zich in een enige hem volkomen adaequate mimiese gelaatsuitdrukking, hieraan beantwoordt ook een geheel enige klankschakering. Zo weerkaatst de mimiese gelaatsbeweging, de stomme spraak der menselike ziel, zich in de teerste klankvariaties der menselike stem.

De mimiese gelaatsuitdrukking en de klankkleur onzer stem staan aldus met elkander in onscheidbare wisselwerking, zodat zij twee verschillende vormen (een acustiese en een optiese) van eenzelfde verschijning zijn, die evenals de donder en de bliksem uit een en dezelfde oorzaak ontstaan.

Die oorzaak is de momentele gemoedstoestand. De skala nu der stemmingen, gevoelens, gewaarwordingen is buitengemeen rijk. Het mimiese spel, waarin zij met hun veelvuldige verwikkelingen en snelle beweging uitdrukking vinden, is uiterst gecompliceerd, en daardoor ook de ten nauwste er mee corresponderende emotionele variaties der klanken: ‘Es ist ein sinnverwirrendes Miniaturlabyrinth, diese kleine menschliche Klangfarbenfabrik, die gleich der “Gedankanfabrik” einem Webermeisterstück verglichen werden kann,

> Wo ein Tritt tausend Fäden regt,
> Die Schifflein herüber hinüber schieszen,
> Die Fäden ungesehen flieszen,
> Ein Schlag tausend Verbindungen schlägt.’
> (Tenner).

Het is dit fijne spel der emotionele klankschakeringen, waarin de ziel haar duizendvoudige reflexen werpt, een spel, dat zich aan iedere regeling en aan iedere beschrijving onttrekt, maar door het oor met onfeilbare zekerheid wordt ontleed en verstaan. Zó onfeilbaar, dat het *woord* als begripsinhoud kan liegen, maar de *toon* toch de ware gemoedsstemming verraadt.

Wij kunnen een ruwe karakteristiek der vocalen en consonanten geven. Zo lenen donkere vocalen als *o* en *oe* zich bij uitstek voor de uitdrukking van ernstige, zware stemmingen, de heldere *e* en *i* voor lichte, blijde gevoelens, maar dat dit geen regel zonder uitzonderingen is, toont een enkel citaat uit Gretchens monoloog in Faust:

1) *Wissensch. System der Mimik und Physiognomik* 1867.

Meine Ruh' ist *hin*,
Mein Herz ist *schwer*;
Ich finde sie nimmer
Und nimmermehr.
. . . . . .
Und seiner Rede
Zauberflusz,
Sein Händedruck,
Und ach! sein *Kusz*!

Zo leent zich ook de *a*, die tussen de donkere en de lichte vocalen ligt, voor de meest verscheiden uitdrukking[1)]. Anders zouden een zo beperkt aantal vocalen immers ook niet voldoende zijn om een zo talloze verscheidenheid van gevoelens tot uiting te kunnen brengen.

Het is het zielsaccent, sprekend in emotionele klankvariatie, in betoning en rythme, dat de klanken en hun verbindingen het rijk geschakeerde leven leent.

Als Dante in de twede hellekring Francesca ontmoet, die hem het verhaal van haar jammerlike liefde doet, vertolkt hij dat verhaal in drie terzinen, die telkens aanvangen met het woord *liefde*. Maar welk een verschil in gevoelswaarde krijgt het woord, waar de minnares spreekt van de kiemende schuchtere neiging van de gevoelige jongeling, van de willoze overgave der verlangende vrouw, van de demoniese hartstocht die tot echtbreuk leidt: een tragiese climax, die het woord aanblaast van milde warmte tot verterende gloed.

Het is de magiese macht van de dichter, de expressieve muziek der teerste gevoelens te binden in het geschreven woord. Het intensief beleven van de scheppende kunstenaar incarneert zich in het taalgebaar, dat zijn levenskracht behoudt en meedeelt door alle eeuwen. Poëzie is het latente leven der taal, dat zijn weelde ontbindt en in ons doet overvloeien naarmate ons innerlik oor is verfijnd en gestemd in de toon van 's dichters stem.

Is het woord affectief geladen gebaar, alleen de toegewijde aandacht van de lezer vermag het te ontladen en zich zo zijn levensinhoud deelachtig te maken: ‘Het wil begeerd zijn en genomen, het wil niet weggegeven zijn.’

Want het is geboren in strijd, het is de verlossingskreet van de geest uit de worsteling naar de klare gestalte.

1) *Voorb. in ‘Scheppende krachten in dichtertaal’*. N. Taalg. XXII, 276.

Sully Prudhomme zegt van zijn *Vase brisé*: ‘Je ne l'ai pas improvisée: la feuille òu je l'ai écrite était couverte de ratures; et pourtant il n'en est peut-être aucune qui m'ait été suggérée par un sentiment plus triste: c'est la sincérité même de ma tristesse qui m'obligeait à des corrections répétées pour en atteindre l'expression exacte: la difficulté de rencontrer le mot absolument juste me faisait sentir les moindres nuances qui distinguent les termes et par conséquent les intimes caractères du chagrin dont je souffrais. L'art qui le rendait plus sensible me consolait en même temps, comme pour me récompenser de mon respect pour lui’ (*Testament poétique* 27).

Is dit niet in strijd met de psychologiese wet der uitdrukking, dat n.l. het geestelik ervaren noodwendig de daarmee inherente mimiek wekt? Neen, ook de dichter staat onder de ban der vervlakking en van de mechanisering der taal in het alledaagse practiese gebruik der mededeling. Zijn dieper beleven en aandachtig beluisteren bereikt eerst de fijnere taalcontacten[1)].

Leerzaam is in dit opzicht een studie van de varianten bij een dichter als Gezelle, door zijn zuivere natuur en gevoelige intuïtie meester der klankexpressie. Elke verandering is een zuivering van de klank en daardoor een verlevendiging van het gebaar: 'k Voele een traan mijn oog *ontwellen* **>** *ontzwellen; een wolke witte bloemen* **>** *een witte wolke blommen*; - of zuivert het rythme: *Ruischt* dan maar gij dunne staven (korenhalmen) **>** *Drijft d*an maar gij *d*unne staven.

In die zuiverheid van gebaar, wortelend in zijn fijn bewegingsgevoel, ligt de sterke plastiek zijner natuurverzen, de ontroerende waarheid zijner zieleklachten.

De waarneming, de stemming, wekt de ontroering, die zich in de dichter omzet in de rythmiese bewogenheid, de dynamiek der waarneming, der stemming; levensstroming waarin het gevoelsverwante woord, de voorstelling, het beeld geboren worden. Zo ontstaat de melodies-rythmiese stroom van het vers als

1) ‘Il n'y a dans chaque cas qu'un mot, sans synonyme, consubstantiel à l'idée. Il faut le poursuivre et l'atteindre, le placer ensuite suivant la vérité harmonique, à un endroit que l'intuition des rapports secrets entre les vocables et les sens révèle à celui qui est doué, où le mot ne sera ni offusqué dans sa signification, ni contrarié dans sa sonorité par ses voisins.’ (*Brunot, Histoire de la Langue et de la Litt. franç., Petit de Juleville*, t. VIII, p. 763).

de zinvolle mimiek van het innerlik beleven, als zodanig in zijn accent, in zijn maat[1)], in zijn tempo bepaald door de aard van het poëties subject; weerkaatsend in zijn gevoelige spiegel al de rijkdom van de wereld der zinnen. (Vergelijk een vers als Ant. Donker's *Wenn nur ein Traum das Leben ist* ...., waar het rythmies motief van dit opschrift zich voortplant in het vers en de verbeelding losstoot).

Hier is het woord niet, als een verouderde taalbeschouwing leerde, het pasklaar kleed waarin zich een gedachte of een voorstelling hult, maar 'die ureigene bildschöpfende Kraft der Sprache, die - als rein musikalischer Ausdruck - zunächst stoffrei, aber sinnvoll der gesamten inneren Lebensbewegung entspringt'.[2)]

Deze levensbeweging is zozeer het wezen van het woord, van de zin, van het vers, dat zij zich onmiddellik aan ons meedeelt, ook bij het z.g.n. stil lezen. Wij gevoelen het rythme, en daarmee wordt de gevoelstemming die daaraan inherent is in ons gewekt. En ook bij het stil lezen gevoelen wij de onwillekeurige neiging de spreekbewegingen niet alleen in onze voorstelling, maar ook daadwerkelik te realiseren. Ed. Scherrer[3)] toont door voorbeelden aan, dat onderdrukking der zwakke spraakbewegingen die het innerlik horen steeds begeleiden, de aesthetiese werking van het vers vernietigt.

1) Een uiteenzetting der verhouding tussen rythmiese levensstroming en de metriese constructie van het vers geeft *Dehmel* in zijn *Licentia poetica*: 'Eine ungewöhnliche Gefühlsverbindung kann als Hauptbestandteil eine schr gewöhnliche enthalten. In diesem Falle wird der Dichter unwillkürlich zu dem Versmasz greifen, dessen regelrechter Tonfall seinem Hauptgefühl entspricht. Da aber sein Gesamtgefühl noch starke Nebengefühle enthalt, so wird er ebenso unwillkürlich den Tonfall dieses Versmaszes durch den Tonfall seines Satzbaues *uber*tönen müssen, und dieser Wettlauf der Bewegungen ist es, was den eigentlichen, eigentümlichen Rhythmus eines solchen Gedichtes ausmacht.' (L.P. 93).
2) *Rich. Meszleny: Rhythmus und Stil als primärer Entstehungsgrund* (*Karl Spitteler und das neudeutsche Epos*. 1918. S. 59).
3) *Das Problem der anschaulichen Gestaltung in der Lyrik. Archiv f.d. gesamte Psychologie* '20. En *Müller-Freienfels*: 'Damit wäre bewiesen dasz die Wirkung des Verses erst durch die subjektiv akustischmotorischen Elemente des Verslesesens entsteht, die sich natürlich auch beim Leiselesen geltend machen.'

De acusties-motoriese impuls van het woord, van het vers, is het orgaan der poëtiese aanschouwelikheid, d.i. der evocatieve gevoelswerking. Zij is het aestheties geheim van een vers als Gezelle's: '*Bast van murwe wijngaardbezen*'; van het frisse leven dat zich aan ons meedeelt uit een enkele woordcombinatie als: *wompelblaan en waterbiezen*; van de gezichtsen gehoorsgewaarwordingen, gewekt door een woord als: '*t sperreruischen*; van de wondere gevoelsassociaties in de z.g.n. synaesthesieën.

De kracht der dichterlike plastiek ligt niet in een breed schilderen, evenmin in het bedriegelik getrouw nabootsen van werkelikheidsverschijningen, (als in de onomatopé), maar in de vluchtige suggestieve toespeling:

'Die wahre Meisterschaft des Dichters liegt gerade im Gebiet jener leichten, anmutigen, wie in durchsichtige Schleier gehüllten akustischen Ilusion, jener, wie sie Lichtenberg nannte: "Bilderschrift für das Ohr", deren klassische Kunst die lyrischen Poesic ist. Und es ist erklärlich, dasz es zu so zarten und subtilen Wirkungen auch ebenso zarter feiner Mittel und Werkzeuge bedarf'. (Tenner).

Hier spreekt sterk de leemte in Tenner's beschouwingen over de versmelodie. De eenzijdige muzikale oriëntering doet hem de belangrijke rol der bewegingsgewaarwordingen uit het oog verliezen. De bewegingsgewaarwordingen, waaruit de consonanten met hun krachtige mimiek ontstaan.

Zij zetten de betoning in het woord, zij markeren het rythme, zij zijn de plastiese elementen bij uitnemendheid, zij oefenen een veelzijdige invloed op de hoogte en de duur der vocalen. Enkele voorbeelden mogen dit aantonen.

Is het klinkerrijm, hetzij als eindrijm of als assonantie, in hoofdzaak acusties, de alliteratie heeft een uitgesproken motories karakter. In een strofe uit Gezelle's 'Aan Maria voor mijne zieke moeder':

o Liefste aller vrouwen,
mijn hert en betrouwen,
gedoog mij te aanschouwen,
  verhoor mijn gebed:
Gij kunt het mij geven,
en 'k smeeke u al beven,
schenk Moeder het leven,
  en houd haar gered!

dragen de klagende *au*-, de dringende, angstige *é*-klanken, brekend in het staande rijm (*gebed-gered*) als in een snik, de stemming, hoewel ook hier het bewegingsgevoel zijn invloed doet gelden.

Maar in allitererende verzen als: *W*arme en *z*woel *w*oeg 't *w*eer alom; hij *w*ikte en *w*oeg/ en *zw*eeg behoed*z*aam; *d*e *d*averende zonne *d*anst en *d*ingelt op de *d*aken ....is het de motoriese aandoening die het doet.

Bij Gezelle, die de alliteratie nooit aanwendt als een leeg sieraad, maar waar dit natuurlik taalgebaar leeft in volle kracht, zien wij zijn veelzijdige plastiek:

> 't Zag den blekworm, Wah-wah-tezie,
> deur den donkeren avond schemeren;
> 't Zag zijn *w*in*k*e*l*end *k*eers*k*en *l*ichten,
> in en uit den *w*i*l*dwasch *w*i*kk*e*l*en;
> . . . . . .

bij een begrafenis:

> lei hem in den gronde en *z*eeuwde er
> *z*achtjes *l*ichte en *l*ijzige eerde op;

het peinzend samenpersen der lippen:

> hoedanig dat gij *p*ijnt en *p*ast
> en *p*egelt, wijze mensch....

De mimiese krachten in het woord komen tot volle openbaring in de wekkende stroom van het rythme, waar de plastiese trek het volle accent krijgt:

> En alle vreugd waarlangs zij kwam,
> Schoot op als een *bloem* en *bloeide* hóog.
> (Boutens, Beatrijs).

Doorbreking van de regelmatige metriese gang, waarin het rythme zich normaliseerde, heeft krachtig plasties effect. Zo in de accentverschuiving:

> Langs venster, vol zon van leven,
> *Slagwiekt* schaduw van oud verdriet.
> (Boutens, Verzen).

In het enjambement:

> In 't zwaar namiddaglicht staat op zijn steenen voeten
> *de brug*

(de doorgaande beweging en het hoofdaccent op *brug* suggereren de zwaarte);

Maar uit haar midden, staat, bevrijd
van al wat duister is, de *toren*
*te*gen den hemel opgericht.[1)]

(Men voelt de stijging, nog versterkt door de alliteratie.)

Prachtige effecten bereikt Gezelle in het enjambement:

zij schudden in den wind, die *giert*
en *t*ui*t*end door de *t*akken *t*iert.

(Het enjambement laat een lange rekking van de *ie* toe, dan wordt de beweging overgenomen door de alliteratie).

De teerste bewegingen weet hij er door in het vers te verzinneliken:

Het doode in mij wordt levend weder,
't vat een lijf weêr aan;
en zonder u, o dood, geen *ader-*
*d*ans en *ded*e er
meer mijn herte slaan.

(Het stokken der beweging in het enjambement maakt de regelmatige harteklop in het volgende vers voelbaar).

Ook de caesuur is een storing in het vers, die biezondere expressie-mogelikheden biedt. De verandering van beweging suggereert de visie:

waar de sprong van Minehaha (de waterval)
komt gespeit, en onder 't boschloof
lacht en valt / en vrooielijk wegspoelt.
(Gezelle, Hiawadha's lied).

De wegzinkende kracht in de vlucht van de donkere nachtvogel der smart:

dreef ongetroost, in de verlorenheid der uren,
de zware *weemoed* / van zijn matten vleugelslag.

De volle stralende kracht op de laatste vershelft:

Maar toen over de *zee* / het licht 's losgebroken ....[2)]

1) Voorb. uit de sterk visuele verzen van Jan Prins.
2) Jan Prins, Getijden.

Vooral Geerten Gossaert brengt het woord in de caesuur tot krachtige expressie:

o Gun mij slechts *Geluk's* / alzaligenden schijn.

Alleen één schaamle pelgrim voelt, / ontzet, wreedaardig
Der onmacht *looden boei* / zijn lamme lende omvaân.

Doch als de heuvlen vangen
Den mattenmauwen *gloor* / van 't rijzend morgenlicht.

Mij loeg een lief *gelaat* / ter peluw van mijn borst.

Zo plaatst de dichter het centrale woord in de begunstigde plaats der toevende aandacht, of geeft het dieper relief in de herhaling, in de harmonie met klank- en gevoelsverwante woorden. Van dit laatste tekende ik de alliteratie als de meest treffende verschijning. Zie hoe Perk in het sonnet *Sluimer* de tekende trek in ‘rond’ versterkt door de typiese consonant te doen voortklinken in de volgende woorden:

Om 't *rond* de diepte *r*ijend *r*otsenheir.

Het sterke affect trekt klank- en zinsverwante woorden in zijn sfeer en doortrilt ze met zijn energie, zodat zij te zamen worden tot één krachtig gebaar. Zo de walging van het eigen verleden bij de *Verloren zoon*:

Ai mij, hoe zoude ik ooit vergeten
Dat in '*t verrafeld vod van eertijds purpren pronk*,
Ik, kijvende om een kans met *liederlijke leten*,
O wellust, uit uw trog den draf der zwijnen dronk.
(Gossaert).

In de passende gevoels- en klankkrachtige omgeving wordt het in het alledaags gebruik vervaalde woord herboren tot zijn oorspronkelike kracht:

Maar weinig zuivre gouden woorden
Reeg ziel tot snoer en morgenbede,
Maar weinig zuivre gouden woorden,
Klinkklare sterren neêrgevallen
Uit den gelukverstilden nacht.
(Boutens, V.L.).

Hoe de kleur der klank zich wijzigt naar zijn omgeving:

Myn herte ghine verloren
In ongheweten druc,
Doe wartet uutvercoren
Toter minnen soete juc ....
(Boutens, Liet v. Alianora).

Is in *verloren* de *o* door de voorafgaande *l*, vooral wanneer zij met eenige rekking wordt uitgesproken, de klank van het troosteloos zwerven, in het rijmwoord *uutvercoren* wordt zij geheven en versterkt tot de stralende klank der blijdschap, door het krachtige *uut-* en de *k*. Is de *u* in *druc* door de voorafgaande zware consonanten gedrukt, in *juc* is zij, ondanks de objectieve gevoelswaarde van het woord, lichter en hoger door de voorbereiding en de opneming in het gevoelscomplex *der minnen soete juc*, waarin *soete* het hoofdaccent heeft.

Zie hoe Gezelle een woord door epenthesis verbreedt in harmonie met de visie: *terruwveld, storremslagen*; - verzwaart of vertedert in de toon der ontroering: rampen, die 't *arem* schaap beloeren; tijds genoeg om *arrebeid* en zonde te kennen; een troost voor ons, wiens *arebeid* het zaad heeft in den grond geleid ...

Zo is de taalmuziek, waarin de poëtiese intuïtie haar expressie vindt, een uiterst subtiel samenspel van klank en beweging. Welluidende samenklank en herhaling van vocalen en consonanten, fijne afstemming van toonsterkte, toonhoogte en klankkleur, gevoelige wisseling van rythme en tempo, duur en verdeling der rusten, de aard der frasering en binding van silben, woorden, zinnen en perioden, verdeling der woordaccenten, aanwending van rythmiese syncopen, ... het zijn zovele middelen waardoor het sentiment het taalmateriaal omschept tot zijn levenskrachtig organisme.

II.

Is hier niet te eenzijdig gelet op de muzikale waarden der taal, te weinig op de door het gebruik vastgelegde begripswaarde van het woord? De zuivere lyriek moge, naar de omschrijving van Theodor Storm, ‘sich nicht begrifflich äuszern sondern ihren Gehalt aus der sinnlichen Wirkung der Wortgestalt erfüllen lassen’, wij mogen niet uit het oog verliezen, dat de muzikale waarden eerst hun zin verkrijgen in de sfeer der begripsen daarmee geassocieerde gevoelswaarde van het woord, dat

betekenis en klank een onscheidbare eenheid vormen, waarvan nu eens het ene, dan het andere element het sterkst actief is in de poëtiese suggestie. Allen een analytiese beschouwing moet op beide elementen afzonderlik de aandacht vestigen.

Ook de begripswaarde, als evocatieve kracht, is van uit het gebaar te benaderen.

Wij kunnen in het algemeen zeggen, dat de willekeurige mimiek der mededeling met meer of minder succes de reflexieve mimiek imiteert.[1)]

Het gebaar geeft in grote lijnen de organiese reactie, aanduidend of imitatief, weer, gewoonlik in een enkele markante trek der innerlike actie of van het waargenomen object. Gebarentaal, die bij de doofstommen, als bij de primitieve volken, en voorzover zij nog als spontane begeleiding ener sterk ontwikkelde spreektaal voorkomt, een treffende overeenkomst vertoont.

Dit spreken in manualen is in zekere zin een denken met de handen.

Een vergelijkende studie van de taal der gebaren en die in gearticuleerde klanken ontdekte, dat de algemene procédé's der beide ‘gesticulations sémiologiques’ ten nauwste verwant zijn in hun structuur, in de wijze waarop zij de voorwerpen, de handelingen, de toestanden aanduiden[2)], wat begrijpelik is, daar zij beide reactie zijn op eenzelfde geestelike houding.

Elke waarneming, elke gedachte, elk gevoel wordt ons slechts vatbaar in het zichtbare of hoorbare gebaar, dat ze opwekt. Daarom moet elke waarneming en elke innerlike actie zich incarneren in het concrete gebaar dat uit de herinnering opleeft, of uit combinatie van reeds bestaande gebaren ontstaat. Het reeds bestaande gebaar is het enige apperceptiemiddel. Zo vatten wij ook de abstractie, het algemene begrip, slechts in het reeds

1) ‘Réaction mimique *de tout le composé humain*, réaction à la fois quoique à des degrés divers motrice, affective et intellectuelle, *de toute l'attitude mentale* à une réception ou à une reviviscence, la gesticulation sémiologique n'est que le raccourci manuel et visible, ou bien laryngobuccal et audible, *de toute cette attitude mentale de l'ëtre humain* en face des autres êtres et de lui-même: c'est la “gesticulation conscientelle” transposée sur un système de muscles *ad usum exterorum*.’

2) In een werk over de ‘concepts manuels’ wijst Cushing nadrukkelik op de nauwe betrekking der gebaren- met de spreektaal, die slechts ‘la répétition à plus petite échelle’ der eerste is.

aanwezige concrete gebaar: in het voorbeeld of in het symbool.[1)]

Daarom ook bedienen wij ons van voorbeelden en vergelijkingen, door welks begrips- en gevoelswaarde de nieuwe idee zijn leven speelt: zo wint het vormloze gestalte en wordt het concrete gebaar verrijkt tot nieuw levenskrachtig symbool.

Hier ligt de oorsprong van de metaphoor, het concrete gebaar bij uitnemendheid, grondkracht van alle spontane levende taal.

Wordt de taal door oefening een samengesteld automatisme, zo onfeilbaar werkende, dat een geestelike gesteldheid het daaraan beantwoordende woordcliché buiten ons bewustzijn om wekt, zij vervlakt daardoor ook tot een kleurloos mechanisme. De oorspronkelik sensitieve, uit het hart der dingen gegrepen gebaren, worden levenloos als algebraïese tekens. Alleen in de talen der nog spontaan gebarende volken ziet men die natuurlike symboliek in volle kracht.

Jousse, die op dit punt de Semietiese talen bestudeerde, zegt, dat men onder de Hebreeuwse wortelwoorden er nauweliks één aantreft, dat niet een oorspronkelik concrete betekenis heeft, die meer of minder rechtstreeks op geestelike werkingen zijn overgedragen. Zo worden gevoelens uitgedrukt door de aanduiding der organiese beweging waarin zij zich openbaren.

Voor de toorn heeft het Hebreeuws een aantal plastiese uitdrukkingen, alle fysiologiese verschijnselen aanduidende. Nu eens is de metaphoor ontleend aan de snelle krachtige ademhaling die de hartstocht begeleidt (אף), dan aan de warmte (חרון, המה), het bruisen (עיר, of aan de handeling die iets breekt met geweld (רגז), of aan het beven (דעם). De trots wordt getekend door het opheffen van het hoofd en de hoge stramme houding (נשא ראש, התגבר). Het verlangen is de dorst (צמא) of de bleekheid (כסף). Andere idëen, meer of minder abstact, ontlenen hun uitdrukking aan een dergelik procédé. De waarheid aan de vastheid, de bestendigheid (אמן, כון), het goede aan de rechtheid (ישר).

In elke taal zijn dergelike ‘métaphores fondamentales’ aan te wijzen, maar Jousse ontleent zijn bewijsmateriaal juist aan de Semietiese talen, omdat daar het oorspronkelik verband

1) L'instrument de choix pour la pensée philosophique intuitive, c'est la métaphore; et aussi bien l'on sait quel incomparable maître en métaphores est M. Bergson (Le Roy). En Eucken: ‘ce sont principalement les grands penseurs positifs, les grands esprits créateurs qui se servent volontiers d'images’.

tussen de natuurlike aandoening en de idee steeds gebleven is. Beide elementen zijn er nog levendig; de ‘idéalisation’, waarin de gevoelswortel verdroogt, is er niet zo volledig doorgegaan als in de Westeuropese talen. Zo hoort men in elk woord nog de echo van de gevoelens die de keuze van de naamgever bepaalden, zoals men in het handgebaar een wezenlik element der handeling, of de meest sprekende trek van het object ziet.

Het is deze levendigheid der taalverbeelding, die onder de adem der dichterlike intuïtie weer opleeft als scheppende kracht. ‘Sprachphantasie’ noemde Mauthner die karakteristieke trek in de dichter. De kracht, die niet alleen ‘die geheimnisvollen Beziehungen zwischen Dingen und Namen durch die Umformung von Jahrhunderten noch hindurchtönen hört’, maar ook door intuïtieve doorlichting en verbinding van bestaande woordsymbolen nieuwe gevoels- en betekeniscorrespondenties treft.

Het is de aesthetiese macht van vergelijking, van metaphoor, van poëties symbool, kortom van het dichterlike ‘beeld’, het uitdrukkingsvermogen der taal oneindig te vernieuwen en te verrijken. Het is het orgaan voor die ontdekkende lichtspeling van de geest over de verschijningen der zinnelike wereld, waaruit de levensintensiteit der schoonheid ontspringt: ‘A chaque lien nouveau qui se noue entre le monde extérieur et moi-même, il y a dans mon âme un point qui prend vie: ce renouement du lien - cette *religio*, cette réunion avec le tout, - c'est comme une pluie sur des racines desséchées, c'est la véritable joie de l'âme. Or ce renouement c'est la *poésie*’[1)].

1) ‘- enfin tout notre désir n'est-il pas de nous *percevoir* nousmêmes aussi clairement et aussi pleinement que possible, de nous sentir dans un rapport multiple et intensif avec l'existence, de vivre intellectuellement avec chaque partie de notre âme, de façon qu'elle s'élargisse et en vienne, comme dirait Spinoza, à tout embrasser dans un *amor entellectualis*; car toute âme aspire à tout, et chaque portion de l'existence est une portion d'elle-même et lui appartient aussi intimement que ses souvenirs lui appartiennent, et quand une portion lui échappe et meurt pour l'âme, c'est un souvenir qui meurt et un point de l'âme où la vie se flétrit; - s'il en est ainsi, est-il surprenant que celui qui peut nous aider à conserver ce rapport avec le tout et à maintenir actualisées les représentations qui forment le contenu de notre vie, fasse vibrer notre âme et que nous pressentions instinctivement dans son art un cadeau précieux?’ (*Hans Larsson, La logique de la Poésie*, p. 10, 12).

Maar wat de poëtiese verbeelding onderscheidt van die der primitieve naamgeving is haar macht van synthese. De dichter kan - dat is het geheim van zijn kunst - in één suggestieve overdracht, in één gelukkige combinatie rijkdom van voorstellingsleven vatten. Het dichterlik verbeelden is niet de brede schildering in detail, maar de greep van het wezen, van het hart der dingen, waardoor ook het meest gewone een wijle straalt als het prisma van de geest. In die gloed der dichterlike bezieling is niets alledaags of versleten, het alledaagse is gebrek aan indringende visie, het wordt door de dichter overwonnen. Zo wordt de visie van een verbrandende lampion, ‘die in het donker danst en kantelt op den wind’, suggestief levensbeeld[1)]. Zo herkent het hart zijn stem in de echo's der natuur:

> Als vreugdes hoorbre harteklop
> gaat uit den dauw de leeuwrik op
> met elke zonne.
> (Boutens).

Het abstracte wint intensief leven in de sensitieve natuurverbeelding:

> Ver van 't verachte: der gewone menschen
> Vadsige vreugde en gore daaglijkschheid,
> Ben ik *langs stroomen van schuimende wenschen*
> *Naar rimplende meren van heil geleid*.
> (Bloem).

Er zou een geschiedenis van het dichterlik verbeelden te schrijven zijn, waarin zijn beheersende wetten aan het licht traden. Zij zou een ontwikkeling tonen van de klaar bewuste parallelle vergelijking tot de subtielste gevoelscorrespondentie.

Zo tekende Remy de Gourmont het karakteristieke onderscheid tussen de Homeriese vergelijking en de moderne metaphoor: ‘La comparaison est la forme élémentaire de l'imagination visuelle. Elle précède la métaphore, comparaison où manque l'un des termes, à moins que les deux termes ne soient fondus en un seul. Il n'y a pas de métaphores dans Homère; et c'est là un signe incontestable de primitivité ....La métaphore est très rare dans la *Chanson de Roland*. Au recommencement des civilisations, quand la vie est violente et la pensée calme, quand la main est prompte et le langage paresseux, quand les

1) *Nijhoff, Vormen* 47.

sens, bien équilibrés, bien étanches, fonctionnement droitement, sans empiéter les uns sur les autres, comme il arrive alors que la sensibilité générale s'est développée à l'excès. la métaphore pure est impossible. Les sensations étant successives, le langage successif. Homère décrit un fait; puis il le compare à un autre fait analogue; les deux images restent toujours distinctes, quoique grossièrement superposables ....Homère est exact, par impuissance à mentir. Il ne peut mentir; les impressions lui arrivent une à une, il les décrit à mesure, sans confusion. Flaubert, qui a une capacité de mensonge, donc une capacité d'art infinie, n'est pas exact en écrivant: 'Les éléphants.... Les éperons de leur poitrail comme des proues de navire fendaient les cohortes; elles refluaient à gros bouillons.' Il n'amalgame si bien les deux images (éléphants et cohortes, navires et flots) que parce qu'il les a vues d'un seul regard. Ce qu'il nous donne, ce ne sont plus deux dessins symétriquement superposables, mais la confusion, visuellement absurde et artistiquement admirable, d'une sensation double et trouble.... Que l'on essaie de faire voir l'image double des éléphants-proues, des cohortes-flots! Il faudra une mer agitée qui sera une véritable mer et pourtant faite non de vagues, mais de poitrines et de têtes de légionnaires; et des éléphants qui, tout en restant des éléphants, seront aussi des navires. Avec Homère, qui traite successivement les deux tableaux, nul embarras; une série alternée de panneaux et de diptyques rendrait l'Iliade ligne à ligne. Les images ne peuvent être traduites en peinture, art direct et en somme géométrique, que lorsqu'ils ne sont pas de métaphores.... Le style homérique, représentatif d'une manière primitive de voir la vie, est en contradiction absolue avec nos tendances 'synesthésiques'. Il nous est impossible de dissocier les images doubles ou triples qui naissent simultanément, à l'idée d'un fait, en nos cerveaux troublés par des sensations tumultueuses; comme il était impossible à Homère d'opérer une association qui maintenant se fait toute seule et malgré nous.[1)]

1) In '*Le probleme du style*', p. 88-91. *Pongs* (*Das Bild in der Dichtung*) wijst ook op de zuiver intellectuele beschouwing der metaphoor bij Aristoteles: 'Er fürt sie zurück auf die Grundfähigkeit, das Ähnliche zu schen, auch noch im Weitauseinanderliegenden. An das Grundphänomen der Ähnlichkeit aber tritt Aristoteles nur heran mit den begrenzten Blick des auf Deutlichkeit der Bezüge gerichteten Wissenschaftlers, unter logischem Gesichtspunkt.'

Zo wordt de overdracht steeds stouter van greep. Is er eerst een naast elkaar stellen van object en beeld, de moderne dichter geeft alleen de laatste term als suggestief résumé van verschillende werkingen van de geest, waarin het concrete slechts blijft transparant van dieper realiteit. Een concentratie, die, hoezeer vaak in zware geestsarbeid voltrokken, treft als de spontane, natuurlike, noodwendige uitdrukking. Concentratie, rijker en verrassender, naarmate zij dieper en dus wezenliker analogieën onthult. Haar parodie is de duistere, vergezochte analogie, die desniettemin aan de oppervlakte blijft.

De aesthetiese kracht van het moderne beeld ligt in het vluchtig raken der fijne gevoelscontacten. De schoonheid van een beeld als Marsman's

> ‘De zee drijft als een lotos in het licht’,

wordt in de gesluierde aanschouwing van het gevoel ervaren, en waar een vergelijking als

> ‘de leeuwerik springt uit het koren
> Als driftig bloed
> uit een kerf’,

stijgt in het verstandelik bewuste, gaat haar stemmingswaarde verloren.

Daar ligt ook een oorzaak van het snel verbleken der dichterlike vergelijkingen en metaphoren in het herhaald gebruik.

Vandaar ook, dat elke nieuwe richting in de literatuur aanvangt met een vernieuwing der poëtiese dictie in nieuwe verbeeldingssfeer.

De dichters der Renaissance ontleenden gretig hun beelden aan de mythologie en de historie der Oudheid. De Romantiek verwierp de versleten mythologiese smuk en ontdekte de rijke stemmingswaarde der natuur. De realistiese school, afkerig van de romantiese droom, zocht zijn analogieën in de meest alledaagse werkelikheid. De dichter van de nieuwe dag greep naar het meest verbluffende.

Hier moet echter opgemerkt worden, dat dit verschijnsel dieper wortelt dan in een zucht naar vernieuwing en verfrissing. Is het woord het zielegebaar des levens, dan zal elke tijd zijn eigen woord zoeken, zijn eigen levensvorm: ‘Der eine Sinn der durch die Welt waltet ist von jedem einzelnen Punkt aus anders sichtbar, bedarf für jeden Raum und jede Zeit anderer *Zeichen*. - Neuer Weltblick wandelt unwillkürlich das Sagen’. (Gundolf). Zoals het naturalisme de nuchtere taal was van de ijzeren arbeid,

van de sociale nooddruft, van de alles ontledende wetenschap, zo is het geluid van deze tijd verward en onzeker van het zoeken naar nieuwe waarden.

Wat hier is waar te nemen als collectief verschijnsel, is wet ook in de ontwikkelingsgang van de individuele kunstenaar.

Het dichterlik scheppen is de projectie van de persoonlikheid op wat wij in de breedste zin van het woord zijn 'wereld' kunnen noemen. Alleen dat wat zijn diepste wezen raakt, wordt *motief*, levenskrachtige kern, waaruit het kunstwerk organies groeit en die al zijn wezenstrekken bepaalt. Iedere kunstenaar heeft zijn eigen rythme, zijn lievelingsvoorstellingen, zijn lievelingswoorden en -wendingen, die hierin hun verklaring vinden[1)].

Het is een aantrekkelike studie, na te gaan hoe de dichter uit de 'rhetoriek' van zijn tijd en van zijn lectuur de eigen persoonlike spraak ontwikkelt, hoe b.v. de taal van Gezelle groeit uit de nog zware rhetoriek van Bilderdijk tot het bezielde realisme van zijn rijpe dichterschap.

Zo wees Gundolf de ontwikkelingsgang van Goethe uit de ban der Anakreontiek tot de eigen 'unmittelbar sinnlichen Lyrik'.

In een vers als

> Luna bricht die Nacht der Eichen,
> Zephirs melden ihren Lauf,
> Und die Birken streun mit Neigen
> Ihr den süszten Weihrauch auf'

zijn nog de bekende Rokoko-goden, maar in de persoonlike visie van Goethe worden de verbleekte schablonen tot nieuw levenskrachtig symbool: 'diese Luna ist nicht nur die konventionelle Göttin des Mondes, d.h. die Allegoric welche nach Übereinkunft ein für allemal 'den Mond' bedeutet, den Begriff Mond hervorruft - mit den üblichen Mondeigenschaften bleich, kühl, keusch. Die Goethische Luna ist hier der besondere Mond einer bestimmten, einmal erlebten Nacht mit dieser Funktion und nur bestimmt durch diese: der silbrigen Durchdringung nächtlichen Walddunkels.... diese Luna ist der personifizierte Schauer des Dichters, ein symbolischer Genius für ein dichterisches Erregtsein, Verkörperung einer Goethischen Stimmung, nicht

1) In een studie '*Motiv und Wort bei Gustav Meyrink*' (Leipzig '18) wijst Hans Sperber het parallellisme tussen de overheersende motieven en de taal: zekere woorden, beelden en vergelijkingen keren telkens als karakteristieke 'Affektträger' weer.

die von vornherein aus der Mythologie gegebene festgelegte, begrifflich starre Mond-allegorie'.[1)]

Zo wekt de originele visie van de levenskrachtige dichter nieuwe kracht in de oude vergelijking. Zie hoe Ant. Donker de vanouds bekende dauwdrop op de roos doet schitteren in vernieuwde glans:

> Zij (de Verlatene) zong en zag de donkre purp'ren rozen
> Zich sluiten. Zie, van witten avonddauw
> Had elk een fonkelend juweel verkozen
> En weggeborgen in fluweelen rouw.
> Toen dacht zij, het geluk werd toegewezen
> Aan wie het ongedeerd bewaren zou
> Bij diepsten nacht, en zij was zonder vreezen.[2)]

Steeds sterker wordt het persoonlike accent, meer eigen de muziek die de dichter wekt uit het oude klavier.

Een grote poëtiese stijl verbreekt niet het door de eeuwen gegroeide taalorganisme, maar doorgloeit het van zijn persoonlik leven en in de nieuwe concentratie worden ingeslapen taalkrachten ontbonden.

Zij culmineert niet in het verbluffende neologisme, in het barokke beeld, in een verbreken der prosodiese wetten. Baudelaire, die men niet van conservatisme kan beschuldigen, zegt: 'Car il est évident, que les rhétoriques et les prosodies ne sont pas des tyrannies inventées arbitrairement, mais une collection de règles réclamées par l'organisation même de l'être spirituel; et jamais les prosodies et les rhétoriques n'ont empêché l'originalité de se produire distinctement. Le contraire, à savoir qu'elles ont aidé à l'éclosion de l'originalité, serait infiniment plus vrai'. (*L'Art Romantique*).

Hier is niet de jacht naar het nieuwe beeld, maar een door fijn gevoel gericht beproeven van alle mogelikheden in de taalmaterie, waarin de eenvoudigste uitdrukking vaak sterker expressie treft dan de weelderige verbeelding. Het beeld toch is slechts essentieel in de poëtiese dictie als middel tot synthese. Waar dit doel door eenvoudiger middel te bereiken is, stoort het als overbodig of zelf als afleidend ornament.

Het geheim der poëtiese dictie ligt in de sterke lichtconcentratie van de geest. De Engelse dichter Landor onderscheidde tweeërlei dictie: de *prismatiese*, die zich kenmerkt door het rijke

1) *Fr. Gundolf, Goethe.* S. 64.
2) *Grenzen* 42.

beeld, hetzij in het suggestieve symbool dat als door één centrale stralenbundel de idee intens belicht, hetzij in het spel der fijne gevoelsanalogieën; de *diaphane*, die spreekt in het schijnbaar kunsteloze, maar diepdoortrilde woord, en daardoor de diepste ontroering en de helderste visie wekt, schijnbaar zonder het medium der taal. Die diaphane eenvoud is het geheim der teerste verzen van Leopold, van Gezelle's zieledichten, als *Gij badt op een berg alleen*. Het is de poëzie, die 'steals into the mind with imperceptible music'.

Hier keren wij terug tot ons uitgangspunt. De kracht der poëtiese dictie ligt in haar macht van concentratie, welks organisme het vers is, fijnvervlochten net der teerste gevoelsbetrekkingen. In de harmoniese concentratie van het vers herleeft het woord als levenskrachtig gebaar. Al zijn expressieve klanken bewegingselementen worden in de bezieling van het rythme actief. Hier is de taal de natuurlike voortzetting van het innerlike leven, van de idee. Zo nauw is de eenheid van deze twee elementen in het dichterlik scheppen, dat elke wending der idee reflecteert in de zinnelike verschijning van het woord. Zie hoe in een vers als Jan Prins' *De vogel* de woorden ook als sensitief gebaar verdiepen in de bezieling van het rythme der visie:

> De naakte wanden langs en glinsterende muren
> waarachter ver het land der koele weiden lag,
> dreef ongetroost, in de verlorenheid der uren,
> de zware weemoed van zijn matten vleugelslag.

De innerlike dynamiek der gewaarwording, der stemming, plant zich voort in de rythmiese functies van ons organisme, stuwt de gang der ademhaling, doortrilt de spraak van de ademhaling der ziel. Proces, dat zich in omgekeerde orde herhaalt in de voor poëzie gevoelige lezer, of liever hoorder, want poëzie moet gezegd en gehoord worden: 'Ainsi, par le modelage, si je puis dire, de l'haleine respiratoire selon les lois que le vers impose à la diction, s'opère, par contact immédiat, la merveilleuse transfusion des vertus de la voix dans les âbimes du sang, dans les profondeurs de l'être; le poême s'incorpore à nous, la parole nous délivre, le mot retrouve la mystique majesté du nom. La poésie, encore une fois, se fait initiation'[1)].

Almelo, Okt. '29.
W. KRAMER.

1) René Vittoz, Essai sur les conditions de la poésie pure. Paris '29, p. 186.

Dans.
(Vervolg van Jaarg, XXIII, blz. 310).

Behalve de ‘ongewone’ en ‘buitengewone uitdrukkingen’ erkent Brill - en wel op de eerste plaats - nog een derde retoriese figuur, de troop, daar ook ‘oneigenlike uitdrukking’[+] genoemd, en als voorbeeld geeft i dan *Uw Mei bloeit nog* d.i. *uw jeugd*. Dat Schr. met dit ‘oneigenlik’ tegelijk al de andere retoriese figuren de Fraaie Letteren binnenloodst, ja de hele helft van de taal, daarin heeft i geen erg. Omdat i geen erg heeft in de psychiese gelijkheid van al die dingen. Hij ziet niet, dat het allemaal evenzeer kinderen zijn van de zonde en de ongeregeldheid, van de ongeorganiseerdheid en wetloosheid, allemaal sprong uit wat eigenlik moet en eigenlik is, dans uit de rede, kortom afwijking. Die term heeft in de geneeskunde een slechte klank, even slecht als de voorafgaande termen in de moraal en de oekonomie; ja in de meest moderne geneeskunde, die van de ziel, heet bij het woord ‘afwijking’ de psychologie ineens psychiatrie. In de taalkunde is het totnogtoe precies andersom; als men daar in sommige afwijkingen erg heeft, spreekt men direkt van ‘fraai’ en differentiëert dat als ‘ongewoon’ (in de zin van ‘ongemeen’) als ‘buitengewoon’, als ‘wending’ of ‘troop’; taalkunde heet dan ineens ‘letterkunde’, grammatika ‘stijlleer’, en bij al die termen weet meester niet verguld genoeg te kijken, een straal van Homerus voelt i op z'n gezicht. Alsof daardoor Natuur tot Kultuur werd! Met die naieve gelijkstelling strookt de kortzichtigheid om alleen zeker sòòrt troop troop te noemen, nl. de oneigenlike betekenisopvatting *Uw Mei bloeit nog*. Te verklaren is dat toch wel, 't is een o p v a l l e n d e troop nl. afwijkend w o o r d gebruik (*Mei* voor *jeugd, Woud* voor *De vogels*); voor naieve mensen is taal hetzelfde als woord of woordenreeks, taalvariatie is woordverschil, taalrijkdom woordenschat, taalboek woordenboek, taalkunst woordkunst; dat taal ook met woords c h i k k i n g werkt (*blij ben 'k, 'k ben blij*) en s y n t a k t i e s e woordf u n k t i e (*blijheid is mijn deel, hol is niet vol*), dat treft slechts op de tweede plaats, soms zò weinig dat taaltroop

[+]Troop

eenvoudig woordtroop is. Toch zit dan in die onnozele definitie ‘troop is oneigenlik woordgebruik’ wel de kiem voor wijzere kijk nl. in het eerste deel ervan, in het woord ‘oneigenlik’; dat impliceert ‘sprong uit de gewone orde’; als dat eens bij de mensen expliciet wordt zoals nu bij ons, dan zal tegelijk worden begrepen dat alle welsprekendheid z'n suggestieve kracht voor de helft aan die wending ontleent, in alle taal, in kinder- en in volwassentaal, in geleerden- en in lekentaal, onverschillig of die wending totnogtoe officieel wending heette of niet.

[+]Nu een laatste slag om ons zelf!

[+]Het Eigenlike

Waarom is die wending of troop, die ons allen zo e i g e n is, nu niet ‘het e i g e n like’? waarom noemen we wèl iets ànders zo, iets dat òòk alle taal eigen is, nl. de drang naar het absolute? Waarom is dit wel eigenlik en het andere niet? Waarom heeft men steeds, zonder erg, de Rede (de Egoïteit) zò ‘eigenlik’ geacht dat men nooit eens het irrationele (het interjektieve) dat ons allen zo eigen is, nauwlettend beschouwde? Ja, waarom?

Omdat we ook dààrbij graag dans zien! Immers de zaak is, dat de tweeledige mens in z'n levensp r a k t i j k meer dier blijkt dan r e d e wezen; maar bij z'n t h e o r i e doet i het zwaartepunt verspringen naar de tweede helft, de ‘betere’; de mens heet dan kortweg ‘een redelik wezen’. Wie die fraaie definitie niet bevalt, noemt het ‘hypocrisie’.[1)] Maar met dat invektief geeft die menskundige kijk op theorie en ideaal een tè harde waarheid; zelfs in kalmer, meer wetenschappelike taal uitgedrukt, zal die kijk op theorie de lezer niet licht bevallen; die laatste slag om zich zelf zal i als een band voelen die hem het leven belemmert, de beweging in het vakkundig leven. Inderdaad! hoogste ‘dans’-t h e o r i e kan een beletsel worden voor de hogere ‘dans’-p r a k t i j k . Daarom zien we hier maar verder van al dat hogere en hoogste af, wenden ons weer tot de alledaagse

1) Zo onlangs een gemeenteraadslid die z'n medeleden bestreed omdat die in zich de redelikheid zo sterk waanden dat ze aan egoïsme in zich niet meer geloofden. Zo noemde onlangs ook Mussolini hypocriet alwie het n a t i o n a a l egoïsme niet wilde erkennen. In 't algemeen neemt de ‘hypocrisie’ toe, als de macht van de Meerderheid over zekere mate is heen gegroeid; in de tweeheid Natuur-Kultuur gaat zich dan weer het zwaartepunt meer naar de Natuur verplaatsen; een element daarin is de Reinaert-natuur en een element dààrin is de maskéring van eigen wezen, ten slotte blìndheid ervoor in zich zèlf.

praktijk en hopen dat men dààr altans de sprong (uit de Eigenlikheid) iets ‘zeer algemeen-menseliks’ zal vinden, hetzij onder de naam van ‘troop’ of van ‘dans’.

Op de tweede plaats kan daarin dan nog graad worden erkend,[+] ook zeldzame graad (nièt algemeen-menselik!) en dat kan dan een aparte ‘fraaie letteren’ geven. [+]Belletrie

Bijvoorbeeld tegenover de meer gewone troop *Ziekte komt onder ons niet voor* staat dan de minder gewone *Ziekte voelt zich bij ons niet thuis*; nù komt de hoedanigheid *ziek* niet alleen als zelfstandigheid voor maar nog wel bij het predikaat *zich thuis voelen*. Zo'n *gevoel* voor *een eigen home* past alleen aan een wezen zo konkreet als een mens met een zo bewerktuigd lichaam! allerminst past het aan een substantie die als zodanig maar is ‘gedacht’, een ‘abstrakte substantie’! Dat ook ‘ziekte’ zich ergens al of niet ‘thuis voelt’, is eigenlik maar een dolle vertoning, een soort allegories spel, op het toneel van de syntaxis.

Maar deze hoge graad van troop is iets voorbijgaands, ook onze attentie ervoor; meer blijvend boeit ons de algemeenmenselike, de gemiddelde graad, waar nl. alle taal bioties blijkt, die van de letterkundige en de idealist, die van de vakkundige en de koopman, ja die van de wiskundige zelfs, als ook die aan ‘fraaie’ beweging doet, aan ‘wending’; zelfs wie onder hen zo orthodoxe zou willen zijn, alle dans uit z'n woordgebruik, woordverband en woordschikking te weren, wie bv. zinnen als *ziek ben 'k nooit* steeds zou mijden om te zeggen '*k ben nooit ziek*, die zou toch, met al z'n steile zorg voor de t a a l , met z'n a d e m z'n oernatuur verraden.

Als ieder ander zou i de k l e m t o o n leggen op *ziek*. Dat *ziek*[+] is niet het eigenlike eerste zinsdeel, want onderwerp of substantie is hier '*k*; maar het b i o t i e s zwaartepunt komt hier in het predikaat te liggen; zoals bijna overal; daarom ook heet in bioties felle tijden, - in tijden nl. van beweging en Umwertung aller Werten -, het predikaat wel het eerste zinsdeel, in alle opzichten.[1)] Maar die voorbijgaande absoluutheid brengt de histories gevormde taalkundige niet af van zijn onderscheiding: prioriteit in e g o t i e s en prioriteit in b i o t i e s opzicht; in het [+]Aksent

1) O.a. bij Den Hertog, een Amsterdams spraakkunstige.

laatste opzicht is het de klem die het predikaat tot het voornaamste zinsdeel maakt; door de klem is het dat de zin ten volle een mededeling wordt nl. een waarheid die ook de hòòrder bevangt.

[+]Betekenisen klankwijziging

[+]Tot die fonetiese suggestie bepaalt zich echter niemand, ook de steilste niet, zelfs niet de redeman van beroep, de ‘wijsgeer’. Behalve aan opvallend sterke aksentuering doet die ook druk aan dàt afwijkend woordgebruik dat te zwak danst om als troop te worden gekend en geprezen en dan slechts ‘woordverkrachting’ heet. Vreemd! dat zwakker ‘fraaie’ heet nu ineens ‘lelik’! vooral Bolland heeft van die vreemde stijlkritiek te lijden gehad. 't Kan ons als bewijs dienen dat i, altans wat het bioties gehalte betreft, een wijsgeer van de eerste rang was. Voor zijn tijd. Zoals Spinoza voor de zijne; zelfs die vriendelike denker kon het woordverkrachten niet laten; trouwens elke denker die op zijn terrein nieuw leven moet brengen, doet ook ten dele aan nieuw woordgebruik. Als elke Nieuwe Tijd een nieuw woordenboek brengt, geldt dat niet zozeer de woordenschat als de woordopvatting. Daarmee wordt psychies meer bereikt dan met geheel nieuwe termen, want juist het verschil met de zo gangbare woordopvatting is het dat treft, zo niet bewust dan toch levendig, want het is een sprong en die wordt als zodanig g e v o e l d .

Ook in de omgangstaal wordt door afwijking van het gangbare het leven verjongd, de aandacht steeds opnieuw gespannen. Maar dan allereerst foneties; behalve de zin en het woord kan ook de enkele klank uit de band gaan. B.v. het gebruikelike *ou* of *ei* gaat scheef gezegd worden, in de onderste volkslagen op dèze manier, in beschaafder kringen op àndere wijs, maar bij beiden gaat het uit de rechte lijn; in Den Haag wordt dan *bouw* meer en meer *bow* enerzijds, *boo* anderzijds, *peil* wordt *pêl* bij de ene groep, *peel* bij de ander; wie weet hoe later weer op andere fonetiese wijze het verhaal over ‘het peil’ en ‘de bouw’ interessant moet gemaakt worden! maar scheef gaan zal het blijven, op den duur kan het zelfs een cirkel worden en de klank kan weer zijn zoals i eens bij ons aller voorvader, de boer of de schipper, was; zo is het ook pas, maar dan vrij plotseling, met het woord *zeven* gegaan; door de sjiekste telefoon klinkt het nu als *zeuven*. Dat dat oorspronkelik om de duidelikheid geschiedde, vermindert nu het interessante niet.

Evolutie in de omgangstaal beheerst ook de b e t e k e n i s opvatting, zo goed als bij de wijsgeer. Als voorbeeld kan *leuk* gelden. Zoals bij de meeste andere woorden is ook hier de inhoud gekompliceerd, en een hoofdelement daarin was nog niet lang geleden het begrip *kalm*; maar een bijelement, nl. het begrip *aardig* of *aangenaam*, ging domineren. Bij wie het eerst? Nu is ook bij de meeste àndere mensen het begrip *aangenaam* hoofdelement in het woord geworden, 'de betekenis heeft zich gewijzigd'; aanvankelik moet dat wel een zekere sensatie hebben verwekt en de konversatie een glimpje van belangwekkendheid te meer hebben gegeven. Dat zo 'n evolutie in het woord op den duur meer een revolutie kan zijn, bewijst het woord *slecht*; de beweging uit het gunstige (*recht en slecht*) in het ongunstige, die radikale sprong op het terrein van de waardering, ging zelfs over op het terrein van de moraal. Dat was ook onlangs waar te nemen, toen een kritikus van z'n 'zelf gepleegde verzen' sprak en van 'zelf begane schilderstukken'; alsof het allemaal misdaden waren! Maar die kritiek suggereerde! door de semantiese sprong, met de geest en met het woord; met de geest van artistiek op moreel terrein, met het woord ('plegen' en 'begaan') van moreel op artistiek terrein. Is die kritikus de woordvoerder van zijn tijd (een soort ram in de kudde), dan kan zìjn sprong die van alle mensen worden: het algemeen taalgebruik wijzigt zich, en dan .... als alle mensen het doen, is het goed, een en al rede, rechte lijn, geen dans maar militaire mars, de woordverkrachting heet betekeniswijziging. Als Schr. dezes literair gezag had, dan zou het hoofdbegrip van zijn beschouwing, nl. *dans*, misschien wel een algemeen gebruikte term worden, ter vervanging van het nu eenmaal te eng gebruikte 'troop'; ook zìjn taalverkrachting zou dan geen verkrachting meer zijn, zijn beeldspraak geen beeldspraak meer, niets dan zuivere rede. Dèze redelikheid zou een wel wat onliterair effekt zijn van de zo hoge literaire invloed.

Voor betekeniswijziging is een woord altijd te vinden, want[+] het is altijd reeds in betekenis s c h o m m e l i n g : het zwaartepunt verplaatst zich voortdurend van links naar rechts en omgekeerd; deze onbestendige vòòrtoestand verdient in een beschouwing over *Dans* een grotere paragraaf dan de voorafgaande, die op het rustpunt ernà was gericht. Als kalm beginvoorbeeld kan het woord *bescheiden* dienen. Elementen erin zijn *verstandigheid, voorzichtigheid, teruggetrokkenheid, nederigheid, bedaardheid, pas-*

[+]Betekenisschommeling

siviteit, zwakheid. Nu hangt het van het verband af, welk element het meest met de aandacht zal worden belast. In het volgende verband *De bescheiden geleerde ging op de dag van zijn jubileum op reis* is het anders dan in *De bescheidenheid van onze taalgeleerden maakt hun taal te weinig suggestief* of: *dank zij al die bescheidenheid kon het publiek bij monde van Charivarius het Nederlands taalbegrip gaan beheersen*. Konden we alle zinnen waarin het woord bescheidenheid voorkomt, verzamelen, dan zou misschien de statistiek uitmaken, dat het v a a k s t het zwaartepunt in het element *nederigheid* ligt. Altans nu. Er moet een tijd geweest zijn, dat het zwaartepunt het vaakst in het element *verstandigheid* lag; de kwestie Betekeniswijziging betreft de p l a a t s waar het betekenis z w a a r t e p u n t in zekere eeuw het v a a k s t ligt[1)]; b e s t e n d i g ergens liggen doet dat zwaartepunt nooit. Tenzij in de Wetenschap. Daar heeft men vaktermen, bv. de term *betekenis* (in de taalkunde). Wat is volgens de leek de betekenis van 'kamperfoelie'? 'Geiteblad' ('caperfolium'); want de leek huldigt in taaldingen altijd wetenschappelike denkbeelden die aan de Akademie al een eeuw hebben afgedaan; aan de Akademie gold v r o e g e r als betekenis van een woord de oorspronkelike zin, t a n s : de algemeen gangbare zin zoals die is los te maken uit het argeloze gesprek, bv. *achter het huis staat de kamperfoelie in bloei*, dan betekent 'kamperfoelie': 'zekere plant met zulk soort bloempjes met zulke geur'. Maar bij deze uiteenzetting bleek al direkt tegelijk, dat ook in de Wetenschap de woorden geen vaste betekenis hebben, immers een eeuw geleden betekende de vakterm *betekenen* iets anders dan nu. Inderdaad, ook wetenschappelike taal danst, al wordt over één sprongetje honderd jaar gedaan. We moeten dus het woord *bestendig* hier wat relatief nemen en daarmee dan bedoelen dat ten minste gedurende zekere tijd (stel een eeuw!) de betekenis van een vakterm vaststaat;

1) Daarom is de kwestie zo goed te plastiseren als men de betekenis-elementen van een woord in een rij schaart en dan wat Wundt b l i c k punkt noemt (aan de zijde van de s p r e k e r) z w a a r t e punt heet (aan de zijde van het woord); in beide gevallen gaat het over een p u n t dat zich aanhoudend v e r p l a a t s t . Of daarom beide plastiseringen even goed zijn ten slotte? T e n s l o t t e gaat het over het feit dat in de hele k o s m o s , dus ook buiten de grillen van de m e n s , beweging het parool is.

wat in ònze tijd[1)] de vakterm *betekenis* in hoofdzaak betekent, gaven we al aan; wat het woord *betekenis* in het algemeen taalgebruik betekent? Zoals daar alle betekenis schommelt, schommelt er ook de betekenis van het woord *betekenis*. In *Onze kleine jongen neemt de betekenis van sommige woorden aanhoudend verkeerd* heeft het woord *betekenis* betrekking op de z i n van de woorden, maar in *Eindelik is eens geschreven over de betekenis van Van Vloten* gaat het over de w a a r d e van Van Vloten; waarde is iets voor het hart, zin is iets voor het hoofd; er zit dus een opmerkelike tegenstelling in het woord *betekenis*, het zwaartepunt verplaatst zich danig. En dikwels ook! Want heden zijn waarde en hart dikwels gezochte dingen. Zullen ze favoriet worden? m.a.w. Zal het zwaartepunt in het woord *betekenis* het v a a k s t in het element *waarde* gaan liggen? Het heeft er veel van; wie heden populair over een of andere figuur wil schrijven, moet het over zijn 'betekenis' hebben; inaugurele redenen, monografieën, luiden tegenwoordig graag in met 'De Betekenis van....' Als dat zo doorgaat en dan blijft, zal de betekenis van het woord *betekenis* zich gaan wijzigen in het algemeen taalgebruik. De taalkundige zal dan door de leek niet meer begrepen worden, met *betekenis* zal i *zin* bedoelen en de leek zal het als *waarde* verstaan. Wat dan te doen? Maar deze eventuele w i j z i g i n g in de vakterminologie is iets voor de toekomstige kollega's, de tegenwoordige mogen zich nog verheugen in de betekenisv a s t h e i d van gezegde term. 'Verheugen'? Ja, want het voorkomt misverstand bij de discussies. Dat is het voordeel in elke vakwetenschap: de vakterminologie bewerkt, dat de woorden waar het om gaat, voor beide partijen dezelfde zin hebben. Dat geeft aan de Akademie een zekere rust, de rust van een kazerne; als daar beweging is, is het allerminst grillige, heftige dans, maar kalmerende mars; de diskussie vordert werkelik, bij iedere stap. Voor wie niet van deze militairistiese denkbeelden houdt, heeft

1) Hoe het in een volgende eeuw misschien zal zijn, kan men nu al zien in Van Ginneken's Kleuterroman blz. 92, waar *betekenis* zoveel als *gevoelswaarde* gaat betekenen. Is Schr. ons een eeuw vooruit? Maar op blz. 130 is hij ons een eeuw achteruit: '*brouwerij* b e t e k e n t eigenlik *het brouwen*'. De Dans heeft Schr. wel te pakken! Op een en ander werd uitvoerig kritiek geoefend in *De N. Taalg.* XV, 43. Van effekt heb ik nog niet veel gemerkt; waarschijnlik is Schr. te bescheiden geweest; zelfs voor geleerden.

de Akademie toch prakties hetzelfde nl. iets vredigs, iets van een werkelike Alma Mater; zelfs als zich aan de ene zijde van moeders schoot Idealisme heeft genesteld en aan de andere zijde Realisme (de grootste vijandelikheid die men zich denken kan!), dan zal toch de betekenisvastheid van de woorden die men elkander toewerpt, de kamp tot op de helft beperken.[1)] Ten volle kan men de strijd genieten op de straat, in het gezin, op vergaderingen en in het parlement. 'Genieten'? Ja, want een mens heeft nu eenmaal behoefte behalve aan vrede ook aan oorlog, zo niet met kanon- dan toch met woordgebulder, want heftigheid op allerlei gebied is soms de enige konditie waarin het leven gedijen wil. Het Hollandse gras groeit van regen en wind; de Hollandse ziel schijnt het te moeten hebben van vlagen in de woordbetekenis en van de tranen die er bij worden gestort. Dat is geen scherts; de Geschiedenis wijst met ernst, in en buiten de Akademie, op de woorden *predestinatie, genade, natuur, recht*; het Heden treurt niet minder bij de woorden *Gemeenschap, Eigendom, Arbeid*. Maar zo wil het het Grote Leven, en niet alleen in Nederland; 'de Grote Instinkten' is een internationale term; en dan denkt men aan het Crucifige en het Hosanna op Staatkundig en Kerkelik terrein; maar ook in het onopgemerkte, onzichtbare taalleven speelt dezelfde Grote Golf tussen de Kontrasten o.a. in de woordbetekenis. Wat betekent - om met een treffend woord te sluiten - *ziel*? Zelfs een kind merkt al gauw: een ziel is iets onstoffeliks, iets dat eigenlik pas echt in z'n wezen is als het het lichaam verlaten heeft, na de dood dus. Maar dat is maar een e l e m e n t in de betekenis, het hemelse element, waar de een of andere theologie permanent het zwaartepunt in legt. Maar zo min als het kind is de volwassen mens een theoloog, met liefde

1) Geheel zal de strijd nooit worden opgelost, niet alleen omdat het vrede-op-aarde alleen iets voor Kerstmis is, maar ook omdat op elke dag des jaars de enkele hòòfdtermen van de Wetenschap juist gèèn vaste betekenis hebben. Wat betekent bv. in dit geval 'realisme' of 'werkelikheid'? Als Prof. De Sopper te Groningen boven de 'werkelikheid' was uitgegaan om allerlei 'waarden' te ontdekken, dan kon Prof. Heymans weer menen dat zulke waarden werkelik door de ander gedàcht werden en dus een 'psychologiese werkelikheid' waren. En had Prof. H. dan geen goed H o l l a n d s gebezigd? Ja; maar nu de goede v a k t e r m ! Helaas! Men moet het eerst met e l k a a r eens zijn, vòòr men het over de t e r m i n o l o g i e eens kan worden. En zo komt alles ten slotte niet op de Akademie neer maar op....?

legt die mens een ander maal het zwaartepunt in een ander element bv. *In die redenaar zit geen ziel*, weer een ander maal: *Die vermaning trof hem in de ziel* en weer een ander maal *Vader nam een stok en sloeg hem op z'n ziel*. Inderdaad, in het woord *ziel* schommelt het van het laagste der aarde naar het hoogste der hemelen. En in elk ander woord gaat het zo enigermate. Ook bij de vakman, nl. in al die delen van z'n rede waarin i geen vaktermen gebruikt; want in dezelfde rede waarin i met ere een vakman is, betuigt i zich ook een mens, en als mens moet i niets van de Alma Mater hebben; een springend mèisje is hem dan lief, niet een zittende matrône; in het meest onbestendige leven zit dan het 'ware' leven; omdat het het minst definiëerbaar is. Zoals in spelende beestjes.

Het danskarakter van deze troop is het minst van al gekend[+] en toch het meest van al opmerkenswaardig, want vòòr het betekeniswijziging wordt, is er niet eerst beweging in de begripsinhoud maar in de visie. Het visueel karakter van de beeldspraak wordt tegenwoordig wel in twijfel getrokken en daarom luidt nu steeds de eerste vraag: Is beeldspraak beeld-spraak of gevoelstaal? Ons antwoord is: 't Is allereerst danstaal. Als men *bloem* zegt en dan een vrouw bedoelt, is die bloem iets dat niet meer in z'n omgeving staat, op het veld, maar.... ja, daar waar de vrouw is, want die bloem is de vrouw zelf, resoluter kan de verplaatsing niet zijn. Zo is het met Spinoza die uit zijn huis op de Paviljoensgracht midden op het pleintje is gezet, op een voetstuk nog wel, zo hoog mogelik, liefst met de hemel tot achtergrond; zo is het met elk standbeeld, zo is het met elk ding dat in beeldspraak wordt vernoemd. Een kruis dat een jongen is, wordt niet meer gedragen op de schouders, het zit in de schoolbanken en kwelt van dààruit. Zo scherp hoeft men het wel niet te zien, maar enigermate toch wel, anders is het geen 'beeldspraak' meer. Maar gesteld al, dat er heel niets wordt gezien, zelfs niet zo zwak als in een halve droom, dan is er toch nog sprong nl. uit het begripsmilieu, want *kruis* hòòrt niet in de zin *die jongen is een kruis*; alleen wegens die ongewone plaats trèft dat woord *kruis* en komt de gevoelswaarde van dat woord dubbel tot z'n recht. Is dat òòk al niet meer het geval, is de zin al zò dikwels gezegd dat het eenvoudig synoniem is geworden met *die jongen is een ellende*, dan is de beeldspraak zelfs geen biezondere g e v o e l s taal meer, 't is enkel een geval van b e g r i p s -

[+]Beeldspraak

evolutie geworden, van ‘b e t e k e n i s wijziging’, de evolutie is op een definitieve toestand uitgelopen, de sprong uit het milieu fixeerde zich dan op z'n eindpunt, wàs toen geen sprong meer maar rustige houding, hèt milieu; van nette positie zou men kunnen spreken; de officiële stijlleer heeft het dan ook met voldoening aanvaard en het genoemd met een term, bekend onder fatsoenlike kooplui: g e i j k t e beeldspraak.[1)]

[+]Het minst bekend als troop is het geslacht; dat de dans er van nooit opviel, komt omdat de sprongetjes zo klein zijn. Ook de muziek er bij is maar kleintjes, geslachtsvormen zijn meest onbetoond en betreffen slechts één syllabe -*ster, i, ze, 't*. Maar sprongen zìjn het en .... zeer absurde. Veronderstel eens dat iemand als volgt praatte: ‘Daar komt Anna, - dat is een vrouw -; ik zal 'r, - ze is 'n vrouw -, naar Koba, - dat is 'n vrouw -, sturen en dan die laten zeggen dat ik 'r wasgoed, - Coba is 'n vrouw -, naar de strijkster, - dat is 'n vrouw -, heb laten brengen’. Wie zo sprak, zou men terecht voor een maniak kunnen houden, op zeer gevaarlik terrein nog wel; zo iemand zou in staat zijn, in het meest zakelik gesprek met 'n vrouw, ja bij de plechtigste gelegenheid, het dierlik element in 'm naar voren te brengen. In ons aller taal gebeurt dat doorlopend nl. telkens als we onnodig -*ster* gebruiken of -*a* (*Dora*). Hulde aan wie zoals de Engelsen nooit van -*ster* spreken; in bioties opzicht hulde aan wie dat zo vaak mogelik doet; hij springt als een gek en dat is wel het toppunt van levendigheid. Om het tegendeel te ervaren hoeft men daarom niet naar Engeland; in een Westbrabants dorp hoorde ik tegen 'n meisje van veertien jaar zeggen: ‘Piet, er is geen bier meer; haal 's een paar flessen’. Als Hollander vond ik dat vreemd, achteraf moest ik het als zeer logies prijzen: wat heeft het feit dat er flessen bier moeten gehaald worden, te maken met het feit dat de aangesprokene een vrouw is? Negen en negentig van de honderd gevallen raken de sexe van de vrouw nìet en toch drukt men het bijna altijd uit: *Pieta, Johanna, voorzitster, voorbijgangsters*. Is de wereld dan een alkoof? is het leven een pikante roman? of een tropiese

[+]Geslacht

1) De n a t u u r van de beeldspraak is bekeken in *Het Beeld* (*De N. Taalg.* XIII, 225); de overwogen toepassing van die natuur, dus de kultuur, in *Plastiek* (*De N. Taalg.* XVIII, 34) altans voorzover het de taal in de wetenschap betreft. Voorzover het de sprong van het abstrakte naar het konkrete betreft, zie *De N. Taalg.* XXII, 42.).

wildernis? Dààr is de Natuur één broedplaats, voor planten, dieren, mensen. Maar in een maatschappij, hoe beschaafder die is, hoe meer er de zakelikheid en het sentiment ieder een eigen, afgeschoten plaats krijgen. Ook op taalterrein? Niet in de N a t u u r van de taal; men springt er zomaar uit de zakelikheid in de sexualiteit.

Ook wel in iets anders, maar toch ook weer ‘geslacht’. In dezelfde streek waar een meisje zo zakelik Piet heette, hoorde ik van een onwillige vrouw zeggen ‘*Dat wil i niet*’.

‘Dat is dus weer even ongevoelig voor de sexe’, denkt men, ‘echt zakelik’.

Maar toch zeer gevoelig voor iets anders. Er zijn nl. behalve sexuele nog andere substantie-verschillen, die nl. de vormkwestie niet in het biezonder maar in het algemeen raken. Mannen en vrouwen zijn biezondere mensvormen, en mensen staan weer in het algemeen, zogoed als honden en schoenen, tegenover de s t o f f e n (thee), en deze weer tegenover o n stoffelike substanties zoals twist. Van een twist zegt men *Het is alweer afgelopen*, van thee dikwels dat *ze* geurig is, en van 'n schoen dat *i* scheef is gelopen. Zo 'n *i* past ook goed op mensen en dieren en planten, evenzeer als 'n schoen ‘voorwerpen’ d.i. konstant omlijnde dingen, substanties met een eigen silhouet. In dat opzicht is 'n man als 'n vrouw en omgekeerd, vandaar in beide gevallen: *dat wil i niet*, zoals van 'n schoen *daar wringt i*. Maar wat heeft dat ‘wringen’ en dat ‘willen’ nu eigenlik met die substantie-verschillen te maken! Een propje thee in een schoen kan òòk wringen, en een twist kan òòk weleens niet willen nl. niet willen eindigen. Zou 't niet zeer logies zijn als we èn de twist èn de thee èn de schoen èn de man èn de vrouw maar allemaal met '*t* aanduidden? Dat doen we trouwens soms: '*t is een werkster* zo goed als: '*t is een rijlaars*. Dat we dat niet altijd doen, komt omdat we veel te graag springen; we doen als iemand die zou zeggen: ‘Als je 'n laars loslaat, dan valt het - een laars is een voorwerp - op de grond; en als je op thee water giet dat nog niet kookt, dan wordt het, - thee is 'n stof -, nooit goed.’ Zo omslachtig praten we nu niet, maar wel precies in dezelfde geest; want in plaats van zo'n onzakelike tussen z i n gebruiken we een onzakelijk woord, *i* of *ze*. Van die onzakelike tussenzinnen gaven we er nog veel te weinig; ook achter ‘'n laars’ hadden we moeten inlassen ‘laars is een voorwerp’, want in dat '*n* is hetzelfde uitgedrukt als in *i*; daarom spreken we ook van ‘'n man’ en ‘'n vrouw’; ook de geslachtsvorm '*n* is 'n sprong

uit de rechte gedachtelijn. Waartoe dat toch allemaal! Waarom kunnen we niet net doen als de Romeinen, zònder lidwoord praten en met de ene werkwoordelike uitgang dezelfde substanties aanduiden die wij nu variëren in *valt*-**i**, *valt* **ze** en *valt* **'t**? Ja, waarom? Omdat we in die dingen graag dwaas doen. Aan die sotheit heeft Erasmus niet gedacht! Zoals elk volk z'n eigen volksgebruiken heeft, z'n Carnaval, z'n Juggernautsfeest, z'n processiedans, zo heeft 't ook in z'n t a a l z'n eigen dans; en zelfs als die dans tamelik internationaal is, bijv. het Geslacht, dan wordt die toch weer graag op nationale wijze bedreven: de Latijnen hadden naast hun woordorde ook hun geslacht, hùn geslacht, en wij hebben het onze. En dan is er soms behalve vormverschil ook nog dit: de dans kan formule geworden zijn. Er zijn er die dat van de Echternachse processie beweren; ‘er ligt een zekere matheid over’, schreef men onlangs, ‘het jongere geslacht komt het niet meer zo uit 't gemoed’. Zo is 't in het Latijn van keizer Augustus; heel veel dingen ook buiten de taal waren toen erg formule, ook het geslacht in taal was als een gebaar geworden per traditie, vorm zonder inhoud, Usus zonder ziel. Bij òns komt het geslacht van binnen uit, 't is direkte zielsuiting (ten minste in de aangegeven gevallen), een oprecht gemeende dans, manifestatie van gevoel voor allerlei schakeringen o.a. voor het verschil tussen voorwerp, stof en abstraktie. Let wel: gevoel. Als het begrip was, zin, dan zou het niet uit de zin springen. Men moet dit gevoel ook goed verstààn. In de mens zit, - behalve het gewone, dierlike gevoel -, juist omdat i ook 'n redewezen is, een tweede gevoel: z'n biotiese natuur schoot 'n tweede wortel; in de Rede; naast allerlei oer-biotiese schakeringen (oogkleur, neusvorm) kwamen schakeringen die met o n d e r s c h e i d i n g e n parallel lopen, met de meest abstrakte onderscheidingen; de dieren hebben wèl verschillende oogkleuren, hun natuur kweekt gèèn schakeringen als *i, ze, 't, 'n*, schakeringen die met l o g i e s e verschillen parallel lopen. Maar daarom zijn die schakeringen zelf niet logies, geen r e d e produkt, want dan moesten ze ten eerste k o n s e k w e n t zijn (een schoen is altijd ‘'n voorwerp’, maar men duidt 'm niet altijd met ‘*i*’ aan) en dan ten tweede moesten die schakeringen n i e t u i t d e z i n springen; de Rede doet juist het omgekeerde: de Rede schèpt de zin en steunt 'm verder met zijn konsekwentie (b.v. de redelike vorm *ziekte* helpt de hoedanigheid *ziek* om als onderwerp te kunnen fungeren). Maar Rede kan wel wat ver gaan,

nl. als men niet alleen van tussenwerpsel tot woord of zinsdeel komt en van zinsdeel tot rededeel, maar ook nog zo'n rededeel (nl. het substantief) gaat onderscheiden (in ‘voorwerpsnamen’, ‘stofnamen’ en ‘abstrakta’); dan kan die laatste, meest verregaande Rede omslaan in z'n tegendeel, zoals in de hele kosmos alles ten slotte cirkelbeweging is, overgang van einde in begin: 't Geslacht, dat in de theorie tot verregaande r a t i o n e l e onderscheidingen brengt, is in de praktijk iets zeer i n t e r j e k t i e f s . Wat betekent het mannelike in *Hij raakt* 'm, *Het spant* 'm *daar*?[1] Van onderscheiding is bij al dat '*m* contra *het* of *ze* allerminst sprake, 't is schakering; ‘geslachtso n d e r s c h e i d i n g ’ is een dwaze term, er is geslachtss c h a k e r i n g of -v e r s c h i l ; het geldt geen b e g r i p van verschillende substanties, maar variërend substantie-g e v o e l , iets dat zoals zoveel andere subjektiviteit, de zin slechts kontrariëert. Dat men het onderwerp van de zin *die schoen is te zwaar* bij gelegenheid met *i* aanduidt omdat het geen stof maar een voorwerp is, dat zou, als het bewust werd, slechts van de zin àf leiden. Dit is wel heel duidelik gebleken bij het meest kritieke taalgebruik nl. bij het schrijven; daar ging men naar aanleiding van die geslachtsverschillen tussendoor allerlei overwegingen houden en regels bedenken die niets met 'tgeen waarover men schreef te maken hadden, ja bij de kritiek op elkanders taal ging men elkaar bij voorkeur op het punt van het geslacht te lijf, met hoge sprongen of met scherpe tanden, meer dan ooit buiten de eigenlike taal, de tekst, om. Laat men het fijner opnemen! 't zal ook kritieser zijn. Ook geslacht is van nature een ding dat de taal ‘fraai’ doet zijn, golvende variatie van de rechte lijn. Wel is dat zwak, maar veelvuldig, en daarom tòch van belang. Al wordt het niet zo opgemerkt. De libelle kontrariëert z'n rustige zit in de zon met zachte vleugelslag; geslacht is een nauw merkbare trilling door de rede van de zin.

Of dat daarom toch niet weleens nuttig is? blijft ook geslacht niet 'n enkele maal in de rechte zinslijn? Ja. Als men geslachts-

1) Toen meisjes in de school een Frans paradigma vlug uit het hoofd moesten opschrijven, zei er een op de voorste bank die het eerste klaar was, hardop tegen de leraar *Ik heb* 'm! en daarna zacht bij zich zelf, - terwijl ze rond keek -: *Ik heb 't*. Een zelfde verschil hoorde ik eens in Brabant, terwijl een lang verwachte prentbriefkaart uit de brievenbus werd gehaald: *Hier is i! .... Hier is 't*. Ook hier was de kreet gaandeweg geslonken, de mannelikheid onzijdig geworden.

vormen aksentueert, kan het worden: '*t is 'n hij* (of '*n zij*); dan is die vorm predikaat, onderscheiding, onmisbaar; de zin is er mee gemoeid; de duidelikheid ook is er mee gebaat. Dat laatste gebeurt meer. Als er in dezelfde kamer een Pieta en een Piet is, kan dat *-a* van belang zijn als er flessen bier moeten gehaald worden, Piet weet misschien de winkel niet. In onze mensenwereld moet een zin meer zijn dan zin, het moet meestal ook een mededeling zijn, tegelijk faktor dikwels bij de daad. Dat daadkarakter verànder ook de taal, immers ‘een daad is altijd een beetje overijld’ (Emerson); wie altijd volkomen nadacht, zou nooit meer iets doen, 'n beetje spontaneïteit houdt de aktiviteit erin, en dat maakt de taal meer interjektief, o.a. voller van noemwoorden. Dat dat tegelijk meer duidelikheid geeft, volgt ook uit 't voorgaande: vooral door daden is het dat de mens in kontakt komt met 'n ander; dat brengt het sociale element in de taal. Deze is r e d e l i k als individu-uiting, het sociale maakt de taal i n t e r j e k t i e f en d u i d e l i k ; met n o e m woorden. Dan wordt in de zin niet alleen het predikaat maar ook het onderwerp onderscheidend, meer dan een strikt onderwerp '*t*. Een èèrste onderscheiding brengt het sociale ook al in de a a n d u i d e n d e woorden: '*k, je, 't*; zelfs kunnen deze p e r s o o n s verschillen dan elk afzonderlik ook weer geschakeerd worden, door g e s l a c h t s verschillen. Oòk om de duidelikheid? Maar dàn helpt weer eerst een andere duidelikheid: men n o e m t de persoon: *Een hond die vliegt niet* (zie ook Jaarg. XXIII, blz. 242). Maar als die persoon daarna wordt a a n geduid (door *die, i* e.d.), helpt dan ook nog die g e s l a c h t s vorm voor de duidelikheid? helpt die daartoe stèèds, zoals bij de n o e m i n g (*Pieta, strijkster*)? Als iemand die het o.a. over ‘een schoen’ en over ‘thee’ had, in de verdere loop van het gesprek o.a. zegt *nu is-i goed*, en als dan uit het verband met de rest niet blijkt wàt goed is, zal dat dan uit dat *i* duidelik zijn? Uit dat vluchtige *i*? En als nu maar niet àlle voorwerpen met *i* konden worden aangeduid! behalve die schoen ook de jas en de man zelf en ook z'n hond! En als nu zelfs maar die a l g e m e n e aanduiding règel was! maar ook wat nìet een voorwerp is, bv. thee, kan met *i* worden aangeduid, en omgekeerd de schoen met '*t*; geslachtsverschillen zijn, zolang het geen wettiese formule is geworden, nooit betrouwbaar, het blijven schakeringen, als grillige lichtvariaties, wolkenvormen, windrichtingen; er is onder de winden wel een passaat, maar bouw er toch niet op, wind blijft wind; geslacht

blijft, ondanks veel regelmaat, subjektiviteit, toevallige klankkombinatie en wat niet al, dans van 's mensen gemoed en 's mensen mond. En als het dan toch een enkele maal duidelikheid geeft? Men kan nooit weten hoe een koe een haas vangt! Maar dan kan i ook een hond vangen, nog veel vaker, en dat vlees is niet zo lekker. De doelmatigheidsvraag in de Natuur is ten slotte zo bizar als de hele Natuur zelf.

Zeker! die is dikwels doelmatig, ... als we ‘het nader beschouwen’; maar zo beschouwd, is ten slotte alles doelmatig, ‘alles komt op z'n pootjes terecht’. Dat is Gòds werk. ‘Diens wegen zijn vaak onnaspeurlik’. ‘De grootste irrationaliteit blijkt dan dikwels de verregaandste doelmatigheid, en de hulde aan de diepste onbewustheid het meest praktiese weten’. ‘Zie de vogelen des velds .... ze spinnen niet en naaien niet en toch ....’ Zo zingt de romantikus. Maar als de klassikus niet voor kleren zorgde, dan liep de zanger in z'n ....

Neen, neen, die blote natuurlikheid is niet iets voor de mens, altans niet voor die van heden in ònze maatschappij. Al dat spontaan dansen (en marcheren) in de taal, is iets voor de wilde. En zelfs als we al die fraaiheid (en niet-fraaiheid) nader beschouwen, kunnen we niet volstaan met als Erasmus de dwaasheid ervan aan te tonen (en, als tegenstelling, de Rede erin bloot te leggen)! Op die onderste helft van de ladder kunnen we niet blijven staan; daarboven, hoger dan de taalw a a r n e m i n g , wacht ons de taalv e r z o r g i n g ! Men heeft dat altijd stijl genoemd; maar in dat woord zijn zich allerlei bijbegrippen gaan nestelen: ‘hoge brozen’, ‘fraaie omkleding’, ‘korrektheid’ en ‘onberispelikheid’, allemaal dingen van het theater en de society, heel mooi maar lang niet alles, dikwels te veel, want die bijbegrippen kunnen ieder op hun beurt naar voren springen en dan kan telkens die traditioneel verplichte zorg iets zeer dwaas worden, op zich zelf een dans. Moet taalverzorging niet ernstige arbeid blijven? al wordt daarbij ook de dans onder handen genomen, zelf is het allerminst dolle beweging. Het zal het beste zijn, na de waarneming van de taalna t u u r niet aan ‘stijl’ te gaan doen maar tot ‘taalku l t u u r ’ te besluiten.

Wat dan, in dat begrip ‘kultuur’, hoofdelement moet blijven? Maar laat de lezer eerst eens over het onderhavige geschrift oordelen. Bevalt hem daarin de kultuur, dan kunnen we het later altijd nog o v e r de kultuur hebben.

PH. J. SIMONS.

De zogenaamde ‘tussenwerpsels’.

In de meeste Nederlandse spraakkunsten wordt de tiende en laatste woordgroep van de zogenaamde ‘tussenwerpsels’ - een klakkeloze vertaling van interjekties - stiefmoederlik behandeld. Eigenlik wist de oude grammatika met die zonderlinge woordjes geen raad: in een behoorlik gebouwde zin kwamen ze zelden voor, en waar ze voorkwamen, konden ze gevoeglik gemist worden, zonder het zinsverband te storen. Hun gemeenschappelik kenmerk was, dat ze buiten het zinsverband stonden. Allerlei buitenissige taalbestanddelen, hoe ongelijksoortig ook, werden dus in een soort rommelgroep bijeengezet. In de 17de en 18de-eeuwse spraakkunsten rekende men er eigenlik alleen de gevoelsuitingen toe, de woorden - zegt Moonen[1] - ‘die eigentlyk de rede niet te hulpe koomende, tot de uitdrukking der hartstoghten van den sprekenden dienen’. In de 19de eeuw voegt men er eerst de klanknabootsingen bij, maar de spraakkunst van Cosijn-Te Winkel zegt nog dat men er ‘verkeerdelijk’ toe rekent de rededelen die bij uitroepen gebezigd worden, de vloeken en bastaardvloeken. Terwey en Kummer maken die uitzondering niet, en Den Hertog gaat nog een stapje verder bij het overzien van het uitgestrekte terrein der gevoelsuitingen. Terwijl Cosijn en Terwey nog geen halve bladzijde aan dit onderwerp wijdden, begint Den Hertog het belang ervan in te zien. Het hoofdstukje in zijn *Nederlandsche Spraakkunst* (III, blz. 230-234) bevat veel goeds, maar is niet geheel bevredigend, omdat hij - krachtens de opzet van zijn gehele boek - te zeer van de taal-op-schrift uitgaat. Hij erkent dat de tussenwerpsels een groep vormen ‘die kwalijk te begrenzen valt, zoo staat ze aan alle kanten open’, maar hij ziet niet in dat ze, als primitieve gevoelsuitingen, veeleer een interessant inleidend hoofdstuk konden vullen dan een rommelig aanhangsel. De wenk van Van Ginneken in deze richting[2] is nog door geen moderne Nederlandse spraakkunst gevolgd.

Sinds lang is voor een juister inzicht in deze gevoelstaal de weg gebaand door psychologen als Paul en Wundt. Paul had reeds de klanknabootsing van de gevoelsuiting gescheiden; Wundt trekt die grenslijn nog scherper, brengt helderheid door de splitsing

1) Kap. XXXV.
2) *De Nieuwe Nederlandsche Spraakkunst en het buitenland* (De N. Taalgids VI, blz. 190 vlg.).

van ‘primäre’ en ‘secundäre’ interjekties, die in elkaar overgaan, en wijst terecht op de verwantschap van deze gevoelsuiting met andere woordvormen met ‘Affectbetonung’, nl. de vokatief en de imperatief.[1)]

De interjekties bewegen zich op het grensgebied tussen spontane, ongeartikuleerde klanken, die met diergeluiden verwant zijn, en de meest primitieve menselike taal, de geartikuleerde gevoelsklanken, die gematigder gevoelens tot uiting doen komen. Onbeheerst gevoel uit zich in schreeuwen, gillen, kermen, zuchten, lachen. De lettertekens die onze spraakklanken aanduiden, zijn niet geschikt om zulk geluid te benaderen. Poogt men dat, dan geschiedt het hoogst gebrekkig, bv. *hm* voor een kuch, of *ha, hi, ho, hach* (Mnl.) voor het gelach. Nu is het ook mogelik dat een spontane gevoelsontlading plaats heeft met ongeveer dezelfde mondstand als van een normale klinker. Bij plotselinge pijn, door hevige verbazing gaat de mond wijd open en ontstaat *a, o* of *oe*. Trekt de mond na de *a* rond samen, dan hoort men *a-oe* d.i. ongeveer de tweeklank *au*; sluit men de mond, met uiteengaan van de mondhoeken, dan vormt zich *ai* of *oei*.[2)] Gaat een zucht vooraf, dan ontstaat voor de klinker een *h* en ontstaan dus verbindingen als *ha, he, hè*, enz.; evenzo met een achteraankomende velare spirans: *ach, och*. Een zucht met bijna gesloten lippen veroorzaakt een *f*-klank.[3)] Afschuw, waardoor de mond plotseling zich opent, voert tot klanken als *ba* (vgl. *puf, poep* in oudere taal). Minachting geeft de lippen een stand van spuwen: men denke aan de oude interjekties *fi, tfi, spi, tspi*.

Wanneer men nu zulke verbindingen van normale klinkers en konsonanten hoort of meent te horen, dan krijgen die licht een traditioneel karakter. Men neemt ze over van anderen die ze in dergelijke omstandigheden gebruikten; men neemt ze zelfs over uit andere talen, bv. *helaas, lacy* (Frans), Mnl. *eia* (Duits), *hoera* waarschijnlik uit het Duits), *hoezee* (sedert 1748, uit Eng. huzzay). Paul neemt zelfs aan, dat *o* onder invloed van het Latijn in litterair gebruik kwam. Ze geven dan uiting aan gematigder gevoelens of stemmingen, want bij heftige aandoening komt het onbedwongen natuurgeluid evengoed te voorschijn als bij de primitieve

1) Dit verband is, m.i. ten onrechte, door Delbrück ontkend (*Grundfragen der Sprachforschung*, blz. 76).
2) *oei*! gebruikt reeds Langendijk in *Don Ouichot* als uiting van pijn.
3) In verbinding met *oe* ontstaat de interjektie *oef*, bij schrijvers in het midden van de 19e eeuw (Potgieter, van Koetsveld) gebruikelik.

mens. Langs die weg is dus de kreet tot taal geworden. Toch blijft het een biezonder soort taal, want terwijl we bij een ‘woord’ altijd denken aan de verbinding van klank met voorstelling of begrip, is zo'n interjektie enkel klank met gevoelswaarde. Van zó grote betekenis is hier de klank, dat de lettertekens volstrekt ontoereikend zijn om de bedoeling te verduideliken. Terecht wees Paul er reeds op, dat bij interjekties de klinker, bv. *o*, soms ‘ziemlich indifferent’ is, en ‘erst durch den begleitenden Gefühlston bestimmt’, of nog duideliker: de klinkers zijn dan niet meer als ‘artikulierte substrate’, d.w.z. alleen de grondslag voor de modulatie, die er de eigenlike betekenis aan geeft. De meest verscheiden stemmingen (verwondering, schrik, onverschilligheid, droefheid) kunnen verklankt worden door een mond in de o-stand. Daarom gaat het niet aan, een synonimiek onderscheid tussen *ach* en *och* te willen maken, zonder op de toon en de modulatie te letten! Enkele aanduidingen als staccato, crescendo, gerekt, stijgend-dalend e.d. zouden iets kunnen helpen, maar slechts als noodhulp. Om in een geschreven tekst de interjekties behoorlik te vertolken, moet men zich in de situatie inleven. In een toneelstuk, een roman kan de auteur helpen door een toevoeging tussen haakjes: droevig, heftig, verbaasd enz. of door: ‘zuchtte hij’ of iets dergelijks. Zo komt het ook dat een woordenboekartikel over interjekties als *o, a*, er zonderling uitziet, als er over tal van ‘betekenissen’ gesproken wordt, alsof die aan deze *klinkers* eigen zijn, in plaats van aan de - zelden nader aangeduide - modulatie![1)]

Deze oorspronkelike kern van interjekties, uit natuurgeluiden ontstaan, wordt nu verrijkt met allerlei andere woorden, of liever: gedegradeerde woorden, die geheel of gedeeltelik hun begripsinhoud verloren. Evenals de bovengenoemde klinkers en verbindingen, worden ze op-zich-zelf-zinloze ‘artikulierte Substrate’, die hun ware aard, als vertolkers van een bepaald gevoel of stemming, eerst tonen door de modulatie. Zulke woordjes zijn bv. *ja, nee, nou, zo, wel*. ‘*Ja* (kortaf: verontwaardiging), dat moest er nog bijkomen!’ - ‘*Ja* (gerekt: aarzeling), dat weet ik zo precies niet’ enz. enz. - *Wel* (stijgend: deelneming), heb je pleizier gehad? - *Nou*, (kortaf: nieuwsgierigheid) zal het eindelik gelukken? Het zal niemand moeielik vallen, een reeks van gevallen te bedenken, waarin deze woordjes, telkens anders gemoduleerd,

1) Zie b.v. het *Ned. Wdb.* op *ai, ah, he, i, o*.

tal van stemmingen kunnen weergeven. Op dezelfde wijze kunnen de vraagwoorden *Wat*? en *Hoe*? tot interjekties gedegradeerd worden. Ook verbindingen met partikels komen voor als *ja-maar, nee-maar, hoe-nu* (bv. in Hooft's Granida), *wattan* (Mnl.).

Een andere groep van woorden die licht tot interjekties verbleken, zijn nomina, al of niet met begeleidende woorden of praeposities: *Wee*, ook verbonden met interjekties van de oudste soort: *o wee, owi owach, heil, wapene, mijn hemel! wat duivel! duivelkaters, sapperloot*, en bastaardvloeken, door eufemisme vervormd: *herejee, heremijntijd, jeminee, jasses, jakkes, bilo* (Mnl.) *igo, iget, tjan* en de talrijke zeventiende-eeuwse bastaardvloeken met *gans*. Ook zeer onschuldige uitroepen als *jonge jonge* (met affektieve versterking: *tjonge* of *sjonge*) gaan tot interjekties over.

Een tweede soort, die Wundt imperatieve interjekties noemt, onderscheidt zich van de eerste, doordat ze niet spontaan, maar bewust gebruikt worden. Ze zijn als signalen, enerzijds aanroepingen, en dus verwant met de bovengenoemde, anderzijds toeroepingen, om te waarschuwen, te bevelen, schrik aan te jagen. Een kuchend *hm*, om de aandacht te trekken, is weer geen taalgeluid, maar dezelfde dienst doet *psst, hé, hei, ho, hela, hola, hallo*.[1)] Opjagend: *ksst, hu, hop, tsa, hort*; stilte gebiedend: *sst, koest* (uit het Frans?); schrik aanjagend: *hu, borre* (Mnl., misschien wel met lip-*r*).

Zeer begrijpelik is het, dat deze groep aangevuld wordt met verbleekte en dus tot interjektie gedegradeerde imperatieven als: *kom, kijk, zie, zeg, wacht, hou* (17de-eeuws, en vervormd tot *ou*, vgl. *halt*, uit Duitse soldatentaal)[2)], ook in verbindingen als *ziezo, komaan, kedaar* (17de-eeuws uit: kijk daar). Imperatieven zijn ook het zeventiende-eeuwse *weeran*, uit Huygens' Scheepspraet bekend, en het zeer gewone *toe*, dat eerst betekend zal hebben: er op los! maar dat wij met allerlei modulaties, zelfs smekend en vleiend kennen: opnieuw een duidelik bewijs dat zulke imperatieven, evengoed als *o*, op-zich-zelf-zinloze klanken kunnen worden.

1) Dit woord, dat ook in het Duits, Engels en Zweeds voorkomt, houdt Van Wijk voor de infinitief *hale*(*n*) met een vervormd-vokalies versterkte uitgang. Het is afkomstig uit schipperstaal en nu door de telefoon-taal verbreid. Men kan met de *o* vergelijken Mhd. angehängtes *â*: wafenâ, en *io*: feindio! (Willmanns: *Deutsche Gramm. Wortbildung*, blz. 667).
2) Vgl. voor het Frans b.v. *tiens*.

Reeds Moonen begreep dat de interjekties in oorsprong geen losse woordjes zijn, maar ‘eenen vollen zin door zich zelfs uitmaeken’. Wil men ze, op goede gronden, niet als afzonderlike woordcategorie beschouwen, dan dienen ze als eenledige gevoelszinnen in de Zinsleer voorop te staan. Voortreffelik is dat uiteengezet door H. Wunderlich, in zijn te weinig gewaardeerd boekje over *Unsere Umgangsprache*, en later in zijn *Deutsche Satzbau*[1]. Hij wijst vooral op de eigenaardige rol van de interjektie, als opening van het gesprek. In de omgangstaal ‘gewinnt die Stimme meist erst in Anläufen die Modulationsfähigkeit, sie setzt vielfach mit unartikulierten Lauten ein, ehe sie die volle Herrschaft über die Sprache gewinnt’. Wekt het gesprek levendige aandoeningen, dan uit zich eerst de stemming, het gevoel in een uitroep, al of niet gevolgd door een nadere verklaring in woorden, bv. Wel (*belangstellend*), hoe staat het er mee? - Hé (*verwonderd*), ben je nog thuis? - Nou, toe nou (*ongeduldig*), ben je nog niet klaar! - Nee maar (*verontwaardigd*), dat is niet langer te verdragen! - Ach (*klagend, met zelfverwijt*), nu heb ik mijn boek vergeten! - Hè (*verlangend*), dat zal smaken![2]

Ook het omgekeerde is mogelik, ‘als het hart in woorden uitgestort is, en zich daarna door kreten of zuchten ontlast,’ gelijk Amaat Joos opmerkt, in een voordracht over *Het Gevoel in de Spraakkunst*[3]. Daar vindt men dit met aardige voorbeelden uit Vondel toegelicht. Terecht merkt A. Joos op, naar aanleiding van de etymologiese definitie bij Larousse, dat ook formeel ‘tussenwerpsel’ een gebrekkige benaming is, omdat deze uitingen doorgaans aan het hoofd van de zin staan en zelden ‘tussen andere woorden ingeworpen’ worden.

Uit het wezen van de interjektie volgt, dat zulke woordjes zich weinig lenen als kern van een syntaktiese groep; wel tot verdubbeling en vermenigvuldiging (*wel wel, och och*) of versmel-

1) Zie de derde uitgave (Wunderlich-Reis, 1924), blz. 13 vlg.
2) Een aardige opmerking van Wunderlich is ook, dat zulke verbindingen, psychologies beschouwd, overeenstemming vertonen met zinnen als: *Daar*, neem het dan aan! - *Zo*, nu heb je genoeg. - *Dus*, je bent vast besloten! - Ook daar is in oorsprong een primitieve, eenledige, aanwijzende zin, zoals wij die in kindertaal kennen (Da!), vaak vergezeld van een aanwijzend gebaar. Dat aanwijzende zinnetje wordt dan gevolgd door een uitlegging in woorden.
3) *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie* 1923, blz. 287-293.

ting met partikels of andere interjekties (*nee-maar, o wee, och kom*). Belangrijke opmerkingen omtrent deze eenledige uitroepende uitingen en hun verbindingen maakte W. de Vries in zijn te weinig bekende *Typen der Mededeeling*[1]. In een uiting als ‘O die stumper!’ ziet hij eveneens terecht een ontlading van het gevoel, gevolgd door een specificatie, waarbij dus weer het intellekt achter het gevoel aan komt. Daaruit versmelten dan eenledige interjekties als *acharme, wacharme* (Mnl.) en het aan het Frans ontleende *helaas*. Uit de verwantschap van uitroeping en aanroeping volgt het feit dat een interjektie vaak gevolgd wordt door een vokatief: *Ach Jan! - Hé jongen! - Wapene Martijn*! In Middeleeuws taalgebruik vinden we verbindingen van interjekties met een genitief, òf aanroeping van zich zelf: *wee mijns, mijner, onzer*[2] òf als genitief van oorzaak: *fi dijns*![3] later soms vervangen door een voorzetsel-verbinding: *wapene over*[4], *foei van*[5]. Bij *wee* vindt men ook een Datief-objekt: *wee mij, wee je gebeente*!

Dat deze interjekties overgaan of opgelost worden in andere woordsoorten, komt betrekkelik zelden voor. Het Etym. Wdb. van Franck-Van Wijk onderstelt dat het adjektief *beu* teruggaat op een interjektie. Voorbeelden van werkwoorden zijn: *verfoeien, uitjouwen, hemmen* (in Bredero's Spaansche Brabander), *ermen* en *urmen* (uit acherm?), *achen* (Boutens), *foeteren* (uit Fr. foudre!), *sakkeren* (uit Fr. sacre! vgl. *Taal en Letterk.* V, 52) *parlesanten, lieve-moederen* (= jammeren).

Omtrent de zogenaamde ‘klanknabootsingen’, die dus een ander karakter vertonen dan de besproken gevoelsuitingen, beperken wij ons tot enkele opmerkingen. Onjuist is de formulering van Den Hertog (Ned. Spr. III, 232) dat daarbij ‘de klank dikwijls pasklaar gemaakt moet worden voor de bestaande spellingsmiddelen’. Het eigenaardige is juist, dat men met menselike spraakklanken - met de gebruikelike tekens gespeld - dezelfde indruk op het gehoor tracht te maken als die van de ongeartikuleerde geluiden om ons heen, door dieren of voorwerpen

1) *Verhandeling bij het Programma van het Groninger Gymnasium* 1914-1915, blz. 80 vlg.
2) Vgl. voor Vondel's taal: Van Helten II, 129.
3) Stoett: *Syntaxis* § 177.
4) Stoett: *Syntaxis* § 177; vgl. Duits: O über die Toren!.
5) Bij Huygens, en later nog bij Potgieter.

voortgebracht. Werkelik nabootsend zijn dan de woorden die diergeluiden moeten weergeven, bv. *waf* (van de hond), *piet* (van de kanarie) enz.[1)], of in een zin als deze, uit een roman van Robbers: ‘Opeens begon de pendule, snel achtereen, *ping, ping, ping, ping, ping*.... twaalf helle *tinkjes*.’

Soms zijn zulke woorden niet zozeer pogingen om na te bootsen, als wel reakties op een gehoord geluid: Murray vond daarvoor de aardige term ‘echoic words’. Een revolverschot klinkt niet precies als *pang*, of een trommelslag als *boem*, een slag op het hout als *bons*, maar met die opeenvolging van klanken suggereren we het geluid, dat plotseling inzet (de explosief *p* of *b*), even aanhoudt op een bepaalde toonhoogte (*a* - *oe* - *o*) en dan dreunend naklinkt (de nasalen of spiranten).[2)] Toch geeft Paul een te eenzijdige voorstelling, wanneer hij daarin louter reakties ziet. Zodra ze een klankschilderend karakter hebben, bij dichters en schrijvers, verliezen ze het spontane en worden ze met artistiek opzet aangebracht. Vondel maakt bv. verschil tussen het geluid van een steen in water of op de grond, als hij in de *Joseph in Dothan* (vs. 626) schrijft: ‘Hij *plompt* niet eens, maar *ploft*’. Evenals bij de gevoelsuitingen ontstaat hier evenwel in het algemene taalgebruik een conventie, waardoor de naam voor een bepaalde handeling gebruikt wordt, zonder dat men steeds aan de geluidsindruk denkt: de zeventiende-eeuwer gebruikte bv. *boffen*, waar wij nu *ploffen* zeggen.

Uit de genoemde voorbeelden blijkt reeds, hoe gemakkelik deze klanknabootsende woorden - in tegenstelling met de gevoelsuitingen! - in de taal ingelijfd worden. Van de verba behoeven nauweliks voorbeelden gegeven te worden: ze zijn talloos, in het verleden en in het heden, en nemen nog steeds in aantal toe. Substantieven, op deze wijze ontstaan, zijn evenmin zeldzaam: men denke slechts aan dieren, genoemd naar hun geluiden. De impressionistiese taal na 1880 is rijk aan dergelijke nieuwe substantieven, bv. Met een *roetsj* schoven de gordijnen over de ijzeren roede (Netscher); een *gerikketik* van eetgerei (Van Deyssel); de stop sprong met een *flap* terug (Van Looy).

1) Zie daarover O. Hauschild: *Deutsche Tierstimmen in Schriftsprache und Mundart* (*Ts. für deutsche Wortforschung*, Julie 1908; *Vogelstemmen bij Gezelle* (*De Beiaard*, Junie - Julie 1920); Amaat Joos: *Onze onomatopaeeën* (*Versl. en Meded. der K. Vl. Acad.* Sept. 1921.).
2) Zie daarover vooral het hoofdstuk *Root-Creation* bij H. Bradley: *The making of English*.

Een bekend voorbeeld van adverbiaal gebruik hebben we in: Hij viel *holderdebolder* van de trap.

Ten slotte willen we nog wijzen op één geval, waarin de geluidsnabootsing en de gevoelsuiting elkaar naderen, bv. Boem! daar ligt-ie! - Pats! daar ging de deur dicht. - Rrt! weg was ze! - Wup, daar was de vogel weg. Hier is het de schrik, de verrassing, die eerst de klank-reaktie wekt, terwijl achterna de verklarende, verstandelike woorden volgen, juist als bij de besproken gevallen van vooropgaande interjekties.

C.G.N. DE VOOYS.

Bargoens in een laat-middeleeuwse klucht.

In de klucht *Vande schuyfman* (1504) zegt een der 'fielen': 'Int lijckhuijs daer geeftmen witten hoeff' (vs. 99). Verdam's verklaring (*Mnl. Wdb.* III, 465) als 'hoefblad', overgenomen in het *Ned. Wdb.*, klinkt al heel onwaarschijnlik! Zonder twijfel hebben we hier het Bargoense woord *hoef*, dat Is. Teirlinck in zijn *Woordenboek van het Bargoens* optekende, en dat brood betekent. Toen mijn aandacht hierop gevallen was, viel het niet moeielik, ook andere woorden uit de taal van deze fielen als Bargoens te herkennen, nl. *fluyten* (vs. 266) = er van door gaan, *botten* (vs. 303, 366, 424) = gulzig eten, inzwelgen[1)], *bucht* (vs. 601) = geld, en misschien ook *snoeren* (vs. 426), dat het *Mnl. Wdb.* alleen op deze plaats kent, en dat wel in verband zou kunnen staan met het Bargoense woord *snor*: dronken (Teirlinck). Is *poyen* (vs. 447), volgens Franck-Van Wijk van onzekere oorsprong, misschien oorspronkelik ook boeventaal?

Een nader onderzoek zou nog meer aan 't licht kunnen brengen. Het lijkt mij vrij zeker, dat de onbegrijpelike verzen 84-85, door de Haarlemse schrijver (bijna een eeuw later!) verknoeid, Bargoens bevatten, al zie ik geen kans, ze door een aannemelike gissing te herstellen. *Nobis* kan betekenen: neen, niet of niemand; achter *mots*, kan schuilen het woord *mots*: hoer of *mos*: boerin.

C.d.V.

1) Bij het raadplegen van het *Ned. Wdb.* III, 741 op dit woord, vond ik het op een merkwaardige plaats uit de *Antwerpse spelen* (1561), in gezelschap van andere Bargoense woorden, o.a. *hoef*.

Kroniek en kritiek.

Een nieuwe geslachtsregeling van overheidswege?

De Minister van Onderwijs heeft bij de begrotingsdebatten zijn voornemen aangekondigd, om - als de Ministerraad het goedkeurt! - het woordgeslacht definitief te regelen, en voor het onderwijs en de examens voortaan ‘een vaste lijn te trekken.’ Volgens deze regeling blijft de buigings-n achterwege, behalve in drie gevallen:

1°. bij de namen van mannelike personen;

2°. bij de namen van dieren die òf slechts een mannelik individu aanduiden (stier, os, hengst) òf een gebruikelik afleidsel op ‘in’ voor het vrouwelike individu naast zich hebben (leeuw, wolf, ezel);

3°. de samenstellingen met een der bij 1 en 2 genoemde woorden als tweede lid.

Dit is dus een nieuwe nominale classificatie, waarbij de aanduiding met de termen ‘mannelik’ en ‘vrouwelik’ wel niet toegepast, maar blijkens de regels wèl bedoeld wordt. *Van wetenschappelik standpunt is deze nieuwe onderscheiding volstrekt verwerpelik; van prakties standpunt op den duur onhoudbaar*.

Het advies van de Inspekteurs, waarop de Minister zich beroept, gaat terug op het advies van de Staatskommissie van 1918. Dat dit plan wetenschappelik onverdedigbaar is, menen wij vroeger reeds aangetoond te hebben.[1)] Onlangs heeft Dr. Gerlach Royen, wiens gezag op dit gebied niemand zal ontkennen, glashelder aangetoond hoe de verwarring van sexe en genus, doordat beide termen in de vertaling met ‘geslacht’ samenvielen, zelfs taalkundigen parten gespeeld heeft.[2)] Wie gezag tegenover gezag wil plaatsen, en er op wijst dat ook in die Staatskommissie taalkundigen-van-naam zitting hadden, vergeet dat deze regeling slechts aanvaard werd als ‘een middenweg, die altans *voorlopig* bruikbaar’ zou zijn!

1) *Een regeling van het grammaties geslacht in verband met de sexe*? in dit tijdschrift XX, blz. 311-314. Vgl. in Jaarg. XIV, 161: *Bestaan er grondslagen voor een nieuwe regeling van het taalkundig mannelik en vrouwelik geslacht*? en Jaarg. XVI, 45: *Een nieuwe regeling van het grammaties woordgeslacht*.

2) *De kerfstok van de term ‘geslacht’*, in de vorige jaargang, blz. 180. Vgl. ook Jespersen's heldere uiteenzetting van *Sex and Gender* in Cap. XVII van The Philosophy of Grammar.

Op die bruikbaarheid valt intussen heel wat af te dingen. In de eerste plaats zijn er tien jaren verstreken, waarin gebleken is dat geen van de vele auteurs die de buigings-*n* lieten vallen, iets voelde voor de aanbevolen ‘middenweg’.

In de tweede plaats zal elk prakties schoolman op bezwaren stuiten. Voortaan zullen woorden als *mens, persoon, getuige* enz. tweeërlei geslacht hebben. Zal een nauwkeurige speller dan moeten schrijven: de levensduur van de(n) mens? Mej. Westerman zei in het debat dat ze geen ‘voorstander’ was van de vereenvoudigde spelling. Is *voorstander* nu een vrouwelik woord geworden? En een vrouwelike *professor, doktor, schrijver*? Hoe moet men het geslacht van een *engel*, een *duivel* bepalen, om te weten òf ze al of niet door *n*'s vergezeld moeten worden? Wordt de diernaam *hond* opeens mannelik als men een man met dat woord uitscheldt? Hoe lang zal men de schoolregel onthouden, dat *leeuw* en *wolf* mannelik, maar *olifant* en *hond* vrouwelik zijn? Een strenge schoolmeester zal gedurende de schooljaren zulke regels kunnen handhaven, maar daarna loopt het stellig mis. Een nieuwe orde is op zulk een wrakke grondslag niet te vestigen!

Een vraag die ook onbeantwoord blijft in het ministeriële voorschrift is deze: mogen naast de zogenaamd ‘vrouwelike’ woorden, die altijd *de* bij zich hebben, ook genitieven met *der* geschreven worden, b.v. het einde der cursus, de bepaling der tijd? Naast: ‘zonder aanzien des persoons’ ook ‘zonder aanzien der persoon’, als het op vrouwen betrekking heeft?

En nu de hoofdzaak: er kan geen sprake van zijn, dat zulke kunstmatige geslachtsregels, die nòch op de geschiedenis van de taal, nòch op het schrijfgebruik gegrond zijn, in een *wetenschappelike* spraakkunst opgenomen, of bij *wetenschappelik* onderwijs in ernst gedoceerd worden. De leraren die aan onze Universiteiten opgeleid worden, de onderwijzers die degelik onderwijs genoten op kweekscholen, zullen desnoods door dwang er toe gebracht worden om hun leerlingen deze regels in te prenten, maar dat zij het *tegen hun wetenschappelike en pedagogiese overtuiging* doen, kan moeilik verborgen blijven, temeer omdat de propaganda voor een betere en afdoende regeling steeds meer veld zal winnen. Hoe kan zulk taalonderwijs dan gedijen!

Een middenweg kan onder omstandigheden aanbevelingswaardig zijn, maar deze middenweg loopt onherroepelik dood.

C.G.N. DE VOOYS.

Boekbeoordelingen.

Dr. W.H. Beuken: *Vanden Levene ons Heren*. Inleiding met kritiese kommentaar en uitgave van alle teksten. J. Muusses, Purmerend, 1929.

Zoals voor het meeste dat buiten het gebied van de ridderroman, de Reinaert en de burgerlike didaktiek valt, is de belangstelling voor het *Leven ons Heren* wèl laat gekomén. Begroette niet Jonckbloet het, in zijn kritiek op Vermeulen's uitgave, als een werk ‘welks e e n i g e v e r d i e n s t e bestaat in schaars met stoplappen en bastaardwoorden te zijn doorspekt?’ Wel erkende hij later in de ‘op zichzelf onaesthetische levensbeschrijving’ een ‘groote mate van dichterlijke eenheid’ te hebben ontdekt en sprak hij zelfs van ‘een zeer dichterlijke beschrijving van de verlossing der rechtvaardigen uit de verschrikkingen der hel, met de weelderigste verwen in echt epischen gloed gemaald’ (zodat men hem er wel van verdenken moet de eerste keer òf erg afgetrokken òf in een slecht humeur te zijn geweest), maar bij Te Winkel slaat de schaal der waardering weer naar het ongunstig oordeel door; na een appreciatie toch, waarin we horen van ‘weinig dichterlijke geestdrift of kunstvaardigheid’, ‘droog en houterig’, ‘dichterlijk noch eigenaardig’, is het wel een povere lofspraak als hij toegeeft dat de schrijver, aan Jezus' hellevaart gekomen, ‘zich zelf overtreft’! Veel meer ingenomenheid spreekt uit het oordeel van Moll, maar ook uit de nog altijd lezenswaardige verhandeling van Verdam. Al begrijpen we nu juist niet waarom de laatste zo afwijzend staat tegenover enkele trekjes die voor ons de charme van het naieve verhogen, hij getuigt toch: ‘Ik voor mij hoor in het geheele gedicht een werkelijk dichter aan het woord, d.i. een man die de dingen op eene geheel individueele wijze ziet, en de kunst verstaat om ons de dingen voor te tooveren juist zooals hij ze heeft gezien’. In afwijking van Vermeulen, Jonckbloet en Te Winkel, die als van zelf sprekend een Latijns voorbeeld vermoedden, is hij sterk geneigd er een oorspronkelik werk in te zien. Kalff acht de grootste verdienste de ‘ontroerend

naieve toon van het geheel'. Het dieper gevoel voor het tedere èn voor het grootse, aan onze tijd eigen, de toenemende belangstelling voor de religieuse uitingen van de Middeleeuwen, hebben herhaaldelik de wens doen uiten dat we eindelik in het bezit mochten komen van een betere uitgave dan die Vermeulen ons vóór 86 jaren heeft kunnen bieden; al moet hier dadelik worden vermeld dat zijn editie, ook naar het getuigenis van de laatste uitgever, voor zijn tijd heel goed moet worden genoemd.

Deze nieuwe uitgave heeft dr. Beuken ons nu bezorgd. In zijn waardebepaling van het gedicht sluit hij zich het nauwst aan bij Kalff en kenschetst het als een 'zeer oorspronkelik Middeleeuws volksevangelie', dat zich, anders dan de *Rijmbijbel* en het Limburgse *Leven van Jezus*, meer richt naar apokriefe dan naar kanonieke teksten. Een bepaald voorbeeld is in de internationale litteratuur niet aan te wijzen; zelfs is noch in het Latijn, noch in het Frans of Duits een soortgelijk werk te vinden. Een verhaal in echt epiese toon, dat spontaan meer dan eens overgaat in lyriek (wat de misvatting deed ontstaan dat er oude liederen in zouden zijn verwerkt), opzettelik naief gehouden door een zeer belezen dichter, die zich heel goed bewust was tot welk publiek - een lekenpubliek - hij het woord richtte; in tegenstelling met andere levens van Jezus, die voor kloosterlingen waren bestemd, echte volkslitteratuur. Het toont verwantschap met de mystieke opvatting, die niet, als de feodale *Heliand*, Christus de held, maar in de eerste plaats de lijdende Christus verheerlikte, met veel nadruk op Jezus' menselikheid, veel inleven in zijn lijden. Vergelijking met de bronnen leert dat de dichter meestal niet direkt heeft ontleend, maar deze op vrije en persoonlike wijze heeft verwerkt. Dat hij in zeker opzicht zijn tijd vooruit is geweest blijkt daaruit, dat menige trek, die pas later in beeldhouw- of schilderkunst is te ontdekken, in die tijd toen men meer en meer van het abstrakte, het typerende tot het realisties menselik uitbeelden overging, al in deze levensbeschrijving te voorschijn komt. Op sterk sprekende wijze zijn er de 'vrome gevoelerigheid en 't aandoenlike' waartoe de neigingen van beeldsnijders, schilders en verluchters van een nieuw tijdperk in de kunst overhelden, tot uiting gebracht.

Wie gehoopt hebben een gerestaureerde, het origineel ten naaste bij gelijk komende tekst voor zich te krijgen, zullen, zoals de uitgever zegt, teleurgesteld zijn. Ik voor mij deel die teleurstelling niet. Nog altijd is maar één volledig handschrift bekend,

daarnaast van zeven handschriften slechts fragmenten. Ook al zou er hieruit één als ontwijfelbaar overblijfsel van de oorspronkelike tekst zijn aan te wijzen, dan nog zou het ‘herstellen’ niet zonder willekeur kunnen plaats hebben. Degenen die, met alle eerbied voor het werk door Muller aan het redigeren van een ideale Reinaert-tekst verricht, toch nog liever naast zijn ‘Critische Commentaar’ de diplomatiese afdruk van de beide handschriften raadplegen, zullen dr. B. er dank voor weten dat hij zich tot het zo nauwkeurig mogelik reproduceren van de volledige tekst naar het Utrechtse handschrift en van de gezamenlike fragmenten heeft bepaald. Verdam was door vergelijking met een destijds nieuw gevonden fragment tot de slotsom gekomen dat we in het teksthandschrift met een verwaterde omwerking te doen hebben, waarbij hij uitging van het herhaaldelik voorkomen van vierregelige rijmen. Zijn fragment, het Audenaardense (A), vertegenwoordigt het oudste bekende handschrift, vermoedelik gekopieerd omstreeks 1290 en een van de oudste bekende Middelnederlandse handschriften. Op drie plaatsen waar het teksthandschrift vierrijmen had, vertoonde het andere twee regels. Het betoog van B. dat de uitgebreider lezingen niet bij de kortere van A achterstaan, lijkt mij 't doel enigszins voorbij te streven; ik kan niet anders zien dan dat - op deze plaatsen - de kortere tekst zaakrijker, beter, de langere inderdaad gebrekkig is, en hetzelfde geldt van het vierregelig kreupelrijmpje dat de aanhef van het teksthandschrift vormt en als een soort motto schijnt bedoeld; ook dit wordt door V. tot een tweeregelige lezing teruggebracht. Meer klem heeft wat B. in het algemeen over de vierrijmen opmerkt. Het gelukte V. slechts om van de 9 vierrijmen die in het aan fragment A beantwoordende gedeelte van het teksthandschrift voorkomen, er 3 weg te werken; de andere 6 komen ook in A voor; in het hele dichtwerk zijn er 49 gevallen en op veel plaatsen is het zo gesteld dat met geen mogelikheid twee regels als overbodig geschrapt kunnen worden. Bovendien ontmoet men toch vierrijmen in de Reinaert en herhaaldelik in de didaktiese litteratuur, waarmee L.o.H. een zekere verwantschap toont. Ik zou er willen bijvoegen dat het vinden van steeds nieuwe rijmwoorden nu juist niet de grootste kracht van deze dichter is. Alles bij elkaar genomen, moet men B. de waarschijnlikheid toegeven dat de vierrijmen tot de stijl van het gedicht zelf horen.

De vraag of we in het teksthandschrift een uitbreiding door een, zoals V. zei, ‘voor zijn taak met al te veel verbeelding begaafden afschrijver’, dan wel in de beknoptere teksten een bekorting van het origineel hebben te zien, heeft B. nog op andere wijzen trachten te beantwoorden. Voor wat V. als toevoegsels en uitweidingen wilde beschouwen komt hij tot een gunstiger konklusie dan deze. Wat in die uitweidingen gezegd wordt, heeft zijn waarde als uiting van een geest die het hele gedicht doortrekt. Bij doorlezing van het geheel krijgt men sterk de indruk van een werk uit één stuk, de uiting van een persoonlikheid. Dit wordt nog bevestigd door een onderzoek, door B. naar de stijl van het gedicht ingesteld. Van een gedeelte er van heeft hij een soort statistiek van stijleigenaardigheden aangelegd. Nevenschikking, herhaling, variatie, prolepsis, parallelisme en antithese, asyndeties zinsverband, springende gang van het verhaal, van al die eigenaardigheden heeft hij bewijsplaatsen verzameld. Het zijn alle eigenaardigheden van wat men analytiese stijl heeft gedoopt; ze doen in menig opzicht denken aan het volkslied en ze bepalen in het algemeen het volksaardig karakter van dit werk. De slotsom luidt dat de gesignaleerde stijlvormen doorlopend aan het gedicht eigen zijn en dat het dus niet mogelik zou zijn er bepaalde gedeelten als invoegsels uit te verwijderen. V. zelf stond in een later artikel trouwens al enigszins aarzelend tegenover zijn vroegere opvatting. Wel acht ook B. de A-tekst dichter bij het origineel te staan, maar dan zó dat het teksthandschrift een totale en grondige omwerking is, ‘het werk van een goed dichter, die niet alleen nieuwe elementen toevoegde, maar zelfs de oorspronkelike redaktie in vele opzichten verbeterde’, van een twede dichter dus, die het origineel herdichtte om het met de nieuwe geest van zijn tijd in overeenstemming te brengen.

Schrijver beperkt zijn statisties onderzoek tot ± een vijfde van het gehele werk, terwijl hij ons zonder meer, altans zónder statistiek, verzekert dat het andere gedeelte ‘in een andere toonaard is geschreven’. Het lijkt mij dat hij hierdoor zijn betoog wel een beetje verzwakt. In 't algemeen zal men bij doorlezing de juistheid van zijn zienswijze wel toegeven, maar dat zou men ook wel zonder statistiek van het nauwkeuriger onderzochte gedeelte; nu hij dit eenmaal aan dat onderzoek heeft onderworpen maakt hij ons nieuwsgierig naar de aard van het bedoelde verschil - en laat die nieuwsgierigheid onbevredigd.

Nauwkeurige studie der taalvormen, waarvan B. ons de resultaten meedeelt, maakt het aannemelik dat de problemen nog ingewikkelder zijn. Ik kan daarop niet ingaan, alleen vermelden dat het teksthandschrift door schrijver wordt gedetermineerd als Oostbrabants met Vlaamse onderlaag, A als Oostvlaams met Westvlaamse inslag, G als Oostgelders naar een Limburgs origineel, D als Hollands naar Vlaams of Brabants enz. en dat de volledige tekst die we kennen volgens hem het resultaat is van minstens twee, waarschijnlik zelfs drie of vier bewerkingen. De handschriften gezamenlik, ‘van een bontheid zoals misschien van geen ander Middelnederlands werk’, bieden dan ook een materiaal, dat door de taal- zowel als door de kultuurstromingen biezonder interessant is. Al zouden we nog liever de evolutie in al haar fazen willen kunnen volgen, het enige volledige handschrift, laat het dan een omwerking zijn, is dan toch wel als spiegel van zijn tijd van hoge waarde. En zo mogen we dr. B. dankbaar zijn voor al de moeite die hij zich getroost heeft om ons dit mooie dichtwerk zoveel nader te brengen als hij door zijn keurige uitgave en voortreffelike kommentaar heeft gedaan.

D.C. TINBERGEN.

J. Haantjes: *Gysbert Japiex. Fries dichter in de zeventiende eeuw*. Utrechts proefschrift. Uitg. Mij. Holland, Amsterdam, 1929.

De Friese taal- en litteratuurstudie heeft, ondanks alle aandrang door de Friezen reeds jaren lang op de regering uitgeoefend, nog nooit die plaats aan onze universiteiten kunnen krijgen, waarop ze toch zeker wel recht heeft. In 't buitenland zag men wel 't belang er van in en zo werd Prof. Siebs, de grondlegger van deze wetenschap, terwijl ook andere professoren als Craigie en Collinson op dit terrein werkzaam waren. Wel waren er ook in ons land enkele hoogleraren die het Fries beoefenden, maar zij wisten geen school te vormen. Zo bleef de vrucht van hun liefde en werkzaamheid betrekkelik gering en daaronder leed de beoefening van de Friese taal- en letterkunde.

Vooral door een tweetal oorzaken neemt deze in de laatste jaren, zowel in 't binnen- als buitenland, toe: de belangstelling van de linguisten gaat in de richting van het ‘dialekt’ en 't

Fries profiteert daar ook van en in Friesland ontstond opnieuw een nationale herleving die de Friezen aanspoort, trouwens als eerstgeroepenen, ook zelf de hand aan de ploeg te slaan. Als gevolg daarvan verschenen in de laatste tijd twee proefschriften, namelik dat van Dr. G. Gosses *De Friesche oorkonden uit het archief van het St. Anthony-Gasthuis te Leeuwarden*[1] en het proefschrift dat wij hier willen bespreken. Deze twee proefschriften wijzen de richting aan waarin de studie zich hoort te ontwikkelen: het eerste is taalkundig- en het tweede litterair-histories.

Het onderwerp dat Dr. Haantjes behandelde is buitengewoon belangrijk. Gysbert Japicx toch is terecht de bewonderde dichter van de Friezen geweest; bovendien is zijn werk de voornaamste bron voor de kennis van het 17de eeuwse Fries. Echter niet alleen belangrijk maar ook moeilik was 't onderwerp, want hier ontbraken vrijwel alle voorstudies die de taak van een promovendus konden vergemakkeliken; zowel op 't taalkundig gebied als het historiese is er na Halbertsma weinig voortgang geweest. De schrijver betreurt dan ook terecht dat hij niet in staat was de kultuur-historiese achtergrond van de dichter te schetsen. Hier ligt nog een taak voor de historici om, zij 't al geen volkomen licht te brengen, dan toch de duisternis wat op te klaren.

Dubbel moeilik was 't onderwerp voor de biograaf omdat zo weinig uit 't leven van Gysbert Japicx bekend is. Geen biografie door een vriend, geen brieven van tijdgenoten stonden hem ten dienste. Alleen Gysberts eigen werk was er en zijn brieven aan Gabbema. De biografie werd daardoor niet alleen moeilik maar ook gevaarlik, want nu was er vrij spel voor de fantasie; vernuftige gissingen zouden als waarheid opgediend kunnen worden. De schrijver heeft zich niet op dit gladde pad begeven; integendeel tal van veronderstellingen, o.a. door Buitenrust Hettema geopperd, werden aan 't bekende getoetst en verworpen of met een vraagteken voorzien. Wanneer de schrijver zelf uit de feiten een veronderstelling opbouwt, voelt men ook wel eens de neiging opkomen een vraagteken te plaatsen, maar al voortlezende bemerkt men dat de auteur het al voor ons doet. Zo is dit een boek met veel vraagtekens, die, met 't aantal veronderstellingen, nog te vermeerderen zouden zijn.

Over het leven van Gysbert Japicx heeft de schrijver weinig nieuws kunnen vinden. Het voornaamste is de verklaring en de

1) Zie N. Taalg. XXIII, 104.

datering van het bezoek van Franciscus Junius. Belangrijk is dit voor de chronologie van de gedichten, terwijl het tevens een kijkje geeft op 't ontstaan van de filogiese wetenschap in Engeland.

Zo bleef als voornaamste bron om de dichter te verklaren over zijn werk. Maar ook hier ontbrak zo veel wat de schrijver gaarne zou gebruikt hebben. Handschriften van G. Japicx zijn er bijna niet. De datering van zijn gedichten is dus lastig. Wel zijn er enkele uitgaven van sommige verzen tijdens het leven van de dichter verschenen en bevinden zich afschriften van andere in de Juniana te Oxford. De schrijver heeft hiervan een goed en voorzichtig gebruik gemaakt; vooral bij de aesthetiese bespreking deden de varianten dienst. Ook de verhouding tussen de komplete uitgaven van de *Rymlerye*, alle na de dood van de dichter verschenen, is nagegaan en de waarde van deze uitgaven aangegeven.

De verdienste van dit proefschrift ligt, en dat kon bij de gegevens die voorhanden zijn ook niet anders, op aestheties gebied. Het trof goed dat Dr. Haantjes een fijn aestheties gevoel blijkt te bezitten en ook psychologies een vers weet te ‘verklaren’. Zo was de ontginning van dit terrein aan bekwame handen toevertrouwd; ontginning, want ook hier moest in hoofdzaak pioniersarbeid verricht worden. De houding van de schrijver moest hier krities tegenover eigen arbeid zijn, want hij moest uit de verzen een schets ontwerpen van Gysberts persoonlikheid. Dit eist behoedzaamheid want men meent al spoedig de eigenschappen van het dichtwerk terug te zullen vinden in de persoonlikheid. Zo zou men, wanneer men niet terdege uitkijkt, in een cirkeltje kunnen ronddraaien.

De schoonheid van Gysberts verzen zit vooral in hun klankrijkdom die door een krachtig ritme wordt verwerkelikt. Zijn verzen zijn in hoge mate muziekaal en kunnen ook bijna alle gezongen worden, Dr. Haantjes toont met behulp der varianten aan hoe Gysbert zijn werk juist in die richting heeft verbeterd, tevens maakte hij de taal meer fries.

Bij de bespreking van het dichtwerk blijkt zeer sterk de invloed die van Holland is uitgegaan. We vinden navolgingen van Roemer Visscher, Lambert van de Bos, Cats, Starter, Huygens en Hooft. Vooral in Roemer Visscher moet Gysbert Japicx, volksdichter als hij aanvankelik was, zijn open oog voor 't volkseigene, zijn goedrondheid hebben aangetrokken. De invloed van Spieghel,

door Halbertsma sterk voorgestaan, verwerpt Haantjes, ook wat het Hollandse werk de *Personele oertoninge der vier getijden des jaers* betreft.

De schrijver konstateert bij Gysbert Japicx een ontwikkeling van volks- tot renaissancedichter. Maar toch zo, dat er in de volksdichter de mogelikheid tot die ontwikkeling besloten lag. Daardoor is er juist verschil met de andere volksdichters van zijn tijd: hij was bewust volksdichter, ‘een dichter met een zekere eruditie’ (pag. 225), die in zijn jeugd ongetwijfeld met de klassieke oudheid en renaissance-kunst had kennis gemaakt. Zo komt Gysbert Japicx ook tot het Fries. Hij spreekt tot zijn volk en wil dat in hun eigen taal doen, maar hij wil ook de realiteit geven; daarom moet een boer Fries spreken. Een aestheties element was dus ook aanwezig. Voor mij blijft het echter de vraag of reeds niet van de aanvang af een renaissance-ideaal Gysbert wenkte. Heeft misschien Pieter Baardt, die een tijdje conrector in Bolsward was, liefde voor 't Fries bij hem gewekt? Bovenbedoelde ontwikkeling werd vroeger vooral aan Gabbema geweten. Haantjes ontkent diens invloed niet geheel, maar vindt toch dat het in hoofdzaak een natuurlike groei was die door de omgang met Gabbema bevorderd werd. Hij wijst ook op Gysberts verhuizing van het platteland naar Bolsward. Het gevolg hiervan heeft hij m.i. overschat. Het is toch wel mogelik dat ook die gedichten die volksaardig zijn in Bolsward zijn ontstaan. Ook kan men een stad als Bolsward nog wel bij 't platteland rekenen; het verschil tussen deze stad en 't platteland, politiek niet zo onmondig als elders in de Unie, hoeft niet zo groot te zijn geweest als men geneigd zou zijn te besluiten uit 't behandelen van de vraag of 't stads- of 't buitenleven de voorkeur verdient. Deze kwestie kan voor Gysbert heel wel een litterair thema geweest zijn, zoals ook bij Hooft bv. 't arkadiese niet op Hollandse werkelikheid berust.

De ontwikkeling van volks- tot renaissance-dichter vindt Dr. Haantjes overal terug. Gysbert wordt, zo verklaart hij, meer individueel dichter, zijn stof neemt hij niet meer uit 't volksleven maar uit de psalmen Davids. Zijn dichterschap is niet meer voor allen, maar voor een intellectuele kring, speciaal voor Gabbema die hem aanmoedigde. Hoewel meer persoonlik dichter verraden zijn verzen nog niet z'n individuele gevoelens. Gysbert blijft gesloten, geen klaagtoon over 't verlies van zijn vier kinderen ontsnapt hem. Zijn bewogenheid wordt bedwongen, en zingt zich uit achter de psalmen.

Ook de ontleningen uit de Nederlandse litteratuur, die zich ontwikkelde van volks- tot renaissancekunst gedurende de 16de en 17de eeuw, wijzen die ontwikkeling chronologies aan.

Het is Dr. Haantjes gelukt Gysbert Japicx als een eenheid te zien. Halbertsma en Buitenrust Hettema deden dit niet. De eerste vond het latere werk bedorven door Gabbema en had door zijn romantiese aanleg vooral waardering voor 't volksaardige, de tweede zag een tegenstelling tussen ‘zijn wereldse poezie’ en zijn religieuze. Hij neemt dan ook een bekering aan. Haantjes weet echter de aanvaarding van 't aardse leven en 't verlangen om ontbonden en met Christus te zijn als eenheid te doen voelen. Van de aanvang af is 't godsdienstige element aanwezig, en de zin voor de werkelikheid blijft in de psalmen, zoals uit de beeldspraak blijkt. Zo aanvaardt hij het leven en ziet toch uit naar de hemelse volmaaktheid. Hij wordt een typies vertegenwoordiger der zeventiende eeuw, een Calvinist zoals wij die ons voorstellen.[1)]

Samenvattende mogen we het proefschrift begroeten als een verdienstelike bijdrage tot de Friese litteratuurgeschiedenis, die niet zonder gevolg zal blijven; het is al een prikkel geweest tot een herleefde belangstelling voor de dichter, want mede door deze studie is er een commissie benoemd om een nieuwe Gysbert Japicx-uitgave voor te bereiden, waarvoor de *Provinsiale Underwys-rie* zijn steun toezei. Dr. Haantjes zal zeker niet als belangstellende bij dit werk toekijken, maar met zijn kennis en inzicht er ongetwijfeld van harte aan meewerken.[2)]

K. FOKKEMA.

1) Zie Opw. Wegen, 7e Jaarg., 409, 410.
2) Een paar onnauwkeurigheden: op p. 119 staat *Egge* en *Wynering* i.p.v. *Reamer* en *Sape*, op pag. 238 schrappe men de uitgave, daar genoemd van Houck en Ansck door Buitenrust Hettema (Zie Haantjes en Kloeke ‘Drei friesische Hochzeitsgedichte’ p. VI noot).

De schakel.

Taalboek voor de hoogste klasse der Lagere en de laagste klasse van Middelbare Scholen, door *Dr. A.J. de Jong* en *Dr. W.F. Tiemeyer*. Uitgave van J.B. Wolters - Groningen, Den Haag, 1929.

Het aktuele streven naar aansluiting van L.O. en M.O. toont zich vruchtbare moeder. Van talrijk kroost, dat jammer voor het merendeel verre van gezond is, en dat bij de eerste blik van taalkundige en van schoolman minder of meer anemies belast blijkt. 't Kan ook moeilik anders: miezerige nakomertjes als 't zijn. Zelfs . . . . als *twee* vaders aan de groei hebben meegewerkt!

't Is me dan ook te vergeven nietwaar, dat 'k een van de jongstgeborenen uit dit geslacht, die heel toevallig bij me binnenviel, tamelik-krities opnam; 'k bedoel de door de titel genoemde!

Van dit boekje lijkt me veruit-de-beste bladzij: de eerste. Ofschoon, bij nadere kennismaking blijkt ie juist de sléchtste.... Op deze eerste bladzij *accentueren* de auteurs de ‘klacht over onvoldoende voorbereiding van leerlingen’ voor het M.O. Zij zullen trachten ‘de klo*ve* tusschen Lager en Middelbaar Onderwijs te overbruggen’. ‘Ze hebben er (verder) rekening mee gehouden, dat het onderwijs in de moedertaal af en toe het pad moet effenen voor leerlingen die vreemde talen gaan leeren’. En nogmaals 'n goeie noot voor beider ‘niet zonder tegenzin handhaven van de oude spelling’, èn voor de daaropvolgende propaganda voor de V.S. Nu, dan had 'k toch maar die éérste pagina Voorbericht in de spelling - en met de interpunktie - van *eigen* keuze geschreven: dat durft de voorzichtigste tegenwoordig.

Over blijven dan nog 103 blzz.: hoofdzakelik grammatika (want wat het boek méér bevat zijn enkele voor toelatingsexamens gegeven ‘opstelverhaaltjes’). - Eerste kenmerk nu is, dat de schrijvers uitgaan van en zich bepalen tot *losse* z.g. *zinnen*. Met de beste wil van de wereld is er dus geen silbe táál in dit ‘taal’-boek te interpreteren. Verder: dit boekje, dat zéker het hele taalonderwijs in het *zesde* leerjaar opeist, of - verdacht merkwaardig- door z'n geschiktheid voor de eerste klas M.O. dáár

beslag legt op de meeste uren Nederlands, - is kennelik een verouderde spraakkunst-met-oefeningen + daarmee onvermijdbaar-annexe autentieke examenopgaven. Enige bewijsplaatsen?

(blz. 5, eerste van de tekst) de klinkers worden onderscheiden in ‘heldere, doffe en toonlooze’ - ‘.... worden voorgesteld (!) door verschillende teekens’ - ‘....hetzelfde letterteeken wordt dus soms (!) verschillend uitgesproken’ (!).

blz. 6 ‘.... letters die niet worden uitgesproken. Zulke letters heet men *stomme* letters’.

blz. 8 ('t is weer enkel-om-de-naam te doen) ‘schrijft is tegenwoordige tijd’.

blz. 11 ‘als het onderwerp jij, gij (!), u of jullie is, zeggen we dat de persoonsvorm in den tweeden persoon staat’.

blz. 13 het paradigma geeft trouw ‘*gij* schrijft’. (Onontbeerlik ook voor L. en M.S.!).

blz. 14 ‘de verleden tijd gevormd door achter den stam een uitgang te .... zetten’.

blz. 15, hoe piëteitelik! ‘die stemlooze medeklinkers komen voor in het k-o-f-s-c-h-i-p’.

En: ‘zoo'n f heet onechte (!) f. Zoo'n s heet onechte s’.

blz. 17 ‘de infinitief is de vorm van het werkwoord, waarmee het wordt *aangeduid*, als men niet op persoon, getal en tijd *let*’. - Enz. enz.[1)]

Nog vergeten de auteurs nièt ons te verrassen met curiosa als (Uit: Maak *bedrijvend*) ‘Kunstige dammen worden door de bevers aangelegd’. Zin!

In de diktee's (moèt wel!) een rijke weelde van ‘gladiolussen’, ‘rhododendrons’, en ‘honoraria’ (blz. 38). Uit 't boekje beloeren ons ‘de grijnzende tronies van gorilla's en bavianen’ (blz. 34). - En wat te denken van déze bepaling van meew. voorwerp?.... ‘waarvan het voorzetsel *aan* ook kan worden weggelaten’. Ook van de *naamvallen* wordt de lagere-scholier (of is dit voor de eerste-klasser M.O.?) niet onkundig gehouden; voor *ontleden* krijgt hij (en U) 't deskundig resept (blz. 42). *Geslachts*regels (blz. 44 en 45) - de *verbuiging* (!) van ‘de goede vrouw’ (blz. 46); *de* drie trappen van vergelijking.... basta;

1) Waaronder ressorteren tieperende ‘Kleinigheden’ als: Ga na (!) wat 't enkelvoud is van *data, gymnasia*; de onderscheiding van *het* als pers. en onbep. vnw.; wel ‘gij schr*ij*ft’, nergens ‘gij schr*ee*ft’ .... omdat de Doctores ermee zitten of 't gij ‘zaat’ of ‘zat’ *moet* zijn?

beu ben 'k. - Genoeg nietwaar om van me aan te nemen dat heel 't spraak*lêrig* termenapparaat (vàn de *doffe* klinkers óver het *stoffelik bijv. nw.*, tot-en-met het *voornaamwoordelijk bijw.*) hier gedemonstreerd wordt voor 6°-klassertjes of .... (dit naar keuze voor H.H. Aansluiters) voor 1°-klassers M.O.

* * *

Waarom zóveel woorden aan zo'n *school*boekje, nog wel aan *zo'n* schoolboekje besteed?

1°. dit is een *vóór*-90ers werkje over 'taal', dat - als 't ingang vindt - en L.O. en M.O. *grote schade* mòet berokkenen.[1] De kans nu op uitgebreide invoering is groot: omdat *Dr. De Jong* een van de te A'dam officiëel-aangewezen leraren is, t.w. bij het *toelatingsexamen* voor de Midd. Sch.[en] aldaar. Wetenschappelikmis (verouderd), is 't tevens een gevaar voor de School (L. en M.). 'Kindergif', kwalificeerde een verlicht *lagere*-onderwijzer het.

2°. dit boekje *sjachert* met wetenschap èn school. Dit valt ons vooral tegen van *Dr. De J.* Die kènt het taalwetenschappelik en -pedagogies standpunt van de nieuweren (*Nieuweren*!!), heeft van die kennis en .... *waardering* in Jrg. 5 van dit ts. voldoende blijk gegeven. Waaruit we afleiden, dat hij dit 'taal'-boekje tenminste tot een compromis-boekje had kunnen maken. Nu verdragen 't voorbericht en de inhoud elkáár niet[2], en wìj de vereniging van die beide niet. Ik vraag drîngend: waarom dat Voorbericht dan niet weggelaten, of anders .... béter dit *pleister*werk verzorgd!

Deze 'Schakel' dient uit-geschakeld te blijven.

Haarlem.

A.J. SCHNEIDERS.

1) *P.A.D.* maakt in de Nov. afl. van 'Paed. Studiën' de opmerking: 'als niet van het *begin* van de schooltijd af een stevig programma gevolgd wordt, kan de L.S. onmogelijk aan de eisen in deze boekjes neergelegd, voldoen'.

2) Analoog verschijnsel merkten we op - nu school*letterkundig* - tussen het Voorbericht van het '*Nederlandsch Taalboek*', waarin *Dr. De J.* schrijft:

> 'Bij het kiezen van de boeken waaraan fragmenten ontleend zijn, hebben we ons (dan ook) hoofdzakelijk laten lefden door de volgende beginselen:
>
> 1° de boeken moeten in hun geheel door leerlingen van 15-17 jaar gelezen kunnen worden' (1° blz.)

èn ..... zijn jongste bloemlezing '*Werk van L. Couperus*', dat fragmenten bevat uit 'Eline Vere', 'Antieke Verhalen'.

Uit de tijdschriften.
(November - Desember).

De Gids. Des.

M. Nijhoff schrijft onder het opschrift *Moderne Dichters* waarderend over de jong-gestorven Vlaamse dichter Paul van Ostayen. - Anthonie Donker beoordeelt *De Nederlandsche Dichtkunst sinds* 1880 van W.L.M.E. van Leeuwen.

De Nieuwe Gids. Nov.

De ‘historische afdeeling’ bevat parodieën uit de eerste Nieuwe-Gids-jaargangen. In het eerste gedeelte van een artikel *Willem Kloos en Frederik van Eeden. Een poging tot karakteristiek en verklaring* trekt R.H.J. Bakker een parallel tussen deze beide dichters, waarbij de eerste verheerlikt, de tweede verguisd wordt. De redaktie heeft intussen haar spijt betuigd over de plaatsing van dit stuk, en aangekondigd dat het slot niet in dit tijdschrift verschijnen zal. - Alfred A. Haighton vervolgt zijn opstel *Over Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe*. - Willem Kloos schrijft over *Victor van Vriesland*, naar aanleiding van zijn dichtbundel *Voorwaardelijk Uitzicht*. - Jacob Hiegentlich beoordeelt het proefschrift van Antonie Donker.

Des.

Alfred A. Haighton vervolgt het bovengenoemde opstel. - W. Kloos schrijft over *Frans Erens*, naar aanleiding van zijn *Literaire meeningen*.

Groot-Nederland. Nov.

Henri van Booven geeft opnieuw een fragment uit *Leven en Werken van Louis Couperus*.

Des.

H. van Puymbrouck schrijft over *De sociale zijde van Cyriel Buysse's kunst*.

De Stem. Nov.

Alb. Plasschaert geeft een karakteristiek van de dichter *Karel van de Woestijne*.

Studiën. Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Nov.

E. Rombauts behandelt de *Wording van Poirters' Masker van de Wereldt afgetrocken*.

Stemmen des tijds. Nov.

E.E. Gewin herdenkt *De schrijfster 'L.E.'* (Mej. Engelberts). - W.J. Kolkert Jr. vervolgt zijn artikel over *Christelijk Middelbaar Onderwijs en Nederlandsche Letterkunde*, waarin hij tegenover de Tachtigers betoogt dat de kunst haar roeping en taak in het menschelijk leven uit het oog verliest, zoodra zij de religie uit haar centrale plaats tracht te verdringen. - Onder het opschrift *Christelijke Poëzie*

bespreekt J.C. van Dijk dichtbundels van Jan H. de Groot, A.J.D. van Oosten en Willem de Mérode.

Des.

W.J. Kolkert Jr. besluit het bovengenoemde artikel, waarin hij o.a. wijst op de betekenis van goed leesonderwijs in de lagere school.

Den Gulden Winekel. Des.

Anthonie Donker wijdt een artikel aan *Rocl Houwink* als prozaschrijver. - J.C. Bloem eert *Augusta Peaux*, de dichteres, bij haar 70ste verjaardag. - Johan Theunisz bespreekt *De romancyclus Thiss* van D.Th. Jaarsma.

Opwaartsche Wegen. Nov.

De redaktie bespreekt een aantal *Nieuwe Christelijke romans*; J. Haantjes een viertal werken van *Een nieuwe Zuid-Afrikaanse schrijver*, nl. C.M. van den Heever. - De *Bibliographie* is gewijd aan M.J. Brusse.

Des.

R. Houwink beoordeelt *Een nieuwe bundel van Eekhout*, nl. *Jaspis en Jade*, naar Chinese motieven. - K. Fokkema schrijft over *Gysbert Japiex, een Christenkunstenaar*, naar aanleiding van Haantjes' proefschrift. Verder brengt de aflevering een *Kroniek* en een reeks korte boekbesprekingen.

Roeping. Des.

Henri Bruning bespreekt *Marsman's Lamp van Diogenes*, een bundel kritiese opstellen, die hij wegens de beperking van het terrein achterstelt bij de *Anatomische les*.

Vlaamsche Arbeid. Afl. 5-6.

In een kroniek over Nederlandsche Poëzie bespreekt Jozef Muls *Vijf jonge dichters* uit Vlaanderen, nl. Jan Vercammen, André Demedts, Paul Rogghé, Peter G. Buckinx en Maurits de Doncker. - G. Burssens beoordeelt *Het Grauwvuur* door Marcel Matthys.

De Vlaamsche Gids. Nov.

André de Ridder opent de aflevering met een artikel over de zeventigjarige *Cyriel Buysse*.

Des.

De *Vlaamsche Kroniek* van Lode Monteyne handelt over Karel van de Woestijne, Paul van Ostayen, beiden overleden, en Urbain van de Voorde, naar aanleiding van zijn nieuwe bundel *Het Donker Vuur*.

Dietsche Warande en Belfort. Nov.

Gerard Walschap schrijft over *Twee zeventigers: Cyriel Buysse en H. Swarth*.

Des.

F.A. Vercammen publiceert een fragment van een studie, die tot een proefschrift uitgewerkt zal worden, over J.A. Alberdingk Thijm en Vlaanderen. Dit gedeelte behandelt de betrekkingen tussen *Thijm en David*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Aug.

Een lezing van Jul. Persijn, gewijd aan *Vondel's Deensche Reizen*, berust ten dele op vrije fantasie, ten dele op historiese gegevens. Zonderling is, dat de schr. Vondel maakt tot een Wederdoper, tot een sekte-genoot van Jan van Leyden en Knipperdollinck (blz. 542). - Een mededeling van H.J. van de Wijer betreft *De moderne spelling van onze gemeentenamen*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Okt.

Een uitvoerig artikel van L.C. Michels is getiteld: *Vertalingen van het Trentse Concilie of To Blictri en drie manieren van Duyts spreeken*. De schr. vergelijkt daarin twee vertalingen van de Latijnse tekst, nl. door Silvius en Stenius. - Jos. J. Gielen beoordeelt het proefschrift van U. Schults over *Het Byronianisme in Nederland*; H.H. Knippenberg het *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis* van J. Prinsen, Ed. A. Serrarens een studie over *Hendrik van Veldeke*, door Joz. Droogmans.

Paedagogiese Studiën. Des.

A. Zijderveld bestrijdt in een artikel *Het nieuwe en het oude moedertaalonderwijs* twee andere medewerkers aan dit tijdschrift, nl. R. Kuitert en A.J. Schneiders, die z.i. in hun verdediging van het nieuwe te radikaal zijn, waardoor zij ‘alleen wit en zwart zien’.

Tijdschrift der Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis XIII, 2de stuk.

Willemien Brom-Struick publiceert een opstel over *Ons oude Nederlandse lied*, waarin zij in 't biezonder de notering van oude liederen door moderne bewerkers bespreekt en met proeven toelicht.

Museum. Nov.

J.H. Kern bespreekt het proefschrift van Jacoba van Lessen: *Samengestelde Naamwoorden in het Nederlandsch*; J.F.M. Sterck de publicaties van O. Dambre over *Justus de Harduijn*.

Des.

C.G.N. de Vooys bespreekt de uitgave van een korte Mnl. prozatekst *Paulus der Eremit*, door Joh. Mich. Toll, die door onvoldoende kennis van het Middelnederlands

vreemde fouten maakt. - A. Beets beoordeelt het proefschrift van T. Popma over *Byron en het Byronisme in de Nederlandsche letterkunde*.

C.D.V.

Over het belang van de kennis der muziek van onze liederen uit de Gouden Eeuw.

Dat het herstel van de kennis van en den eerbied voor onze letterkunde uit de ‘Gouden Eeuw’ nauw samenhangt met de kennis der muziek, waarop de vele liederteksten werden gezongen. is voor geen kenner dier letteren een geheim. Om dit in herinnering te brengen, kan ik volstaan met te verwijzen naar de woorden, door Dr. J.B. Schepers over dit gewichtige belang neergeschreven in zijn uitgave van Brederode's liederen met muziek. Hier leest men o.a.:

‘Wie van Brederode alleen het lied leest, en zich dat zelf niet begeleiden kan, of kan laten voorzingen, die kent hem niet, en begrijpt noch waardeert den invloed, dien hij op tijdgenoot en nageslacht moet gehad hebben. Alleen de dood - hopen wijschijndood - van het Nederlandsche volkslied heeft Brederode gemaakt tot een dooden dichter, van wien men het leven bestudeert, bij wiens tooneelstukken men kommentaren, tekstverbeteringen, en aanteekeningen maakt. Breroo's lied hoort in onze huiskamers en salons thuis.’

Lees in deze voortreffelijke woorden voor ‘Brederode’, ‘onze dichters van liederteksten in de 17e, en tot in de 18e eeuw’, dan weet gij den korten inhoud van het volgende betoog, waaronder het Q.E.D., naar ik hoop, door velen mijner lezers in den geest zal geplaatst worden.

Is er voor deze zaak waarlijk nog een uitvoerig betoog noodig? Zoo hoor ik menigeen vragen. Mijn antwoord luidt: ja, helaas! en dat om ernstige vooroordeelen te bestrijden, die reeds vele jaren lang voor duizenden, van wie men belangstelling in dezen meent te kunnen verwachten, een beletsel zijn geweest om, mijn stelling eenmaal als juist aangenomen zijnde, daarop konklusies te trekken voor de praktijk.

1°. Eerste vooroordeel: dat het moeielijk, zoo niet onmogelijk is, die muziek te reconstrueeren;

2°. zoo het al mogelijk mocht zijn, de gedachte (bewust of onbewust), dat het misschien niet de moeite loont, en dat de zaak misschien meer als een curiosum dan als iets van artistieke, laat staan actueele waarde moet worden beschouwd.

Deze beide kwaden in den wortel aan te tasten, zal het hoofddoel van mijn betoog zijn.

Om bij het tweede vooroordeel te beginnen, wil ik, wat het artistieke betreft, erop wijzen:

dat na de litteraire omwenteling, die een insnijding maakt in de geschiedenis der poezie omstreeks het midden der 16e eeuw (geboorte van het moderne metrum), er noodzakelijk een even radicale omwenteling plaats had in het lied, doordat de meeste middeleeuwsche zangwijzen met één slag onbruikbaar werden;

dat, dank zij de exuberante muzikale vruchtbaarheid van dien tijd, in een ongekend korte spanne tijds een ontelbaar groot aantal zangwijzen 1°. werd gecomponeerd, 2°. uit reeds bestaande zangmelodiën gevormd (dikwijls met groote vrijheid, en met onvergelijkelijke kunstvaardigheid), 3°. aan de (veelal gezongen) dansmuziek ontleend; zoodat een lacune voor den opmerkzamen waarnemer haast niet te bespeuren valt, en de onverzadelijke zanglust, die één van de meest typische kenmerken is van dit tijdperk, reeds in 't eerste kwart der 17e eeuw haar volle maat toegemeten kreeg;

dat deze internationale melodiënschat den grondslag vormt van het moderne coupletlied in 't bijzonder, en van de moderne muziek in 't algemeen; zoodat, om niet meer (of eigenlijk minder!) te noemen, J.S. Bach voor een niet gering gedeelte (ook voor zijn allermonumentaalste scheppingen) uit deze bron heeft geput;

dat de geschiedenis van het moderne coupletlied loopt van 1550 tot 1700; na dien tijd wordt de eenvoudige liedvorm verdrongen door de meer aria-achtige liederen, die onze vaderen in de 2e helft der 18e eeuw gelukkig maakten, en door de meer vaudeville-achtige Fransche liedmelodie; en die beide op hun beurt weer door die water- en melkmelodiën (à la Erk's Liederschatz en tal van bundels hier te lande), die men in de 19e eeuw heeft getracht populair te maken, met een soort poezie, die niet veel hooger staat. Mozart en Haydn hadden geen teksten; Beethoven en Schubert en hun navolgers geven dan weer coupletliederen;

dat de kennis van de groote liederen-periode 1550-1700 hier te lande verloren is gegaan, tot onberekenbare schade voor het volksleven. Want geen land kan in vergelijking treden met Noord-Nederland in het exploiteeren (sit venia!) van dien melodiënschat, zoodat, evenzeer als de Nederlanders omnium consensu de meesters waren in de versificatie, zij ook in het *muzikaal declameeren der poezie* een ongeëvenaarde meesterschap aan den dag hebben gelegd.

Prof. Herbert J.C. Grierson zegt van de Nederlandsche lyrische

poezie van de 1e helft der 17e eeuw het volgende (in ‘Periods of European Litterature’, Dl. VII ‘The first half of the 17th Century’):

It is especially in lyrical and dramatic poetry that the impulse of the Renaissance is still traceable in wellnigh all the literatures touched on here. The lyrical poetry of the Renaissance, that wonderful product, stimulated in its growth from Italy, but in all the countries north of the Alps striking a deeper root into the health-giving soil of popular song, blooms in full splendour and fragrance throughout these years in England and Holland, blossoms even in Germany despite adverse circumstances, and in Italy puts forth late flowers. The poetry of Holland is above all things a lyrical poetry. In drama and epic, Holland even in this ‘Heldenperiode’, achieved little of enduring value (? H.), *but the harvest of lyric poetry which she brought forth is rich indeed, and in nothing more surprising than in the range and variety of its metres. It is difficult to do justice to it in this respect without appearing to exaggerate, which, in dealing with Dutch literature I have been specially anxious to avoid*. Besides this wealth of metrical effect, the Dutch lyric poetry has most of the beauties and affectations of Renaissance poetry, - the flamboyant mythology, the pastoral and amorous conventions, the conceits, Petrarchian and Marinistic in Hooft, Dubartist in Vondel, and touched in Huygens with the intellectuality and obscurity of Donne. But this taste for conceit does not conceal the sincere, personal, natural note which distinguishes Dutch poetry, as it does the Dutch art. - In Italy lyrical poetry lingers. - In France this lyrical spirit is already wellnigh extinct when the century opens.

The student of Dutch literature will find and enjoy a lyrical poetry of singular depth and richness, characterized by that feeling for nature which is such a striking feature of Dutch painting, by what the Dutch critic J.A. Alberdingk Thym justly entitles ‘le naturel, la naïveté, la franchise, et le sentiment de la couleur qui paraissent être inhérents au caractère néerlandais.’ - In naturalness, in the sense attached to the word when we speak of the ‘return to nature’, feeling for external nature, interest in the life of the people, the inclination to discard convention and make poetry the simple, direct, and vibrating utterance of the poet's own emotions, Dutch poetry, taken as a whole, partly because it is a bourgeois or middle-class product, seems to me in advance of the poetry of any country with which this volume deals. For this simplicity and directness is not characteristic of Renaissance lyric poetry in Italy or the countries which caught their inspiration from Italy. Even in the case of Shakespeare's sonnets it is notoriously difficult to say how far the feeling is sincere, how far conventional. In English poetry one might say that lyrical poetry, as we have come to understand the phrase since Wordsworth, Byron, and Shelley wrote, begin with

Lycidas - in the personal digressions - and Milton's sonnets. But poetry of this self-revealing outspoken character abounds in the literature with which this chapter (Holland, H.) deals, and although of course in form and style Dutch poetry is not unaffected by the conventions of the century, yet only one poet, Hooft, really mastered the courtly style, and caught the tone of the Italian Petrarchians and the Pléiade. Vondel and Brederoo and Huyghens are most effective when most natural and direct, not least so when they express themselves in dialect. In ardour and elevation there are few lyrical poets superior to Vondel.

Een allermerkwaardigste bladzijde, de kennisname waarvan ik dank aan de welwillende voorlichting van den kundigen Heyting, die zelf o.a. door zijn ‘Boek der Sonnetten’ zooveel heeft bijgedragen tot het eerherstel onzer oude letteren. Gelukkig weer eens een Nederlander, die niet wacht tot dat eerherstel *weer* uit het buitenland moet beginnen, zooals (God betere 't!) heeft plaats gehad met ons middeleeuwsche lied (Hoffmann von Fallersleben!), onze groote schilderschool (W. Bürger e.a.!), onze Valerius-liederen (Kremser en de Duitsche Keizer!). Gelukkig weer eens een Nederlander, die van ons helpt afwentelen den smaad van zelfonderschatting, van verachting van ons groote verleden, welke ons sinds de dagen van Jonckbloet en Busken Huet tot den spot van het buitenland maakt (zie Dr. van Vloten, ‘Wat de Duitschers van ons leeren’ in zijn bespreking van Jonckbloet's Gesch. der Ned. Letterk.), en misschien culmineert in den zottepraat van H.F. Wirth, ‘Der Untergang des Niederl. Volksliedes’, b.v. blz. VI-IX, 150-172.

Nu kende Prof. Grierson onze lyriek nog zeer onvolledig. Wat wist in 1906 het Nederlandsche volk ervan? Wat weet het er nu van? In bloemlezingen van litteratuur was, om maar één naam te noemen, Revius, die als lyricus een plaats verdient naast Vondel, Hooft en Brederode, een volslagen onbekende, tot op de publicatie van een honderdtal zijner sonnetten in 't bovengenoemde ‘Boek der Sonnetten’. Dit geeft reeds een enkele aanwijzing omtrent den vreeselijken achterstand; en de meeste onderwijsinrichtingen doen niets noemenswaards om een einde te maken aan een toestand, die in ieder ander halverwege beschaafd land onhoudbaar zou worden geacht.

En het is juist de liederpoëzie, d.i. het minst gekende en gewaardeerde gedeelte onzer letterkunde, die onze bijzondere aandacht vraagt, en reeds Prof. Grierson's bijzondere opmerkzaamheid heeft getrokken. Want op niets anders dan op de

liederteksten doelt hij in de woorden, welke ik boven heb gecursiveerd. De Nederlandsche lyriek, zegt hij, stak in rijkdom van metrum boven alle andere poëzie (men kan er bijvoegen: ook alle toekomstige poezie) uit. Den grond daarvan, d.i. het feit, dat de teksten van liederen op bestaande melodiën gezongen werden, en dat die melodiën dikwijls de grilligste metra verlangden, geeft Grierson niet op; evenmin als Bilderdijk hem opmerkte in zijn onvergelijkelijk schoone opstel over ‘de Versificatie’ (Nieuwe Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden II, blz. 89). Bij Bilderdijk ligt de reden voor de hand: in zijn dagen was het Noord-Nederlandsche lied reeds dood, men zong de verzen van Hooft, Brederode, Starter niet meer op hun oorspronkelijke melodiën, als eenvoudige coupletliederen, zooals vroeger (Luiken's geestelijke liederen, Lodensteyn, Camphuyzen en vele andere dichters van godsdienstige liederen nog wel hier en daar). De zangmuziek had sinds de Gouden Eeuw, onder invloed van Italië en Frankrijk, haar karakter zoozeer gewijzigd, dat Bilderdijk zelfs volkomen recht had te zeggen (blz. 163): ‘dat de Nederlandsche taal ten uiterste anti-musicaal is, hoezeer zij in een ander aanzien zeer melodieus is.’ En ieder, die reeds een zangbundel met liederen ‘naar den waren Italiaanschen trant’ van de tweede helft der 18e eeuw in handen heeft gehad, begrijpt wat Bilderdijk bedoelt, en beaamt dat er geen zekerder manier is van Nederlandsch slecht muzikaal te declameeren, dan die trant. Waarom B. terecht eraan toevoegt: ‘Mogen de kunstmuzikanten (de factitii musici) hier aan knabbelen, 't is niet anders. De muziek.... heeft den waren zang.... verwoest.’

Hoe anders zou Bilderdijk echter gesproken hebben, had hij de duizenden liederen uit de Gouden Eeuw op hun eigene wijzen hooren zingen, de zangwijzen, waarop de heele natie, waarop alle standen ze zongen! Want dit moet men zich goed indenken: men *zong* deze liederen. Nooit is er wellicht een zanglustiger volk geweest, men zong steeds en overal. In de meeste goede liederteksten van dien tijd vindt men een ideale muzikale declamatie van de poezie. En dat kan niet verbazen bij een volk, dat reeds eeuwen lang vooraan had gestaan in de zangkunst, en in ieder opzicht, wat het lied betrof in een bevoorrechte positie had verkeerd door de ontwikkeling der burgerlijke maatschappij, de eigenlijke draagster van het strofenlied (zie Guicciardini, Nederl. uitgave van 1648, blz. 29). Dat zelfs Frankrijk in de middeleeuwen in vergelijking van Nederland arm aan liederen

was, blijkt, wanneer, bij de litteraire omwenteling omstreeks 't midden der 16e eeuw en den daaruit (zie boven) ontstanen melodiënnood, de Fransche componisten tallooze Nederlandsche melodiën komen ontleenen om ze, met een vaardigheid en een fijnen zin voor de behoeften van het coupletlied, die ons vreemd zijn geworden, voor de nieuwe poezie pasklaar te maken. Want indien dit het geval was bij den psalter van Clément Marot (waarvan de eerste muzikale compositie - er zijn er twee - voor wel de helft uit Nederlandsche melodiën bestond), dan is er geen reden te vinden, waarom dit niet met andere melodiën zou geschied zijn.

Het Nederlandsche volk, dat reeds eeuwen lang meer liederen had bezeten dan wellicht ieder ander, kreeg nu in de 17e eeuw dichters, allen uiterst bedreven in de muziek, door onheugelijk oude tradities ingewijd in alle (voor ons sinds lang verloren) geheimen der declamatie van teksten op muziek, die de zangwijzen welke zij meest in 't volk levend voorhanden vonden (zie boven) gebruikten om er hunne liederen op te declameeren; en die een edelen wedstrijd hielden om dit op de voortreffelijkste wijze te doen. Dus hier was het niet de musicus, die den tekst te declameeren kreeg, maar de dichter, die muziek te declameeren kreeg. Welke voordeelen dit laatste boven het eerste heeft (zoover 't coupletlied aangaat), kan ik hier niet nader ontvouwen. Bilderdijk miste dit voorrecht, en heeft dan ook haast geen liederen geschreven. Een uiterlijk, technisch voordeel voor de poezie ontsproot uit de groote diversiteit der metra, door de melodiën voorgeschreven, en dat de Noord-Nederlanders daarin (volgens Grierson) boven alle volken uitmuntten, bewijst dat zij in de 17e eeuw veel meer liederen bezaten dan welk ander volk ook, èn, dat de beste dichters liederteksten maakten. Wat Dr. Scheurleer bevestigt! Bilderdijk's uiting (blz. 161): ‘Onze taal is in haar versificatie verre boven die der andere Natiën, in allerlei voortreffelijkheid die de menschelijke uitdrukking bereiken kan’ (cfr. blz. 177, 178), hoewel niet direct betrekking hebbend op de groote verscheidenheid der metra, dekt haar echter (in verband met het voorafgaande).

Ik moet ook bepaaldelijk wijzen op de bladzijden 116-127, 151^1, 152^1, 157^1 (dus niet 151^2, 152^2, 157^2) van Bilderdijk's opstel (die een merkwaardigen parallel vinden in Kinker's ‘Proeve eener Hollandsche Prosodia’, waarop Prof. de Vooys in 1905 de aandacht heeft gevestigd). Hier vertoont Bilderdijk op

schitterende wijze het eigenaardige karakter van het Nederlandsche metrum, daarin bestaande dat men slechts op oneigenlijke wijze kan spreken van vaste, regelmatige metra, jamben, trochaeën, enz., omdat het *geheel* op het *gehoor* berust (blz. 116, 156), zoodat het algemeene zeggen was: de Poëet moet een zeer fijn gehoor hebben. Hij spreekt hier ook voortdurend van de ‘Dichterlijke melodie’, ‘Dichterlijke maat- en toonkunst’, ‘zang’ enz., en gebruikt de uitdrukking: ‘Melodie is het wezen onzer moedertaal’ (blz. 163). Het zou een μετάβασις εἰς ἄλλο γένος zijn, dit op het lied toe te passen, uit het oogpunt der muziek. Maar de samenhang ermede is onmiskenbaar voor den nauwgezetten waarnemer. Wat ik zal trachten duidelijk te maken.

De rhythmus der muziek (ook van het coupletlied) staat in 't algemeen vreemd, zoo niet vijandig, tegenover elk regelmatig poetisch metrum. Een taal die, als de Nederlandsche, dit metrum verwerpt, moet dus voor de muziek een bijzondere aantrekkingskracht hebben. Zij berust, evenals de muziek, op een eigen melodie, die, los van het antieke metrum, meest er tegenin, haar eigen gang gaat, haar eigen verheffingen, dalingen, rustpunten opzoekt, en van quantiteit niet weet. Onze taal heeft hier (wat het coupletlied betreft) even zooveel vooruit boven andere Europeesche talen, als Bilderdijk de geprezen metrische eigenaardigheden stelt boven die der poezie van de andere Europeesche volken (blz. 161, boven geciteerd). Hoeveel te meer wordt dit waar, wanneer duizenden melodiën van alle zijden toevloeien, die van tevoren geen directe bestemming voor den zang hebben gehad (ik zeg: geen directe bestemming, want ook de meeste instrumentale oude melodiën hebben een zeker vocaal karakter, zoozeer stond in de middeleeuwen en nog later de zang in het middenpunt); en dit was het geval op het eind der 16e eeuw. Hier was voor onze dichters het ruimste veld om de muziek poetisch te declameeren, en hier hebben zij een ongeëvenaarde meesterschap getoond; beter gezegd: langzamerhand ontwikkeld. Want de muzikale rhythmus eischt van den dichter volstrekte gehoorzaamheid, en die wordt eerst door zeer veel oefening verkregen. Ik vraag mij af, of Vondel die gehoorzaamheid een lastig juk vond, dat hij zoo bitter weinig liederteksten geschreven heeft (ik tel slechts een tiental melodiën van een wat lastig metrum bij hem). Stelde hij zich te hooge eischen? Maar ik beklaag mij, bij zijn heerlijke taalmuziek, dat gebrek niet. Ook Huygens (vreemd genoeg!) ontbreekt in de rij der liederdichters.

En zoo is de ondergang (grootendeels) der middeleeuwsche zangmelodiën in haar oude gestalte rijk geweest in gezegende gevolgen voor de poezie; want door de noodzaak van het aanpassen der gedichten aan een groot aantal melodiën, welker rhythmus in directe botsing kwam met ieder regelmatig metrum, werd onze taal (door haar aard voorbestemd om zich te voegen niet naar ⏑ - ⏑ - ⏑ - of - ⏑ - ⏑ - ⏑ - enz., maar naar grilliger metra) meer dan iedere andere ter wereld het voertuig van het coupletlied.

Daarom alleen reeds is het noodig onze dichters te hooren met de *door hen zelf* gebruikte melodiën. Zij hebben de 'Dichterlijke melodie', de 'Dichterlijke maat- en toonkunst', waarvan Bilderdijk spreekt (blz. 151[1], 152[1], 156[1]) geschoeid op de muzikale melodie, WAAR ZIJ VAN UITGINGEN. En BIJZONDERLIJK in dit opzicht hadden zij EEN ZEER FIJN GEHOOR NOODIG. De ware dichter zal niet rusten, vóór hij melodie en tekst tot één onafscheidelijk geheel heeft gesmeed, zoodat men voortaan de melodie niet meer hooren kan, of de tekst, die eraan gehuwd is, speelt door 't hoofd, en omgekeerd. En dit nu is het oude Noord-Nederlandsche lied der 17e eeuw, in onderscheiding van ieder ander; en onverschillig waar de melodie vandaan kwam, uit Nederland of uit den vreemde.

> De zotte tegenwerping, dat dus een melodie slechts aan één tekst (m.a.w. hoogstens aan één couplet) 'gehuwd' zou mogen zijn, behoeft geene weerlegging voor iemand, die iets van 't wezen der muziek verstaat. Voor den leek kan een verwijzing naar den muzikalen variatie-vorm volstaan, waarbij telkens nieuwe stemmingen en beelden uit dezelfde melodie worden ontwikkeld.
> Men hoort wel zeggen: waarom van Nederlandsche liederen gesproken, daar toch een groot deel, misschien wel 't meerendeel der melodiën uit het buitenland stamde? Deze tegenwerping heeft haar weerlegging reeds gevonden in 't bovenstaande. Die erg graag is op de gedachte, dat meer melodiën dan men oppervlakkig zou denken van Nederlandschen oorsprong kunnen geweest zijn, kan zijn veronderstelling stijven met de volgende redeneering. Zooals reeds gezegd, is het bewezen dat de Fransche componisten van den psalter van Genève grootendeels hunne toevlucht moesten nemen tot Nederlandsche melodiën (zie hierover zeer uitvoerig: O. Douen, Clément

> Marot et le Psautier Huguenot). Een deel dezer melodiën kwam in hun nieuwe gewaad in Nederland terug (natuurlijk origineel met Franschen tekst), waar zij tot op heden in de meeste Protestantsche kerken gezongen worden. Evenzeer is het denkbaar, dat vele andere Nederlandsche melodiën die reis vice versa maakten, en natuurlijk met den Franschen aanvangsregel aangeduid werden; en dit is te waarschijnlijker, daar Frankrijk de bakermat der nieuwe poetische metra was, en men daar veel vroeger behoefte had aan nieuwe melodiën dan in Nederland, waar (volgens Bilderdijk, blz. 109) ‘het geruimen tijd duurde eer men op ons Hollandsch de waarneming of kunstgreep van Marot overbracht.’ 't Welk geen verwondering kan baren voor wie zich herinnert, dat er geen ongunstiger tijdstip voor de geboorte van nieuwe poezie (gepaard met 't verbreken van alle oude vormen) in Nederland denkbaar was dan de tweede helft der zestiende eeuw.
> Ik voor mij acht met Albert Schweitzer de vraag van de herkomst der oude liedmelodiën van zeer weinig belang, en in den regel niet te beantwoorden. De liedmelodie is zelden nationaal, nooit internationaal eigendom; in den regel behoort zij oorspronkelijk aan een volkerengroep, dikwijls aan een talengroep.

Wanneer men leerdicht, heldendicht en drama uitsluit, valt het op welk een groot deel der Noord-Nederlandsche 17e eeuwsche poezie bestemd was om gezongen te worden. Daarvan nu spreekt Grierson in de gecursiveerde woorden, zonder het te beseffen. En dat hij dit niet beseffen kon, is *onze eigene schuld*, doordat wij die liederen *niet meer zingen*. Wij hebben niet ééne verontschuldiging voor dien moord, aan onze letterkunde begaan (want Dr. Schepers heeft gelijk: onze liederen blijven dood, zoolang zij niet gezongen worden); terwijl Engelschen, Franschen en Duitschers enz. zich beijveren om hunne - *eindeloos veel minder* belangrijke - oude liederen te doen herleven.

Het strofenlied is de meest natuurlijke, spontane muzikale uiting van het menschelijke hart. Voor het doorgecomponeerde lied is een veel grooter toestel noodig, alleen reeds uiterlijk: dure muziek, een of meer begeleidende instrumenten, groote vaardigheid om het lied te zingen en te spelen. Het strofenlied kan men overal en altijd zingen, voor den eenvoudigste is het

niet te hoog, en de meer ontwikkelde behoeft het zich niet te schamen, tenzij hij toonen wil aan hypercultuur te lijden. Onze vaderen hadden daarvan gelukkig vóór het midden der 18e eeuw nog weinig last; en het strofenlied weerklonk van den ochtend tot den avond, in huiskamer en keuken, op straat en op 't water, in reiswagen en trekschuit, op kantoor en in de werkplaats, maar evengoed bij de rijke feestgelagen, in de salons der aanzienlijken, in de paleizen der vorsten.

En dat vooral in Noord-Nederland, waar de kerkmuziek geen aanleiding gaf tot composities van omvang; waar geen vorstelijke hoven en kasteelen van den adel het aanzijn gaven aan operaopvoeringen en grooten orkestralen toestel; waar in de steden en op het platteland een burgerlijke welvaart heerschte als nergens elders. Hier werd het lied een levensbehoefte, en plaatste het zich, nog meer dan in de middeleeuwen, in het centrum van het muziekleven. Wat in andere landen tot op zekere hoogte 't geval was, gold voor de Noordelijke Nederlanden in volle mate; en vandaar hier te lande de tallooze liederbundels. De uitgave dier bundels was een goudmijn voor de uitgevers; dus dat er veel gedrukt werd, wat waardeloos was, sprak vanzelf.

Ik leg er den grootsten nadruk op, dat de liederen gemeengoed waren zonder onderscheid van stand. Dat Starter, Brederode, Camphuyzen, Cats algemeen bekend waren, weet ieder, en 't verbaast niemand dat een beginregel van een gedicht van hen, boven een lied als wijsaanduiding gesteld, den zanger terstond de goede melodie te binnen bracht. Maar dit was evenzeer 't geval met Hooft en Westerbaen en Vondel, van welke dichters liederen (Ach Amarillis; Indien het klagen kan; Het vinnig stralen van de zon; Gij lodderlijke Nimfen zoet; Amaril de deken zacht; Windeken daar het bosch van drilt; Deianira ik ken 't; Elk prijs zijn lief; Clare, wat heeft er; Weet iemand beter saus; Verheven grootsche ziel; Ik schouw de wereld aan; Vluchtige nimf, waarheen zoo snel; Lof goedertieren; Periosta, die met trage stroomen glijdt; Demophoon; alle van Hooft; Mocht ik mij om uw hals, van Westerbaen; Catrijn, die met Diaan, van Vondel) voorkomen als wijsaanduidingen in bundels als Brederode, de ‘Haerlemse Somerbloempjes’, de ‘Amstelsche Linde’ van Krul, enz., die zeker niet tot de meer ontwikkelde kringen beperkt waren. Let op, dat vele dezer teksten op melodiën stonden, waarvoor men evengoed tien, soms meer, andere gedichten van ‘mindere goden’ had kunnen nemen als aanduiding der wijs.

't Wil er bij ons haast niet meer in dat ons volk in breede kringen boven alle andere volken in algemeene eruditie uitstak. Quantum mutatus! verzuchten wij. Ja, deden wij dat maar van harte, dan was er meer hoop op verandering! Ontroering in stem en oogen, hoe weinig ontmoet men ze bij hen, die meesmuilen over de geringe vatbaarheid voor het hoogere in ons volk! Bij een edelen Vlaming heb ik ze gevonden, toen hij over het zingen van ons Nederlandsche volk sprak. Zij het hun tot beschaming gezegd, die, hoewel in de gelegenheid om het volk betere spijze voor te zetten, dan de door industriegeest en winstbejag verdorven markt het biedt, daarin nalatig, onverschillig, zoo niet erger zijn. Volkomen terecht zegt Heyting in 'Nationaal Tooneel' van 23 Nov. j.l.: 'Men hoort menschen van beschaving dikwijls klagen over de ongeëvenaarde ruwheid en grofheid van ons volk. Vaak echter behooren zij tot diegenen, die de verachting voor onze taal en letteren hebben verspreid .... Hoe kan ons volk anders dan ruw en grof worden, indien men het niet ontwikkelt met behulp der tallooze schoonheden van onze schrijvers in verschillende tijden, en van onze eigen liederen, thans vergeten, doch waarvan b.v. de 17e eeuw er, naar een ruwe schatting van Hovy, wel een 40.000 goede bezat? .... Onze lagere stand leest geen Fransch, Duitsch, Engelsch, Latijn of Grieksch; ontneemt men hem eigen litteratuur, lied, gecultiveerde taal en ideeën, dan verdoemt men hem tot vergroving.'

De invloed, die (zooals op haast ieder ander terrein) ook ten opzichte van het lied is uitgegaan van Noord-Nederland in de 17e eeuw op het overige Europa, zou het schrijven van een afzonderlijk boek waard zijn. Maar er valt hier nog zeer veel te onderzoeken. Zeker zal die invloed ten deele parallel zijn gegaan met den invloed van het metrum der Nederlandsche poezie, waarvan Bilderdijk schrijft (a.w. blz. 119) 'dat alle hedendaagsche talen (de Fransche zelve niet uitgesloten) van langzamerhand in hare wijze van versificeeren de onze naderden', en (blz. 123) dat 'de voorheen bij ons bestaan hebbende versificatie (bedoeld is die van den bloeitijd, H.) nu grootendeels nog de Fransche is, en met zeer weinig verschil die van de overige hedendaagsche volken onzes werelddeels.'

Toch schijnt althans het Fransche lied van deze voordeelen niet veel te hebben geprofiteerd. Wij vernemen van elders

dat de Fransche dichters volhardden in het schrijven van alexandrijnen en vijfvoeters (de slechtst zingbare metra), en na 't begin der 17e eeuw haast niet in andere metra meer dichtten. Wat Hallam (Literature of Europe) en Prof. Land in zijn uitgave van Thysius over de Fransche poezie dezer periode schrijven, bevestigt het oordeel van Prof. Grierson, dat de lyrische geest er ongeveer is uitgedoofd. Later heeft een stortvloed van opera-muziek en melismatisch versierde melodiën het eenvoudige coupletlied daar ten slotte verstikt; zooals dit, in navolging daarvan, bij ons in de tweede helft der 18e eeuw is geschied.

Wat Duitschland voor zijn metrum en voor zijn lied aan Noord-Nederland te danken heeft, weet men. Tusschen haakjes zij hier gewezen op een merkwaardige uiting van den bekenden dichter van geestelijke liederen, Neander (Bremen) in een voorrede van ± 1680, waar hij zijn landgenooten vermaant het voorbeeld der Nederlanders te volgen, die tallooze geestelijke liederen bezitten en gebruiken. Een uiting daarom zoo merkwaardig, omdat het eindpunt der groote bloeiperiode van het protestantsche geestelijke lied in Duitschland in ± 1700 wordt gesteld (de aanvang in de tweede helft der 16e eeuw).

Tot zooverre het artistieke belang der zaak.

Over het actueele belang kan ik korter zijn; waarbij ik dan in één moeite door het eerste vooroordeel, in 't begin van mijn artikel genoemd, zal ontzenuwen.

Er zal een tijd komen dat uit het graf onzer 17e eeuwsche liederen het bekende ‘les gens que vous avez tué’ zal klinken in de verbaasde ooren hunner kleineerders. Grierson zinspeelt er reeds op: het zal eens blijken dat onze liederen een nationalen schat vertegenwoordigen haast even groot als, of in waarde gelijkstaand met onze groote schilderschool. Maar - men zal den tijd ervoor moeten nemen. Een oud kunstwerk, opnieuw aan 't licht gebracht, vertoont niet in eens zijn oude glorie. Toen de Duitscher Hoffmann von Fallersleben voor 't eerst onze middeleeuwsche liederen onder 't stof der eeuwen te voorschijn haalde, was hij nog niet klaar met ze in salons, onder 't spotgelach van ‘beschaafde’ Nederlandsche jongedames (aanbidsters van buitenlandsche modeliederen misschien!) voor te dragen. Er was meer, veel meer werk te doen. - Als de Franschman W. Bürger in 1857 een van de belangrijkste

schilderijenverzamelingen der wereld te Amsterdam aan den Kloveniersburgwal opgeborgen vindt naast een petroleumpakhuis, dan is hij er nog niet van af met om een ladder te vragen, en stukken, die later in 't Rijksmuseum de verbazing der wereld zullen gaande maken, eens uit hun donkere hoeken te halen. Nog vele jaren duurt het, eer de door hem gegeven stoot leidt tot de stichting van het Museum. - En als, nu 45 of 50 jaar geleden, de groote stukken van Frans Hals, die tot het schoonste behooren, wat de menschheid bezit, in 't Haarlemsche stadhuis voor den dag worden gehaald, het ééne met de pooten van een stoel er door heen, waaronder het als vloerzeil heeft gediend, het andere uit een schoorsteen, waar het dient om het stuiven te keeren bij 't schoorsteenvegen, of voor afsluiting in den zomer: zou men dan klaar zijn, wanneer men de stukken in vergulde lijsten aan den wand hangt?

't Is nu weer 30 jaar geleden, dat de Oostenrijker Kremser voor 't eerst eenige Valerius-liederen deed hooren; en zelfs in zeer gebrekkige bewerkingen (voor mannenkoor met Duitsche teksten) veroverden zij in korten tijd alle harten, en vlogen door Europa. Zijn wij in die dertig jaar gevorderd? wat heeft Nederland gedaan voor zijn lied van de 17e eeuw?

Bijkans niets. Zelfs de vurige Coers voelt zich, wat men wel noemt ‘gehandicapt’, en heeft zich moeten bepalen tot Zuid Nederlandsche en middeleeuwsche en folkloristische liederen, de 17e eeuw heeft hij haast nog niet kunnen exploreeren. 't Is hier niet de plaats om de technische moeielijkheden te bespreken, welke oorzaak zijn, dat hij wel het ééne, niet het andere kon doen. Genoeg, dat ze samenhangen met gebrek aan aanmoediging, medewerking en financieelen steun.

Evenmin als men bij de ontdekking van een kostbaar oud schilderstuk het aan den eersten den beste ter restauratie geeft, evenmin gaat het aan, eenig duurzaam resultaat te verwachten van het in omloop brengen der oude liederen, zonder maatregelen van den uitersten voorzorg. Verzuimt men die, brengt men al is 't maar een klein aantal liederen voor het publiek in een vorm, die den toets niet kan doorstaan, dan wordt de (door vroegere teleurstellingen, door onkunde, en door de neiging van den Nederlander om het geïmporteerde te verheerlijken ten koste van het inheemsche) reeds kille atmosfeer tot een graad van koelheid gebracht, die misschien voor decenniën het werk bederft. En dat is dan niet de schuld van het publiek; want spant men

de verwachtingen eerst hoog, dan is men ook verplicht met iets zeer goeds te komen, op straffe van geen tweeden keer te mogen terugkomen, ja misschien: van voor een humbug te worden gehouden.

Nu heb ik het noodig gevonden, een eventueele uitgave mijner kleine, langzamerhand aangroeiende verzameling van 17e-eeuwsche liederen (130 liederen persklaar) te laten voorafgaan door een reeks van uitvoeringen, waarvan ik nu in 3½ jaar tijds veertien heb gegeven. Het doel daarvan is duidelijk: er moet een betere atmosfeer geschapen worden. De hier boven ontwikkelde beginselen: heb ik zoo getrouw mogelijk gevolgd, en dus om te beginnen: *geen atmosfeer voor de uitvoeringen* gemaakt, geen hooggespannen verwachtingen gewekt, geen stemming 'gemaakt' door couranten-artikelen. Indien 'de Nachtwacht' van Rembrandt eerst nu ontdekt ware geworden, dan zou men wijs doen, in afwachting van de volledige restauratie en geschikte plaatsing van het stuk, goedkoope reproducties te verspreiden, om de opgewekte belangstelling voorloopig te bevredigen. Niet meer dan dat beoogen mijn uitvoeringen. Welnu, ik heb niet anders dan dank en lof voor de wijze, waarop het publiek gereageerd heeft. Vooreerst voor den ontvangen financieelen steun in deze zoo moeielijke tijden. Ten tweede voor de treffende en talrijke bewijzen van geestdrift, zoowel bij uitvoerenden als bij toehoorders. Verrassend en toenemend groot was ook de opkomst van het publiek in een stad waar men zoo met uitvoeringen (en dat van de bovenste plank) overladen is. In Maart j.l. was een concert in Diligentia (voor het genootschap 'Oefening kweekt Kennis') zeer bezocht; een maand later, toen hetzelfde program herhaald werd in den Haagschen Kunstkring (waar ik reeds twee keer was opgetreden), was de zaal tot het uiterste hoekje bezet, en bij het slot der uitvoering om kwart vóór elf even vol als bij 't begin. Om half elf dwong men nog een da capo af. Ook de kunstenaarswereld toont zich met mijn verzameling zeer ingenomen.

De betreurde Dr. Scheurleer heeft zich aan mijn werk warm betuigd. En wanneer een musicoloog van den eersten rang als hij, naar zijn eigen gezegde, de grootste helft van zijn zoo vruchtbaar en rusteloos werkzaam leven aan de studie van het Oud-Nederlandsche lied heeft gewijd, geeft de onverschilligheid van velen wel te denken; maar wekt dit feit toch een blijde hoop, dat al die inspanning en toewijding niet zonder rijke en gezegende uitwerking voor ons onvergelijkelijke oude lied zullen blijven.

Den Haag, December, 1929.

J. HOVY.

Iets uit de geschiedenis van de bilabiale W in het Nederlands.

In het vijfde bedrijf van de Warenar gaat Reym Giertje Gaepstocx (Geertruyd) halen. Zij moet 'as mans moer' Claertje bijstaan, want 'de schuyt wil nae de Volewijck'. Onder de ellenlange verhalen van Warenar's meid wordt Geertruyd ongeduldig, ze laat dat herhaaldelik blijken en als Reym een heel verhaal opdist van Warenar's wanhoop over de veel te royale wijze, waarop het vroeger in zijn huishouden toeging, van zijn '*nocken en gaeuwen*',[1] valt Geertruyd (woordspelend) in: *Gaeuwe? wel, ick miende jy wout voort* (vs. 1374). De uitgevers van de Warenar, o.a. Stoett, Leendertz, M. de Vries zien in dit *gaeuwe* het bijwoord gauw: 'Gauw(e), zeg je', valt Geertruyd tussenbeide; en als Reym blijkbaar nog meer op 't hart heeft, laat ze er teleurgesteld op volgen: 'o, ik dacht dat je nu verder wou'.

Mijns inziens is de woordspeling die Geertruyd hier maakt, een andere. Een bijwoord *gauwe*, met *e*, aan te nemen voor de Amsterdamse volkstaal uit het begin der 17de eeuw en dan in ònze tegenwoordige betekenis van snel, spoedig, lijkt mij vrij bedenkelik; het Ndl. Wdb. geeft daarvoor niet de minste steun[2]. Bovendien, *alle* andere drukken - De Vries merkt dit reeds op - hebben *gaenwe*; 'verkeerdelijk', zegt De Vries. Inderdaad, immers zò is de woordspeling weg. Maar toch geeft de lezing van de latere drukken ons de aanwijzing, hoe we het *gaeuwe* van Geertruyd hebben op te vatten, n.l. als *gaan we*. Enkele bewijzen van *gauwe* = gaan we kan ik geven, maar er komen in Amsterdamse (Hollandse) kluchten en liedjes meer voor, dan de weinige, die ik opgetekend heb. In de eerste plaats vindt men de vorm bij Breero, in de Twee-spraeck tusschen Jaep Jans ende Fijtje Floris (Br. III, blz. 241): *Gaeuwe* sitten op

1) Waarschijnlik weer te geven door snikken en zuchten; *gauwen, gouwen, guwen* is een bijvorm van geeuwen; zowel *gouwe* als *nokje* komen nog in 't Fries voor.
2) Een dergelik *gauwe* vindt men bijv. in Mr. Willem van Bruyningen's *Vlaemsche* Klucht van Sinjoor Jakus Smul (1645); zie Van Moerkerken, blz. 230.

die kanckt, 't Is hier soo ondiefte moy. *Virginia's Treurspel* van A.v. Mildert (Amsterdam 1618) wordt opgevrolikt dooi een ‘Verschooninghe’, een samenspraak tussen Licht verleydt en Quaet gheselschap, waarbij zich Marcus ‘Lichtmisje’ voegt. Als Licht verleydt spreekt over een kroegje, waar ze kunnen drinken en pretmaken, zegt Marcus: ‘*So gauwer knap heen*, al lang ghenoech ghetoeft.’

In Lammert Meese van Steyn (Delft 1661) nemen twee ‘optrekkers’, nadat ze Lammert de melkboer genoeg hebben geplaagd, afscheid met de woorden: Den boer is sot, kom *gauwe*, laet'em in zijn vree.

Deze vormen zijn merkwaardig, omdat ze duidelik wijzen op een bilabiale uitspraak van de *w*; we hebben hier dezelfde ontwikkeling als in *grauwe, wenkbrauw*(*en*) enz. (uit *grâwa, *brâwa), dezelfde ontwikkeling als in een reeks woorden met de tweeklanken *auw, eeuw, ieuw, uw*, ontstaan uit vocaal + inlautende bilabiale *w*, waarvoor ik mag verwijzen naar de handboeken over historiese grammatica (o.a. Schönfeld, § 41). Maar de zaken liggen hier toch enigszins anders: immers dit *gauwe* = gaan wij is ontstaan uit een enclitiese verbinding van een verbaalvorm + het pronomen *wi*, met een initiale *w*, die in tegenwoordig Hollands en A.B. zeer duidelik een labiodentale articulatie heeft. Was dat ook reeds het geval, toen de innige verbinding gaan-wi > gawi tot stand kwam, dan moet de articulatie van de *w* in deze positie weer teruggelopen zijn naar een bilabiale; en er heeft in zekere zin een isolering plaats gehad. Maar er is ook nog een andere mogelikheid, n.l. dat *wi*, toen deze enclise tot stand kwam, nog bilabiale *w* had en misschien nog geruimen tijd hield; dat een verbinding als *gauwe* eerst ongewoon begon te worden, toen de initiale *w* zijn bilabiale articulatie verloor en ten slotte door het veldwinnen der labiodentale uitspraak van begin-*w* ongewoon, onmogelik werd en verdween om plaats te maken voor andere, met de nieuwe *w*-articulatie opkomende verbindingen en vervormingen. Dan zou dus Geertruyd's *gauwe* in de latere drukken van de Warenar vervangen kunnen zijn door *gaenwe*, omdat *gauwe* een weinig gebruikelike vorm, een niet algemeen meer begrepen relict was geworden voor de Amsterdammers.

De vraag rijst nu: hoe oud is de wijziging van de initiale-*w*-articulatie in Holland? Zijn er uit de geschreven Hollandse taal gegevens te halen, die een enigszins benaderend antwoord

mogelik kunnen maken? Men zal er natuurlik op moeten verdacht zijn, dat voor de éne vocaal de *w* eerder labiodentaal zal worden gearticuleerd dan voor de andere, dat de overgang in de verbinding *wr* - waarover aanstonds - relatief al vroeg tot stand kan zijn gekomen. Dat daarnaast het ene Hollandse dialect conservatiever is geweest op dit punt dan het andere, daarvan levert (zie het Delftlands hierboven en 't vervolg van dit artikel) ook het Katwijks het bewijs, dat nog in onze tijd de begin-*w* bilabiaal articuleert. Cosijn, die hierop de aandacht vestigt in *Taal- en Letterbode III*, 50, vermeldt uitdrukkelik, dat zelfs beschaafde Katwijkers op dit stuk zeer conservatief zijn. Hoever langs onze kust strekt zich dit gebied met bilabiale aanvangs-*w* uit? Ik weet het niet: Winkler (*Dialecticon II*, 117) tekent bij een proeve van de tongval van Noordwijk aan Zee aan: '*wel* (de interjectie); de *w* wordt steeds volkomen op de oudfriesche en engelsche wijze uitgesproken; in nederlandsche spelling zou men dus *oeel, oe-el* moeten schrijven. Midden in een woord wordt de *w* dikwijls niet uitgesproken; zoo zeit men *Kattik* en *Noortik* voor Katwijk en Noordwijk. In de zuidhollandsche tongvallen komt de uitlating der *w* dikwijls voor, vooral in plaatsnamen. Zoo noemt men Abstwoude dikwijls *Papsou*, Hazerswoude *Hazersou*, Berkwoude *Berkou*, enz.' Ook dit kan wijzen op een (oorspronkelik)[1] bilabiale *w*. Is verder Zandvoorts *berom* (Winkler II, 77) = weerom en Schevenings *O'wat* = of wat (II, 128) ook niet eerder te begrijpen als een phonetiese ontwikkeling uit bilabiale dan uit labiodentale *w*?[2]

Men weet dat in Zuidnederland de bilabiale articulatie van begin-*w* zeer gewoon is. Grootaers zegt in de door hem bewerkte derde druk van Lecoutere's *Inleiding tot de Taalkunde* enz.: 'ook de Noordnederlandsche *w* in *water* en *twee* wordt labiodentaal uitgesproken', hierbij uitdrukkelik een verschil tussen

1) Vormen als *Kattik* enz. zijn natuurlik al oud; vgl. *N. Tg.* XXI, 174.
2) Volgens een mondelinge mededeling die ik niet nader controleren kan, zeggen oude Deventernaren ook nog *gauwe*: 'wanneer *gauwe* noe?' Dat is begrijpelik wanneer men de beschrijving leest, die Gallée in zijn *Wdb. van het Geld.-Ov. dialect* van de *w* geeft, § 28. Maar Fijn van Draat in zijn *Klankleer van den Tongval der stad Deventer* (*Tijdschr.* 42, blz. 192 vlg.) noemt de *w* in Dev. uitdrukkelik een labio-dentale spirans (blz. 262); toch niet in *alle* posities? Heeft de articulatie zich (iets) gewijzigd? - Zowel Gallée als Fijn van Draat constateren de overgang *wr* > *vr*; zie 't vervolg van mijn artikel.

Noord en Zuid makend (zie blz. 77 en vgl. ook blz. 83, noot 1, waar de *w*-klanken bilabialen worden genoemd).

Voor Amsterdam wordt de uitspraak van de aanvangs-*w* als bilabiaal beschreven in de *Twe-spraack*: ‘om te onderscheiden de *v* ende *w*, zo merckt dat de *v* met de lippen an de bovenste tanden roerende ende de *w* met een open mond ende uytpuilende lippen uytghesproken worden, zoo ghy merckt int zegghen van *va / ve* ende *wa / we* / etc. doch omt misbruyck in desen ghehelyck te voorkomen, zoudemen deze twee letters den kinderen ghelyck als de andere meklinkers met een byghevoeghde klinker moghen leren noemen in den a/b: ende in plaats daar men nu zeyd *u / v* / dubbel *vv* / zegghende *u / va / wa*. Waar mede verhoedt mocht worden, datmen in deze letters (die doch in gheklanck veel verschelen) niet meer als in d'ander ghemeene letters dolen zoude’ (dr. van 1614; blz. 37). Er is, dunkt mij, hier wel enige reden om aan Spiegel's phonetiese waarneming en beschrijving geloof te hechten; vooral de tegenstelling *va*-*wa* geeft ons daartoe recht. Is dan dat ‘misbruyck’ waarop hij doelt, de veldwinnende labiodentale uitspraak van de *w*, die immers een grote stap in de richting van de *v* betekende? Enige regels verder in de Twe-spraack verhaalt Gideon: ‘my ghedenckt dat (ick lezen lerende) in ons school twee ghemaalde aanzichten hinghen, d'een met de lippen an de bovenste tanden, d'ander met een open uytpuilende mond gheschildert, by de welke de voors. twee letters ghestelt waren, opdat wy die mochten leren onderscheiden.’ Zou men in deze phonetica voor de jeugd niet een schoolse (conservatieve) poging moeten zien om een veldwinnende, zich in de richting van de labio-dentaal wijzigende *w*-articulatie bij het jonge geslacht te bestrijden en de ‘goede’ uitspraak van de oudere generatie te handhaven? *Systematies* onderwijs in de phonetiek mag men toch voor die tijd niet veronderstellen; is dat ± 1600 een leervak geweest, dan hebben de schrijvers van onze 17de-eeuwse grammatica's er wel heel weinig van geprofiteerd! De tijd waarin de Twe-spraack verscheen (1584), ligt niet zo veel jaren verwijderd van de tijd, waarin de Warenar werd geschreven (1617) en toen reeds was *gauwe* = gaan we een vorm die, blijkens de varianten in de jongere drukken, in de volkstaal van Amsterdam minder gewoon was geworden; toen moeten dus reeds de pogingen om de ‘nieuwe’ *w* tegen te houden mislukt zijn en was *wij, we* met labiodentale *w* in Amsterdam reeds de normale uitspraak.

Nog een getuigenis en wel van een pionier op het gebied der

phonetica, een pionier, die met ere bekend staat, van de Delftenaar Montanus.

Montanus' opvatting van de *w* en zijn articulatie kan men leren kennen uit de studie, die Dr. A. Verschuur aan zijn *Spreeckonst* (1635) wijdde. Voor Montanus is de *w* een vocaal; al beschrijft hij de articulatie van die klank niet nader, toch mag men, voorzover ik zie, aannemen dat bij hem de *w* in *alle* posities, dus ook initiaal, een bilabiale klank is. Alleen - in de verbinding met *r* ziet hij er een consonant in. Ik haal aan uit Verschuur, *Een Nederlandsche uitspraakleer der 17de eeuw*, blz. 150: Een 'grondletter' is altijd een 'vryje snappende of staege clinker'. 'En al de vryje klinkers in de Woordleeden (= lettergrepen) zijn zoodaenige: behalven dat *somtijts de* **w**, *buiten de r staende, voor een Cleefletter te houden zij*' (curs. van mij). 'Deze laatste bijvoeging', zegt Verschuur, 'doet zien, dat Montanus in zijn opvatting der *w* (en *j*) geweifeld heeft; hier wil hij ze aangemerkt zien als consonanten, hoewel hij ze anders brengt tot de vocalen' (vgl. evenwel blz. 158). Blijkbaar heeft Montanus dus in de verbinding *wr* (en *rw*) een andere articulatie. waargenomen dan de normale (bilabiale).

Merkwaardig is dit, omdat ook van elders aanwijzingen zijn, dat de combinatie *wr* (en *rw*) neiging heeft te verschuiven tot *vr* (en *rv - rf*). Ik wil gaarne de phonetiese oorzaken van dit proces onbesproken laten; maar de gang van zaken moet toch geweest zijn: bilab. *w + r* > lab. dent. *w + r* > *v + r*. En zo is dan deze *vr* een duidelik bewijs van de gewijzigde oorspr. bilab. *w*-articulatie. Mijn vroegste vb. is *vreken* uit het toneelwerk van Jac. Duym (1606). Ook bij Bredero vindt men reeds *vroegen, vroeten, gevrijf = wroegen* enz. (zie Nauta § 37). De Vooys vestigt in zijn studie *Uit en over oude spraakkunsten* de aandacht op een uiting van Winschooten (1683), die een Hollands *vreeken* uit zijn tijd stelt tegenover het *wreeken* der 'Ouden' (*Verzamelde Opst. I*, 349). Ten slotte nog een later getuigenis, n.l. van Carolus Tuinman, die in zijn *Oud en Nieuw*, een vervolg op zijn *Fakkel der Nederduitsche Taale* (1722) o.a. als 'dagelijksche spraak' (in Zeeland?) aanhaalt *vrok, vraak* enz. voor wrok, wraak. Verschuur constateert deze overgang voor het tegenwoordige Noordbevelands en zegt: 'in den "anlaut" is *w* voor *r* tot *v* geworden, doordat bij de articulatie der labiaal de onderkaak reeds den stand gaat innemen, dien zij heeft bij de vorming der *r*' (Klankleer van het Noord-Bevelandsch, § 161). Buiten

Holland en Zeeland komt deze overgang, naar men weet, in verschillende dialecten voor (o.a. op de Veluwe, zie Van Schothorst, § 180; in het Elten-Bergh's, zie Bruyel, § 157). Ik zelf, als Fries, spreek steeds *wr*; in 't Fries is de verbinding gebleven als labiodent. *w + r*. Daarentegen is in 't Hd. en 't Eng. hier de *w* geheel verdwenen. Ook wijs ik er even op, dat in de comb. van *w* + de andere liquida, *l*, de *w* niet alleen op Nederlands taalgebied, maar bijna over 't geheele Westgerm. is verdwenen en nergens op dat taalgebied ongewijzigd heeft standgehouden. Evenmin heeft de *w* onmiddellik achter de *r* zich kunnen handhaven; wanneer zich geen svarabhakti-vocaal ontwikkelde en er dus contact bleef, dan zien we soortgelijke phonetiese processen als bij *wr* (vgl. Schönfeld[2], § 42; ook *veruwen* en *verven*; *murw* heeft phoneties *f*, evenals *nerf*, uit *v* < *w*).

In 't begin van de 17de eeuw is dus in Holland de aanvangs-*w* in de verbinding *wr* stellig reeds zijn oorspronkelike bilabiale articulatie kwijt; bovendien zal toen reeds de *w* voor vocalen niet meer algemeen een geprononceerd bilabiale articulatie hebben gehad. Hoe vroeg het wijzigingsproces is ingezet, zal wel moeilik zijn na te gaan, maar in 't algemeen mag men misschien wel aannemen, dat de aanvangs-*w* reeds in de Middeleeuwen in Noord-Nederland algemeen meer weerstand heeft geboden, een sterker consonanties karakter heeft gehad, dan in het Zuiden. Immers Vlaamse, ten dele in 't Mnl. opgetekende vormen als *och* (= woch = weg), *oensdag* (= woensdag), *oeker, antoorden* (vgl. Fries *anderje* = antwoorden) met een in de volgende donkere vocaal opgenomen *w* (= *u*) kennen wij niet.[1)] Van Helten noemt *Mnl. Sprk* § 102, Opm. 2 een vorm *woester*, o.a. voorkomende in Der Naturen Bloeme en bij Everaert (Esb. v.d. Visscher) en zegt: ‘de *w* van *woester* voor *oester* is mij een raadsel.’ Het kan, dunkt mij, moeilik anders, of we hebben hier een hypercorrecte vorm, die duidelik bewijst welk een moeite men had met de verbinding *woe*.

Maar laat ik de grenzen die ik mij gesteld had, niet te ver overschrijden. Mijn doel was in hoofdzaak naar aanleiding van de vorm *gauwe* er op te wijzen, dat we nog tot in de 17de eeuw waarschijnlik rekening moeten houden met een bilabiale aan-

1) In de door Winkler genoemde plaatsnamen heeft natuurlik de klemtoon een rol mee gespeeld; staan de vormen met verdwenen *w* in 't twede lid.

vangs-*w*, die in ons tegenwoordig A.B. niet meer voorkomt en ook in Noordnederlandse dialecten, naar ik meen, weinig meer wordt aangetroffen. Hoe de articulatie van de *w* als aanvangsletter en in andere positie in de algemene taal van onze tijd is, kan men beschreven vinden in het leerboek der phonetiek van Zwaardemaker en Eijkman, in hst. IX en X; voor de intervocaliese *w*-klank zie men hst. VII. Mij trof daar deze uitspraak: 'in den regel worden [iuə, yuə, euə] tot [ivə, yvə, evə], dus met *den* labiodentalen [V],'[1] blz. 154 (waarom toch *den*?). Mijn uitspraak van *nieuwe, ruwe, leeuwen* en dgl. woorden is met bilabiale overgangsklank, altans stellig niet met labiodentaal. Voor een Fries is dat ook begrijpelik; die draagt zelfs in de tweeklank *eeuw* en *ieuw* de ronding over op het eerste element: Fries *skreauwe* (= schreeuwen) klinkt als *skröu̯ə*. Maar ook verschillende geboren Hollanders, die ik hiernaar vroeg, protesteerden tegen de labiodentale overgangsklank: zij zeiden, of laat ik mij voorzichtig uitdrukken, meenden tenminste te zeggen, een geronde overgangsklank.

Het komt mij voor dat de *w* nog steeds in beweging is, in het A.B. en in de dialecten. Maar onze dialect-grammatica's, die in de regel meer aandacht wijden aan de klinkers dan aan de medeklinkers, delen weinig mee over de *w*-articulatie. Ook hier zijn meer en nauwkeuriger waarnemingen nodig, dan tot dusver zijn gedaan.

Amsterdam, Dec. 1929.

A.A. VERDENIUS.

Wespen = gespen?

Op een bekende plaats in Vondel's *Joseph in Dothan* (vs. 867) zegt Judas: 'of 't zijn misschien mijn wespen'. Van Lennep's verklaring - niet meer dan een weinig aannemelike gissing! - dat *wespen* hier *gespen* zou betekenen, werd door alle latere uitleggers (Unger, Diferee, Stoett, Molkenboer) overgenomen, al zet Stoett er een vraagteken achter, en voegt Molkenboer er een andere gissing (eksterogen) aan toe. M.i. is de verklaring elders te zoeken. Een oud volksgeloof schrijft allerlei kwalen toe aan insekten die in het hoofd huisden. Volgens een oude Joodse sage werd Titus gekweld door een mug in zijn hoofd; Vespasianus heette volgens een M.E. legende zo, omdat hij wespen in de neus had (*Ts.* XX, 132). Dat dit geloof sporen naliet in de volkstaal der 17de en 18de eeuw, blijkt o.a. uit Valentijn's Ovidiusvertaling (*Minnedichton*). Deze verdrietelikheid, zegt hij in zijn Inleiding, 'sal de Lezer minder wespen in 't hoofd getrokken hebben'. Tuinman (*Spreekwoorden* I, 272) kent de uitdrukking: 'Hij heeft wespen in den kop', en in de *Willem Leevend* duidt *een hommel in het hoofd* op ontstelde zinnen (*Ned. Wdb.* VI, 891). Het is dus duidelik dat Judas bedoelt: misschien is mijn hoofd niet in orde.

C.D.V.

1) Het phoneties teken voor de Nederlandse labiodentale *w*.

Kollewijn's negende in '29.

Kollewijn's negende is meer dan elke andere vereenvoudigingsregel 'n steen des aanstoots geweest. Of, om 't in 'n minder massief klichee uit te drukken: de negende heeft al heel wat stof opgejaagd.

De vierde, de -*lik*-regel deed letterkundigen en journalisten herhaaldelik uit hun vrolik hoekje komen. 't *Lik*-grapje mocht al weinig geschikt zijn voor attiese geestigheid, en nog minder geëigend wezen voor rijke variatie, de *lik*-guitigheidjes stelden toch de 'des'-kundigheid van die optredende grapjassen telkens uitstekend aan de kaak.

Ook aan de andere regels werd voor en na gemorreld - alleen aan de achtste niet: want die brave liet alles zoals 't was! 't Zwaarste geschut werd evenwel gericht tegen de negende: deze tastte de taal zelve aan.

Men is 't er vrijwel over eens, dat Kollewijn's negende in laatste instantie niet 'n spelregel is, maar 'n taalregel - die ook 't spellen vereenvoudigt. En Kollewijn, zo redeneert men niet onaardig, had in de spellinghervorming geen taalkwesties moeten betrekken: van de taal had ie moeten afblijven.

't Klinkt zo logies dit betoog, en toch staan we ook hier weer voor 'n quartus terminus: 'de taal'. Als Kollewijn zich werkelik aan de taal, d e l e v e n d e t a a l had vergrepen: dan anathema. Wilde hij daarentegen de taal bij 't schrijven van g r a m m a t i k a l e f i k t i e s zuiveren: dan driewerf Glück auf. Oorzakelik beschouwd kwam Kollewijn pas tot z'n spellingherziening, na vooraf de gangbare taalbegrippen te hebben herzien: de V.S. was 'n vanzelfsprekend gevolg van gezonde taalideeën.

Ongetwijfeld kunnen de meningen over de opportuniteit van de negende regel zeer uiteenlopen. Zou ik zelf moeten kiezen tussen enerzijds de regels 1-8, en regel 9 anderzijds: dan koos ik zonder enige aarzeling de eenling 9. Immers taalkundig zowel als pedagogies is 't van veel groter belang de nederlandse taal niet te verhaspelen naar kunstmatige bedenksels omtrent naamwoordgroepering en daarmee samenhangende naamvalsbuiging, dan dat men de woorden zo spelt of anders. Spelling is en blijft iets willekeurigs, 'n onderlinge afspraak, waarbij men de voorkeur kan geven aan 'n eenvoudig of aan 'n ingewikkeld systeem, waarbij men 'n stelsel van regelmaat of een van grilligheden kan prefereren. Kollewijn's negende gaf de bons aan heel wat

spraakkunstelige onnatuur: van de taal zelf bleef Kollewijn af.[1)]

Wel zit ook aan de grafiese tegenstelling van bijwoorden op -*s*: adjektieven op -*sch* 'n pseudo-taalkundig kantje; wel verviel Te Winkel bij 't vaststellen van de regels voor de loze tussenletters -*n*- en -*s*- in heel wat averechtse linguistiese bespiegelingen: maar de grammatikale voorschriften omtrent de buiging van de adnominalen, en de pronominale vervanging in verband met de naamwoordelike klassifikatie; de wederom hierop berustende syntaktiese uiteenzettingen en ontleedkundige manipulaties grijpen toch veel, veel dieper in 't taalgebruik, 't taalinzicht, 't taalonderwijs.

Van de negende regel geldt heus lest best. 't Verwerpen van Kollewijn's negende staat gelijk met 't bestendigen van slecht taalonderwijs.

Dat Prof. J.W. MULLER in zijn De Moedertaal en het Gymnasium[2)] nog vasthield aan de oude mening in zake buiging en klassifikatie, zal niemand verbaasd hebben. Overigens wendt deze geleerde geen enkele poging aan, om de nieuwere inzichten in deze kwesties te weerleggen. Muller's reaktionnair konservatisme staat geheel los van deze taalwetenschappelike vraagstukken.

De 9de regel heeft ook de aandacht getrokken van onze regering. Minister TERPSTRA wil die regel wel aanvaarden wat betreft ‘de pronominale aanduiding der substantieven’. Maar hij volgt de advizerende inspekteurs ook, waar ze onbegrijpelikerwijze durfden voorstellen, dat ‘de regels voor de verbuigingsuitgangen met -*n*, tot dusverre geldende voor de bepaalde lidwoorden[3)] en

1) In hoeverre spellinguitspraak de taal kan beïnvloeden laat ik hier terzijde. Vgl. Tijdschr. v. Taal en Letteren XI (1923) 264-278.
2) Leidsche bijdragen voor opvoedkunde en zielkunde, onder redactie van R. Casimir en A.J. de Sopper I (1929) 9, 36-42.
3) Men ziet hoe hier heel diplomaties gezwegen wordt over 't onbepaalde lidwoord en alle attributieve voornaamwoorden. Hiermee had de regering zelf prakties reeds lang de hand gelicht, alhoewel de buigingsvormen van al deze adnominalen evengoed tot 't oude taalsysteem behoren, waar ook de ‘gespaarde’ -*n* intrinsiek mee samenhangt. - Overigens wordt door deze ondeskundige inspekteurs-vereenvoudiging erkend, dat de buigingsvormen niets met de officiële spelling als zodanig te maken hebben. Immers bij dit voorstel stond voorop - de ministerraad had zulks gewild - dat ‘afwijkingen van de spelling-de Vries en te Winkel niet zouden worden toegestaan.’

bijvoeglijke naamwoorden, welke de zoogenaamde manlijke zelfstandige naamwoorden begeleiden' nog van kracht moeten blijven voor 'n groep namen van seksuelen. Immers zolang nog aan één kunstmatige naamvals-*n* wordt vastgehouden, blijven alle daarmee annex-zijnde 'taal'-regels in 't getouw.

Dat de inspekteurs met de minister van onderwijs genus en sekse verwarren, behoef ik na mijn artikels[1] over de verwarrende term 'geslacht' niet meer te herhalen.

De dubbel-zinnigheid van 'geslacht' bracht ook de gentse professor FRANK BAUR tot 'n onjuiste voorstelling en beoordeling van de negende regel. In 'n artikel V e r e e n v o u d i g d e S p e l l i n g[2] raakte hij bij de bespreking van die regel helaas lelik van de wijs. Dit is hierom zo jammer, daar voornoemd artikel 't spelling-vraagstuk overigens helder en zakelik behandelt.

Zei 't dan niets tot Baur, dat zelfs de noordnederlandse 'letterkundigen' er veel voor voelen, om zich bij 't schrijven van de persoonlike pronomina 'naar het beschaafde spraakgebruik' te richten? Omdat beschaafd spraakgebruik niet identiek is met absolute eenvormigheid, had de gentse professor zich niet ongerust behoeven te maken terwille van de zuidelike Nederlanden, waar de naamwoordgroepering pronominaal geheel anders tot uiting komt als in 't bovenmoerdijkse. Willen vlaamse schrijvers hierin hun zuidelike taal-eigenaardigheden volgen, dan handelen ze volkomen in de geest van Kollewijn, die er niet aan dacht om 't werkelike taalgebruik te reglementeren.

Wat de kazus-*n* betreft, toonde Baur zich beter op de hoogte dan menig noordnederlander: in 't algemeen beschaafd Nederlands is daar geen sprake meer van. 'Naar dat gebruik, hebben wij ons te richten, als naar 'n norm', al heeft de zuidnederlander 't recht de -*n*'s te schrijven 'die in zijn gesproken taal bestaan'.

Kazus-*n*'s kent nochtans ook 't zuiden niet. Evenmin als 't noorden.

Er is reeds herhaaldelik op gewezen, dat de -*n*-kwestie niet met de spelvereenvoudiging als zodanig staat of valt. Verschillende

1) De N. Taalgids XXIII (1929) 180-188; Ons Eigen Blad XV (1927) 325-331, XVII (1929) 519-531, XVIII (1930) 70-76; Tijdschr. voor Taal en Letteren XIII (1925) 153-171, XVII (1929) 17-25. Uitvoerig in algemeen taalkundig verband: Die nominalen Klassifikations-Systeme in den Sprachen der Erde (St. Gabriel-Mödling 1929) 318-461.

2) Moderne School, Julie-nummer 1929.

letterkundigen - onder de oudere noem ik slechts ALB. VERWEY[1] - die om welke reden dan ook grafies nog blijven Te-Winkelen, maar er overigens prijs op stellen de fleksievormen nauwkeurig aan te duiden, ‘verwaarlozen’ de naamvals-*n*. Toevallig viel me op dat Verwey in V o n d e l s V e r s (Santpoort, 1927) geen enkel *der*- of *des*-genitief gebruikt. Alleen 't type *Vondel's vers* komt voor in dit werk.

Bij enkele jongere literatoren evenwel valt 'n reaktie waar te nemen die, omdat ze uit verkeerd taalinzicht voortkomt, in verkeerde richting gaat. Terwijl bij de oudere generatie van letterkundigen 't al of niet schrijven d.i. 't te veel of te weinig schrijven van de -*n*, vooral schijnt samen te hangen met hun grotere of kleinere bedrevenheid in de traditionele leer - eventueel met 't meer of minder trouw konsulteren van 't M.- of V.-merk in de Woordenlijst - gaan in de rijen van de jongeren hier en daar stemmen op voor eigen keur en vrijheid. Zij voelen klaarblijkelik de oude kunstmatige ‘geslachts’-regeling als 'n last, maar vermogen 't averechtse van de oude leer als leer nog niet te erkennen. Ze willen door nog te ‘werken’ met -*n*-vormen 't oude systeem paaien, en er zich tegelijk toch lekkertjes niet door te laten binden.

Men begrijpt dat ik door oudere en jongere generatie tegenover elkaar te stellen, de werkelikheid sterk heb geschematizeerd: de toestand is veel bonter en grilliger. Laat me bij enkele jongeren iets langer stilstaan.

D.A.M. BINNENDIJK maakte in D e V r i j e B l a d e n[2] bij 'n rijmpje tegen ‘Het spellenaarsdom, Ja dom, dom, dom’ de opmerking, dat men 't ‘verlies van de buigings-*n* niet [moet] gevoelen als een, sub specie aeternitatis, belangrijk feit’. Overigens ‘zal een *vereenvoudigd* instrument de volheid van gevoelsexpressie niet behoeven te belemmeren, want het zal slechts den kunstenaar

1) In L y r i e k , verzameld door J. Greshoff en A.F. Mirande (Zwolle 1928) kennen Adwaita, Nine v. der Schaaf, P.N.v. Eyck, Jac. Schreurs, Willem ten Berge geen -*n*; Martien Beversluis, J. Slauerhoff, A. den Doolaard springen er grillig mee om; Maurits Uyldert (soort V.S.), E. du Perron, Wies Moens, Henri Bruning, A. van Duinkerken, Paul v. Ostaijen, Victor J. Brunclair, Frank v. den Wijngaert schrijven in de V.S. Dat doet in E r t s 1930 ook Gaston Burssens. Hierin zijn Lou Lichtveld, Martin Leopold, Hendrik de Vries, Albert Helman, Albert Kuyle, Alie van Wijhe - Smeding -*n*-loze auteurs.

2) Aangehaald in De Nieuwe Eeuw 13 Junie 1929.

dwingen het op a n d e r e wijze te bespelen. Het nageslacht - wellicht geboren en getogen onder een vereenvoudigd bewind - zal het gehoor anders (moeten) afstemmen, maar daarmee is dan ook practisch alles gezegd'.

Toch wil Binnendijk de *bestaande* '(buigings- en meervouds-)*n* terwille van den eenvoud' niet prijs geven. 'Het behoeft toch wel geen nader betoog, dat de aanwezigheid van de *n*-klank in een taal - niet alleen in de spelling - die daarenboven bij ontelbare gelegenheden deugdelijk te gebruiken blijkt, bijdraagt tot de rijkdom van zulk een idioom en een niet te versmaden middel moet worden geacht ter intensifiëering der expressie en ter versterking van het rhythme'. Tot besluit doet de schrijver dit verzoek: 'Laat ons dus de *n*, waar wij haar wenschen aan te wenden: ook in de nominatief en bij vrouwelijke woorden. Het nederlandsche volk moge beseffen, dat wij, dit eischende, niet volslagen gek zijn.'

Men moge van dit betoog zeggen wat men wil, één ding staat vast: van 't oude schoolse systeem blijft zo niets meer heel. De rol die de -*n* hier krijgt toebedeeld, is 'n geheel nieuwe kreatie. Hoe 't nederlandse volk over deze eis eventueel oordeelt, kan ons koud laten. Zou evenwel 'n Duitser tzelfde eisen voor zijn Duits als Binnendijk voor zijn Nederlands, dan is 't licht te raden, wat 't duitse volk dan zou beseffen.

't Is volkomen juist opgemerkt, dat ook 'n taal zonder buigings-*n* alleszins geschikt is, om alle gevoelsexpressie zuiver weer te geven: ofschoon 't in die taal anders zal gebeuren, als in 'n idioom waar zulke -*n*-vormen wel bestaan.

De kwestie of alle -*n*'s bij alle letterkundigen altijd en overal klankwaarde hebben, kunnen we laten rusten: omdat dit geen kwestie is. Wanneer nochtans letterkundigen de z.g. akkuzatief-*n*[1)] als klanksymbool bedoelen, dan is hun gehoor zeker niet afgestemd op de werkelike taal, maar op 'n taal die door schoolse middelen en verzonnen regels is vervormd en veronwezenlikt. Beschouwt men al lezende en schrijvende de kunstmatige buigings-*n* als 'n bestaand taalelement, dan kan men zich daarin zo trainen, dat die -*n* niet enkel uitwendig maar ook inwendig waarneembaar wordt. Leggen zulke -*n*-waarnemers evenwel de pen neer, slaan ze hun boek dicht, dan is honderd tegen een hun taalgehoor ook weer -*n*-loos afgestemd.

1) Ik laat verder de meervouds-*n* buiten bespreking.

'k Leg enige nadruk op 't afstemmingsbetoog van Binnendijk. Hierin toch is de oplossing te vinden van alle geredeneer, dat bij herhaling van letterkundige zijde tegen taalkundigen wordt gehouden. Wanneer eenmaal de ganse schoolgaande jeugd op de levende moedertaal wordt afgestemd bij 't onderwijs, niet meer op 'n klassicistiese taalmakelij, dan zal dit ook de eigen inheemse letterkunst van later zeer ten goede komen.

Na Binnendijk noem ik JAN ENGELMAN: omdat deze laatste zich op de eerste beroept. Toch staat Engelman in z'n inzicht en betoog nog ver van Binnendijk af: maar er valt zo rustigjes aan ook al met Engelman over de V.S. te praten. Toen hij 'n paar jaar[1)] geleden ‘Onder Gods Ogen’ besprak van Anton van Duinkerken, pakte hij nog innig-mals uit tegen ‘de nieuwespelling-maniakken, waarvan er (merkwaardigerwijs) zoovelen in Brabant en Limburg wonen .... Lees een aflevering van ‘Roeping’ en men gruwt, afgezien van de beoordeeling der verdere waarden, van deze babylonische verwarring der negerdialecten.’

Anderhalf jaar later[2)] is z'n oordeel heel wat verzacht, al wordt nog voor de zooveelste maal gerepeteerd, dat 't Kollewijns ‘de leerlingen bezielt met onverschilligheid voor taalregels, taalvormen en spelling.’ Tot bewijs stelde Engelman deze retoriese vraag: ‘kan men hieraan twijfelen, als men ziet hoe babylonisch de verwarring is onder hen die van De Vries en Te Winkel zijn afgeweken?’

Eigenaardig! Mij is toevallig opgevallen, dat die babyloniese verwarring - als ik dat ijzige woord even mag overnemen - juist heerst bij hen die aan De Vries en Te Winkel heten trouw te blijven[3)].

Beseft Engelman wel de diepere betekenis van de vereenvoudiging, als hij schrijft: ‘Een middelmatig leerling kon veeleer bij voldoende oefening De Vries en Te Winkel zonder veel storende fouten leeren schrijven. En het komt me volstrekt niet vernederend voor, om, als men twijfelt, in een woordenboek op te zoeken welk geslacht een woord bezit.’

1) De Gemeenschap 1927, blz. 326. - Toch bevatte diezelfde Okt.- Nov.-aflevering 'n schets van Kees Meekel in de V.S.
2) De Nieuwe Eeuw 11 April 1929.
3) Zie o.a. Tijdschr. v. Taal en Lett. XI (1923) 106-120, 205-221; De N. Taalgids XIX (1925) 286-289; Ons Eigen Blad XVII (1929) 341-346.

En als men niet twijfelt, wat dan?

Toch was Engelman eerlik genoeg om te verklaren: ‘Als Prof. Dr. C.G.N. de Vooys of Dr. Gerlach Royen het woord nemen over de nieuwe spelling - ik moet het bekennen - weet ik daar ongeveer niets tegen in te brengen. Hun bewijsgronden zijn wetenschappelijk en redelijkerwijze gesproken winnen zij het pleit.’

Er is veel gewonnen als 'n felle tegenstander erkent ‘ongeveer niets’ tegen 'n systeem te kunnen aanvoeren. 't Is echt jammer, dat veel talentvolle schrijvers geen andere taalopleiding hebben gehad: nu is 't vaak moeilik om de wanbegrippen en vooroordelen die ze van school meekregen, uit te roeien. Want voor zelfstudie in de nederlandse taalkunde ontbreekt hun later meestal lust en gelegenheid.

Nog weer twee maanden later[1] gaf Engelman - contra Knuvelder - zijn ideeën ten beste over de naamvals-*n*: ‘Het is niet waar, dat men bij Kloos (en andere) dichters 'talrijke uitgangen tegenkomt die alleen verantwoord zijn door het woordenboek’. Hun uitgangen zijn verantwoord door de eischen die hun vers stelt. In den regel: *Nauw zichtbaar wiegen op een lichten zucht* doet de *n* van *lichten* niets anders dan het vloeiende, gebondene, wiegende van de expressie versterken. Deze letter[2] vermijdt het optreden van een hinderlijk staccato. In den regel: *En wachten roerloos den nabijen winter* zijn de *n*'s[3] onmisbaar, om bijna dezelfde reden, uit puren eisch van rythme, muzikaliteit. Kleinigheden? Subtiliteiten? Maar het kunstwerk bestaat helaas, voor een gedeelte, bij de gratie van deze en andere nauw weegbare kleinigheden.’

Nochtans mag volgens Engelman niet Jan en alleman zich in 't ‘geslacht’ van de woorden vrijheden veroorloven. En evenmin mag 't profanum vulgus de grammatikaal voorgeschreven buiging verwaarlozen of moedwillig veranderen. Dit is alleen toegestaan aan ‘personen die voldoende taalgevoel en gehoor bezitten om te juister tijd hun d r a a i te nemen. De anderen doen goed zich aan de voorschriften te houden, zoolang niet door de practijk bewezen is, dat de Vereenvoudigde Spelling het taalbeeld geen schade toebrengt.’

1) De Nieuwe Eeuw, 13 Junie 1929.
2) Engelman bedoelt: klank.
3) De -*n* van *den* duidt met de begin-*n* van *nabijen* natuurlik slechts é é n klank aan, de slot-*n* eerder 'n -*m*. G.R.

't Is onnodig voor de lezers van dit tijdschrift op alle onjuistheden van Engelman's betoog te reageren. Men kan hem zelfs gerust toegeven - al kan 'n anders afgestemde 't even gerust ontkennen - dat in Kloos z'n

> *Ik denk altijd aan U, als aan die droomen*,
> *Waarin, een ganschen, langen, zaalgen nacht* ....

'de *n*'s buitengewoon beeldend en volstrekt onmisbaar' zijn. Men kan dat toegeven, en anderzijds de volkomen zekerheid hebben, dat de naamvals-*n* geheel indruist tegen 't nederlandse taalsysteem. Wanneer Kloos, grootgebracht in de leer van de kunstmatige -*n*'s, in de aangehaalde regel werkelik de -*n*-klank 3 (= 2) maal bedoelde; wanneer hij er 'de lange zaligheid van dien nacht' plasties door wilde verklanken, dan hebben we alweer 'n voorbeeld, hoe bij 'n gestudeerde, 'n geroutineerde in 't -*n*-bedrijf de onnederlandse naamvals-*n* wel eens tot 'n innerlik waargenomen klankelement kan worden.

Maar daaruit volgt allerminst, dat a l l e -*n*'s van Kloos en andere schrijvers, die zich trouw (trachten te) houden aan de officiële 'geslachts'-lijsten ook taalklanken representeren. Wat hier overigens van zij, vooral bij de letterkundigen na '90 komt er al heel weinig terecht van de M. en V. uit de 'officiële' Woordenlijst. Is er dan na 1890 'in eens' zoveel veranderd in de naamwoordelike klassifikatie met den fleksiviesen aankleve van dien?

Anderen, niet alle anderen, maar anderen moeten 'in een woordenboek opzoeken welk geslacht een woord b e z i t '; juister geformuleerd: volgens welke klasse 'n woord in de lijst g e n o t e e r d s t a a t - voor zich zelf eist hij vrijheid.

Wanneer Engelman bijv. in M a r i a t e C a n n e schrijft: *Op den zuiv'ren schaal// van haar kleine hand zingt een nachtegaal*, dan heeft hij 't 'geslacht' van *schaal* niet opgezocht, of is hij opzettelik van 't voorschrift afgeweken. Evenmin komt de officiële klasse van *kling* tot z'n recht in deze andere regels (ik citeer uit De Maasbode): *Daar rijst zij over den zwarten kling // als een ster die haar eigen stralen ving*.

Nu kan ik wel verklaren dat in beide gevallen de vormen zonder -*n* mijn oren beter voldoen; ik kan er nog bijvoegen dat taalwetenschappelik die -*n*'s onverdedigbaar zijn: Wat heb ik eraan! Tegenover modernen als Engelman staat men machteloos. Ze kunnen in zulke gevallen kort proces maken met te verklaren, dat derhalve mijn oren 'een opvallend gebrek aan

schoonen val en muzikaliteit' vertonen. Of zou mijn oor wellicht meer zijn afgestemd op de levende taal? en hier in zekere zin ook op de officiële lijst, die in beide gevallen de -*n*'s verbiedt.

Daar Knuvelder in zijn spellingdebat ook A. VAN DUINKERKEN had betrokken, meende deze zich aldus over zijn orthografie te moeten uitspreken[1]: 'Ik schrijf de buigings-*n* uit Kollewijnse vrijheid, wanneer ik meen, dat hij gehoord moet worden.'

Deze woorden zijn klaar en duidelik. Niet zo helder - altans niet voor mij - is de betekenis van de onmiddellik aansluitende bekentenissen: 'Zelf heb ik een zwak phoneties gehoor, zoals mijn gedichten bewijzen, maar ik ken de regels van het spel en acht het fair tegenover mijn lezers, ze niet te vervalsen .... De naamvals-*n* erken ik niet alleen als phoneties verschijnsel, maar vaak ook inderdaad als naamvals-*n* .... Aan de grondslag van mijn naamval-aanduidingen ligt een bescheiden levensphilosophie. Ik erken de functies, die de naamvallen uitdrukken als zintuigelik waarneembare werkingen, die ik nu en dan zintuigelik waarneembaar wens weer te geven. Dit geldt ook voor de subjectieve functie (eerste naamval) die ik altijd zonder uitgang schrijf.'

Daar ik over de zin van dat alles in 't duister tast, moet ik me tevreden stellen met te konstateren, dat 't lot de schrijver niet heel gunstig was. Immers enkele alinea's verder staat wel degelik de -*n* in subjektsfunktie: 'Dat er van een spellinganarchie nadelige*n* invloed zou uitgaan op de letterkunde in het algemeen, geloof ik niet meer, sinds ik weet, dat de spelling in onze gouden eeuw zo goed als volmaakt willekeurig was.' En wat te denken van -*n* naast -*e* in deze zinnen die ik toevallig dezer dagen las in 'n bloemlezing[2]: 'Wat angst voor de hel is bij de middeleeuwer is een dwangidee voor het bewustzijn van *den hedendaagse* zedeleeraar.' 'Toch ligt hier een der wezenlike fouten van de 'dogmatiek der dogmaloosheid', dat zij den mens slechts bevrijdt van *den* 'ouden angst' terwille van een *nieuwe*, maar niet minder *sombere*.' Elders[3] trof me 'in den algemene zin', 'in den apologeties-apostoliese zin van het woord'. 't Op elkaar volgende 'op den duur': 'op de duur' heeft hier geen bewijskracht,

1) De Nieuwe Eeuw 4 Julie 1929.
2) Jos. J. Gielen, Uit heden en verleden II. (Tilburg [1929]) blz. 334 = Roeping, Mei-nummer 1929 blz. 359.
3) De Gemeenschap 1929 December-nummer 414, 417 ter, 477.

maar wel weer de ‘subjekts’-*n* in: ‘Wie de hedendaagse Noorse letterkunde kent, weet, dat Knuvelder anders zou spreken als hij haar ook kende en wellicht is dit eveneens den indruk van iemand, die de volledige werken van De Unamuno gelezen heeft.’

Ik voor mij geloof dat deze gevallen eenvoudiger als brabandismen worden verklaard, dan door enige levensfilosofie.

Overigens hecht deze letterkundige weinig waarde aan spelling. Ik zou er ook niet aan hechten - 'k bedoel aan de grafiese tekens die geen ‘taal- of andere wijsheid’ verzinnebeelden - als niet duizende en nogmaals duizende kinderen, jaar-in jaar-uit honderde uren moesten verprutsen aan speldressuur zonder enig geestelik voordeel daaruit te trekken. Want de uren, die men nu aan allerhande spellingraadseltjes moet verknoeien, konden dan besteed worden aan nuttiger dingen, èn sub specie aeternitatis, èn sub specie hujus saeculi.

't Pedagogies belang van spellingvereenvoudiging grapjast Van Duinkerken niet weg, door zich te beroepen op 't al of niet komfortabele van 'n nachtkastje. Hij heeft groot gelijk dat hem persoonlik alle gespel koud laat: de vereenvoudigers evenwel zijn geen ijveraars voor eigen persoon en eigen spellinggemak, zij ijveren voor 't nut en 't voordeel dat ontelbare anderen er van krijgen, die nog moeten beginnen met op school de spelkunstjes aan te leren. Niet alleen ‘misschien’, maar absoluut zeker weegt Van Duinkerken ‘den ernst van zulke vraagstukken niet zwaar genoeg.’

Letterkundigen en ook anderen beschouwen de strijd om de spelhervorming te veel als iets, dat gaat tegen de generaties die al aardig kunnen Te-Winkelen. Neen 't gaat eerst en vooral om 't opgroeiende kind en de komende geslachten. Dat mag ons niet onverschillig laten.

Dr. M. DE JONG Hzn., die in 'n trits artikelen[1)] Kollewijn's spelsysteem tracht te verbeteren door zich vooral teruguit te bewegen, wil de -*n* wel schrappen. Overigens streeft hij er blijkbaar naar om de letterkundigen in 't gevlij te komen: alleen 't verlies van de -*n* moeten ze zich getroosten. Want dat van letterkundige zijde ‘een klein offer gebracht moet worden, valt niet te ontkennen; dat het inderdaad klein is, evenmin’. Maar al moet de -*n* er ook bij De Jong aan geloven, in verband met de pronominale vervanging en de genitieven waar deze auteur

1) Neerlandia, Maandblad v.h. Alg. Nederl. Verbond, Jg. XXXIII (1929).

biezonder aan hecht, is toch 'n nieuwe geslachtsr e g e l i n g nodig. Want men mag ‘over regelsmakende grammatici denken, zooals men wil, een kleine normalisatie zal nodig zijn, wil men in de praktijk der geslachtsonderscheiding niet tot willekeur of anarchie vervallen’.

De Jong's normalisatie: de oude genusreglementering = lood: oud ijzer. Men kan geen twee heren dienen, zelfs geen twee dames: waarheid en fiktie.

Over journalisten in 1929 zal ik hier maar zwijgen. Als ik 'n uitzondering maak voor Dr. Mr. L.J.C. VAN GORKOM, dan is 't alleen omdat hij geen journalist is, noch literator, noch taalkundige, al acht hij zich geroepen om op gezette tijden in dagbladen de V.S. te bestrijden, met beweringen die van chroniese onkunde blijven getuigen[1)].

In De Tijd van 8 Nov. 1929 verklaarde hij gekonstateerd te hebben, ‘dat de kolommen der dagbladen meer dan vroeger het onderwerp in den vierden naamval vertoonen.’ Hij houdt 't nochtans voor mogelik, dat die -*n*'s op rekening moeten gesteld worden van zetters en korrektoren, ‘die den volzin naar hun smaak aldus steviger willen doen klinken.’

Na deze ietwat drollige, ik vermoed haast: heuselik snaakse hypotheze, toonde Van Gorkom dat hij nog niet precies 'n expert is in dezen door te vragen: ‘Of is het de invloed der allermodernste taalwetenschap die zoo iets niet erg vindt en die zich beroept op historisch-grammatische feiten om den onderwerps-*n* te verklaren en te verdedigen? Maar wij, die opgevoed zijn in de degelijke methode van het algemeen vormend lager onderwijs, opgevoed in degelijke zinsontleding, wij ergeren ons aan de krasse fout tegen de logische functie, wanneer ze in de kolommen van een dagblad en zelfs in de onderschriften van illustratiepagina's wordt begaan’.

Difficile est satiram non scribere!

Weerleggen is hier overbodig en nutteloos. Ik citeerde deze uitlating van 'n akademies-gevormde alleen, om de herinnering levend te houden, dat onkunde en pseudo-wetenschap de grote vijanden zijn: en dit niet enkel bij burokraten, journalisten en letterkundigen, maar zelfs bij doktoren in de letteren en wijsbegeerte.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

1) Ons Eigen Blad XVIII (1930) 76-79.

Dialectgeografiese rondvraag.

Met zijn studenten van het Vlaams dialectologies Seminarie van de Universiteit te Gent, publiceerde ondergetekende in *Handelingen III, 1929*, van de *Commissie voor Toponymie en Dialectologie* het eerste deel van een studie getiteld: *De Nederlandsche Dialectnamen van de Spin, den Ragebol en het Spinneweb*. Aan elk van deze drie woorden wordt een kaart van Vlaams België en Frans Vlaanderen gewijd, waarop de locale vormen, opgenomen in meer dan 600 plaatsen, worden samengevat. Wij komen wel van nu af tot het besluit dat vroeger de benaming *spin* in de oostelike helft van Vlaams België, *kobbe* (*koppe*) in de westelike helft en in Frans Vlaanderen in zwang was; en dat de samenstelling *spinnekop*, die nu over een groot middengebied verspreid ligt, ontstaan is in de zone Brussel - Antwerpen, waar *kobbe* en *spin* vroeger aan mekaar grensden. Maar de studie en interpretatie van een Nederlands taal- of dialectverschijnsel vereist inachtneming van de feiten over het ganse taalgebied, en historiese uitdieping; een vervolg op hogervermelde bijdrage wordt dus voorbereid, waarbij vooral in aanmerking komt: 1°. De verspreiding van de drie benamingen in Noord-Nederland, ja zelfs in Zuid-Afrika. 2°. De opeenvolging van deze benamingen in het verleden. De bewerkers van het *spin*-materiaal richten daarom een dringende oproep tot de lezers van de N.T. om hun te willen behulpzaam zijn door toezending van de benamingen van *de spin, den ragebol* en *het spinneweb*, met aanduiding van de juiste plaats waarvoor zij gelden, en zo getrouw mogelike weergave van de locale uitspraak; dit kan geschieden met behulp van het internationaal foneties schrift waar het mogelik is, of op om 't even welke andere wijze, als de betekenis der gebruikte tekens maar duidelik is. Ook citaten uit oudere teksten zullen, met het oog op historiese studie, hoogst welkom zijn. De plaatselike vormen behoeven, om te worden meegedeeld, niet van de algemeen-Nederlandse af te wijken. Elke goed gelocaliseerde opgave wordt dankbaar aanvaard.

Tot richtsnoer worden hier vermeld de voornaamste benamingen en vormen die voor Zuid-Nederland reeds werden ingezameld.

Voor de *spin* (algemene naam; niet een bizonder soort): *spin, spinnekop, koppespin, koppige spin, spin*(*h*)*oer, kobbe, koppe*, etc.; voor de *ragebol; kop*(*pe*)*jager, spinnekopjager, koppevager, vagershoofd, half maan; zwintje, borstel, vensterborstel, glasborstel* e. dgl. werden gegeven waar het voorwerp niet bekend is, en vervangen wordt door een gewone borstel; voor het *spinneweb: kobbenette*(*n*), *spinnekopnet*(*ten*), *koppespinnenet*(*ten*), *spinnekop*(*pen*), *spinnenet*(*ten*), *spinnegeweef, spinnedraad*, e. dgl. Het lidwoord wordt bij deze opsomming eenvoudigheidshalve weggelaten, al is het, waar het voorkomt, ook van belang.

Noordnederlandse en Zuid-Afrikaanse moderne vormen, en welke Nederlandse historiese vormen ook, zullen door ondergetekende dankbaar ontvangen worden. Adres: Seminarie voor Vlaamse Dialectologie, Universiteit 14, Lange Meire, Gent, België.

Gent, Februarie 1930.

E. BLANCQUAERT.

Boekbeoordelingen.

Dr. T. Popma, Byron en het Byronisme in de Nederlandsche Letterkunde. H.J. Paris, Amsterdam.
Dr. U. Schults, Het Byronianisme in Nederland. J.L. Beyers N.V., Utrecht.

Enkele jaren geleden verdedigde G. Dekker een proefschrift over de invloed die er van Keats en Shelley op de Nederlandse letterkunde was uitgegaan. Verleden jaar verschenen er twee dissertaties die handelden over de invloed welke Byron op de Nederlandsche litteratuur heeft uitgeoefend. De eerste van deze dissertaties, verdedigd voor de Gemeentelike Universiteit te Amsterdam, werd geschreven door T. Popma en heeft tot titel: Byron en het Byronisme in de Nederlandsche Letterkunde; de twede, verdedigd voor de Rijks-Universiteit te Utrecht, is van de hand van U. Schults, en heet: Het Byronianisme in Nederland.

Twee studies over eenzelfde onderwerp, nagenoeg terzelfder tijd geschreven! Als vanzelf komt de neiging in ons op om deze twee boeken met elkaar te vergelijken. Zulk een vergelijking is te meer lonend, waar zowel de behandeling van het onderwerp als een deel der conclusies waartoe deze behandeling voerde, in deze twee boeken verschillend zijn.

Het is van zeer groot belang dat men, bij de behandeling van dit onderwerp, Byron en het Byronisme van elkaar gescheiden houdt. Het is waar, het Byronisme werd steeds weer gevoed door de belangstelling die geheel Europa voor de held Byron bezat; toen Byron eenmaal ten slachtoffer gevallen was aan zijn eigen idealen, verloor het Byronisme daarmee zijn grootste steun. Achter iedere Byroniaanse held zag men steeds Byron zelf.

Maar met dat al, bleef Byron een figuur die, zij het dan ook onder zekere reserve, als dichter te waarderen viel; het Byronisme

daarentegen was een beweging die een bepaalde, een anti-Christelike levenshouding vertegenwoordigde. Ons land, het land van de orthodox- of liberaal-Christelike moraal, was voor deze levenshouding geen geschikte voedingsbodem.

Vandaar dat in ons land het Byronisme slechts laat ingang vond. In de jaren 1835 tot 1837 bereikte het er zijn hoogtepunt; in andere landen, Frankrijk b.v., behoorde het toen reeds nagenoeg tot het verleden.

Maar niet alleen vond het Byronisme eerst laat ingang in ons land; het bleek er slechts te kunnen aarden in een zeer onvolkomen vorm. Want het Byronisme bezat verschillende componenten; slechts een gedeelte van deze componenten kon vat krijgen op ons volk.

We zien dit duidelik, wanneer we nagaan welke gedichten van Byron overgebracht werden in het Nederlands. Van de lyriek, van de versvertellingen en de drama's werd het belangrikste wel vertaald; Childe Harold, Don Juan en andere satires echter niet, altans niet in de tijd van het eigenlike Byronisme. Sinds 1819 reeds werd in Frankrijk de Manfred gelezen en uitbundig bewonderd; in Nederland verscheen de eerste dichterlike Manfredvertaling eerst in 1848.

Vandaar dan ook dat de personen die in de tijd van het Byronisme leefden, en Byron slechts uit vertalingen kennen leerden, als vanzelf een eenzijdige kennis opdeden van deze dichter en zijn werk; het Byronisme bemoeilikte toen een juiste waardering van Byrons dichterlik werk. Eerst toen door het versterven van dit Byronisme de dichter Byron weer vrij kwam te staan van de levenshouding die naar hem genoemd werd, kon een zuiverder waardering van zijn werk zich in ons land baanbreken. Eerst toen ging men de hoofdzaken onderscheiden van de bijzaken en bleken Byrons grootste werken tevens de belangrikste.

Het is een van de verdiensten van het boek van Schults dat deze de juiste verhouding tussen Byron en het Byronisme heeft weten te treffen, dat hij er in geslaagd is om Byron en het Byronisme te zien, allereerst als twee grootheden die ten nauwste tot elkaar in betrekking staan, maar dan ook als twee grootheden die bij de behandeling noodzakelik van elkaar gescheiden dienen te blijven.

Het boek van Schults handelt dus eigenlik alleen over het Byronisme, of Byronianisme, zoals hij het noemt, met een term,

aan Busken Huet ontleend. Nadat de schrijver eerst in een korte inleiding enkele opmerkingen ten beste heeft gegeven over Byrons poëzie, somt hij de kenmerken op van het Byronisme en gaat hij na, welke van deze kenmerken, gezien onze volksaard, zich ook in ons land konden doen gelden. Daarna beschrijft hij de opkomst, de bloei, het verval van het Byronisme, zoals dat zich in ons land vertoonde.

Zoals ik reeds zeide, was de opkomst van het Byronisme in ons land laat en aarzelend. In 1807 verschijnt pas de eerste Nederlandse bewerking van een gedicht van Byron. Ze was van de hand van da Costa. Slechts langzaam wint de beweging dan veld. Een ogenblik schijnt het nog dat ze in ons land in het geheel geen voet zal krijgen. De opstand van Zuidelik Nederland in 1830 ontketent een stroom van vaderlandse poëzie; voor anders soortige romantiek was daarnaast geen plaats meer. Maar de vaderlandse geestdrift was even hevig als kort van duur. Het Byronisme kreeg gelegenheid zich krachtig te ontplooien (1831-1839). Al spoedig trokken echter de krachten van verzet zich samen. Dit verzet kwam van verschillende kanten; het bevatte zowel religieuze, vaderlandse en klassicistiese elementen. Juist omdat het Byronisme van zo verschillende zijden werd aangevallen, moest het spoedig het leven laten. Na 1840 neemt de beweging zienderogen af.

Nadat Schults op de aangegeven wijze het Nederlands Byronisme geschetst heeft, wijdt hij in twee slothoofdstukken nog zijn aandacht aan de letterkundige waarde der Byron-vertalingen en der oorspronkelike Byroniaanse gedichten.

Men ziet, tegenover het Byronisme als beweging, staat in het boek van Schults Byron, als persoon en dichter, op de achtergrond. In het boek van Popma is dit echter niet het geval. De titel duidt dit reeds aan. Popma geeft in zijn omvangrijk en keurig uitgegeven werk eerst een levensbeschrijving van Byron, en een beschouwing over diens dichterlik werk. Hij deed dit, volgens zijn eigen zeggen, omdat ‘zulk een overzicht in onze litteratuur (nog) niet bestond.’

Ik meen het goed nut van deze beschouwingen in twijfel te mogen trekken. Want wat nut heeft het, Byron te bestuderen, als men niet persoonlik kennis kan nemen van zijn werken in hun oorspronkelike vorm? Kan men dat, dan behoeft men zich ook niet tevreden te stellen met een beschouwing over diens persoon en werk die in het Nederlands geschreven

werd, maar kan men zich evengoed tot een in het Engels geschreven verhandeling wenden. Dit laatste zal men zeker doen, als men merkt, en dat merkt men heel spoedig, dat Popma's beschouwing zeer oppervlakkig is; dit gedeelte van zijn studie is in het Engels reeds vele malen, en dan beter, behandeld.[1)]

Na dit overzicht van Byrons leven en werken volgt een uitgebreidere behandeling van een aparte groep van Byrons gedichten, zijn Oosterse poëzie. Eerst daarna (op blz. 120!) komt het Byronisme in Nederland aan de beurt (Hoofdstuk III en IV). Hoofdstuk V handelt dan over de betrekkingen die één bepaalde Nederlandse schrijver, Beets, met het Byronisme onderhield; hoofdstuk VI over de invloed die dit Byronisme op een zestiental andere Nederlandse auteurs uitoefende. Een laatste hoofdstuk is gewijd aan de Byron-vertalingen.

Het is, zonder meer, wel duidelik, dat de wijze waarop Popma zijn materiaal rangschikte, de overzichtelikheid van het onderwerp niet bevordert. Popma verdeelt zijn stof in verschillende ongelijksoortige stukken en deze heterogeniteit in de opzet heeft zijn overigens van veel ijver getuigende studie veel schade gedaan.

Na deze opmerkingen over de wijze waarop de twee schrijvers hun stof behandelden, volgen nu enkele woorden over de conclusies waartoe zij kwamen.

Het spreekt van zelf dat deze conclusies in vele onderdelen gelijkluidend moesten zijn. Dit was vooral daar het geval, waar het uitsluitend, of bijna uitsluitend, aankwam op een histories onderzoek, op het verzamelen en rangschikken van het historiese materiaal. Echter bevatte deze studie ook onderdelen die zich leenden voor een meer subjectieve beoordeling. Vooral daar, waar het naast nauwkeurig verzamelen ook aankwam op aestheties inzicht, kon het oordeel van de een anders uitvallen dan van de ander.

Inderdaad is dit ook het geval. Popma beschouwt Beets als de voornaamste Nederlandse vertegenwoordiger van de Byroniaanse poëzie; hij gaat zelfs zo ver dat hij aan diens Byroniaanse gedichten een apart hoofdstuk wijdt. Schults daarentegen meent te mogen vaststellen dat Beets wel de meeste Byroniaanse gedichten

1) Om soortgelijke redenen kan ik ook niet instemmen met Popma's gewoonte om citaten uit het Frans, Duits en Engels in het Nederlands te vertalen.

geschreven heeft, maar niet de beste; hij stelt de Byroniaanse poëzie van van der Hoop, van Meyer boven die van Beets. Hoger dan van der Hoop en Meyer staat voor hem echter weer Potgieter, die er in slaagde, de sterke invloed die er van Byrons poëzie uitging, zelfstandig te verwerken; met de woorden van Schults zelf: ‘het enige, maar grote geval van waardering voor Byron zonder zelfverlochening, het enige geval tijdens het Byronianisme in Nederland, van achting en bewondering, zoals die van een dichter jegens een gelijke gevoeld kunnen worden.’

Volgens Schults staat onder de schrijvers die de invloed van Byron en het Byronisme ondergingen, Potgieter vooraan. Popma noemt deze echter slechts in een noot. Hij doet dit omdat hij de invloed van Byron op Potgieter niet onmiddellik genoeg oordeelt; zijn boek, tans reeds een 400 blz. groot, zou zeker te uitgebreid worden, zo hij ook deze minder directe beïnvloedingen nog ging behandelen.

In zeker opzicht heeft Popma gelijk. Toch is deze uitschakeling van Potgieter bedenkelik, en wel uit een aestheties oogpunt.

Uit een aestheties oogpunt bezien, vertoont het boek van Popma, hoe uitvoerig ook, een doorlopend tekort. Steeds weer bedient de schrijver zich van dezelfde, aangeleerde maatstaf; nergens laat hij een persoonlik-aetheties gevoel spreken. Om maar iets te noemen, Popma weet precies aan te geven wat Byrons beste lyriese vers is, wat überhaupt Byrons beste gedicht is. Een dergelike uitspraak herinnert aan de handelwijze van het dagblad dat eens verschillende van zijn medewerkers liet schrijven over de vraag welke de mooiste beschrijving van een liefdesverklaring was, die zij ooit gelezen hadden!

Met zulk een oppervlakkig litterair onderscheidingsvermogen komt men moeilik tot betrouwbare resultaten. Inderdaad, met alle eerbied voor Beets' Byron-vertalingen - ook Schults prijst deze - kan men toch moeilik zijn oorspronkelike Byroniaanse gedichten tot de beste Byroniaanse poëzie rekenen die er in Nederland geschreven werd. Het oordeel van Schults is hier dus veel zuiverder.

Helaas heeft, wat dit onderdeel betreft, het boek van de laatste een ander tekort. Schults besteedt slechts één enkel hoofdstuk aan de Byron-vertalingen, en eveneens slechts één, nog korter, hoofdstuk aan de oorspronkelike Byroniaanse gedichten. Het gevolg is dat hij zich telkens weer genoodzaakt ziet zich te

beperken tot het geven van zijn, overigens meestal juiste, conclusies, zonder voldoende gelegenheid te vinden om de lezers met hem te laten oordelen en hen zo deze conclusies zelf te laten vinden. Juist omdat Schults op dit terrein tot een oordeel komt dat zozeer afwijkt van dat van Popma, valt deze beknoptheid hier te betreuren.

Men zou misschien kunnen denken dat het door deze twee schrijvers behandelde onderwerp, weinig roemvol als het is, niet belangwekkend is. Maar dan vergist men zich toch. De geschiedenis van het Byronisme in Nederland is weliswaar niet groots of indrukwekkend, maar toch opent zij de gelegenheid tot interessante bespiegelingen, roept ze belangrike vragen op. Laat ik even enkele van deze vragen mogen opsommen.

In hoever is het mogelik te spreken van een specifiek Nederlands Byronisme? In hoever heeft het Byronisme schade gedaan aan onze nationale cultuur, heeft het deze cultuur verrijkt? In hoever heeft de Byroniaanse poëzie de rethoriese eigenschappen, die onze negentiende-eeuwse litteratuur toch reeds kenmerkten, versterkt? In hoever heeft zij, met haar voor ons ongewone onderwerpen, het uitdrukkingsvermogen van onze taal vergroot? In hoever is de minderwaardigheid der Byroniaanse poëzie in Nederland te wijten aan artistiek onvermogen en in hoever aan verschil in levensinzicht?

Men ziet het, de vragen die deze twee boeken oproepen, zijn niet alleen talrijk, maar ook belangrik; te belangrik om hier, in de lijst van een boekbespreking, te worden beantwoord. Ik noem er dan ook slechts enkele, om daarmee aan te tonen dat de twee hier besproken boeken van grote betekenis zijn voor onze negentiende-eeuwse letterkunde. Zij kunnen ons inzicht in deze letterkunde verbreden en verdiepen.

J. HAANTJES.

Een datief als onderwerp van het passivum.

In aansluiting bij Kooistra's artikel over Twee Hollands-Engelse parallellen in de syntaxis (*N. Taalg.* XIII, 183) verdient vermelding een zeventiende-eeuws voorbeeld, dat ik onlangs bij Vondel aantrof. In de *Inhoudt* van zijn *Joseph in Dothan* schrijft hij: ‘Joseph wert den veelverwigen rock uitgetrocken, en in eenen droogen put gelaten’. Een nominatief *den rock* is bij de dichter, tenminste in deze periode, ondenkbaar, afgezien van het feit dat de aangehechte zin *Joseph* als subject onderstelt. Bij nadere overweging zou de schrijver deze constructie zeer waarschijnlik als ‘foutief’ veroordeeld hebben.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

De Werken van Vondel. Deel III.

Van de grote Vondeluitgave, bezorgd door de Wereldbibliotheek, verscheen het derde deel, dat de belangrijke periode van 1627-1640 omvat. Als inleiding beschreef Dr. J.F.M. Sterck het *Leven van Vondel* in deze periode (blz. 3-34); L. Simons vervolgde zijn breed opgezette studie over *Vondels Dramatiek* (blz. 34-108). De taalkundige toelichting werd opgedragen aan Prof. C.G.N. de Vooys, die voor de vertaalde drama's (Hippolytus, Sofompaneas, Electra) ook de originele teksten vergeleek. Ter ‘verantwoording’ schreef hij aan het slot:

‘Bij de taalkundige toelichting hebben wij ons ten doel gesteld, zoveel mogelik lezers te gerieven, ook degenen die met de zeventiende-eeuwse taal weinig vertrouwd zijn. Daardoor is het aantal aantekeningen groter geworden dan voor de meeste lezers noodzakelik zal blijken, maar een teveel is minder schadelik dan een tekort. In de teksten wordt de lezer nergens door verwijzingen gestoord; men behoeft dus slechts aan de voet van de bladzijde te kijken als men voorlichting begeert, en dan is het gewenst dat men zo min mogelik teleurgesteld wordt. Herhaliing van dezelfde woordverklaring was daarbij onvermijdelik, want elk gedicht, elk drama moet afzonderlik gelezen en begrepen kunnen worden. Meermalen zijn ook aantekeningen geplaatst, waar het woord wel gemakkelik uit de samenhang begrepen kon worden, maar waar wij wilden wijzen op een van het hedendaags afwijkend taalgebruik of op fijnere schakeringen in de woordbetekenis.

Om de noten niet bovenmatig te doen uitdijen, onthielden wij ons van taalkundige uitweidingen. Bewijsplaatsen voor de gegeven verklaringen werden zelden aangehaald. Als wij het nodig oordeelden een woordverklaring te staven, verwezen wij herhaaldelik naar de plaats in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, waar men dezelfde betekenis, ook bij de andere schrijvers, vermeld vindt. Met de te veel voorkomende gewoonte om moeielik verklaarbare plaatsen stilzwijgend voorbij te gaan, hebben wij zoveel mogelik gebroken. Liever wezen wij dan op

wat ons duister bleef, ook om anderen aan te sporen naar een aannemelike verklaring te zoeken[1)]'.

Voor de Vondel-studie biedt deze uitgave materiaal, doordat achterin opgenomen zijn een *Literatuur-opgave* met *Bibliographie* door Dr. Sterck, aanvullende opmerkingen en aantekeningen door Dr. Sterck en Dr. De Vooys en een volledige opgave van alle Afwijkende lezingen (blz. 903-938), met zorg bewerkt door Mej. Dr. C.C. van de Graft, die ook voor de tekstverzorging en de datering der gedichten haar medewerking verleende.

Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde,

1928-1929. Deze bundel bevat o.a. een redevoering van de voorzitter, Prof. J.W. Muller over Hooft's historiese drama's, Geeraerdt van Velsen en Baeto. Onder de levensberichten vindt men er een van Dr. A. Borgeld, door Dr. A. Zijderveld.

Het Limburgse 'Leven van Jezus'.

Als uitgave van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam verscheen het eerste gedeelte van *The Liège Diatesseron*, bezorgd door Prof. Dr. Plooy en C.A. Phillips, met Engelse vertaling door Prof. A.J. Barnouw. Deze nieuwe, zeer nauwkeurige tekstafdruk was nodig om er een belangrijke theologiese kommentaar aan te verbinden.

De Vlaamsche Gemeentenamen, in moderne spelling,

door H.J. van de Wijer. Dit boek, een uitgave van de *Vlaamsche Toponymiese Vereeniging*, is met praktiese bedoelingen samengesteld, n.l. om een eind te maken aan de verwarring van oude en nieuwe, Franse en Vlaamse spelvormen. Het bevat een inleiding met een verantwoording van de gevolgde regels en een alfabetiese namenlijst.

Werken van Michiel de Swaen.

Van de vroeger aangekondigde werken (uitgegeven door 'De Sikkel' te Antwerpen) verscheen een vierde deel (226 blz.), dat *Het leven en de dood van Jesus Christus* vervolgt en besluit.

1) Ongetwijfeld zal menig lezer in staat zijn om de aantekeningen hier of daar te verbeteren en aan te vullen. Bij zulke talrijke noten zijn onnauwkeurigheden en fouten onvermijdelik. Wij zullen dus dankbaar alle aanvullingen ontvangen, om ze later in een supplement te verwerken.

C.D.V.

Historiese taalbeschouwing en modern taalinzicht

is de titel van de rede waarmede Prof. Dr. J. van Dam zijn ambt aanvaardde (Groningen - J.B. Wolters - 1930). Hij bespreekt daarin twee methodes, de dialektgeografie en de z.g. 'Idealistische Neuphilologie', de eerste analyties, de tweede syntheties, die aan de taalgeschiedenis nieuwe gezichtspunten geven.

Van Mierlo's Beknopte Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde.

Nu de spoedig uitverkochte *Geschiedenis* een herdruk eiste, besloot de auteur eerst een beknopte uitgave te bewerken, omdat hij voor een grondige omwerking enige jaren meende nodig te hebben. Deze verkleinde uitgave (169 blz.) is verkrijgbaar te Brussel (Standaard Boekhandel) en te 's Hertogenbosch (Malmberg).

C.D.V.

Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale.

Het vierde deel[1)] van deze *Archives* begint met een artikel van E.W. Scripture, dat tot titel draagt: 'Experimentalphonetische Untersuchungen über den Bau der deutschen Verszeile.' De schrijver gooit de traditionele metriek radicaal omver, lochent de realiteit der z.g. 'versvoeten' en begint op grond van experimentele waarnemingen een 'Wirklichkeitsmetrik' op te bouwen. Er zijn zeer zeker in deze bijdrage beschouwingen, die overweging verdienen voor wie in de klassieke prosodie vastzit. Maar men kan toch de opmerking niet weerhouden, dat de traditionele metriek hier wel op zijn smalst wordt genomen - er zijn heus wel verstandiger dingen door niet-experimentalisten over versleer beweerd dan Scr. door zijn citaten zou doen geloven - en dat de schrijver zelf weer de zoveel-voetige verzen door een achterdeur binnenlaat, vermomd als 'Zweischläger, Dreischläger' enz. Wanneer Prof. Scripture zich ten doel stelt de lezer van de veelsoortigheid van het duitse versrythme te overtuigen, dan is hem dat zeker gelukt: in acht verzen van Schillers *Handschuh* vindt hij niet minder dan zes soorten 'Dreischläger', n.l. een pagoniese, een klydoniese, een glypagoniese, een glydiambiese, een kapagoniese, een anapestiese. Of echter deze oversystematiek van iemand, die de knelling van het volgens hem gangbare systeem zo pijnlik voelt, het inzicht veel zal verhelderen, is een andere vraag.

Voor de belangstelling van de linguist liggen verder af de

1) Over vorige delen zie *N.T.* XXII, 53 vlgg. en 313 vlg.

proeven, die door A. van Harreveld en L. Kaiser en door A.D. Bruin genomen zijn over de stem van de hond. Die belangstelling zal meer getrokken worden door de waarnemingen van B. ten Cate Kazejewa over de eigenaardige russiese 'jery', die in transcriptie gewoonlik door y wordt weergegeven. Het resultaat, dat niemand die weleens Russies heeft horen spreken veel nieuws zal brengen, is, dat de jery duidelik onderscheiden is van [u] enerzijds, van [i] anderzijds: de tongpositie zou dichter bij die van [u] liggen, in lippenstand zou de klank meer op [i] lijken.

Op nederlands gebied brengt ons het onderzoek van Branco van Dantzig naar 'de(n) Einflusz des hetero-syllabischen Jots auf einige vorangehende Vokale in der niederländischen Sprache.' Hoewel hier en daar formulering en wijze van uitdrukken minder scherp is, en een enkele maal de spraakpaedagoge de phonetiese waarneemster verschalkt, komt de schrijfster in ieder geval de eer toe de diphthongeringsverschijnselen, die zich in deze verbindingen voordoen, stelselmatig te hebben geobserveerd en vastgelegd. Haar resultaten kloppen volkomen met wat ik bij mijzelf waarneem: de vocalen [a, ɔ, u] van b.v. *handje, gonje, zoentje* vertonen de inwerking het duidelikst van alle, en deze nog weer sterker, wanneer *nj* of *ntj* (*ndj*) volgt dan vóór *tj*. Alleen hoor ik niet een 'ziemlich stark(e)' diphthongering in *jasje*.

J. Duyff publiceert waarnemingen over de falsetstem. Th(ea) van Geldorp[1)] heeft 'einige Versuche über den Verlauf der Tonhöhe innerhalb der Silbe' gedaan. Het verslag hierover is van de hand van L. Kaiser. Bij deze proeven is weinig rekening gehouden met de werkelikheid van de samenhangende en zindragende rede. Men heeft, om het verloop der toonhoogte te constateren, eenvoudig drie paar woorden gekozen: *tee - eet, pui - uit, iets - schie*, en die geisoleerd achter elkaar laten spreken door 3 mensen uit verschillende delen van het land. Het resultaat was, dat bij consonanties begin de toon 7 van de 9 keer dalend bleek, in 6 van de 9 gevallen, waarin de vocaal voorafging, stijgend.

1) Zouden de vrouwelike medewerkers niet zich wat nader willen bekend maken dan alleen met een voorletter? Als ze dit niet doen, lopen ze heus gevaar met 'hij' en 'hem' te worden aangeduid, misschien niet door de trouwe lezers, vakgenoten in engere zin, maar zeker door de gelegenheidslezers van linguistiesen huize. Als schrijver dezes zich soms op deze wijze vergist heeft, biedt hij te dezer plaatse zijn verontschuldiging aan.

De taalkundige lezer vraagt dadelik, hoe het met de intonatie ging, als de woorden in zinsverband werden gesproken. Inderdaad zijn ook proeven genomen in een zin: bij *tee* en *eet* was het resultaat hiervan weinig verschillend met het geisoleerde spreken, bij *uit* werd daarentegen aan het eind van de zin een grote afwijking geconstateerd. Maar .... we vernemen niet in welke zinnen de woorden zijn gesproken. En dat is toch van uitnemend belang. Zo verloopt de intonatie van *tee* b.v. wel zeer verschillend in zinnen als: *Wil je een kop tee*? en *Tee of koffie*? en *Tee is gezond drinken* en *Als de tee op is, zetten we nieuwe*, om van andere mogelikheden maar te zwijgen.

Mej. L. Kaiser maakt verder ‘a few remarks concerning occlusives in Russian’.

A. Abas vervolgt zijn zeer techniese ‘recherches expérimentales sur le timbre des voyelles’. H.D. Bouman en P. Kucharski hebben kunstmatig vocalen geproduceerd door de toon van de vóór- en die van de achterresonantie samen te doen klinken.

Verder bevat dit deel een kort referaat van het *Leerboek der Phonetiek* van Zwaardemaker en Eijkman, en een verslag van de vergadering der ‘Nederlandsche Vereeniging voor experimenteele phonetiek’, gehouden op 1 Dec. 1928. Beide zijn van de hand van Mej. Kaiser. Op die vergadering heeft Mej. Kaiser mededelingen gedaan over klanken in het dialect van Urk. Hierbij heeft zij een leuke blunder gemaakt, die toont hoe soms taalhistoriese scholing ook voor de experimentalist nodig kan zijn. Om te illustreren nl., dat in de regel het Urks *s* of *f* spreekt waar het beschaafd Nederlands *z* of *v* heeft, kiest zij als voorbeeld *bessem*‘bezem’. Ieder, die enigszins met historiese klankleer op de hoogte is, weet dat juist dit woord ook wel scherpe consonant heeft in *z*- en *v*-dialecten. Intussen geeft dit ene ongelukkige voorbeeld geen aanleiding om aan de juistheid van de waarneming te twijfelen.

Er staat dus in dit deel der *Archives* weer heel wat, dat in taalkundige kring belangstelling zal wekken. In die kring zou het zeker waardering vinden, als de Redactie wat wilde streven naar eenheid in de transcriptie, waarin nu een te grote persoonlike vrijheid heerst. Wanneer b.v. maar stelselmatig voorbeeldwoorden naar de gebruikelike spelling door cursivering van de gewone tekst werden onderscheiden, terwijl phonetiese transscriptie tusschen haken werd geplaatst (eenheid in transcriptiesysteem zou dan nog niet noodzakelik zijn), dan was al heel wat gewonnen.

C.B. VAN HAERINGEN.

Uit de tijdschriften.
(Januarie - Februarie).

De Gids. Jan.

A. Cornette bespreekt een studie van Achilles Mussche over *Cyriel Buysse*.

Febr.

André Jolles haalt *Een getuigenis* aan van Boccaccio over het sprookje, die een door hem vroeger uiteengezette opvatting bevestigt.

De Nieuwe Gids. Jan.

Alfred A. Haighton besluit zijn uitvoerige studie over de romanschrijfster *Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe*.

Febr.

W. Kloos schrijft over *Nieuw Proza* van Jac. van Looy.

Groot-Nederland. Febr.

Een opstel van Frans Coenen, getiteld *De studie der middelmatigheid*, behandelt uitvoerig de studie van het Byronianisme in Nederland, in de proefschriften van Schults en Popma. In dergelijke onderzoekingen ziet de schr. niet veel anders dan ‘pietluttege uitpluizerij’.

Leiding. Jan.

Dit nieuwe, algemene tweemaandelikse tijdschrift, onder redactie van P.N. van Eyck, C. Gerretson en P. Geyl geeft eerst een uitvoerige *Inleiding* met beginselverklaring. Onder de bijdragen noemen wij een breed opgezette studie van P.N. van Eyck: *Een halve eeuw Noord-Nederlandsche Poëzie*, waarvan het eerste gedeelte, na een inleiding, Jacques Perk en Willem Kloos behandelt. Dezelfde schrijver ontwikkelt in den brede zijn bezwaren tegen Donkersloot's proefschrift: *De Episode van de Vernieuwing onzer Poëzie*, en beoordeelt poëzie van Werumeus Buning en A. Roland Holst.

Stemmen des tijds. Jan.

J. de Jong Cz. bespreekt het proefschrift van Dr. W.A.P. Smit over *De dichter Revius*.

Opwaartsche Wegen. Jan.

In een opstel *Byron in Nederland* bespreekt J. Haantjes de proefschriften van T. Popma en U. Schults.

Febr.

J. Haantjes maakt zijn opmerkingen *Bij het verschijnen van 'De Lichte Nacht'*, van Wilma. - C. Tazelaar schrijft *Iets over den roman van het huwelijksprobleem*. In de rubriek *Boekbespreking* wordt *Erts 1930* beoordeeld door Van Ham.

De Vlaamsche Gids. Jan.

In de *Vlaamsche Kroniek* beoordeelt Lode Monteyne een aantal dichtbundels van jonge Vlamingen o.a. Daan Boens (*De schoone Reis, De late Passagier*), Alice Nahon (*Schaduw*) en twee verzamelbundels: *De Doedelzak* en *Wij*. Verder J. Cornelissen's *Nederlandsche Volkshumor op Stad en Dorp, Land en Volk*. Onder de *Boekbeschouwing* wordt o.a. aangekondigd een *Herdenkingsalbum* voor Alfons de Cock: biografie en bibliografie met vijf typiese bijdragen van de bekende folklorist.

Febr.

Door M. de Sadeleire wordt *Frans Rens herdacht*, als een der veteranen van de Vlaamse beweging. - Lode Monteyne bespreekt een reeks nieuwe uitgaven in de *Vlaamsche Kroniek*.

Dietsche Warande en Belfort. Jan.

Het eerste deel van deze aflevering is gewijd aan *Guido Gezelle*. Al. Walgrave schrijft over *De diepere eenheid* in zijn werk; Bernard Verhoeven, als fragment uit een weldra verschijnend werk, over *De middelpunt zoekende kracht*. - In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* beoordeelt Marnix Gijsen de roman *Adelaïde* van Gerard Walschap.

Febr.

Maurits Sabbe wijst opnieuw op een aantal strijdgedichten van Brabantse zijde tegen Frederik Hendrik: *Volksliteratuur over de inneming en het verlies can de Schencke-Schans*. - G. Walschap gaat *De stand der Nederlandsche Letteren* na, op grond van *Erts 1930*. - Boven de rubriek *Nederlandsche Letteren* van Aug. van Cauwelaert, handelende over een viertal jonge dichters, staat: *Op zoek naar de kern*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Sept.

De stadsarchivaris E.H. Floris Prims heeft *De Geschiedenis van Jonker Jan van der Noot toegelicht door de Antwerpsche Archieven*. Merkwaardig zijn de toegevoegde bedelbrieven aan de Magistraat, waarvan een, dichterlik ingekleed, deels in verzen geschreven is. - Leonard Willems wijdt een ‘bronnenstudie’ aan *Richard Verstegen's ‘scherpzinnige characteren’* (*1619*). Hij toont aan dat deze Antwerpse dichter, een geboren Engelsman, veel te danken had aan de *Characters* van Sir Thomas Overbury (1614), waarvan hij er zelfs enkele ten dele vertaald opnam in zijn werk. - J. van Mierlo bestrijdt in een artikel *‘De speelman Hendrik, van Veldeke’ gehandhaafd* de Hasseltse archivaris Dr. Lyna, die tegenover hem

volgehouden had dat Hendrik van Veldeke van adellike afkomst was. - Maurits Sabbe behandelt opnieuw een groot aantal *Zuid-Nederlandsche Schimp-*

dichten tegen Frederik Hendrik (*1635-'36*), waarvan interessante proefjes gegeven worden, en een geheel afgedrukt. Ook voor het zeventiende-eeuwse Brabants zijn deze teksten van belang.

Okt.

In een bijdrage *Arnout en Willem* handhaaft J. van Mierlo zijn mening dat Arnout een oorspronkelik Diets werk schreef, waarvan Willem gebruik maakte, al blijft Willem de anteur van de Reinaert ‘in dien zin dat de vorm, de opbouw, de redactie van het geheele gedicht van hem stamt’.

Leuvensche Bijdragen XXI. Afl. 2.

W. de Vries polemiseert uitvoerig tegen Kloeke's betoog in hetzelfde tijdschrift over *De uu-expansie*.

Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialeetologie III (1929).

Dit deel bevat een bijdrage van J. Vercoullie over *De spelling van de Vlaamsche Plaatsnamen*. J. van de Wyer geeft een overzicht van *De Vlaamsche Toponymie in 1928*; J. Grootaers doet hetzelfde voor *De Nederlandsche Dialectstudie in 1928*. E. Blancquaert schrijft over *De Nederlandsche Dialectnamen van de Spin, den Ragebol en het Spinneweb* (met drie kaarten).

Eigen Volk. Jan.

C.G.N. de Vooys geeft enige aantekeningen over *Loterijspreuken*. - L. van Breen publiceert *Zeeuwse volkspoëzie*.

Den Gulden Winckel. Jan.

E. du Perron beoordeelt de roman *De Laatste Ronde* van A. den Doolaard; R. Herreman de bundel *Vernieuwingen* van H. Roland Holst.

Febr.

Anthonie Donker schrijft over *De eerste verzen van A. Roland Holst*; R. Houwink over *Nieuw Proza* van Jac. van Looy, met het opschrift *Worden onze oudere schrijvers miskend*?

Studiën. Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Jan.

E. Rombauts publiceert van zijn studie over A. Poirters, (*Een Volksschrijver in de 17e eeuw*) een hoofdstuk over *Zijn leven*.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Des.

H. Schulze schrijft een artikel over *Die taal as middel van die digter*. - J. Verduyn den Boer geeft aanvullingen en verbeteringen bij *Suid-Afrikaanse plantname uit geskiedkundige bronne*. - A.C. Bouman beoordeelt zeer gunstig L. Hjelmlev's boek *Principes de grammaire générale*.

Oud-Holland XLVI. Afl. 6.

J. Prinsen JLz. deelt *Nieuwe vondsten* mee van *Jan van Hout's* geschriften. In een moeielik leesbaar klad-handschrift trof hij aan: een fragment van een *Tafelspeelken*, waarvan ook de verklaring veel moeielikheden oplevert, en een vrije bewerking van Psalm 139, in renaissancestrofen.

Neophilologus XV. Afl. 2.

J.A. van Praag stelde een onderzoek in naar *De bronnen van de Dordrechtsche Arcadia* (*1662*) *en 't Suydt-Hollantsche Thessalia* (*1663*) *van L. van Bos.* - A.G. van Hamel herkende in het Mnl. gedicht 'Van den levene ons Heren' verwantschap met *De Frankische dichtstijl*.

Paedagogische Studiën. Jan.

Naar aanleiding van de kritiek, geoefend door P.A. Diels, komt G. van Veen terug op *De beteekenis van het stil-lezen*.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Nov.-Des.

H. Ulrich geeft in een artikel *Zwölf Jahre Defoeforschung* (1916-1928) een volledig overzicht van al wat in die jaren over de *Robinson Crusoe*, ook in ons land, geschreven is.

Jan.-Febr.

Werner Milch schrijft, als 'Prolegomena zu einer Geschichte der Rezension' over *Literaturkritik und Leteraturgeschichte*.

Museum. Jan.

C.G.N. de Vooys bespreekt de studie van R. Guiette over *La légende de la Sacristine* (Beatrijs); D.C. Tinbergen het proefschrift van H. Beuken over *Vanden Levene ons Heren*; J. Prinsen het proefschrift van U. Schults over *Het Byronianisme in Nederland*. - A. Hendriks beoordeelt de bloemlezing uit P.C. Hooft door W.L.D. van den Brink.

Febr.

Albert Verwey bespreekt Dambre's uitgave van *Den Val ende Opstand van den Coninck ende Prophete Darid* door Justus de Harduijn.

De Christelijke Kweekschool VII. No. 2.

J. Dekker Jr. hekelt op scherp-afbrekende toon een boekje met schriftelike opgaven en verzamelde mondelinge vragen: *Het Onderwijzersexamen*, door H. Stiksma. Als inderdaad het examen te Groningen op ‘dit peil van onbenulligheid’ staat, dan wordt het terecht in deze kritiek aan de kaak gesteld.

C.D.V.

Hooft en Vondel.

Bij eene beschouwing van de twee hoofdpersonen onzer zeventiendeeuwsche literatuur kan onze belangstelling getrokken worden door de vraag, hoe eigenlijk hunne persoonlijke betrekking en wederzijdsche waardeering is geweest; en in aansluiting daaraan door eene andere vraag: hoe beiden, in vergelijking met elkander, in de volgende eeuwen beoordeeld zijn; m.a.w.: hoe was beider oordeel over elkander, hoe dat van het nageslacht over beiden? Ofschoon althans het eerste vraagstuk reeds meermalen behandeld is, zouden beide, vooral het laatste, nu nog de stof kunnen leveren voor eene zelfstandige, niet onbelangrijke monographie. Het volgende wil niet meer dan eene bijdrage daartoe leveren: breeder behandeling zou dieper studie van het onderwerp en meer tijd vergen dan ik beschikbaar heb, zij dus aan anderen overgelaten. Ik ben mij wel bewust voor het eerste vraagstuk wellicht niet alle, voor het tweede zeker slechts enkele getuigen te hebben opgeroepen, zoodat voor uitbreiding, maar ook voor tegenspraak en verbetering ruimschoots gelegenheid zal vinden wie zich tot deze onderwerpen aangetrokken gevoelt.

I.
De persoonlijke betrekking tusschen Hooft en Vondel.

Welke persoonlijke betrekking heeft er tusschen Hooft en zijn jongeren tijd- en stadgenoot Vondel bestaan; en welke waardeering hebben zij voor elkanders werk en persoon gehad?

Gaan wij eerst de voorstelling daarvan bij vroegere geschiedschrijvers na. Allereerst natuurlijk die van Brandt, wiens getuigenis, ondanks alle gebleken of gegiste bedenkelijke achterbakschheden, toch altoos hooge waarde behoudt, als berustende op rechtstreeksche kennis, ontleend aan omgang met en mededeeling door de naastbetrokken personen: Vondel zelf en Hooft's zoon Arnout. Brandt nu wekt noch in zijn ‘Leeven van P.C. Hooft’ (1677, twee jaar vóór Vondel's dood), noch in zijn ‘J. van Vondel's Leven’ (1682, drie jaar na V.'s dood)[1] de voor-

1) Deze beide levens hier verder steeds aangehaald naar de nieuwe herdrukken van Matthes (1874) en van Verwijs - Hoeksma (1905), als: ‘Br., H.’ en ‘Br., V.’.

stelling eener nauwere persoonlijke betrekking, eener eigenlijke vriendschap. In het eerstgenoemde stuk laat hij V. dikwijls gewagen van den lof van den ouden C. Pz. Hooft (7), spreekt wèl - met kennelijke toespeling op de veel jongere, door hem zelf of een ander juist hier gewijzigde, dus waardelooze redactie van H.'s brief uit Florence van 1600 - van H.'s ‘verkeering met Samuel Koster, Joost van den Vondel’ enz. (12)[1]; doch hij noemt V. n i e t onder de gasten op het huis te Muiden ‘by zoomertydt’, noch onder het twaalftal van ‘zijn gemeenzaamste vrienden’, Huygens bovenaan (55-6); en hij geeft dan, bij de opsomming der door H. meest geëerde schrijvers, na - gelijk toen betaamde! - eerst de Latijnsche, vervolgens de Italiaansche en Fransche, ook Barlaeus (‘den Vorst der Poëeten’) en Huygens geroemd te hebben, ten slotte van V. slechts deze ‘eervolle vermelding’ (58): ‘Vondels hooghdraavende en doordringende gedichten schatte hy insgelijks op hunne waarde’ (een koele, onzijdige uitdrukking, die eigenlijk zelfs meer dan één interpretatie toelaat), met, daaraan vastgeknoopt, een aanhaling uit H.'s brief over Harpoen en Roskam (zie beneden, blz. 124). Dat is alles!

In V.'s Leven noemt hij onder ‘d'alleruitsteekentsten’ der ‘Poëten’ van ‘ons vaderlandt’ ‘de Drossaardt Hooft en Van den Vondel’: zelfs hier, in V.'s eigen levensbeschrijving ‘de Drossaard H.’ het eerst genoemd, toch wel niet alleen als de oudste, maar ook nog wel als de voornaamste! Hij stelt dan V.'s langzame en moeizame ontwikkeling tegenover de snelle, voorspoedige van H. Brandt betuigt, ook nu met omzichtig voorbehoud, dat V. ‘noch voor zyn doodt beleefde, dat alle de Nederduitsche Dichters zijner eeuwe, immers (*althans*) weinige uitgezondert, van zelven voor hem weeken’ (5-6); dat hij ‘meest al de Dichters zijner eeuwe te boven ging, en alleen met den Drossaard om den laurier streedt’ (7); hij vermeldt H.'s zeggen tot V. ‘dat gy een Rymer zyt, hebt gy van uwen grootvader Kranen’ (8); verhaalt aan het einde in den breede V.'s luiden lof van H., dien hij ‘onder de Hollandtse Schryvers boven aan (stelde): niet alleen wegens zyne Poëzy, maar ook inzonderheit ten aanzien zyner Historien, met naame de Nederlandsche, ...

1) Even weinig waarde heeft dus ook de aanhaling dezer bekende plaats in zijn V.'s Leven 17.

een volmaakt werk', welks schrijver 'in gansch Neêrlandt' zijns gelijke niet vond (126); herhaalt in 't algemeen den lof, aan V. geschonken door De Groot, 'den Drossaart Hooft', Vossius en Barlaeus (131); doch noemt, ten slotte, wederom onder V.'s 'gemeenzame vrienden' wèl Reael, Vechters, Mostert, Plemp, de gebroeders Baeck, De la Rue, maar n i e t , ook niet onder de 'weinige anderen', die, nevens de genoemden, 'd'eerste plaats in zyne vriendtschap (verdienden)'....Hooft (132-3; verg. omgekeerd boven over H.'s 'gemeenzaamste vrienden').

Uit lateren tijd noem ik hier den bekenden, veelschrijvenden, doch degelijken Jac. Scheltema, die in zijne 'Redevoering over de brieven van P.C. Hooft' (1807) V. evenmin tot de vrienden van H. of diens gasten op het Muiderslot rekent, ja V. in 't geheel slechts éénmaal noemt, als den maker van het bruiloftsdicht op H.'s tweede huwelijk.

Daarna schijnt, vermoedelijk in de kringen van het 'Jonge Holland' van na 1830, dat de stof voor zijne historische romantiek weldra vond in onze 'gouden eeuw', de legende geboren en van daar uit verspreid te zijn eener nauwere vriendschap, eener wederkeerige bewondering tusschen Hooft en Vondel; in verband ook trouwens met die andere legende van een min of meer besloten 'Muiderkring', waarvan men 'lid' was, die geregeld bijeenkwam enz. Die voorstellingen zijn, naar ik meen, uit de historischromantische verhalen en gedichten van dat tijdperk overgeplant in allerlei populaire hand- en leerboeken en hebben zich vastgezet in de hoofden der ontwikkelde 'schare'.

Een sterk stukje heeft b.v. Aernout Drost bedreven in zijn 'Meerhuyzen', waar hij in 1600 den 19-jarigen Hooft (die N.B. toen nog in Italië was!) op Spieghel's hofstede den 13-jarigen Vondel, uit den bekenden Muzentorenhof (waar hij in Melis Stoke zat te lezen) omlaag geklauterd, op Roemer Visscher's schouders laat zetten met de woorden: 'Dat (t.w. "boven allen verheven") zult gij altijd zijn!'[1] Hier is inderdaad in een klein bestek wel héél veel bijeengebracht! En zou Potgieter, wiens romantischgeestdriftige verheerlijking onzer gouden eeuw niet, als bij Bakhuizen van den Brink, gepaard ging met door studie gerijpten historischen blik en critischen zin, niet mede schuldig staan

1) Drost, Schetsen en Verhalen, 219.

aan de verbreiding dezer legenden, ook bij jongeren als De Génestet?[1)]

Maar ook Van Lennep werkte daartoe mede. Reeds in zijne en Hofdijk's 'Merkwaardige Kasteelen in Nederland' (II^2 86), waar hij - of is het zijn zeker nog veel romantischer medewerker Hofdijk? - vertelt hoe Hooft, reeds tijdens het leven van Christina van Erp (dus vóór 1624) op het Muiderslot, verdraagzaam als hij was, den Katholieken Roemer Visscher met zijne dochters, den Doopsgezinden Joost van den Vondel, voorts Huygens, Reael en andere vogels van diverse pluimagie placht te ontvangen! Hetgeen hij, vrees ik, bezwaarlijk alles waar had kunnen maken! Korten tijd daarna, in zijne Vondel-uitgave (II 156) sprekende over den uit Roemer's huis naar het Muiderslot 'verplaatsten kring', noemt Van Lennep van degenen die van dien kring deel uitmaakten Vondel 't allereerst, vóór Coster, Mostert en Vechters. Zoo is dan ook, bij de Vondelfeesten in 1867 ter gelegenheid der onthulling van het standbeeld in het park te Amsterdam, op het Muiderslot, naar de inzichten en plannen der Hoofdcommissie (waarin o.a. Van Lennep, Alberdingk Thijm[2)] en Potgieter te zamen zitting hadden) een kleine vertooning in elkaar gezet, waarin weliswaar Hooft zelf meer toeschouwer en toehoorder bleef, maar toch Tesselschade, F. Duarte, Huygens, Barlaeus en Swelingh, als zijne gasten, aan het borstbeeld van Vondel, als 'een genie', als 'den dichterkoning', een hulde toezongen, als ware hij de meest en liefst geziene gast in den 'Muiderkring' geweest. En den vorigen avond was in den Amsterdamschen Schouwburg Van Lennep's 'Een dichter aan de Bank van Leening' vertoond, in welks tweede bedrijf Vondel en Huygens in 1668 worden voorgesteld, in vriendelijken kout de heugenis ververschende aan de gezamenlijke letterkundige samenkomsten op Scheibeek(!) of op 't Muiderslot.[3)] Ook hier

1) Op een vervelende soirée (Dichtw., I 123-5).
2) In wiens Verspr. Verhalen en Portr. v.V. men ook doorgaans dezelfde voorstelling vindt.
3) Zie Vondel, ed. Van Lennep (voortaan aangehaald als V.L.) XII 705-7 en 680-1, en Alb. Thijm's verontschuldiging in de noot bij het straks te noemen opstel van Prins De Jong, blz. 245. - Ik meen mij ook wel historisch-romantische schilderijen en gravures van den 'Muiderkring' te herinneren met V. op den voorgrond, als den gevierden, voornaamsten gast en hoofdpersoon!

werd de historische waarheid door de verdichting toch wel al te zeer op zijde gedrongen!

Deze liefelijke, idyllische verbeeldingen eener al te vruchtbare fantasie werden echter reeds in 1871 gewraakt door H. Prins de Jong in een breedvoerig, welgeschreven en gespierd opstel - waaraan Alberdingk Thijm eerlijk een plaats verleende in zijne Dietsche Warande (IX 245-70, 301-18) - over ‘De betrekking tusschen Hooft en Vondel’, in hetwelk de schrijver, op grond eener zorgvuldige bestudeering der hem ten dienste staande gegevens, tot geheel dezelfde slotsom komt, als waartoe ik nu, bijna 60 jaar later, nog vóór de kennismaking met zijn opstel, doch na studie van het sindsdien vermeerderde en critisch gezifte materiaal, opnieuw ben gekomen.[1)]

Waarschijnlijk zonder kennisneming van deze studie, nam in 1882 Jonckbloet[2)] echter wederom de verklaring voor zijne rekening, dat ‘nog in 1630 beiden op zeer vriendschappelijken voet en in vrij drokke briefwisseling (staan).’ Doch in het volgend jaar hebben Adr. de Vries en N. de Roever kort, maar krachtig hunne meening uitgesproken, dat de Drost heel weinig vriendschap voor Vondel gevoeld heeft, dat het eenvoudig tot de legenden behoort dat men op 't hooge huis te Muiden Vondel gaarne als vriend en gast zag, dat van H.'s kant nimmer pogingen gedaan zijn om vriendschapsbanden aan te knoopen, dat alle betuigingen van sympathie van V.'s zijde gekomen zijn.[3)] In gelijken zin laten Kalff[4)] en Barnouw[5)] zich uit.

Oogenschijnlijk bestaat er dus op dit punt in den laatsten tijd vereenstemming, en zou eene verwijzing naar bovengenoemde werken kunnen volstaan. Doch voor Te Winkel is V., schoon hij hem 't laatst noemt, weer te Muiden ‘jaren lang een gewenschte gast, die telkens uitnoodigingen ontving, van wien telkens in brieven sprake is, ... minstens tot 1640 toe een welkom lid van den Muiderkring.’[6)] En Dr. Leendertz heeft in zijn Leven van Vondel (1910) - misschien verblind door zijne

1) Zie ook Matthes' aant. (1874) op Brandt's Leven v.H. 58-9 e.e.
2) Gesch. d. Ned. Letterk.[3] IV 145.
3) Oud-Holland I (1883) 142-3.
4) Leven van V., 30-1; Gesch. d. Ned. Lett. IV 74.
5) Vondel 41; ofschoon deze hem toch ook rekent tot den Muidering, bij zijn begrafenis in de Nieuwe Kerk ‘als vanouds vergaderd en eer voltallig met de komst van zijn roemrijkste lid’ (216).
6) Ontwikkelingsg. d. Ned. Lett.[2] III 475-9.

warme vereering èn voor Vondel èn voor Hooft - zich laten verleiden om wederom de betrekking tusschen beiden op te vijzelen tot eene langjarige, beproefde, warme vriendschap, en zoo de oude legende opnieuw te helpen verbreiden. Hij gewaagt van V.'s vrienden Coster, Hooft en Van Baerle (192); hij laat in meer dan één omstandige bespreking (120, 217-23) wel het verschil tusschen beide mannen, in leeftijd, maatschappelijken stand, ambt of beroep, dichterroem (tijdens H.'s leven) en ook in aard en karakter, naar behooren uitkomen (217, 220); maar hij gewaagt toch herhaaldelijk van een drukker verkeer, een ‘zeer groote’, een ‘hartelijke vriendschap’ (zoodat ‘V. ook meermalen hartelijk ontvangen werd op het hooge huis te Muiden’), van ‘geregeld voortgezette gezamenlijke studie’, van invloed ook door den jongere op den oudere geoefend, van H.'s eerbied niet alleen voor V.'s dichtergaven, maar ook voor zijn karakter, van den toon over V. in H.'s brieven, ‘niets minder hartelijk dan over anderen’; zoodat zonder voorbehoud gezegd kan worden ‘dat V. te Muiden een zeer gewaardeerde gast was, dien men gaarne zag komen.’ Kortom ‘V. was geheel in den kring van H.'s vrienden en bekenden opgenomen’ (218-20). Dr. L. verwerpt ook met zekere verontwaardiging het denkbeeld, ‘dat deze Hooft zich van Vondel afgewend zou hebben om zijnen overgang’ (222). Aldus in 't algemeen Dr. L.; bijzonderheden komen beneden vanzelf ter sprake.

Nu dus wederom door twee grondige, degelijke en nauwgezette geleerden de oude legende - want dat schijnt het mij inderdaad - opgerakeld en van de betrekking tusschen H. en V. een m.i. geheel verkeerd beeld geschetst is, dunkt mij een hernieuwd, gezet onderzoek van dit vraagstuk - voor de kenschetsing en beoordeeling der beide betrokken hoofdpersonen onzer zeventiendeeuwsche literatuur en ook voor de algemeene toestanden van dien tijd stellig van belang - geen overbodig werk; ook al heeft onlangs Dr. Sterck eene andere, juistere, met de mijne in hoofdzaak overeenstemmende schildering gegeven.[1)] Ik wensch dus die m.i. idealiseerende, ja fantastische voorstelling te toetsen aan de stukken, de ‘oorkonden’ (of hunne ‘regesten’): dat zijn in dit geval de gedichten en de brieven der beide personen

1) Van Rederijkerskamer tot Muiderkring (1928), 120, 131-4. 139-42.

(voor zoover thans algemeen bekend[1] en ook van hunne tijdgenooten; waarbij ik slechts kan hopen geene belangrijke gegevens over 't hoofd te hebben gezien. Alle mij bekende stukken in 't geding, alle uitingen van H. en V. over en tot elkander, laat ik dus hier in tijdsorde, letterlijk of in uittreksel, volgen, opdat ieder kunne oordeelen; met mijne opmerkingen, ook en vooral naar aanleiding van L.' uit- (en in-)leggingen.[2]

1620 Vondel's eerbiedige opdracht van ‘Hierusalem verwoest’ aan den oud-burgemeester C.Pz. Hooft, met aan 't slot het loffelijk gewag van ‘die GROOTE APOLLO die onze Nederduytsche tale den dagh, en zijn treffelijck geslacht schoonder luyster geeft: en wiens gulde rymen *enz.*’ (eene toespeling op H.'s aan openbare gebouwen en in kerken prijkende opschriften).[3]

(1621-5?) V.'s ‘geduurige[4] ommegangk met den Drossaardt Hooft’, Reael, De Hubert e.a.; de ‘letterkunstige vergaderingen’ (Br., V. 26); de daar besproken en vastgestelde ‘taalschikking is sedert .... door den Drossaardt en Vondel tot genoeghsaame volkoomenheit gebracht’ (a.w. 27).[5].

1623 V.'s hulde aan H. aan 't slot van zijn Lof der Zeevaert:

1) Ik doel bij dit voorbehoud vooral op twee toespelingen van Dr. Leendertz, uit den laatsten tijd, op nog onuitgegeven brieven van Hooft, die mogelijk nog meer gegevens zouden kunnen bevatten en wijziging brengen in de voorstelling, welke het nu bekende materiaal ons aan de hand doet en tot plicht maakt; zie Haagsch Maandblad 1929, I 83(-96) en De vrije Fries XXX (1929), 61-72 (64, noot). Die brieven waren aan Dr. L. echter, naar ik meen, bij 't schrijven van zijn Leven van V. nog niet bekend.
2) Hooft's Brieven zijn hier verder met den datum, alleen de ongedateerde en nagekomene met deel en bladzijde, naar Van Vloten's uitgave aangehaald.
3) En waarschijnlijk ook een andere toespeling op of herinnering aan een plaats uit den Geer. v.V. (vs. 137: zie Tschr. v. Ned. t.e.l., XLIX 185, noot 1).
4) Zeker nog in den zin van: zonder ophouden of tusschenpoozen voortdurende; verg. bij Br., V. 5: ‘V. ...., door geduurige inwooning, een Hollander en Amsterdammer geworden’ (zie Ned. Wdb. IV 649).
5) Verg. hiermede L.' weidsche schildering (a.w. 218) hunner ‘gezamenlijke studie .... geregeld voortgezet’, en van den w e d e r z i j d s c h e n invloed (?), ook van den jongeren V. op den ouderen H., al is die niet zoo in bijzonderheden aan te wijzen’. Zie hierover Tschr. XLIX 184-96.

'den hoogen burg van Muyen, daer Hooft der Rymers[1] hooft met veersen streelt de buyen' *enz.* (461-3).[2]

1624 V. beluidt 'Mevrouw de Drostin van Muyden, Kristine van Erp', die hij prijst als musicienne en als 'slavin van ieders nut en geen Drostin van Muydens hooge slot' (V.L. II 230); waaruit men m i s s c h i e n mag opmaken dat zij ook voor V. wel ééns of meermalen een vriendelijke, niet (als haar echtgenoot?) hooghartige gastvrouw is geweest, al lijkt L.' voorstelling (218) mij ook hier al te 'hartelijk'.

1625 Seneca's Troades wordt door V. 'met hulpe van den Drost en Reael' (Br., V. 27) ten huize van (wijlen) Roemer Visscher vertaald, daarna door V. berijmd en aan De Hubert opgedragen; een (door V. geschonken) exemplaar dezer 'Amsterdamsche Hecuba' wordt door H., 24 Nov. 1625, met een Italiaansch briefje aan eene vriendin - zeker wel Tesselschade; verg. den lateren Ital. brief, V. VI. I 258 - gezonden om haar oordeel te vernemen[3]: het eerste, geheel onzijdige, gewag van V. in H.'s brieven.

1) *Rijmer* hier nog wel = *dichter*, en ook door Hooft (althans naar de meening van Brandt, V. 8) in dezen zin in toepassing op V. gebezigd (verg. het aldaar voorafgaande over 'de Brabantsche Poëten' en 'dat slagh van Rijmers'?); doch later door V. uitdrukkelijk van *poëet* onderscheiden, daarbeneden gesteld (Aenleid., V.L. VI 46: zie voorts Ned. Wdb. XIII 342).

2) Ook hier denkelijk in 465-6 een toespeling op den Geer. v.V. 1647-9 (zie Tschr. v. Ned. t. en l. XLIX 185, noot 1).

3) 'l'Hecuba, mandatami hieri dal Van den Vondel'. Evenzoo, zonder eenigen titel, spreekt H. in het Nederlandsch meestal o v e r V.: 'Van den Vondel(en)'; soms met 'Sr.' daarvóór, d.i. *Sinjeur* (met de toenmalige waarde van dit woord: wel boven de tegenwoordige, doch stellig vrij wat beneden 'Mijn Heer'). T o t V. sprekende, bezigt hij in den eenigen volledig bewaarden brief (27 Juli 1646) het iets hooger staande 'Monsr. Vondel'. Daarentegen zoowel over als tot Huygens, Baeck, Wickevoort, De Groot, en ook Barlaeus, Vossius, Mostaert enz. enz. steeds: 'de' of 'Mijn Heer', met de vele onmisbaar geachte voorafgaande eerbiedige bnw. (evenals V., wanneer hij zich tot H. richt of over hem spreekt). Alleen wanneer V. soms met - en altijd achteraan, n a - andere maatschappelijk hooger staanden genoemd wordt, mag het voorafgaande 'HH.' of 'H^{en,} ook wel eens voor hem gelden! Al was H.'s vader een der pas na de alteratie van 1578 op 't kussen geraakte 'opkomelingen', hij zelf behoorde, in eigen en anderer schatting, zeker reeds tot den zich vormenden (en voelenden!) regentenstand, tot de 'Heeren', wèl onderscheiden van de (hoezeer gezeten, welgestelde) 'burgers'. Dat omhoogkomen ging - en gaat nog - in bedrijvige koopmanssteden als Amsterdam sneller dan in rustige provinciesteden, zonder toevloed van in- en opkomelingen.

1625 (volgens V.L. II 673: 30 April) meldt H. aan Huygens: ‘Ick hebbe den Heer Generael (*Reael*) ende Van den Vondel in UEd. Leedige Wren te werke geholpen’, d.i.: aan 't werk gezet (t.w. om er een lofdicht voor te schrijven, gelijk hij, H., zelf ook gedaan heeft).[1)]

1626 V.'s lijkdicht op oud-burgemeester C.Pz. Hooft: het beroemde, statige, schoone sonnet, vol eerbied en warme piëteit. ‘De Drost was daar zoo mede ingenomen, dat hij een afschrift (?) aan Anna Roemers zond’, schrijft Dr. L. (218). Mij treft, méér dan het bloote feit dier zending (ter kennismaking?) het ontbreken van eenig woord van waardeering, ten geleide dezer waardige hulde aan zijn hoogvereerden vader. En H. was toch, waar het v r i e n d e n gold, waarlijk niet karig met zijn lof!

1626 V. stelt, in zijn Geboortklock 271-2, Amalia van Solms voor, onder 't borduren de klachten ‘der slotswaen van de Vecht’ met zang nabootsende.

1627 V.'s ‘Bruyloft-bed’ van P.C.H. en Hel. Hellemans: zeker, evenals de Geboortklock, een fraai staal der rijpe, rijke, zwierige Renaissance-pracht van V.'s taal, doch even zeker niet warmer, hartelijker van gevoel en toon, niet méér getuigende van een persoonlijke vriendschapsbetrekking dan tal van dergelijke bruiloftsdichten, door V. later op verzoek, of volgens opdracht (en niet steeds tot ons genoegen) gedicht. Lofs genoeg aan ‘den Muyder Drost’, wien Hendrik IV zijn dank brengt, wiens ‘gulden mond’, wiens minnezangen, tragediën, bruiloftsdichten, zinneen minnebeelden, Granida en herderszangen, vertooningen en vertalingen[2)] alle achtereen en om strijd geprezen worden; hulde, eerbiedige hulde aan den Drost en den dichter; maar uit de

1) H.'s opdracht is van 27 Mei; zie Huygens, Ged., ed. Worp II 323; alwaar, blz. 327-34, ook de lofdichten dezer drie dichters te vinden zijn. - Uit het woordspelend gewag van ‘de(n) groote(n) Constantijn’ blijkt hoe V. reeds toen vervuld was van het onderwerp van zijn (nimmer volschreven) epos; zie ook V.L. III 29, 159, 211, 557, 570; IV 99, 129 en Br., V. 56-61, met Hoeksma's aant.

2) Waaronder misschien enkele ons onbekend gebleven (verloren gegane) stukken?

verte (haast zei ik: uit de laagte). Van de schoone bruid is weinig sprake; in een toegevoegd versje aan haar adres heet haar huwelijk al voorspeld door H.'s wapen, worden hare oogen in een vrij gewrongen verband gebracht met H.'s nooit volprezen zon. Hier mist ook L. (119-20) ‘de ware bezieling’, ‘hartelijkheid’, hij vindt er ‘opgeschroefde lofspraken, koel gekunstelde slotregels’; hetgeen hij dan hieruit verklaart, dat ondanks H.'s ‘oprechte bewondering voor den genialen dichter’(?) en V.'s ‘diepen eerbied voor den aanzienlijken en geleerden kunstbroeder’ - samen ‘de(n) stevige(n) grondslag voor een vriendschappelijk letterkundig verkeer, dat langzamerhand tot hartelijke vriendschap leidde’ - het ‘tot een gemeenzamen omgang nooit gekomen (is).’ Eene erkentenis, waarvan akte dient genomen; die zelfs nog verder dan noodig schijnt door L. uitgewerkt en toegelicht wordt met den twijfel, op grond van ‘de overgebleven gedichten en brieven’, of zij beiden ‘elkander wel ooit met den voornaam genoemd of anders dan zeer vormelijk toegesproken hebben’; met de onderstelling, dat wèl V. ‘des zomers zeker meermalen een zeer gewaardeerde gast op het Muiderslot en des winters een welkome bezoeker op de Keizersgracht .... (was), terwijl de ridder Hooft meer dan eens de Trou zal zijn binnengestapt met andere bedoeling dan om kousen te koopen’(!); maar dat toch betwijfeld mag worden, of ‘V. wel ooit zijne vrouw (zou) hebben meegenomen naar Muiden’, of ‘Mevrouw H. wel eens met Mayken in het kamertje achter den winkel (zou) hebben zitten praten’. Neen zeker; de visioenen van zulke huiselijke tafereelen hebben mij althans nooit geplaagd!

1628 V. dicht en zendt uit Denemarken ‘aen den Drost van Muyden’ twee rijmbrieven[1)]. Hoewel de aanhef hier beide malen, evenals in den Roskam, gericht is tot den ‘(Doorluchten) Drost (van 't hooge huys te Muyden)’, en er in vs. 2 van den eersten ook nog sprake is van H.'s ‘gunst’ (d.i. nog wel: genegenheid, maar toch reeds meestal: ‘onverplichte goedheid van een meerdere jegens een mindere’, Ned. Wdb. IV 1283), geeft de toon van het geheel, b.v. het slot (vs. 123-30) van den eersten brief, inderdaad blijk van zekeren wensch naar toenadering, ... t.w. van de zijde des briefschrijvers! Doch uit den voorlaatsten regel van dien

1) De derde rijmbrief, door V.L. III 162 afgedrukt, is, ook blijkens de taal en het schrift van het bijgevoegd facsimile, kennelijk onecht; zie Oud-Holland II (1884) 308; Unger, Bibliogr. 225*a*.

eersten brief: ‘Beveelt men my dan 't rijm, 'k beveel u 't rijmeloos’ af te leiden ‘dat zij (*H. en V.*) de kunst verdeeld hebben, en in overleg met elkander besloten, dat de een vooral de poëzie, de ander het proza zou beoefenen’ (L. 218), lijkt mij, in tegenstelling met dezen, een zéér gewaagde gissing, ja eene pure, en, zoowel in 't algemeen als in dit bijzondere geval, hoogst onwaarschijnlijke fantasie; waaraan ook het feit, dat H. omstreeks dezen tijd inderdaad de poëzie vaarwel gezegd heeft en in het proza zijner Historiën, naar zijn bekende uitdrukking, ‘verzoopen’ geraakt is, nog geen grond geeft. Zulk ‘overleg’, zulk een rolverdeeling bij overeenkomst schijnt mij in 't algemeen weinig met den aard van dichters, stellig niet met dien van H., noch met dien van V. te strooken.

H. nu zendt 30 Juni deze beide rijmbrieven (zij zijn blijkbaar bedoeld) aan Huygens, met een, als altijd, hoofschen geleibrief, waarin ik echter kwalijk een ondubbelzinnige, onvoorwaardelijke lofspraak kan lezen: ‘'t en zy zy (*Huygens' ooren*) niet te kiesch zijn, om mijne gasten te wezen op het Deensch gerecht op zijn Hollandsch gekookt, dat UEd. in dezen geschotelt vindt’. Hoe deze door overhoofschheid schier duistere woorden ook opgevat dienen te worden, in allen gevalle luidt Huygens' oordeel (over deze of, in 't algemeen, over alle gedichten van V.?), 14 dagen later aan H. gezonden (Hooft, Br. II 459), weifelend: ‘Vondelens geschriften duncken my oneenparigh ende haer selven hier en daer beschamende. Soo valt er in 't gros weinigh van hem te verklaren.’

1629, 18 Juni, schrijft H. aan Baeck: ‘De H. Generael (*Reael*) ende Van den Vondele zouden moghen bezeft hebben op wat moer (*grondslag*) het daermede schijnt te leggen. Want zy waeren daer jegenwoordich met my.’ Uit deze niet geheel duidelijke woorden valt alleen af te leiden dat H. ergens te Amsterdam met R. en V. samen geweest is.

1630 (vóór 10 April, wanneer H. haar zijn compliment er over maakt) zendt Tesselschade haar bekend antwoord op de door V. gestelde ‘Academievraag’ aan ‘Sr. Joost van de Vondeln ....om te bestellen aen myn Heere, den Heere Hooft, Drossart tot Muyden’[1)]: een simpele, door T. uit Alkmaar van haren vriend V. te Amsterdam gevergde besteldienst, waaruit voor een druk verkeer en bezoek van V. op het Muiderslot niets blijkt.

1) Worp, Een onwaerdeerlycke Vrouw, 82.

(1628-30)?[1] V. draagt aan den ‘Doorluchte(n) Drost’, het ‘Doorluchtigh Hoofd der Hollandsche Poëten’ zijn Roskam op, waarin de beroemde, schoone lofspraak op diens vader.

1630, 28 Mei, meldt H. aan zwager Baeck zijn oordeel over V.'s Harpoen en Roskam: ‘de Harpoen is aerdigh (*geestig*), al zal hy veelen haerigh[2] dunken, niet min als de Roskam.’ De eerste dunkt hem ‘te genaedigher’ (*vriendelijker*), omdat hij billijk ieder het zijne, lof of blaam, geeft. H. prijst en bewondert de ‘grootmoedigheit’ (*zedelijken moed*) van V., die ook de predikanten aandurft, op gevaar af van daarvoor te boeten. Maar hij voegt hieraan aanstonds toe: ‘Niet dat my schieten en schempen een ridderlijke hanteering dunkt, ... maer .... den verweenden bakhuijzen hunne wanschapenheit ende ezelen hunne ooren te toonen’, opdat zij een toontje lager leeren zingen. ‘Want anders is my tegens de borst, dat men de lujden leelijk ende afschouwelijk in 't oogh der gemeente maekt, daer zy leer ende stichting by te zoeken .... heeft’ (Hooft ipsissimus!). Voorts: ‘Ick beken ook, dat my zulke rijmen niet alledaeghs voor den neus koomen’; als Baeck er meer of weer zulke heeft, ‘ick zaller mijn vingeren nae slikken (*likken*). Zoo UE. gelieft den vrient[3] zulks aen te dienen, nevens mijn' groetenis, jck zal 't gaeren gestant doen. Komt het zijn E. ook te pas met UE. eens over te stappen’, het zal hem, H., aangenaam zijn (wat hij op zijn gewone hoofsche manier inkleedt). Ik heb dezen brief (wegens de plaatsruimte niet woordelijk, maar toch) wat omstandiger aangehaald, zoowel omdat het zeker een der meest karakteristieke brieven van H. is, ook in zijne betrekking (en tegenstelling) tot V., als omdat hij den breedsten lof behelst, door H. ooit aan V. geschonken. Men proeft er m.i. uit, hoe

1) Zie over de dateering laatstelijk Kluyver, Verspr. Opstellen 279.
2) D.i.: onaangenaam, hard, ruw; met toespeling op beide: roskam en harpoen, en in woordspeling met *aerdigh*.
3) Het bepalend lidwoord laat ruimte voor eenigen twijfel, of ‘vrient’ hier is gebezigd in den eigenlijken zin (Baeck mag men wèl tot V.'s ‘vrienden’ rekenen), dan wel als ‘vriendelijke’ aanspreekvorm jegens maatschappelijk lager staanden, gelijk H. zijne ondergeschikten, b.v. de ‘buirmeesters’ in Gooiland, den schout van ‘Hilfersom’ of zijn stedehouder-baljuw aldus pleegt aan te spreken, en zooals wij 't trouwens nog wel kennen. Het weldra volgende ‘zijn E.’ - misschien wel de eenige maal dat V. zoo door H. onderscheiden wordt! - pleit allicht niet vóór de laatste opvatting.

H. ‘gegroeid’, hoe hij zich verkneukeld heeft in de lezing van de beide hekeldichten, vooral den Harpoen, waarin een ander dien geestelijken heeren openlijk zoo flink de waarheid heeft durven zeggen (die hij zelf alleen in een vertrouwelijken brief durft uiten)! Ja, ondanks zijne bezwaren tegen al wat het gezag over ‘de gemeente’ kan aantasten, bewondert hij in zijn hart toch eigenlijk V.'s moed, hij eert zijn karakter (als L. 218 voor d i t geval wel te recht zegt); zóózeer, dat zwager Baeck Vondel wel eens mag meebrengen naar het Muiderslot: zie ik wel, de éénige uitnoodiging op 't hooge huis, waarvan wij althans weten. Overigens ook hier geen woord over V.'s warme hulde aan H.'s vader.

Doch 6 dagen later, 3 Juni, verzoekt H. Baeck twee gedichten van Coornhert, rakende den beruchten Amsterdamschen schout Willem Bardes (1565-6), ‘te toonen aen Sr. Van den Vondele, opdat hy 't scherp der tongen van die eeuwe, tegens dat van de jeghenwoordighe, moghe overweghen, ende zien hoe onze stadt van heden nocht gisteren niet begonnen heeft der partijdigheit onderwaerigh (*onderhevig, blootgesteld*) te zijn.’ Mij dunkt, dit is zoo te verstaan, dat H.'s eerste opwelling van bewondering voor V.'s zedelijken moed (wellicht na een onderhoud te Muiden?) reeds gezakt, de bewondering bekoeld is, en de bezwaren toch weer zijn gaan overwegen, zoodat hij eene aansporing tot wat wij zouden noemen historische objectiviteit en onpartijdigheid voor den hartstochtelijken V. wel zeer dienstig acht. Ook heeft H. gehoord dat de Heer van Schaegen aan V. geenszins, zooals hij eerst gegist had, ‘grooten dank weet’ voor den hem in den Harpoen wegens zijne liberaliteit toegezwaaiden lof, daar immers ‘de voorzienighen ende wereldwijzen den naem schuwen, van der partidigheit meer toe te geeven dan den noodt’ (d.i.: *meer dan s'rikt noodig is eigen gezindheid bloot te geven*?) Alles bijeen min of meer eene palinodie: de vroeger geschonken lof wordt grootendeels reeds weer ‘in den hals gehaald’. Aan 't slot van dezen brief nog, naar aanleiding van de ‘Medaellie voor de Gommariste Kettermeester’ - was de dichter, V., aan H. inderdaad onbekend? - de uitval: ‘Ick en kan dien stookebranden ter wederzijden niet vergeven hunne reukelooze dulligheit enz.’ Zie over deze beide brieven reeds V.L. (III 68-9), die H.'s gevoelens m.i. zeer wel verstaat.

30 Juli sluit H. een brief aan ‘Van den Vondele’, open, in een brief aan Baeck, die hem mag lezen, daarna sluiten en bezorgen; die brief is niet bewaard.

Een paar maanden later, 11 Aug., schrijft H. weer aan zijn trouwen zaakwaarnemer, zwager Baeck, dat ‘Vondelen schrijft’ - in een verloren geganen brief aan H., of in een gedicht? - dat bij de verovering van Mantua (door de Spanjaarden) wel 20000 zielen zijn omgekomen. ‘Dit .... waere een' fraye stof voor zijn' penne om de wreedheit des vyands ten hatelijksten ende eisselijksten ujt te meeten, tot vernieuwing van den ouwden en flaeuwenden afkeer.’ Een ietwat bittere uitval van den gematigden, objectieven, tot onpartijdigheid tegenover den vijand vermanenden Hooft tegen den hartstochtelijken, altijd weer haat en afkeer zaaienden Vondel.

18 dagen later, 29 Aug., sluit H. in een brief aan Baeck nogmaals een (blijkbaar wederom verloren geganen) brief aan ‘Vondelen’, ter lezing en bestelling; misschien, zooals V.L. III 93 gist, evenals die aan Baeck, loopende over de toebereidselen voor 's Prinsen komst te Muiden, waarmede hij 't in deze dagen druk heeft, en waarvoor hij V.'s medewerking zou gevraagd hebben.

30 Aug., aan Baeck: ‘Vondelen heeft my geantwoort ende (*ik*) zal hem zelf dienen te spreken.’

In ditzelfde jaar 1630 vertaalt V., misschien ten gevalle van Tesselschade, Barlaeus' dichterlijken Latijnschen brief aan H. over diens ‘Hollandsche Groet aen den Prinsse van Oranien’ (Hooft, Ged., ed. Leendertz-Stoett, I 281, verg. 383), waarin voorkomt het zesregelig versje, naar Horatius gevolgd: ‘Hooft onnavolghlijck’, (door V.L. V 696, gissenderwijs, op 1648 gebracht, doch later gebleken uit 1630 te zijn).[1)]

1631, 27 April, schrijft H. aan Baeck: ‘Het (*door V. gestelde*) vraegdicht der Academie, dunkt my een van die krygsgranaten, die zwanger met doodt en bederf, niet en baren, om ter wereld te brengen, maer om daer ujt te helpen.’ Blijkbaar is hij slechts matig ingenomen met het werpen van deze granaat en met haren werper, een onruststoker: hij wil rust en vrede.

19 Aug. sluit H. weer in een brief aan Baeck een ‘antwoort op Vondeles brieven’, ditmaal gesloten, als voor B. onbelangrijk.

25 Aug. dankt H. Baeck voor een boekje over de inquisitie, hem, naar 't schijnt, door ‘Vondele’ gezonden, met ‘eenen kluchtigen brief’, dien H. nu aan B. ter lezing zendt, ‘om den deun, ende quansuis te toonen, dat van hier (*Muiden*) ook wat nieuws komen kan. Maer die dient niet verslingert, om dat een

1) Zie Oud-Holland I 141-2; Vondel, ed. WB., III 338.

quaedtwillighe daer iet aenstotelijx ujt zuighen moght. Wel is waer, dat de schrijver zich aen geen kleentjen en stoot; maer om andere inzichten, hier te lang.'[1] Zeker wel te recht maakt Jonckbloet (Gesch.[3] IV 245) hieruit op, dat V. zich over de inquisitie reeds nu op eene wijze uitliet, die niet alleen voor 'Geusche' Calvinisten, maar ook voor Libertijnen en Politieken 'aanstootelijk' was.

1632, 17 Aug. vraagt H. de Groot in een brief aan V. 'de goede vrienden', inzonderheid H. en Coster, te groeten (zie Leendertz, V. 149).

12 Sept. draagt H. aan zwager Baeck op 'Sr. van den Vondele aen te zeggen, dat onze overkoomst (*te Amsterdam*) noch .... onzeker blijft. Zulx, indien hy haestigh is nae mijn gevoelen op zijn betrachte werk (*zijn voorgenomen Constantinade, verg. boven, blz. 121, noot*), zoude (*hij*) dienen eens hier (*te Muiden*) te komen. Zoo UE. hem verzelschapt, zal ons hartelijk welkoom zijn.' Het onmiskenbare onderscheid in toon tusschen de terughoudende aanvaarding van V.'s bezoek (indien deze 't dan waarlijk noodig acht H.'s oordeel te komen vernemen) en de hartelijke welkomst, aan zwager B. toegeroepen, laten ons, dunkt mij, inderdaad tusschen de regels wel lezen wat V.L. (XII 184), toch niet te argwanend, er uit afleidt: 'H. scheen op het uitsluitend gezelschap van V. niet gesteld: 't is zelfs doorgaans door tusschenkomst van Baeck, dat hij briefwisseling met hem hield - als uit tal van voorbeelden blijkt.'[2]

1633, 17 Juli, meldt H. aan Baeck dat 'Sr. van den Vondele' hem 'in 't gros yets heeft te rujken gegeven van een gevecht tussen de Kaizarschen ende Sweedschen' (een 'loopmare', een oorlogsbulletin?).

1634, 4 Maart, zendt Huygens zijne vertalingen naar Donne aan H., met verlof van kennisneming, te Amsterdam, 'door de Heeren Reael, Barlaeus, Baeck, Vondelen of anderen' (men lette op de volg- en rangorde!), en met verzoek om doorzending aan Tesselschade te Alkmaar. 7 Maart meldt H. aan Baeck, zich van deze opdracht stipt gekweten te hebben. Huygens' verzen geven V. het bekende spotdicht in de pen (V.L. III 206-9), aan Tesselschade gericht (dus zeker als geleibrief medegezonden?).

24 April schrijft H. aan Baeck: 'Een fraey vejrs is dat van

1) Verg. een dergelijk verzoek om een brief te verbranden, Hooft, Br. I, 216.
2) Inderdaad: zie boven, blz. 125, 126, verder beneden, benevens V.L. III 36.

Van den Vondel.[1] UE. gelieve hem de groete weder te leveren.' - En 2 Mei aan denzelfde: 'Ondertusschen gaet hierby yets tot antwoordt op eenen brief van Vondelen.'

12 Sept. noodigt H. Baeck en Dr. Pauw uit Alkmaar op 'een' Poëetsche maeltijdt, mits Vondelen my aengeboden heeft[2] ons zijn vijfde Boek der Constantinade voor te lezen': naar mijne meening geen stoffelijke, maar een letterkundige 'maaltijd', met de voorgelezen Constantinade als (hoofd)gerecht.

1635, 18 Juni, zendt V. aan H. een afschrift van een door hem ontvangen brief van H. de Groot, met een onderschrift van hem zelven, onderteekend: 'uwe E. gewillige dienaer J.v. Vondel' (zie V.L. III 212; Oud-Holland II (1884) 295).

1636, 10 Juli, schrijft H. aan Barlaeus dat de musch, door zijne stiefdochter Suzanna Bartolotti opgekweekt en door hem zelf (Ged. I 314-6) en in 't Latijn door Barlaeus bezongen, weggevlogen is, 'eer de gedichten der HH. Plemp ende Vondelen hier haevenen konden' (twee verzen van V.: één 'uit Baerles Latijn vertaelt' en één oorspronkelijk: V.L. III 271-8).

1639, 7 Febr., zendt Huygens zijn Daghwerck aan H., ter lezing, met de kennelijke bedoeling er, volgens toenmalig gebruik, een lofdicht van H. voor geschreven te krijgen, en met verzoek het met sulcken aensien ook aan Barlaeus te zenden; 'Vossius is 't niet te verghen, soo verr' om te sien naer 't poppegoedt (*speelgoed*). De H^{en} Mostert, Baeck, en Vondelen (let wederom op de rangorde!)[3] sullender mogelick toe te bepraten zijn' *enz.*

1) Naar V. Vloten's gissing wellicht: 'De Roomsche Lier' (V.L. III 198-201).
2) Let wel: niet, zooals 't veelal heet, door H. u i t g e n o o d i g d i s . Deze maaltijd is trouwens allicht niet eens doorgegaan, daar Hooft wegens een proces over de Brabantsche bezittingen zijner vrouw plotseling naar Brussel moest; zie Sterck, Rondom Vondel, 31 en verg. Hooft, Br. III 4. En wanneer H. verderop in dien brief spreekt van een 'herwaerts komen ter beroemde maeltijdt', zal daarmede vermoedelijk niets meer bedoeld zijn dan een - voor de gelegenheid vervaardigde, althans door mij in geen woordenboek gevonden, maar door het verband geëischte - vertaling van lat. *laudatus*, in den zin van: bovengenoemd, gemeld (als in *l.l.*, loco laudato); immers de gewone beteekenis geeft hier geen zin.
3) Ook in de Versch. Nederd. Ged. (1651) schijnt de volgorde der dichters: Grotius, Hooft, Barlaeus, Huygens, Vondel mij niet toevallig, doch meer door maatschappelijken rang en stand dan door dichterlijke verdienste bepaald.

H. leest het dadelijk door en uit, en zendt het verder aan Barlaeus, die ‘houdende noch zijn kamer vondt goedt het daer gezamentlijck te doorzien met de HH. Mostert, Baek, en Vondel, die nevens my (*H.*) eenighe avondtujren daeraen besteedt hebben.’ Maar de heeren waren 't in hunne critiek niet eens geworden en niet klaar gekomen, weshalve zij het mee hebben genomen; ‘Mostaert en Vondel hebben yets aengeteekent dat den taelschik betreft.’ Doch H. kan ‘niet alles voor vol aenvaeten, wat hun behaeght: ende Vondel dunkt my somtijds knorven in de biezen te verzoeken.’[1)] H. heeft zelf, meldt hij verder, een lofdicht vervaardigd, lang niet zoo mooi als dat van Barlaeus; ‘de HH. Mostart en Vondel hebben ook yets belooft’ (aldus in H.'s brief van ‘Feb. 1639’, V. VI. III 277-8). - 13 Maart schrijft H. aan Huygens over het door dezen zeker ontvangen lofdicht van Mostart, diens en Vondel's taalkundige critiek en Huygens' ‘wederleggingen’, welke laatste H. in zijn reeds uitgesproken oordeel over V.'s critiek gesterkt hebben. H. meldt verder, V. ‘by wijlen gemaent’ te hebben om het beloofde lofdicht, maar nu pas, na herhaalde ontwijkende verontschuldigingen, het bijgaande ontvangen te hebben, waarover hij het oordeel aan Huygens laat. Blijkbaar heeft V.'s gedicht geen van beiden behaagd; het is althans niet, als de andere, vóór het Daghwerck afgedrukt, en zoo verloren geraakt (zie V.L. III 478-80; Huygens, Ged., ed. Worp, III 48-9, noot).

1640 V. vertaalt wederom een Latijnsch gedicht van Barlaeus op H.'s ‘hoofsch krackeel’ of ‘vriendelijcke(n) twist’ met de gade van H.'s neef, vriend en trouwen correspondent Joachim van Wickevo(o)rt (V.L. III 725-6), wien V. in ditzelfde jaar 1640 zijn Joseph in Dothan opdroeg. V.L. (III 723) verzekert dat V. dezen ten huize van Hooft heeft leeren kennen; doch blijkbaar is het huis van Van Wickevoort, hetzij te Amsterdam, hetzij bij 's-Gravenhage, het tooneel van dit ‘hoofsch krackeel’ geweest. Dat V. er bij tegenwoordig is geweest blijkt zelfs niet;

1) V.'s taalkundige critiek is bewaard en uitgegeven door Jorissen in de Versl. en Meded. d. Kon. Akad., Lett., 1873, 234-9, en nogmaals door Unger in Oud-Holland II 296-8. Zij heeft ook Leendertz (178) ‘groote teleurstelling’ gegeven; 't zijn inderdaad ‘knorven in de biezen’: nesterijen over spelling en spraakkunst. Maar de vruchten der ‘letterkunstige vergaderingen’ (achter Ten Kate's Aanleid. I) smaken meerendeels ook waarlijk niet naar meer! Zie ook Tschr. XLIX 171-2.

waarschijnlijk heeft hij het versje, evenals den bij V.L. voorafgaanden ‘Geboortekrans’, gedicht ten gevalle (op verzoek?) van zijn voornamen begunstiger.

c. 1640 V.'s ‘bijschriften’ op Sandrart's portret van H. (en op dat van Vossius, Barlaeus, Coster en hem, V., zelf),[1] waarin het vleiend gewag van H.'s staatsmanskunst, zijn wedijver met Tacitus en de oudste dichters, en ‘de Duitsche Lauwerkroon en Fransche Konings-keten.’[2]

(*Wordt vervolgd*).

J.W. MULLER.

Naar aanleiding van bilabiale *w.*

Dankbaar aan Verdenius voor de aanwijzing in deze jaargang, 79 vv., van 17de-eeuws *gauwe* = gaan we, meen ik toch, dat er bezwaar is tegen de daaraan geknoopte beschouwing. Stilzwijgend is de *u* geschreven klank bilabiaal geacht; immers slechts als zodanig kan hij bilabiale *w* bewijzen. Maar waarom kan *w* niet de labiodentale klank zijn die op blz. 85 uit Zwaardemaker en Eijkman wordt aangehaald? Die moge niet door alle Nederlanders gesproken worden, hij is toch zeer verbreid, en kon best 'n [u]-achtige overgangsklank vóór zich krijgen. Ten overvloede blijkt dit uit vormen zoals wij spreken in 't Westerkwartier

1) Zie over deze portretten en V.'s bijschriften het bittere oordeel van Schmidt Degener in De Gids, 1919 I 236!

2) V.L.'s gissing (IV 116), dat H., 16 Sept. 1641 Van Wickevoort met Vossius, rector Junius, Baeck en hunne vrouwen op het Muiderslot noodigende, met den ‘Aertspoëet’, die hem daarbij mede uiterst welkom zou zijn, V. bedoeld zou hebben, is reeds lang weerlegd. Zonder twijfel is (gelijk reeds V. Vloten aannam) met dien ‘Aertspoëet’ niemand anders bedoeld dan Barlaeus, ook elders door H. aldus, of ‘(Opper)Vorst der Poëten’ genoemd (zie Br., H. 58 en het daar aangehaalde, alsmede Hooft, Br. IV 212, V.L. III 137 en Br., V. 83); kennelijk is het de vertaling van lat. *archipoëta* (verg. den bekenden Mlat. ‘Archipoëta’) en *princeps poetarum*. V.L. hield geen rekening met het feit (eveneens b.v. blijkende uit den titel en de rangschikking van Huygens' ‘Otia, Leedighe Uren’), dat in de 17de en ook nog in de 18de eeuw steeds de Latijnsche poëzie van Nederlanders eigenlijk altijd den voorrang genoot boven hunne Nederlandsche.

[o.a.]; daar is *w* altijd labiodentaal, maar men hoort 'n [u]-klank niet slechts in ‘grauwe’ en dgl., maar ook in vrijwat gevallen waarin 'n cons. vóór *w* wordt weggelaten [meest facultatief]. Dit gebeurt vaak in verbindingen als *mag we* mogen we, *dat we, har wel* had wel, ook in *mag wi* enz. - maar voor *mà we* enz. zegt men *mauwe* enz., en *mauwi* enz. staat naast *mà wi* enz.; *hà wel* heeft naast zich *hauwl, ze*[*l*] *wel* zal wel *zèuwl*, enz. enz. Hier bestaat 'n levende klankwisseling, evenals in *daim = daijim* [*ij* is dus *i + j*] = *dat jim* dat jullie, *haija = hà jà = har jà* had immers, e.v.a. In dit *mauwe* enz. is *u* natuurlik niet b i l abiaal, want *w* is, gelijk ik zei, in elke positie labiodentaal; toch kan men de overgangsklank van vocaal op *w* slechts *u* schrijven. [Bij 't g e w o o n schrijven blijft hij onuitgedrukt; hij is prakties even overbodig als *j* in Gronings en Nederlands *mooie*, en de nietphoneticus bespeurt niets eigenaardigs.] De *u* van *gauwe* bij Hooft e.a. kan evenzo zijn saamgegaan met l a b i o d e n t a l e *w* in *we* en overal elders.

Ouderwets Deventers *gauwe* heeft bijgevolg niets bevreemdends. Het kan eeuwen oud wezen; immers èn in 't mnd. èn in 't mnl. komen vormen voor z o n d e r p e r s o n a a l s u f f i x vóór 't pron. pers. (z. voor mnl. *laetwi, siewi, hebwi, hebsi* enz. Van Helten, Mnl. Spr. § 213 *d; gawi* staat § 242 met ‘pass.’). 't Mnl. Wb. i.v. *gaen* geeft slechts twee plaatsen op, maar zegt bij de tweede: ‘in den adhortatief meestal *gawi*’. Daar dit duidelik bestond uit *ga + wi*, kon men licht zo blijven spellen ook al was 'n overgangsklank te horen; ook zou *ga wi* erzonder wel telkens opnieuw gevormd worden, vooral daar *wi* niet steeds klemloos was. Het geval was niet als *blaauw* en dgl., waarbij *blawe* enz. wel geschreven werd, maar meer *u* werd ingevoegd; hier luidde de onverbogen vorm niet uitsluitend *bla*.

In 't ontbreken van vormen als *Oensdag* in Noord-Nederland ligt geen bewijs voor (niettemin wel te aanvaarden) labiodentale *w*; immers bilabiale maar niet meer vocaliese *w* zou ook vermoedelik bewaard blijven; zelfs bij bilabiale *u̯* was teloorgaan vóór donkere vocaal allerminst vanzelfsprekend, alleen maar mooglik.

Of *woester* oester is 'n ‘hypercorrecte vorm, die duidelik bewijst welk een moeite men had met de verbinding *woe*’? In de *Mededeelingen* der Kon. Akad. v. Wetens., Afd. Ltk., 5 A, 1929, blz. 115 vv., heb ik betoogd, dat bij 't aannemen van hyperkorrektheid in onze taal de voorzichtigheid wel uit het oog wordt verloren. In ons geval is te bedenken, dat *woester* alleen staat; bij

oefenen en verwanten, *oest* Augustus, oogst, *oesten* oogsten, *oever* vinden we geen *woe-*. Mnl. mnd. *anter, enter* ‘entweder’ en de bijvormen van *wech - woch, och, woech, wouch*, maar niet *oech, ouch* - geven het recht niet om in *woester* zo vroege en zo sterke analogie aan te nemen. *Oensdag, oeker*, de enige woorden met *oe-* uit *woe-* die ik ken, horen in 't Zuidwesten thuis. En *woester* (*wuester*) was niet zeldzaam (tegenover volkomen afwezigheid van *woever* e.a.), en ook gangbaar in 't Noorden, waar men met *woe-* geen moeite had. Ik houd het dus voor met *w-* gesproken. Kan het woord ook tijdens of kort na de overneming uit het Romaans, dus toen men het nog niet algemeen kende, onder invloed van 't inheems woord voor ‘wulk’ de bijvorm met *w* gekregen hebben? Stellig werd het met dat woord vaak in een adem genoemd; men zie slechts de artikels *willoc* (*-ox*) en *woester* in Mnl. Wb.

Het zeer verbreid verdwijnen van (postconsonantiese) *w* in het - minder klem dragend - tweede lid van plaatsnamen (en persoonsnamen; ook in genoemd *anter, enter* en in *enter, twenter* voor *een-, tweewinter*) verklaart Fries *anderje* antwoorden (G. Japiks II 97 *andderdje*), en ook mnd. *ander*(*e*)*n, anter*(*e*)*n*, met *t* naar *antwōrden, -wērden, -wārden*. Hier hebben ook oude Groninger stukken *w* soms wel, soms niet. In de *Warfsconstitutiën* staat op blz. 13, a^{o} 1445, tweemaal *antwerder* gedaagde; de Stadsrekening van 1526/7 (Werken Hist. Gen. III 9) heeft herhaaldelik *anteren*, ook (63) *beanteren*, naast (66) *to beanttewoorden*. Het laatste is een sterk voorbeeld, trouwens in 'n drieconsonantiese groep, van de juist aan dit stuk eigen swarabhakti (het heeft veel gevallen als *torref* turf, *kallick* kalk, die men in 'n Groninger geschrift niet verwacht). Maar, zoals vermeld wordt door Lasch, Mnd. Gr. § 220, het mnd. toont dit verschijnsel, vooral tussen *l* en volgende cons., ‘aber auch neben den übrigen sonor- wie auch geräuschlauten’, b.v. *messet* < *mest* mes, wat 'n sterker staaltje is dan het genoemde.

Groningen.

W. DE VRIES.

De nieuwe stijlstudie en het onderwijs.

I.

LEO SPITZER, *Stilstudien*. 1. Sprachstile. 2. Stilsprachen. München 1928.

De Marburger Romanist Leo Spitzer gaf in bovengenoemd werk een verzameling opstellen, gedeeltelik nieuw, gedeeltelik tussen de jaren 1918 en '28 reeds in verschillende tijdschriften gepubliceerd, de praktiese stijlstudie betreffende.

De opdracht aan Karl Voszler en Oskar Walzel betekent een beginselverklaring. Zij stempelt het werk als afkomstig uit de school der aesthetiese taalbeschouwing, die ernstige studie maakt van de woordkunst, omdat zij de taal in de eerste plaats ziet als *uitdrukking* van de geest en dus de stilistiek, de studie van het individuele taalgebruik, in het middelpunt plaatst.

Walzel, gekomen uit het kamp der literatuurstudie, wees het eerst op de betekenis der stilistiek tot een dieper indringen in het wezen van het kunstwerk. In tegenstelling met de tot dan toe heersende literatuurbeschouwing, die zich al te eenzijdig richtte op de inhoud van het kunstwerk, dringt hij aan op ‘Gestaltforschung’, op een onderzoek, dat ‘in der Gestalt den Ausdruck des Gehalts, im Gehalt die Voraussetzung der Gestalt’ tracht te ontdekken.

Het dichtwerk toch is in de eerste plaats woordkunstwerk, dat als zodanig het best te benaderen is van de taal uit. Maar dan moet de stilistiek ook niet langer zijn een werken met objectieve formalistiese cliché's, maar door indringende studie van het reële kunstwerk ontwikkeld worden tot een hogere mathematiek van de vorm, die de taal- en dichtvormen begrijpt als de noodwendige organiese groei van het innerlik scheppende leven; die in iedere trek der ‘Gestalt’ ‘die Leistung der Kraft sieht, die im Gehalt liegt’. Zo wordt de stilistiek hem hulpwetenschap tot dieper inzicht in de organiese eenheid ‘Gestalt-Gehalt’, die het kunstwerk is.

Meer dan hulpwetenschap is de stilistiek voor Voszler, de

volgeling van Croce. Zij is het uitgangspunt van zijn taalbeschouwing: ‘Sprachwissenschaft im reinen Sinn des Wortes ist nur die Stilistik’.

De taal als mededeling ontwikkelde zich uit de individuele taalgebruiken. Zo heeft ook de taalstudie de inductieve weg te gaan van het individuele naar het algemene, van het enkele geval tot de conventie. Dus eerst stilistiek, dan syntaxis, die het conventionele taalgebruik, de regel omschrijft[1]. In het individuele taalgebruik toch ziet men de taal als schepping, in het biezonder bij de dichter, de werkmeester der taal, die zich losmaakt uit de mechaniese conventie om voor de individuele inhoud de noodwendig daaraan inherente uitdrukking te vinden, want ‘zum Ausdruck einer inneren Intuition gibt es immer nur eine einzige Form’. - ‘Das Verhältnis von Geistesart und Sprachform ist kein zufälliges, sondern ein streng kausales’[2]. Die causaliteit bloot te leggen is de taak der stilistiek.

Hoe levendiger de geestelike activiteit, hoe meer ook de uitdrukking affectief gekleurd en dus persoonlik geaccentueerd zal zijn, hoe sterker daardoor ook syntacties gedifferentiëerd. Wat in een primitief taalstadium het krachtige accent, de sterke klankvariatie, het sprekende gebaar moesten doen, dat doet de kultuurmens door de bouw van de zin. In de voortschrijdende taalontwikkeling slepen de klank- en accentverschillen meer en meer af, maar de individualiteit openbaart zich in een steeds fijnere syntacties-stilistiese differentiëring.

De dichterlike intuïtie, die naar vorm dringt, wekt uitdrukkingsmiddelen, die in de volkstaal in kiem aanwezig zijn, en brengt ze tot hoogste ontwikkeling: ‘Durch die wenigen groszen Dichter einer Zeit werden die vielen kleinen verborgenen Tendenzen ihrer Muttersprache sozusagen potenziert, karikiert und in einem Vergröszerungsspiegel zusammengefaszt’[3].

Zo wordt de taal, als Victor Hugo het reeds uitdrukte, ‘ébranlée quelquefois par le passage royal des grands écrivains’, want de individuele vernieuwingen dringen vaak door in het

1) In een artiekel in *Ltbl. f. germ. u. rom. Phil. 1919 Sp. 244* volgt V. de ‘Etappen und Phasen der fortschreitenden Erstarrung eines syntaktischen Typus aus dem Bereich der individuellen Stile in das der Syntax.’
2) *Voszler, Positivismus und Individualismus in der Sprachwissenschaft S. 37, 39*.
3) *Voszler, Sprachphilosophie. S. 38*.

algemeen gebruik. Zo kan de idealisties georiënteerde stilistiek antwoord geven op vragen omtrent het wezen van verschijnselen, door de positivistiese klank- en buigingsleer, leer der woordvorming en syntaxis geconstateerd[1]. Dat is de betekenis der stilistiek voor de taalwetenschap.

Anderzijds werpt de gezette taalkundige beschouwing van het literaire kunstwerk licht op de geest waaruit het ontstond: op de individualiteit van de kunstenaar, die spreekt uit zijn wijze van levensuitbeelding; op de aard der intuïtie zelf. Voszler gaf een meesterlike proeve van zulk indringend lezen en verklaren in zijn behandeling van La Fontaine's fabel *Le Corbeau et le Renard*[2].

Spitzer, die zijn studies in praktiese stilistiek tekent als ‘eine Verwirklichung Voszlerschen theoretischen Wollens’, ziet ook in lezen, grondig lezen, zijn enig ‘Handwerkskniff’. In het woordkunstwerk ziet hij, geschoold en met fijne aesthetiese ‘Einfühlungsgabe’ toegerust filoloog, het taalverschijnsel in zijn wording en leest in de gevoelige uitdrukkingsnuancen de trekken van de dichterphysiognomie.

Tweeërlei motto wil hij boven zijn stijlonderzoek zetten: *individuum non est ineffabile*, - de individuele taalstijl is te beschrijven, ook door taalwetenschappelike methode -, en *oratio vultus animi*, deze taalstijl is de biologies noodwendige uitdrukking van de individuele geest.

In de opvolging der delen van zijn verzamelwerk tekent zich de ontwikkelingsgang van zijn methode: van de *Sprachstilen*, d.w.z. van de stilistiese uitdrukkingen van zekere geesteshoudingen in de details der algemene taal, tot de *Stilsprachen*, de systemen van uitdrukking, die fijne geesten in hun individuele talen gevormd hebben.

Zo geeft het eerste deel zestien studiën over verschijnselen in de Romaanse talen, het speciale studieterrein van de schrijver, die naar hun stilisties oorsprongsmilieu en in hun aesthetiese waarde worden gekarakteriseerd.

In een studie ‘Attributive Anreihung von Substantiven im Französischen’ beschouwt Sp. constructies als *deux yeux tabac*

1) Voszler toont dit aan in een behandeling van verschillende voorbeelden in *Positiv. u. Ideal*.
2) *Sprache als Schöpfung und Entwicklung. S. 84-94*. Later in de bredere studie *La Fontaine und sein Fabelwerk. Heidelberg '19*.

d'Espagne, un coffret genre renaissance. Zij zijn eensdeels terug te leiden tot de noterende administratieve en handelstaal, die op kortheid is aangewezen: *ses yeux couleur de ciel, vêtementcachemire*. Anderdeels echter treffen zij als impressionistiese scheppingen uit de realistiese roman: ‘die Entwicklung der realistischen Beobachtung in Frankreich (Balzac, Goncourt, Zola) brachte es mit sich, dasz man jede Empfindung genau im Lesen nachzuerzeugen strebte: die beste Vergegenwärtigung von Empfindungen ist aber die Erzeugung des äusseren Objektes, dasz diese Empfindungen auslöst’. - ‘Aus der zentralen Stellung, die der Roman im 19. Jahrh. in Frankreich einnahm, erkläre ich mir das Hinausgehen des Neufranz. über den Typus *deux yeux tabac d'Espagne* und die Entstehung der Typus *un coffret genre renaissance*. Die Adjektivierung des Substantivs entspringt also einem verfeinerten Schilderungsbedürfnis, der Freude am kurzen Andeuten des Wesentlichen, am Speziellen und paszt zu der ganz in Substantiven sich bewegenden Tagebuch-Notizenform der Goncourts’.

Een beschouwing van de ‘Asyndetische Vergleiche im Italienischen u. Rümanischen’ voert tot de verklaring der stilistiese waarde van hun Duitse verwanten als *mutternackt = nackt wie aus Mutterleib, kinderleicht = leicht wie für Kinder*: ‘Die Komposition ermöglicht gewissermaszen eine vage syntaktische Beziehung, sie entdeutlicht, verunklärt und ist darum phantasievoller als die jede Beziehung klar und eindeutig hinstellende syntaktische Fügung’.

Is hier dus nog sprake van algemene stijlmiddelen, de twede bundel zoekt het individueel ‘Einmalige’, de samenvatting van de typerende trekken om te komen tot tekening van de persoonlike stijlkosmos, de uitdrukking van een bepaalde geest, hetzij die van een gehele richting als impressionisme, expressionisme, unamisme (‘Inszenierende’ Adverbialbestimmungen in der neueren Franz. Lit.: Der Unamismus Jules Romains' im Spiegel seiner Sprache), of van één schrijver (Zu Charles Péguy's Stil; Zum Stil Marcel Proust's).

Ook hier houdt Spitzer, exact filoloog, zich streng aan het concreet geconstateerde en wacht zich voor het lichtvaardig stellen van algemeenheden: ‘Ich misztraue ein wenig der ein für allemal formulierten stilistischen Ausdeutung einzelner grammatischer Erscheinungen, weil diese in neuem Totalzusammenhang ganz neue Beleuchtung annehmen können, eine

grammatische Form die verschiedensten seelischen Antriebe herbergen kann: Satzfragmente liebt z.B. der Impressionismus wie der Expressionismus. Dort schuf sie Anschmiegsamkeit an den wahrgenommenen Eindruck, hier gellender Schrei.'

Met uiterste voorzichtigheid doet hij de stap van het detail tot het algemene, zoekt hij achter het woord de geest, overtuigd, dat wij nog te weinig weten van de 'Biologie des Sprachwerdens' om in het oneindig kleine steeds onfeilbaar de geestelike impuls te speuren. Daarom bepaalt zijn onderzoek zich tot de moderne literatuur, waar het levende taalgevoel Mentordienst verlenen kan. Ook koos hij bij voorkeur schrijvers van sterk gemarkeerde persoonlikheid en daaraan beantwoordende voorliefde voor geprononceerde vormen.

Tekenend is in dit opzicht zijn reeds vroegere studie, '*Die groteske Gestaltungs- und Sprachkunst Christian Morgensterns*', waarin hij achter de fantastiese woordvormingen Morgenstern's wereldbeschouwing ontdekt. Ze verscheen in 1918, met een opstel van Sperber over de eveneens groteske dichter Meyrink verenigd, onder de programmatiese titel 'Motiv und Wort'[1]. Programmaties, hier toch wordt reeds uitgegaan van de nauwe parallellie tussen woord en *motief*, onder dit laatste te verstaan de inhoud in zijn ruimste zin, niet alleen de fabel van het kunstwerk, maar ook zijn conceptie, ook de wereldbeschouwing waaruit het stamt, ook de aard van het gevoel, de wijze van zinnelik reageren op indrukken, het sensorium.

Elke schrijver heeft zijn lievelingsvoorstellingen, wortelend in zijn diepste wezen, die altijd naar voren dringen, is het niet als hoofdmotief, dan toch als gevoelsbegeleiding. Zij beheersen, zij het onbewust, zijn verbeelden, zij vormen het affectieve element in zijn scheppen, komen tot uiting in zijn beeldspraak, in zijn lievelingswoorden, zijn persoonlike taalwendingen, tot in de meest belangeloos schijnende grammatiese verschijnselen. Zo leest Spitzer een geestestrek van Flaubert in diens voorliefde voor het reflexivum[2], en omtrent Flaubert's verbod (Corresp. 3, 80) *il ne faut pas s'écrire*: zich (be)schrijven in plaats van zijn innerlik, zijn gewaarwordingen enz. merkt hij op: 'wer anders könnte dieses sparsame Reflexiv, das heute in *s'expliquer, se commenter, se raconter*, gerade in Schriftstellerkreisen weiter-

1) *Leipzig 1918*.
2) *Stilst. II, S. 6-9*.

wuchert, lanciert haben als der Verfechter der literarischen “impassibilité”, der das Herausschauenlassen des Selbst aus dem Kunstwerk verpönt?’

Spitzer past de methode toe, door Proust, wiens stijl hij analyseerde, aanbevolen: Lezen, aandachtig indringen in de tekst. De lezer wordt door een stilistiese eigenaardigheid van zijn auteur getroffen, stuit bij verdere lectuur op een dergelijke transparante constructie, waardoor een karaktertrek van de schrijver heenschemert, de voorbeelden vermenigvuldigen zich, waarnemingen aan andere stijleigenaardigheden versterken het eerst opgevatte vermoeden, tot eindelik de sprekende trek hem duidelik en ‘konkret zu belegen’ voor ogen staat.

Maar een of meer stijleigenaardigheden aan te wijzen en te duiden, die ook op zich zelf elders te vinden kunnen zijn, volstaat niet, evenmin als in een scherpe neus of een brede mond op zichzelf het karakter van de bezitter spreekt. Eerst in het samengaan van verschillende trekken in een zeker constellatie ontdekt men de karakteristiek.

De sterk affectief betoonde lievelingswoorden en uitdrukkingen vormen hier het uitgangspunt om de stijleigenaardigheden van een schrijver op een algemene noemer te brengen.

Zo vormt Spitzer zich het totale stijlbeeld, de stijlphysiognomie van een dichter of prozaschrijver. Zo ontdekt hij de geest, die ‘als der sprachgeographische Magnet oder Pol, an den eine Reihe von sprachlichen Bedeutungsformen, wie sie in sämtlichen Sprachen aller Zeiten und Völker verstreut und gelegentlich vorkommen, anschlieszen, sich zusammenkristallisieren und zu einem persönlichen Sprachsystem innerhalb (de landstaal) ordnen’[1)].

De eigenaardigheden van een schrijver ‘sprachgeographisch zu rechtfertigen’ is het doel van zijn stijlonderzoek.

Spitzer ontveinst zich niet de gevaren die in zijn methode schuilen. Waar men een taalverschijnsel psychies tracht te duiden, loopt men gevaar er iets in te leggen, wat er niet in is, want in een enkele vorm kunnen tal van geestelike houdingen zich verbergen. Neemt men omgekeerd de literaire karakteristiek als gegeven aan en zoekt men naar zijn spiegeling in de taal, zo

1) *Hij omschrijft zijn methode in de twee theoretiese art.*: ‘*Sprachwissenschaft und Wortkunst*’; *‘Wortkunst und Sprachwissenschaft’. Stilst. II.*

ziet men licht ‘Helena in jedem Weib, in allem Sprachlichen Bestätigungen für die aprioristisch gegebenen Charakteristika’. Daarom wil hij literair-historiese gegevens als controle en correctief toepassen op zijn stilistiese bevindingen.

Een dergelijke studie van het woordkunstwerk vormt de natuurlike verbinding tussen taal- en literatuurwetenschap.

Zij verovert voor de eerste het te lang versmade terrein der aesthetiese kultuur: de artistieke waarde van zinswendingen en uitdrukkingswijzen, hun evocatieve en emotionele macht. Welke rijke waarnemingen daar te doen zijn, toont Spitzer in hoofdstukken als ‘Über zeitliche Perspektive in der neueren franz. Lyrik’, een mooie aanvulling op Walzel's studie ‘Zeitform im lyrischen Gedicht’[1], ‘Inszenierende Adverbialbestimmungen in der neueren franz. Literatur’ en dergelijke, met hun verrassende ontdekkingen van betrekkingen tussen woord en geest.

En omgekeerd leert de literator eigenaardige trekken van het woordkunstwerk verstaan in de school van de wetenschap, die het woord in zijn wezen en gebruik op het ijverigst doorvorste, in de school van spraakleer en syntaxis. De aard van de geest, het persoonlik accent, leert hij kennen uit de structuur van de zin, uit de bezieling van onpersoonlike syntaxis tot individuele stijl.

II.

M. ROUSTAN, *Précis d'explication française. Méthode et applications*. 6e Edition. Paris (z.j.).
W. SCHNEIDER, *Deutscher Stil- und Aufsatzunterricht*. 3e Auflage. Frankfurt 1929.

Het nieuwe in Spitzer's methode ligt in zijn streng blijven bij het taalkundig detail. In het nauwkeurig beschouwen van de vorm van het woordkunstwerk en van de aesthetiese kwaliteiten der taal vond hij een brede rij van voorgangers in Frankrijk, het klassieke land der ‘explications de texte’. Brunetière wees reeds in 1888 op de mogelikheid om in de geliefkoosde metaphoren en vergelijkingen bij een schrijver de aard van zijn gevoelen en verbeelden en dus zijn individualiteit te speuren. Mabilleau[2] tekende in een monografie over Victor Hugo de ‘atlas cérébral’

1) *Das Wortkunstwerk. Leipzig 1926, S. 277 ff.*
2) *Paris 1907*.

van die dichter; Thibaudet[1] toonde, hoe in de poëzie van Mallarmé en in het proza van Flaubert de geest weerspiegelt in het woord; Lanson volgde in zijn ‘L'art de la prose’ de ontwikkelingsgang van het Franse kunstproza; Remy de Gourmont gaf een proeve ener ‘Esthétique de la langue française’[2].

Daar vond deze methode van taalaestheties onderzoek ook het eerst toepassing in het onderwijs.

In Frankrijk staat het onderwijs in de eigen taal en literatuur in het middelpunt, wat bij ons met onze twee uren voor Nederlands in de hogere klassen der H.B.S. en één uur in die der Gymnasia wel altijd een vrome wens zal blijven.

In de ‘explications de texte’ van Franse dicht- en prozawerken vindt het taal- en literatuuronderwijs er zijn natuurlike synthetiese voltooiïng. Een clausule uit een recente ‘Instruction ministérielle sur l'enseignement français’ legt op de waarde dezer oefeningen biezondere nadruk:

> S'il est une caractéristique des réformes de 1902 en ce qui concerne l'enseignement du français, c'est que la lecture expliquée, trop subordonnée à l'histoire littéraire, a passé du second plan au premier et devient de plus en plus, dans sa précission nouvelle, un instrument d'éducation intellectuelle et morale. Bien pratiquée, elle est à la fois un exercice de logique et de composition, quispu'elle marque et fait trouver aux élèves l'ordre dans lequel les idées se suivent et les liaisons qui les unissent; un exercice de précission, puisqu'elle précise le sens exact des termes essentiels par rapport aux idées qu'ils expriment; un exercice de style, en quelque mesure, puisque, surtout aux élèves des classes de lettres, elle peut inspirer le sentiment des beautés littéraires; enfin, comme ces beautés ne sont pas de pure forme, un exercice dont la valeur éducative ne saurait être surfaite.

Een beschouwing, die uitgaat van de overtuiging, dat stijlgevoel en stijlkunst ontwikkeld en bevorderd worden in de studie van auteurs, tot wier taalvorm het levende taalgevoel nog toegang heeft. In het atelier van de kunstenaar, in het onderzoek van zijn procédé's wordt het gevoel voor literaire schoonheid verfijnd en het scherp onderscheiden der gevoels- en betekeniswaarden van uitdrukkingen en zinswendingen geoefend.

Roustand gaf in het hierbovengenoemde boek, waarvan reeds een zesde druk verscheen, een meesterlike handleiding tot het subtiele werk van stijlonderzoek dat, zal het werkelik indringend

1) *La poésie de Stéphane Mallarmé; Gustave Flaubert. Paris 1922.*
2) *Paris 1923.*

en syntheties zijn, door weloverwogen methode geleid moet worden. Zonder deze toch verloopt het in een verwarrende aaneenrijging van opmerkingen van allerlei aard, die tot het wezen van het stuk niet nader brengen.

De organiese eenheid van de gedachte of het gevoel en zijn uitdrukking, van motief en woord moet uitgangspunt zijn, de vorm moet als noodwendige verschijning, als de eigen physiognomie der idee verklaard worden. Daarom gaat een beschouwing van de geest die het werk schiep, van de idee die het dreef, vooraf aan die van de vorm.

Roustand geeft in het eerste deel van zijn werk de lijnen aan, waarlangs zulk een onderzoek zich kan bewegen, verschillend naar de aard van het beschouwde stuk. Daarna volgen enige proeven van behandeling: een bladzijde uit Joinville's ‘Histoire de Saint Louis’, een elegie van Ronsard, een scène uit Racine's ‘Britannicus’, een fabel van La Fontaine, een fragment uit ‘Madame Bovary’, e.a.

Elk stuk wordt eerst teruggebracht in de lijst van zijn omgeving: het geheel, waarvan het een organies deel vormt, de atmosfeer waarin het groeide, dus de gedachten- en gevoelswereld van de schrijver, het plaatselik en tijdsmilieu.

Dan, daar elk gedicht, elk goed gekozen fragment een hoofdgedachte, een idee als scheppende kern heeft, moet dit centrum ontdekt worden, dat de kleur bepaalt, dat andere ideeën en belichtende beeldende elementen tot zich trok. Zo komt er perspectief in de bouw van het stuk. De harmoniese structuur, de verhouding der delen en hun verbindingen worden zichtbaar.

Zijn zo de achtergrond en het plan ontdekt, dan valt eerst het volle licht op de betekenis- en gevoelswaarde der details, hoe ‘le sève, c'est à dire le caractère dominant du passage, c'est l'idée essentielle se distribuant en idées principales et secondaires, devient tige, feuilles, fleurs et fruits’.

Hier komen we tot de beschouwing van de alchemie der kunst: hoe uit de algemene taalmiddelen de persoonlike uitdrukking van de dichter of van de prozaschrijver gevormd wordt. Hier blijkt de artistieke waarde der grammatiese categorieën en van de stijlfiguren, hier ziet men de latente krachten der woorden zich ontwikkelen en de geheime betrekkingen tussen klank en betekenis, tussen rythme en gevoelsbeweging actief worden. En uit de voorliefde van een auteur voor woorden van zekere klank en kleur, voor bepaalde woord- en zinsconstructies herkent

men zijn hand, de karakteristieke trekken van zijn persoonlikheid.

In deze stilistiese graphologie vinden spraakleer, literatuurhistorie en prosodie hun levende toepassing en hun natuurlike synthese.

Een pendant van Roustand's werk vormt de methodiek van het stijlonderwijs van Wilhelm Schneider Oberstudienrat te Köln, in zoverre zij ook aan ‘sprachästhetische Übungen an Proben meisterlicher Prosa’ een eerste plaats wil geven. Reeds in de middelklassen wil Schneider deze voorbereiden, maar in de hogere klassen kunnen de eigenlike oefeningen uit de aard der zaak eerst tot hun recht komen.

Hij begint met de behandeling van de inhoud en de bouw van het gehele werk om daarna aan enkele typerende bladzijden de stilistiese eigenaardigheden van een schrijver te demonstreren, een onderzoek dat meer en meer aan de leerlingen zelf wordt overgelaten.

Daarbij worden vragen gesteld als: Wat valt als afwijking van het gewone taalgebruik op? De aandacht wordt daardoor gevestigd op eigenaardige woordschikking, op typiese zinsbouw, op het gebruik en de kracht van adjectieven, op meer verbaal of meer nominaal karakter van de stijl. Welke aesthetiese werking oefent die biezondere, voor de betreffende schrijver karakteristieke stijlvorm uit? Vaak zal zich hierbij kunnen aansluiten de vraag ‘waaruit is die vorm te verklaren?’ die dan zijn antwoord vindt in de geest van de schrijver, in zijn kunstprincipe, in de smaak van zijn tijd, in zijn voorbeelden, e.a.

Maar deze laatste kwestie interesseert Schneider minder, daar hij in zijn oefeningen in de eerste plaats de ontwikkeling van het stijlgevoel zijner leerlingen beoogt. En daartoe acht hij dergelijke oefeningen het aangewezen middel. Objectieve stijlregels toch werken in dezen weinig uit, alleen in de school der grote meesters wordt het taalinzicht verdiept en het taalgevoel verfijnd, noodzakelike voorwaarden voor de ontwikkeling van een eigen lenig en gevoelig taalgebruik.

De boeken van Roustand en Schneider, welke laatste ook een uitgebreide literatuurlijst geeft, lijken mij waardevolle gidsen ook bij ons stijl- en literatuuronderwijs, dat blijkens proeven als Van den Ent's twee deeltjes ‘Gedichten lezen’ en de ‘Moderne Nederlandsche Grammatica’ met ‘Oefenboek’ en ‘Versleer’ van Overdiep zich meer en meer in de hierboven omschreven richting ontwikkelt.

W. KRAMER.

Richtingen en verhoudingen in het literatuuronderwijs op de middelbare school.

> If we waited till we could do things perfectly, nothing would be done. - *Newman*.

De volgende vier hoofdstukjes geef 'k als het resultaat van een eerste poging tot oriëntatie. Enige problemen in ons literatuuronderwijs tracht 'k er - zij 't ruw - te analyseren. Onder *ons* literatuur-onderwijs dan te verstaan: het onderwijs in de eigentaalkunst vooral, toch ook in de vreemdtalige. Deze vier zie 'k *samen*, omdat een uiteenzetting die zich bepaalt tot het trekken van enkele hoofdlijnen, bijeen dient te houden wat in te beschouwen object en in metode van beschouwing elkaar *na-verwant* is. Ook hierom: in het totaalonderwijs dat een school geeft, in de grote onderdelen (vakkengroepen), in elk vak afzonderlik, dient *hiërarchie* te zijn[1)]. Op een Nederlandse school heeft dan zeker het Nederlandse taal- en literatuuronderwijs een centrale positie in te nemen; en wat voor het totaalonderwijs geldt dat zal nog in meerdere mate voor het talen-onderwijs van kracht zijn. Daarom acht 'k 't schoolorganisatories noodzakelik, en school'juridies' wettig: dat de vréémde literaturen vooral, niet autonoom zijn, maar zich richten en schikken naar een hoger doel dan het vakspeciale, om n.l. mèt, en ònder het Nederlands bij te dragen tot het vormen van sterk- en ruimvoelende Nederlandse Nederlanders. Niet minder dan 'verwantschap' en 'hiërarchie' dwingt ons de simpele factor '*tijd*' om, door samenwerking, de getèlde uren - voor - literatuur zo rendabel mogelijk te maken.

De voorgaande alinea kan tevens als voorproefje dienen van *hoe* mijn uiteenzetting zijn zal: apodicties en aforisties vaak.

Alvorens de problemen te benaderen en te raken, stel 'k me de vraag: Wat zegt de Wet t.o.v. het literatuuronderwijs? Niet

1) Het vakpolipisme, dat zich op de Nederlandse scholen ongeremd uitviert, confrontere zich met déze uitspraak: Wo ein einheitlicher Schulplan mangelt, dient der Unterricht nur der Vielwisserei. - Hettinger.

alleen om school- (en examen!-) *praktiese* reden vraag 'k daarnaar, veeleer omdat er een *algemeen-erkende* opvatting uit kan blijken, die er recht op heeft vooraf doorkend te zijn; die mogelik als *uitgangspunt* kan dienen.

Het antwoord op die vraag vind 'k in een passage uit het Besluit van de 26e Julie 1920 S. 167 tot vaststelling o.m. van het Programma van de Eindexamens der Openbare H.B.S.-en en de ingevolge art. 45 tredecies der M.O.-wet aangewezen. Biezondere H.B.S.-en:

'.... de Kandidaat (moet) bij het mondeling examen de bewijzen geven dat hij *enkele*[1)] van de *voornaamste* voortbrengselen van de letterkunde uit *verschillende perioden* met vrucht heeft gelezen, en dat hij die in verband weet te brengen met de *tijd* waarin ze ontstonden.' - Voor de vreemde literaturen: '.... uit *twee* harer *hoofd*tijdperken.'

Aldus het Program, ten opzichte waarvan - als straks blijken zal - een crities-afkeurende houding onrechtvaardig is. Het luidt immers even véél- als váágzeggend, formuleert even essentiëel als algemeenlik. Het zegt niet *niets*, en toch weinig méér dan *iets*. Dáárdoor voor een program - waarin slechts het streng-hoofdzakelikste - uitstekend geredigeerd. Het schijnt erop berekend dat een praktijk en een traditie vrijelik er uit groeien zullen. Maar vandaar ook dat vele en velerlei vragen rijzen, van belang voor de uitvoering van zo'n program, d.w.z. voor de *praktijk* van het literatuur*onderwijs* in de vier talen.

Nee, houvast, zelfs richting, geeft het z.g.a. niet. De grote vraag, die een verscheidenheid aan problemen inhoudt, *blijft* dan ook: *Hoe* het program te interpreteren, - *waa*maar te praktiseren?

I.
Literatuur en *Leraar*.

Onder 'leraar' wil 'k hier verstaan: de docent die 1° over voldoende *vakkennis* beschikt, die 2° de *wil* heeft daarvan aan jonge-mensen het beste mede te delen, die 3° daartoe ook enigermate *in staat is*. Ongetwijfeld een minimum-inhoud van het begrip; en toch.... Mist hij het eerste dan is nog volstrekt niet buitengesloten dat het tweede, mettertijd, daarin voorziet;

1) Kursi veringen van mij.

het tweede is onmisbaar; terwijl in een tekort t.o.v. het derde: heel veel door het tweede, en veel door het eerste kan worden aangevuld. Ontbreekt hem het tweede dan is 't plicht naar een andere werkkring uit te zien, nuttig te zijn *buiten* het onderwijs.

Kan nu een taaldocent zich *leraar* noemen, dan liggen daarin, reeds bij grof schematiseren, talrijke mogelikheden waarmee corresponderen verschillende *typen* van leraren:

1. de leraar die niet de minste neiging gevoelt om de literatuur nader tot zijn leerlingen te brengen. Doorgaans, omdat hij het orgaan daartoe mist. En, in aanmerking en als voorbeeld nemend, dat wie Heiligen maken wil, zelf een Heilige - of héél barre Duivel! - moet wezen, zal ook deze leraar goeddoen met niet te tràchten om bij anderen liefde te wekken voor iets waar hij gevoelloos voor is. Enig-juiste, want enig verantwoorde, gedragslijn voor hem is: hij rake aan literatuur niet, reppe er niet van. Voor hèm een andere taak n.l. zijn leerlingen vooruit te brengen in spellen en stellen, spreken en elementaire taalkunde. Of, als hij leraar vreemde-taal is, dat hij zijn onderwijs bepaalt tot het leren verstaan van niet-literaire taal, tot het spreken en schrijven.

2. een ander type leidt welgraag zijn leerlingen tot de taalkunst in: zal dat doen zò en zo goed *hem mogelik* is. - ‘Hem mogelik’ want:

a. houdt hij van de literatuur als *historicus* of *filoloog* - en zeldzaam is dit niet - dan zal hij zijn onderwijs richten op het voor hem hoogste doel: en de letterkunde gebruiken als illustratiemateriaal voor de geschiedenis van de kultuur. - Ofschoon .... voor een leraar in *kunst* wel een enigzins vreemde gedraging![1)] En toch, hij doet goed met zo te doen: ‘es kann nichts zum ganzen Menschen wirken was nicht vom ganzen Menschen herkommt’.

b. houdt hij van de literatuur als *kunstgenieter* dan zal hij zijn leerlingen tot het *beste*-in-de-kunst inleiden:

ofwel vnl. in die kunst van het verleden, het ‘ver’ verleden: van 1250, 1650, 1850.

ofwel hoofdzakelik in het beste eigentijdse: van nu en de laatste halve-eeuw.

't Zal duidelik zijn dat in deze *2b*-groepen de goede leraren, de leraren in *kunst* gezocht moeten worden. ‘Gezòcht’, want

1) Meer hierover in IV ‘Literatuur en *Geschiedenis*’.

of er veel gevònden worden? .... Ik twijfel. Zelfs op artistiekbegaafden en doceer-dorstigen tevens! moet 't wel drukkend werken om *elke* dag o.m. *enige* uren te literaturen, nogwel aan een publiek van *onvolwassenen*, bovendien van zeer uiteenlopende en gegradueerde *begaafdheid*. - Daarom mag men t.o.v. de literatuur-leraar er zich wèl bewust van zijn dat ‘goede’ uiterst relatief is, en een uiteraard zeldzaam toe te kennen predicaat.

Heb 'k als onder-categorie vergéten de leraar van *religieuse* en die van *etiese* structuur? - Vergeten niet, wèl voorbedachtelik dezen weggelaten. Beiden horen m.i. ofwel nièt tot de literatuurleraren ofwel ze vallen onder 2*b*, waarvan de meesten ook het religieuse en etiese - harmonies - in hun praktijk betrekken.

Valt uit dit overzichtje iets te besluiten? Dit m.i. *Werde* (als leraar) *was du bist* (en handel daarnaar).

II.
Literatuur en *Leerling*.

Is de leraar van aanleg niet dermate geprononceerd dat hij zich de weelde van te kièzen veroorloven kan (of moet 'k zeggen: in de armoe daarvan te berusten heeft?) - dan is 't van het grootste belang voor zijn praktijk om een antwoord te hebben op volgende vragen:

Welke literatuur: uit welke tijd(en), en welke soort(en), is voor mijn leerlingen het profijtelikst? Waarmee bedoeld: sterker en hoger leven wekkend. Welke literatuur is het best toegankelik voor ze: die van ‘nu’ en van de laatstleden decennieën òf die van ‘vroeger’, van na 1200? En, wat voor genre en soort is meest overeenkomstig met, d.i. aansluitend aan, de aard en het peil van geestelike groei? - Bij deze kwesties van tijd en soort dienen we wèl in 't oog te houden: in 't algeméén gesproken.

Als we dan iets verder op deze vragen ingaan, komen we op déze: van welke tijd zal de kunst aan de leerling het duidelikst doen blijken dat kunst *niet* iets is dat *buiten* het *grote-leven* staat maar daar organies deel van is, factor en produkt en index van de sociale-levensfunctie is; nog anders gezegd: ‘*niet* is enkel een aangelegenheid van het *Verleden*’ - ik zwijg van: *niet* is een reeks weetjes als vraagstof voor het examen! Dit alles voorwaarde om gevoel te kunnen hebben voor, begrip te kunnen hebben van het wezenlike in literaire kunst. Is dit accentueren heus overbodig? Nee, want vergeten we niet dat de *onderwijs*-

situatie licht leidt tot de beschouwing van kunst als iets ‘weltfremds’, of als ‘eigenaardig’ amusement, waardoor verveling en snobisme dreigen. En dit laatste nog erger dan het eerste, n.l. objektief een leugen, en subjektief verleugening. Geen erger levens- en kunstverkrachting dan het esteticisme, dat de estetiese functie isoleert - en hoè isoleert! - van de andere.

Van welke tijd zal de literatuur hun *kunstbegrip* het naast zijn, m.a.w. welke literatuur is hun *het zuiverst*? ‘Zuiverst’ is immers altijd tijdgeestelik-subjectief! Welke ‘wetten’ van stijl en compositie zijn hun het waarst? Deze vragen zijn juist daarom van zo groot belang, omdat een van de eerste resultaten van ons literatuuronderwijs moet zijn dat de ontwikkeling van de *contemporaine* kunst eerder en beter door de leerlingen gevolgd kan worden. - Hierop dóórgaande:

Welke literatuur zal de bij-uitstek geschikte zijn, en komt zielkundig het eerst in aanmerking om er *de eigen tijd* uit te *verstaan*?[1] ‘Seeliches Leben wird nur vom verwandten seelischen Leben erfaszt’ - evenzeer als voor de persoonlikheid van de *leraar* geldt dit ook voor de geaardheid van de *tijd* t.o.v. de leerlingen.[2] De school toch dient enige inleiding te geven tot de literatuur van de naaste toekomst: zijn leerlingen in de gelegenheid te stellen tot het verkrijgen van geestesgemeenschap met kunstenaars vooral van hun smaak - zodat ze mede daardoor aan eigen ontwikkeling kunnen voortbouwen. Is niet de literatuur van de laatste tijd daartoe het geschiktst? Het materiaal van de kunst, *de taal*, staat 't dichtste bij ze. Ook de maatschappelike *achtergrond*, de *mentaliteit* in en de *sfeer* om de werken zijn die van de eigen tijd. Hetzelfde moeten we zeggen van de *motieven, situaties* en *strekkingen. Normaliter spreekt alleen de kunstenaar van de eigen tijd* direkt *tot zijn lezers*.

Daarom lijkt me dat voor de in-leiding die de M.S. op z'n hoogst in literaire kunst geven kan, déze de leidende, normatieve gedachte moet zijn: vàn het *vele* van Nu náár het *weinige* van Vroeger. Al zou - en zal - dan ook veel van het contemporaine weinig-meer dan het tijdsaccent hebben. Zó de gedragslijn voor ons literatuuronderwijs, want zal niet pas ná verstaan en be-

1) Vormen van de onvolwassene is het opnemen in het levend organisme van de hedendaagse maatschappij. - O. Willmann in “Didaktik” - 1909.
2) *Niet* op te vatten alsof de tijd *al*-beslissend zou wezen!

wonderen van schoonheid-dichtbij de trek naar die-in-de-verte kunnen komen? Om de zoëvengenoemde redenen, die 'k nog eens anders wil aangeven met: verandering van levens*gevoel, -tempo, -inhoud* en -*inzicht* en, daardoor om redenen van *taal*psychologie: de eigentijdse literatuur het *eerst*.[1)] naar tijd en naar kwantiteit. Bedenken we toch dat kunst genieten = kunst na-scheppen, en dat bestudering van kunst altijd-en-alleen middel is om tot na-schepping te komen. Daar komt nog bij dat 't grote *kinderen* zijn die wij-als-leraar tot zo'n werkzaamheid uitnodigen!

Contemporaine literatuur, met gezien ons auditorium, déze beperkingen:

naar inhoud hun bevattingsvermogen niet te boven gaand -

literair-doorvoelbaar voor ze: een voorwaarde zeer zwaar voor de vreemde-literaturen. Geringe woordenvoorraad; gebrekkige woordinhoud; heel zwak taalgevoel bij Nederlandse leerlingen; het andere volkskarakter, dat zich in velerlei opzicht openbaart - dit alles beperkt hièr wel heel nauw! -

moreel zonder groot gevaar.

III.
Literatuur en *zijn Klassieken*.

Ook-hier rijzen reeksen van vragen. - Literatuuronderwijzen is naderbrengen tot *kunst*. Uiter-aard, nietwaar, komen dan als object daartoe vóórop: de klassieken, de werken van levensrijk gehalte. Waarvan de waardering stabiel is omdat ze niet (nooit weer?) op ‘de schommelstoel van de geschiedenis, de wip van de historie’ zitten, altans *schijnen* te zitten. Die dus(?) kunstenaars en kunstgevoeligen van onze eigen tijd als artistieke toppunten aantrekken. Deze ‘idealen Güter’ heeft de M.S. levend over-te-dragen aan het komende geslacht. Te eer en te meer juist-deze, doordat H.B.S.- en V.H.O.-studie voor de meesten *eind*studie in *literatuur* is.

Toch, talrijke twijfels bestoken dit standpunt. Le mieux n'est il pas l'ennemi du bien .... souvent? *Zijn* er wel klassieken? en moeten we niet onderscheiden tussen *algemeen*-erkende en slechts door een bepaalde *groep* gewaardeerde? Laten we hier niet

1) Der eine Sinn der durch die Welt waltet ist von jedem einzelnen Punkt aus anders sichtbar. bedarf für jeden Raum und jede Zeit anderer Zeichen. - Neuer Weltblick wandelt unwillkürlich das Sagen. (Gundolf).

verder op in gaan; nemen we nu 'ns aan dat wat wij klassiek noemen en ook door een aantal geslachten zo genoemd is eeuwigwaar klassiek *is*. (Rubens? Cats? Huygens? Beets?) Dan is 't inderdaad verleidelik om déze als objecten-bij-uitstek te kiezen. Deze zouden zich in een ‘eeuwige jeugd’ mogen verheugen. Toch dringt zich, schuchter, de vraag op: Maar kunnen ook anderen dan *volwassenen* daarvan genieten? En dan is ‘volwassenen’ nog veel te ruim genomen: juister zal 't zijn te spreken van een *elite* uit *levensrijke* volwassenen. - ‘Eeuwig jong en eeuwig nieuw’. Aangenomen; maar ook t.o.v. hiervan weer: voor verreweg de meeste volwassenen, en voor z.g.a. alle onvolwassenen, meer vreemd-ongewoon (Oudhollands!) dan modernlevend.

Weliswaar geven H.B.S. en Gymnasium aan de meesten eind-onderwijs in literatuur, maar alleen-al door de weinige *tijd* ervoor beschikbaar kan het niet verder dan tot in-leiden gaan. Dwingen ons hiertoe ook niet de gemiddelde *begaafdheid* van de leerlingen en, méér nog dan tijds- en begaafdheidstekort, hun *adolescentie*-peil? Een in-leidend literatuuronderwijs, niet zozeer in de betekenis van overzichtelik als wel van zich vooral in de lágere en minder-hoge regionen op te houden. 't Mag mogelik voor sommige leraren verleidelik zijn om zich met zijn pupillen zo-ineens op de hoogtepunten der literatuur te stellen, - een lichtelik-komiese aanblik geeft 't:

> ter spitse van Parnassus te zien snellen
> de puber - die nog alles heeft te stellen
> met stellen en met .... spellen.

We kunnen bij ons onderwijs aan jonge-mensen er voor hen nooit *te* bewust van zijn dat ‘du gleichst dem Geist den du begreifst.’ *Niet* om hiermee een uiterste te propageren: een vrijbrief te geven om uitsluitend lichte lectuur te kiezen, maar wèl als waarschuwing tegen het zware en het vreemde, het geestelik zo hoog boven hun uit gaande van onze en de vreemde Klassieken. Ook hier weer: in 't algeméén beschouwd. Hoe interpreteren, kenners-van-naam nog wel, b.v. *Vondel* als *Hekeldichter*! Ze bedenken daarbij in 't geheel niet, dat zij een Vondel die met gelijke heftigheid *nu* de corruptie en politiekerij in-'s-Heren-Naam aan de schandpaal pinnen zou, even hoog en hard zouden vergúizen als ze de Vondel van 1630 vergóden! Ook-dit een reden om vàn en na het *enger* eigentijdse naar het *wijder* - en wsch

rijker - vroegertijdse te gaan .... als we daaraantoe komen. Want is 't wel zo'n paradox?: de *minderwaardige*, aan de klassièken minderwaardige, literatuur is de *beste* voor de M.S. Zou U de rijpste en volmaaktste kunst willen bestemmen voor onrijpe middelmatigen? De Klassieken in de Klàs! Moet dat geen schijnvertoon worden: de Klassieken tot eeuwige schande! *Omdat* Vondel 'de grootste dichter' is, moet hij *op-school* behandeld? Be- of mishandeld? en door de Vondelkènners? al te vaak Vondelschènners!

Hoe groot is ook het verschil in belangstelling voor de verzen van *Gezelle* en *Stalpaert*, voor het werk van *Dirk Coster* en *Cats*! - om me tot deze paren verwanten te bepalen. 'Mooi' voor onze grote-kinderen is het hun nabije, in de levende werkelikheid en in de verbeelding. Houden we daarom het onderwijs pedoen socio-centries: *de* tegenstelling van het classico- of scholiocentriese.

Nòg 'ns *Vondel*. Vondel met zijn universele eruditie, zijn klassieke beelden en 'stijlfiguren', zijn mytologiese gemaskeerdheid, zijn bijbelbelezenheid en teologiese geleerdheid - de dichter van zwierige en statige alexandrijnen in goudeneeuwse kunsttaal - de man met zo'n rijkbeproefd en rijk leven - déze mens, dichter en geleerde voor .... twintigste-eeuwse .... jonges? - Is 't ook niet evident dat - voor M.O.-leerlingen - de sonnetten van *Kloos* boven die van *Hooft* gaan? *De Violiers* bóven *Marieken van Nymweghen* of *Warenar? Kinderen van ons Volk* boven *Karel ende Elegast*? Uiteraard - uit béider aard - maakt 't een hachelike combinatie: de Klassieken-en-de-Klas.

Géén Klassieken alzo? - Moeten onze leerlingen danniet de gelegenheid hebben om tot de toppunten van onze literatuur op te stijgen? En zal niet ons enthousiasme-voor, het door ons verklanken-van, en het wijzen-op de klassieke kunst, bij sommigen reeds nu, bij anderen mogelik later het contact-krijgen vergemakkeliken? En is 't óók voor de leraar geen prikkel om waakzaam te blijven tegen overschatting van de eigentijdse, en wsch. tijdelike, literatuur? Daarom: ook Klassieken in de Klas, al moet het Actuele voorgaan: naar belangrijkheid èn als trap, overgagn en inleiding tot de Klassieken. Maar kies uit de kunst van die allergrootsten diè werken, of die fragmenten eruit, die door taal, vorm, inhoud en achtergrond niet *te* ver van jonges-van-nu af staan. Dat kunst getransformeerd en gecondenseerd leven is, moet ze voelbaar zijn; genieten ervan is immers na-scheppen,

en moèt dat zijn: hoe verzwakt en zwak ook. Als we daartoe willen opleiden, of leiden, zullen we goeddoen met niet *teveel* van het *beste* te geven. De leerlingen voor wie de Klassieken later iets zijn zullen, hebben aan *enige* inleiding genoeg. - Noodzakelik dus om Klassieken op school te lezen en te bespreken. Blijken zal ongetwijfeld dat de Klassieke Beatrijs van Broeder Ghijsbrecht hogere waardering vindt dan die van Boutens, en de oude Scheepsjournalen meer genoten worden dan .... de Marineschetsen van Werumeus Buning. Zullen meer van dergelijke ontdekkingen verrassend volgen. - Waarschijnlik voor de vreemde-talen eveneens!

IV.
Literatuur en *Geschiedenis*.

Niet: deze beide naast, gelijkwaardig naast elkaar, maar de geschiedenis als hulpmiddel voor, zeker als ondergeschikt aan, de kunstwerken-zelf. 't Is danook tactvol in het examenprogramma dat het nièt het woord geschiedenis noemt maar spreekt van '.... in verband brengen met de tijd waarin ze (de werken) ontstonden.' Slechts *dat* van geschiedenis en *in die mate* als vereist wordt tot verstaan van de literaire werken; terwijl we wat het 'verstaan' betreft er rekening mee houden watvoor verstaanders Middelbare Scholieren uiteraard zijn. Vooral op examens wordt wel 'ns andersom gehandeld, en lijkt 't of de literatuur er is om naar aanleiding van de historie 'te pas gebracht' te worden. Geen wonder: geschiedenis is beter, màkkeliker examineerbaar dan literatuur. Welteverstaan: de gangbare geschiedenis, de literatuur-weetjes! Maar 'het Schone bestaat nu-eenmaal-niet om er vrágen over te stellen'. Literatuuronderwijs blijft *Kunst*onderwijs: (cultuur-) *geschiedenis*onderwijs is iets heel ànders. Object zijn: de kunstwerken; Doel is: die te verstaan om ze te genieten, en dààrdoor de smaak voor literatuur en de drang tot lezen te bevorderen. Tot lezen van de oude, de klassieke, van de nieuwe en - in het biezonder - van de nieuwste en de straks te verschijnen literatuur. Voorzover dus hièrtoe noodzakelik, ook literatuurgeschiédenis. - 'Is Geschiedenis toch zo opvoedend?' Ongetwijfeld, maar 'k waag de schuchtere opmerking: er wòrdt op de M.S. tochal geschiedenis onderwezen? - in grote verscheidenheid zelfs: profane en gewijde, vaderlandse en algemene. Zelfstandig als vak èn - als bij de

letterkundes - qua ‘hulpvak’ o.m. bij Wis-, Natuur- en Scheikunde. Voor de leraar in literatuur is 't van zo goede preventieve kracht om t.o.v. de geschiedenis terughoudend te zijn. Altijd dreigt de, voor de geschiedenis altijd belangrijke, ‘matière morte’ het onderwijs tot ballast te worden. Potter (Dirc): *belangrijk* om zijn opvattingen over liefde, om de Duitse invloed op onze taal en literatuur! En *Rotgans*, en Cornelis *Loots*! Uiterst preventief ook door de leraar te beletten de vlucht naar het Verleden te nemen, *de* toevlucht voor ons die zo véél lesuren hebben, en er zó aan hopen te ontkomen om zich van de jongste literatuur op de hoogte te houden. - Zien we de geschiedenis ook niet als zo-noodzakelik: uit wat-*is* valt heelwat te leren alvorens het wat-*was* en-*werd* nodig te hebben. Niet moeilik zou 't zijn om de voorrang van de *techniek* van de literaire kunst boven de *geschiedenis* ervan te bepleiten. Ik doe dit niet, maar een waarschuwing aan het adres van vele wetenschappers w.o. leraren, lijkt me niet te onpas: histórie hystérie! - En mocht iemand opwerpen: de geschiedenis kan, ter wille van de kunst, nooit uitgebreid en diepgaand genoeg zijn! dan vraag 'k: is 't niet juist ter wille van de kunst noodzakelik om zo weinig mogelik tijd te ontnemen aan de *tweehonderd* uur daarvoor beschikbaar? Zullen we niet daarom de historie slechts gebruiken als-korte-inleiding tot en terloopse commentaar bij de werken? - ‘Tweehonderd uur’, nogwel voor Nederlands (een kleine honderd) en de drie andere literaturen *te zamen*. Ik geloof dat deze berekening geflatteerd is: van de honderd-vijftig uren in klas 4 en 5 moeten we er zéker bijna-de-helft aftrekken voor mondeling en schriftelik stellen[1)]; voor de Vreemde Talen is de aftrek veel groter, door: het vertalen *in* en *uit*, het spreken, lexicologiese en idiomatiese toelichtingen. Deze talen houden voor eigenlike literatuur - en geschiedenis daarbij! - zo goed als géén uren over als elke taalleraar z'n eigen onafhankelike gang gaat. Zelfs ingeval van coöperatie met het Nederlands en met elkaar nogmaar *weinig*. Alleen dàn als een van de taalleraren (liefst de leraar-Nederlands) ‘de concentratie van het literatuuronderwijs’ geeft, kan de literatuur*geschiedenis* als belangrijke bijkomstigheid tot z'n recht komen.

Laat het literatuuronderwijs zo dicht mogelijk *bij*, zo veel

1) Slechts hierop gebaseerd is een vruchtbaar literatuuronderwijs bestaanbaar. (Na-scheppen vooronderstelt enig zelf-scheppen).

mogelik *in* de kunstwerken blijven. Het ga *niet* - gedachtig de dreiging: de Professor kan een nationale ziekte zijn, of worden - de wetenschapse koers uit: de fi-lo-lo-gie-se of literatuur-his-to-rie-se![1)]

Veel woorden heb 'k verschreven en toch nogmaar weinig gezegd. Maar *wie* zal ons klare inzichten: helder en af, kunnen meedelen? De tijd is ten dezen niets veranderd sinds Professor *Gunning* in 'Paedagogische Studiën' schreef:

'de leraren moeten het abc van de didactiek van hun vak nog leeren spellen.'

Wat ik hier gedaan heb komt neer op een bekentenis van mijn onwetendheid *hoe literatuur te onderwijzen*; en toch, *onder* die bekentenis door heb 'k gissend-en-missend enkele van de problemen .... 'opgelost'. Met, onafgebroken, het gevoel me bloot te stellen aan levensgevaar. 'k Heb getracht altans de *a* van het 'abe' te kennen of, me de kennis ervan te suggereren.

Nog tal van problemen zitten aan het Ene Grote Probleem dat ons Literatuuronderwijs is, vast. Problemen van: hoe dit onderwijs in het M.S.-geheel passen moet, - zijn innig verband met het lees- en stelonderwijs, en met de stilistiese grammatica, - het probleem van 'de' metode, - differentiatie in het onderwijs. - En zelfs de kwesties die 'k in dit 'Richtingen en Verhoudingen' aan de orde heb gesteld en 'oploste', blijven me *onzeker* van richting, *onbepaald* van verhouding[2)].

A.J. SCHNEIDERS.

1) Graag haal ik aan - in dubbele zin:

'Man hat unsern Körper und hat unsern Geist
Ein wenig zu wenig gekräftigt:
Man hat uns zu lange, zu früh und zumeist
In der Weltgeschichte beschäftigt'.

2) Tot slot beken 'k ook-dit gaarne: dat 'k het meeste wat er *goeds* in mijn artiekel is, te danken heb vnl. aan:
G. Bolkestein 'Inperking van Literatuuronderwijs' - Taal en Letteren 1905.
M.A.P.C. Poelhekke 'Het Onderwijs in Letterkunde op de 5-jar. H.B.S.' - De Gids 1907 (dl. IV).
Mej. Dr. Chr. Ligtenberg 'De Plaats van de Estetica in het Onderwijs' - Handelingen Ned. Filologen Congres 1910.
W.L.M.E. van Leeuwen's artt. in 'Paedagogische Studiën' 1925 en in 'De Nieuwe Taalgids' 1925.
H. Marsman in 'De Vrije Bladen' 1929.

Boekbeoordelingen.

August Heyting: *Het Rondeel. De Roos der Lyriek*. (Den Haag - 'Luctor et Emergo' - 1929).

Op het voetspoor van Pfuhl en Edmund Gosse - daarbij had Pol de Mont genoemd kunnen worden[1] - schreef Heyting in 1913 'een estetiese studie over de velerlei vormen van het rondeel en hun wijze van ontstaan', met voorbeelden toegelicht. Deze studie werd nu, met een paar hoofdstukjes vermeerderd, herdrukt.

Het rondeel, 'aan de cirkel ontsproten', is sinds de 13de eeuw een bevoorrechte vorm van de Franse volkspoëzie. Het is geschreven op twee rijmen en bestond oorspronkelik uit zeven verzen, waarvan 1, 4 en 7 gelijkluidend waren. Daaraan werd een achtste toegevoegd, als herhaling van vers 2. Uitvoerig gaat de schrijver na, hoe deze vorm zich verder ontwikkeld heeft, in 't biezonder in de Franse letterkunde, als triolet, verdubbeld triolet, Orleans-rondeel, Clément Marot-rondeel, gemengd rondeel; later in Engeland als Swinburne-rondeel. Telkens licht hij de verschillende typen met voorbeelden toe, òf buitenlandse òf Nederlandse uit zijn eigen werk. Hij toont zich namelik een groot bewonderaar en ijverig beoefenaar van deze 'roos der lyriek', die hij niet minder acht dan het sonnet. Zelfs beweert hij 'dat met de krasse verwaarlozing van een zo schone vorm (door Nederlandse dichters) voor onze letteren schatten verloren gegaan zijn' (blz. 12). Terwijl wij deze mening voor rekening van de auteur laten, willen wij wijzen op een leemte in zijn histories overzicht. In de Mnl. letterkunde trof hij het rondeel slechts aan in het bekende lied 'van den wilden man'. Dan ziet hij - met uitzondering van een drietal in de 17de eeuw - een leegte tot de 19de eeuw, toen in Vlaanderen Prudens van Duyse en Jan van Droogenbroeck de vorm weer bekend maakten (blz. 76), eerst later in het Noorden door Johan Borgman, Heyting en J.H. Leopold (in vertalingen) gevolgd. Zonderling is, dat hij over 't hoofd ziet hoe de rederijkers bijna een eeuw lang dit genre

1) *Inleiding tot de poëzie* (1898), blz. 110-112.

'gekoesterd' hebben. In de 15de eeuw schrijft Anthonis de Roovere al rondelen, o.a. het niet onverdienstelike 'Die gheen pluymen en can strijcken', waarop Pol de Mont al de aandacht vestigde.[1] De sinnespelen en esbattementen waren er vol van. Zeer gewoon was het rondeel bij de opening van het stuk, als de 'sinnekens' beurtelings een half vers er van zeiden,[2] maar soms ook midden in het stuk, waar de uitgevers het rondeel niet altijd herkenden of aanwezen. In de cluyte van Playerwater b.v. heeft Leendertz in vs. 214 vlg. een rondeel als 'verknoeide' tekst grotendeels uitgeworpen en in een noot geplaatst. Bekend is ook, dat Matthijs de Casteleyn door zijn handboek het rondeel hielp verbreiden.

In de uitgebreide vorm van 13 verzen (rondeau) wijst Pol de Mont het genre nog aan bij Jan van der Noot (*Vrede van Cateau Cambrésis*). Juist is, dat onze klassieke dichters van de zeventiende eeuw geen behoefte gevoeld hebben aan deze kunstige, niet zelden gekunstelde vorm. Zou dit verlies niet ruimschoots vergoed zijn door de rijkdom van strofenvormen die men bij Hooft en Vondel aantreft? Hoe dat zij, als goed gedokumenteerde bijdrage tot de techniek der dichtkunst, is de studie van Heyting te waarderen.

C.D.V.

***Journael ofte gedenckwaerdige beschrijvinghe van de Oost-Indische reyse van Willem Ysbrantszoon Bontekoe van Hoorn*. Uitgegeven en van aantekeningen voorzien door Dr. W.H. Staverman. *Dietse Letteren. Bibliotheek voor de Dietse landen*. (Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1930).**

Aan de tekst, waarvan 'hier en daar minder belangrijke gedeelten' weggelaten zijn, voegde Staverman een interessante *Inleiding* toe 'om de reis en de persoon van Bontekoe beter in de lijst van hun tijd te kunnen plaatsen.' Hij wijst op het belang van deze reisverhalen, die 'voor de opvoeding van ons volk een leerschool van de grootste betekenis geweest zijn', en schetst de achtergrond waartegen wij Bontekoe en zijn reisverhaal moeten zien. Over de rol van Bontekoe als gezagvoerder oordeelt hij gunstiger dan de voorgangers die zich daarover uitspraken.

1) Zie *Letterk. Leesboek* I van J.H. van den Bosch en C.G.N. de Vooys, 2de dr. blz. 131.
2) b.v. in de door Kalff uitgegeven stukken van *Trouw moet blijcken*.

Ten slotte wordt ook Bontekoe's optreden in de Chinese zee toegelicht met de historiese gebeurtenissen van die jaren. Op deze wijze geeft de inleiding alles wat men nodig heeft om dit lezenswaardige reisverhaal in histories verband te zien en als uiting van een trouwhartige zeeman te waarderen. Dat het werk ook als taaldokument alle aandacht verdient, behoeft niet meer betoogd te worden. De uitgever begreep dit, blijkens zijn grote zorg voor een betrouwbare tekst en de nauwkeurige toelichting van taalkundige moeielikheden. Enige illustraties verhogen de waarde van deze geslaagde uitgave.

C.D.V.

G.W. Wolthuis: *Het drama in de Middeleeuwen*. (Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1929).

Een eenvoudig en handig boekje, dat bedoeld is als een eerste kennismaking met het M.E. drama. Op onderhoudende wijze schetst de schrijver in grote trekken de ontwikkeling van het Mnl. drama en de vertoning; daarna bespreekt hij de belangrijkste spelen. Op deze inleiding (blz. 13-65) volgen dan de gekozen teksten, in verband met de beperkte omvang uiteraard fragmenten (blz. 66-201). Uit de litteratuuropgaven en de noten blijkt dat de schr. zich grondig op de hoogte gesteld heeft van het onderwerp, en dus een betrouwbare gids is. Ook de sobere verklaringen bij de teksten getuigen - voorzover wij die nagingen - van nauwkeurigheid. Aantrekkelik zijn de goed verzorgde illustraties, aan de bronnen of aan foto's van moderne opvoeringen ontleend. Bij de schilderij van Gillis Mostaert (blz. 26), overgenomen uit Van Puyvelde's boek, blijf ik sterk betwijfelen of dit niet eer een anachronistiese fantasie dan een toneelspel op de Antwerpse markt - waarvan ons histories niets bekend is! - zal moeten uitbeelden. Als geheel is dit boekje voor beginnende studie aanbevelenswaardig.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Maart-April).

De Gids. April.

Een artikel van C.J.J. Westermann handelt over *Taalbevrijding*, d.w.z. over de vereenvoudiging van spelling en buiging. Nieuwe gezichtspunten ontbreken geheel: men vindt hier weer de onder leken gewone vaagheid en verwarring van begrip, gepaard met de typies-Hollandse eigen-wijsheid. Dilettanties is het alstraheren van ‘de taal’, b.v. in de volgende uitspraken: ‘De taal geeft dus blijkbaar van oudsher vrijheid het oor te laten beslissen over de buigingsuitgang’, of: in spellingkwesties ‘moet men de taal zelve laten spreken’. Ook omtrent de zogenaamde ‘expressiviteit’ van de *den*-vorm verkondigt de schrijver dezelfde denkbeelden, die meermalen door letterkundigen neergeschreven zijn. Wat hij als normen voor het algemene schrijven zou wensen vast te stellen, blijft geheel in het duister. - D.A.M. Binnendijk schrijft een woord van herinnering *Bij den dood van Jac. van Looy*.

De Nieuwe Gids. April.

Kloos schrijft over een oorspronkelike Nederlandse tragedie: *Walther Rathenau* door H. Gerversman. - Het artikel *Na een halve eeuw* van H.H.J. Maas bevat ‘eenige opmerkingen over de cultureele beteekenis der beweging van 1880’.

Groot-Nederland. Maart.

Aug. Vermeylen geeft een *In memoriam Karel van de Woestijne*. - J. Prinsen beschouwt *Hooft en Vondel tegenover de idee der volkssouvereiniteit*, enigszins uitgebreider dan in zijn voordracht voor de Kon. Vlaamsche Academie. - F. Coenen beoordeelt de beide studies over *Cyriel Buysse*, door Herman van Puymbrouck en door Achilles Mussche.

April.

Frans Coenen herdenkt *Jacobus van Looy*. - J. Prinsen besluit zijn bovengenoemde opstel.

De Stem. Maart.

Deze aflevering bevat o.a. *Iets over het dichterschap van P.C. Boutens*, door Roel Houwink, de rede die Dirk Coster uitsprak bij de ere-tentoonstelling van Boutens' werken, en een opstel van C. Brakman Jz. over *Boutens als Vertaler van klassieke stukken*. Het *Critisch Bulletin* geeft een aantal boekbeoordelingen.

April.

Johanna Snellen vertelt *Iets over Zuster Bertkens persoonlijkheid als mystica en schrijfster*.

Leiding. Maart.

Albert Verwey eert *Guido Gezelle* door het eerste gedeelte van een studie over de dichter te publiceren. - De *Literaire Kroniek* van P.N. van Eyck is gewijd aan R. van Genderen Stort, wiens roman *Hinne Rode* zeer uitvoerig besproken wordt, in verband met zijn vroeger werk. - Mea Mees-Verwey beoordeelt de Vondel-bloemlezing van Mej. C.C. van de Graft; P.N. van Eyck *De Nederlandsche Dichtkunst sinds 1880* door M.L.M.E. van Leeuwen; Albert Verwey de jongste dichtbundel van Willem van Doorn.

Opwaartsche Wegen. Maart.

J. Haantjes bespreekt *Afrikaans proza*, nl. het werk van C.J. Langenhoven. - Han. G. Hoekstra schrijft over *A. den Doolaard*; over dezelfde schrijver gaat Gabriel Smit's opstel *De laatste en de eerste ronde*.

April.

Jan. H. de Groot beoordeelt de *Liederen van den Arbeid* door Martien Beversluis.

Roeping. Maart.

Henri Bruning beoordeelt de bundel *Het Vaderland* van Gerard Wijdeveld. - Herman Oosterwijk oordeelt zeer ongunstig over het jongste toneelwerk van Felix Timmermans: *Zeven tafereelkens uit het leven van de H. Catharina van Sierma*.

April.

Onder het opschrift *Hardlooper voor den Heer* geeft Bernard Verhoeven een fragment uit zijn Gezelle-studie: ‘Guido Gezelle, Vader van het nieuwe Vlaanderen.’

Den Gulden Winckel. Maart.

Theun de Vries schrijft een *In memoriam Jac. van Looy*. - De Kroniek van het Proza, door Roel Houwink, is getiteld *Gevaarlijk aestheticisme: de schrijver van Kleine Inez*, en behandelt de roman Hinne Rode.

April.

Anthonie Donker beoordeelt in *Een debutantengalery* verzen van D.A.M. Binnendijk en van Harbo C. Kool; verderop ook *Het Rondeel* van August Heyting. - R. Houwink schrijft, naar aanleiding van *Simsons Ontreddering* over ‘de tweeslachtigheid van Querido's talent.’

De Vlaamsche Gids. Maart.

Onder het opschrift *Maskeroen* geeft Marc Wils een samenvatting van het Mnl. gedicht, door Snellaert uitgegeven. In de *Vlaamsche Kroniek* bespreekt Lode Monteyne beknopt enige nieuwe boeken.

April

R. Verdeyen maakt enige opmerkingen over *Taal en Taalbeweging*. Hij betoogt dat het opgeven van de moedertaal eestal voortkomt uit de erkenning van eigen minderwaardigheid.

Vlaamsche Arbeid XXV. Afl. 1-2.

Bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan brengt deze lijvige aflevering uitvoerige registers over de inhoud van een kwart-eeuw.

Dietsche Warande en Belfort. Maart.

C. Daenen trekt een parallel tussen de persoonlikheid van *Dante en Henriette Roland Holst-Van der Schalk*. - Maurits Sabbe besluit zijn bijdrage: *Volksliteratuur over de Inneming en het Verlies van de Schencke-Schans*, met de bespreking van enige Noord-Nederlandse politieke gedichten, o.a. een in namaak-Brabants, naar de trant van Bredero. - F.A. Brunklaus schrijft over *Dr. Frederik van Eeden en de Muziek*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Nov.

Deze aflevering bevat een lijst van 125 vlugschriften, van betekenis voor de Vlaamse Beweging en de Taalstrijd in België. - H.J. van de Wijer doet uitvoerige mededelingen *Uit de geschiedenis van de spelling der Vlaamsche gemeentenamen*.

Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, XLIX. Afl. 1-2.

C.G.N. de Vooys publiceert het slot van zijn beschrijving der *Rederijkersspelen uit het archief van 'Trou moet blijcken'*. - A.C. Bouman vergelijkt *Het 41ste der Limburgse Sermoenen en de 10de brief van Hadewijch* en komt daardoor tot 'het vermoeden dat deze 10de brief wel eens niet van Hadewijch kon zijn'. - R. van der Meulen vult een vroegere bijdrage aan over *Romeinsche vellen*. - A.A. Verdenius geeft *Aantekeningen bij Breero's kluchten*. - Th.M. Chotzen schrijft over *Willem's Madoc en zijn bron*, 'mogelik een episodiese Arthur-roman met Madoc (Mador) als hoofdfiguur'. - W.H. Beuken protesteert tegen Van Mierlo's beschouwingen over *Ouderdom en geest van het gedicht Vanden Levene ons Heren*. - J.A. van Praag wijst op een zeldzame *Nederlandsche vertaling van een weinig bekenden Spaanschen Schelmenroman*, getiteld 'Ware History der Bedriegeryen dezer eeuw' (1645). - J. de Vries onderzocht de afleiding van *Huneedden en Hunen* en komt tot de gevolgtrekking dat 'Hunen een ook in ons land eenmaal gebruikte naam voor de Sassen was'. - A.A. Verdenius komt terug op de *Mogelike spelvormen onzer*

j-pronomina in Middelnederlandse en 17de-eeuwse taal, naar aanleiding van J.W. Muller's artikels in de *N. Taalg.* XX en *Tijdschr.* XLV. In hoofdzaak handhaaft hij zijn enclise-theorie, maar een definitieve oplossing verwacht hij eerst van het moderne dialektonderzoek. - N. van der Laan beschrijft een bundel *Rederijkersspelen in de bibliotheek van het Leidsche gemeente-archief*, waaruit hij een ‘Cluchte van Kijck in de krijch’ geheel bekend maakt. - J.H. Kern schrijft over het zeldzame woord *Gheterjuint*. - Verder bevat de aflevering nog enige *Kleine mededeelingen*.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Jan.

J. Moormann publiceert het eerste gedeelte van een vergelijkende geheimtaalstudie over *De Kramertalen*, voornamelik bestaande uit een beredeneerde woordenlijst.

Bulletin de la Société de linguistique de Paris XXX, fase. 2.

Een studie van A.W. de Groot gaat over *La métrique générale et le rythme*, een onderwerp dat hij binnenkort ook in ons tijdschrift zal behandelen.

Eigen Volk. Maart.

H.H. Knippenberg vervolgt zijn artikel over *Noordbrabantsche folklore* en geeft o.a. vastenavondliedjes. - J. Rasch behandelt de bestaande *Centra voor volkskunde in Nederland*. - Kerst Zwart schrijft over *Nederlandsch in Oost-Friesland*.

Museum. Maart.

J.W. Muller bespreekt uitvoerig de *Refereinenbundel* van 1524, verzameld door Jan van Styevoort. - J.L. Walch beoordeelt de *Verzen van Vondel*, bijeengebracht door Dr. C.C. van de Graft.

April.

J. Heinsius bespreekt het vervolg van Verdam's *Middelnederlandsch Woordenboek* door Stoett en De Vreese. - J.F.M. Sterck beoordeelt het proefschrift *Bilderdijk et la France* van J. Smit.

Ons Eigen Blad. Febr.

P. Gerlach Royen begint een nieuwe artikelenreeks: *Grammatikaal Bont Allerlei*. In het eerste trekt hij te velde tegen *officiële en niet-officiële onkunde*, zoals die gebleken is bij de gedachtenwisseling over spelling en verbuiging in het parlement.

C.D.V.

Hooft en Vondel.

I.
De persoonlijke betrekking tusschen Hooft en Vondel.
(*Vervolg van blz. 130*).

Vondel's overhelling en overgang tot de Roomsch-Katholieke Kerk in 1641, zeker het belangrijkste keerpunt in zijn leven, hebben het in de jaren 1630-1634 waar te nemen, vrij drukke, min of meer vriendschappelijke verkeer tusschen Hooft en hem verstoord. Dit verzekert Brandt ons met groote stelligheid.[1)] Niettemin hebben V.L. (IV 116 en 419), Leendertz (222), Barnouw (117-8) e.a. die 'verkoeling' niet aan V.'s overgang op zich zelf willen wijten, maar zoogoed als alleen aan V.'s - mede door Brandt (77), als bijkomende omstandigheid, die 'hunne gemeenschap te meer afbrak', verhaald - onhandig dreigement in zake H.'s proces te Brussel, in verband met de door V. van H. gevergde verdergaande dulding van den Katholieken eeredienst in Gooiland. L. wijst dan op H.'s vriendschap met Katholieken als de gezusters Roemers Visscher, Plemp, Ingel, Ban, zijne briefwisseling met den Capucijn Gabriël te Leuven enz. Ja; maar dezen behoorden denkelijk tot die Katholieken, in de 17de, 18de en de eerste helft der 19de eeuw hier te lande nog de talrijkste, welke, tevreden of althans gelaten de hun gegunde betrekkelijke godsdienst- of gewetensvrijheid in een Protestantsch land aanvaardende en bovenal rust en vrede en eenheid verlangende - zie Tesselschade's beroemd antwoord op de Academieprijsvraag -, meer tot de 'ecclesia patiens' behoorden; terwijl V., na zijn overgang, overeenkomstig zijn vurigen aard, als lid der 'ecclesia militans', telkens in 't openbaar m o e s t protesteeren en profeteeren, voor 't minst als apologeet voor zijne Kerk optreden. Hetgeen niet alleen in 't algemeen met H.'s wensch naar rust en vrede kwalijk strookte, maar toch ook

1) 'Dat Vondel nu 't Pausdom zoo aanhing, en daeghelyks dit liet blyken, was den Drossaart zoo tegens de borst (meenende dat hy wyzer behoorde te zyn), dat er eenige verkoeling in hunne vriendschap uit ontstondt, en verdre verwydering: zulks dat de Drossaart minder werks van hem en zynen ommegang maakte dan voorheenen' (Br., V. 76-7).

het oude-geuzenbloed, dat ondanks zijne politiek-libertijnsche gevoelens van vaderswege door zijne aderen stroomde, in beweging gebracht zal hebben. Ik zou meenen dat wat er bij H. aan gevoelens van vriendschap jegens V. aanwezig geweest moge zijn wel degelijk door diens geloofsovergang en daaruit noodwendig voortgesproten optreden als 'voorvechter' (waarvan V.'s dreigement met het proces slechts één staaltje was) verkoeld en bevroren is. Inmenging in zijne zaken duldde hij stellig niet; maar ook: stokebranden kon hij nu evenmin als ten tijde van Roskam en Harpoen lijden.

Het is onzeker of vóór dan wel na V.'s overgang geschreven is zijne 'Spore aen den Heer Hooft tot voltrecking sijner aengevangen Nederlandsche Historie'. Wederom eene eerbiedige, schier onderdanig-vleiende hulde[1)], met een bijzondere lofspraak zijner toentertijd bovenmenschelijk geachte onpartijdigheid: 'Dit werreck eyscht een God, ... die gansch volmaeckt en sonder sijd' te draegen, Aenschouwt van 's hemels top der sterffelijcken plaegen' (!); te vergelijken met den uitbundigen lof, aan H.'s proza ook later nog door V. geschonken (Br., V. 126). Is dit vers inderdaad van 1642[2)] of later - als Leendertz (122) en de uitgevers der nieuwe ed. W.B., op grond der uit het vers duidelijk blijkende lectuur van het (in 't midden van 1642 verschenen) werk, meenen - dan zou men kunnen gissen dat dit een poging van V. is geweest om de betrekking, die dreigde verbroken te worden, aan te houden. Eene poging, die dan mislukt ware, afgestuit op H.'s onverzoenlijkheid, misschien wel - laat ik nu ook eens mogen

1) 'Waarschijnlijk na het ontvangen van een presentexemplaar' (L. 222); waarbij ik ten minste één? zou willen zetten.

2) V.L. plaatst (III 267) het vers in 1636, later (XII 339) zelfs nader bepaald: Nov. 1636; toch zeker niet zonder eenigen grond, dien ik echter niet aangegeven heb gevonden. V. Vloten plaatst het nòg vroeger, in 1634; Unger (213*b*) zegt alleen: vóór 1682. Vóór een vroegere dagteekening - die een ter lezing en keuring zenden door H. aan V., gelijk aan anderen, van stukken en brokken van het hs. onderstellen zou: iets wat mij in 't algemeen niet waarschijnlijk dunkt, maar in de jaren 1630 tot 1640 toch misschien niet geheel o n mogelijk geacht mag worden - zou mogelijk pleiten dat de inhoud vooral op het eerste gedeelte van het werk, den eigenlijken opstand, betrekking schijnt te hebben (waarop slaan eigenlijk de slotverzen 38-40?), en ook dat de geheele toon nog eer past bij den nog vrij drukken omgang vóór 1640 dan bij de op zijn minst verkoelde betrekking in 1642 of later.

fantaseeren! - beantwoord is met een (niet bewaarden) kilkouden brief, waarin feitelijk het tafellaken tusschen hen beiden doorgesneden werd. Op welken brief dan zou terugslaan dat bekende (wèl, bij Br., V. 77, bewaarde) ‘kleen briefken’, door V. ‘onder een' anderen brief’ (van hem? aan H., of aan een ander?) vóór Nieuwjaar (volgens Br. van 1643) geschreven; waarin hij ‘Kornelis Tacitus een gezont en zaalig nieu jaar’ wenscht en, als ten antwoord op H.'s verbod zijner ‘geuse taafel... om een onnoozel Ave Maria’, belooft ‘somtydts noch een Ave Maria voor hem [te] lezen; op dat hy sterve zoo devoot Catholyk als hy zich toont devoot Polityk’. Een scherts, door V. misschien als een (laatste?) vriendelijke poging tot wederaanknooping der verbroken betrekking bedoeld, maar die H. waarschijnlijk al even weinig als dergelijke vroegere pogingen gesmaakt, hem allerminst tot toenadering bewogen heeft. Ik erken echter dat deze voorstelling van V.'s bedoeling met zijn vers slechts een gissing, en H.'s antwoord daarop loutere fantasie is.[1)]

Hoe het zij, ondubbelzinnig blijken H.'s oordeel over en gevoelens jegens V. uit den bekenden brief, dien hij 20 April 1645 aan Barlaeus zendt over V.'s Eeuwgety der Heilige Stede, waarin hij - na een loffelijk gewag van Ds. Martinius te Epe, die z.i. voor geen anderen Nederlandschen dichter, dan alleen voor Huygens, zou behoeven te wijken! - V. vergelijkt met de ‘voorvechters’, die ‘de messen in de luifen steeken, om de oogen van de voorbijgangers te tergen’; waaraan hij dan de bekende, befaamde woorden toevoegt: ‘My deert des mans, die geenes

1) Volgens V.L. (III 270) sluit zich bij dit gedicht aan V.'s versje ‘Op den koperen duym van 't beeld des hertogen van Alba’, als de aanleiding voor de regels, door Hooft ‘2 Lentemaand 1641’ op hetzelfde onderwerp geschreven (ed. Stoett, I 320). Maar is het niet misschien veeleer omgekeerd door V. n a H.'s vers, immers met zinspeling daarop (‘Nu streckt uw duym Hoofts sinnepop’), geschreven? - In 1641-2 plaatsen Worp en Sterck (Een onwaerdeerlycke Vrouw, XXXV, 238-9) ook haren (als meestal) ongedagteekenden brief aan Hooft (Br. IV 240-2), waarin zij hem verzoekt een ingesloten gedicht van haar zelve ook aan ‘Vondelen’ te laten lezen, althans ‘soo 't Ue. goedt dunckt, want ick heb het hem beloort, dat ick het Ue. open senden souw.’ Dus Hooft's hooge approbatie en medewerking gevraagd voor deze zending van een vers, nog wel aan den man, met wien zij, in dien tijd van haren overgang tot de Katholieke Kerk, als medebekeerling allicht nauw verbonden was!

dings eerder moede schijnt te worden, dan der ruste', gevolgd van eene bitse herinnering aan de reeds éénmaal, als boete voor zijn Palamedes, door V. betaalde ƒ 300. - en van een klacht over het 'tuig' der door V.'s gedicht uitgelokte pamfletten. V.L. knoopt hieraan (IV 443-4) eenige weinig vriendelijke beschouwingen vast over H.'s volslagen onverschilligheid op 't stuk van den godsdienst. Maar voor Leendertz (235) is in dat 'my deert des mans enz.' 'de weemoedige naklank van de oude vriendschap' hoorbaar! Ik moet bekennen daarin nooit iets anders gehoord te hebben dan een hooghartige 'deernis', een 'voornaam medelijden'[1] - vergezeld van een schamperen scheut op verleden buitensporigheid - van den rustigen en rustlievenden, libertijnschen magistraat met dien dwaashartstochtelijken, onverbeterlijken ijveraar en onruststoker!

22 Nov. schrijft Barlaeus aan Huygens: 'Legi haec[2] cum Hoofdio, Vossio, Mostartio, Vondelio, licet hic argumenti impatiens sit' (H.' Briefwisseling, ed. Worp, IV 261). Zeker mag men hieruit wel opmaken dat V. met het onderwerp, de gehoopte verovering van Antwerpen - als Amsterdammer, of (ook) als Katholiek? - niet ingenomen was; ook dat Van Baerle het vers in eene bijeenkomst der genoemden, dus ook van H. en V., te zijnen huize gelezen heeft?

1646 V.'s welbekende, ontroerende brief (allicht na lang stilzwijgen?) aan H.: 'Edele gestrenge Heer, mijn Heer Hooft') - de e e n i g e , volledige door H. bewaarde, althans ons bekende![3] - ten geleide van een present-exemplaar zijner proza-vertaling van Virgilius; welk geschenk hij hoopt dat H., ondanks 'den Staetsabbath onzer onderlinge kunstbroederschap', niet zal weigeren; die brief, waarin hij hem, na eenige schuchtere scherts, met eene herinnering aan het 'vast smelten' van 'onze Maecenaten', als over de graven heen hunner reeds gestorven gemeenschappelijke vrienden en in 't vooruitzicht van beider welhaast te verwachten spoedig 'volgen', (ten tweeden male?) de hand tracht te reiken ter toenadering, ter verzoening; ongedagteekend, maar door H. 'Ontfangen den 21 Jul. 1646'.[4] En zes dagen

1) Kalff, Vondel's Leven 31.
2) Denkelijk Huygens' 'Ad Antverpiam' (Ged., ed. Worp, IV 60-1).
3) Zie boven, blz. 119, noot 1.
4) Even te voren, 12 Juli, had V., bij de toezending van een presentexemplaar, ook aan Huygens geschreven: 'Zommige Mecenaten zyn my afgestorven, en de Drost heeft het nu te drock met zyn Historien, anders kon men verscheiden oordeelen gebruiken, dat veel aenwint' (Huygens' Briefwiss. IV 320). De door V. gewenschte critiek op zijne vertaling van zijn 'Parnasheilig' bleef niet uit, maar was, van Barlaeus althans, niet malsch en uit de hoogte (zie Barlaeus' Epist. 948 = Huygens, Briefw. IV 306, ook bij Br., V. 83)!

later beantwoord met het eveneens welbekende, ja befaamde, korte, koele briefje aan ‘Mons. Vondel’: een ijskoud-beleefde dankbetuiging voor ‘den arbejdt besteedt aan 't vertolken’, voor de opdracht aan Huygens, en voor het (met geen enkel woord van lof bedachte) geschenk, met eene ontwijkende loochening van een ‘Staatsabbath’; maar geenerlei blijk van toenadering zijnerzijds, geen aanvaarden der hem toegestoken hand! Ik kan dan ook niets dan een vriendelijke fantasie, zonder eenigen grond, zien in Leendertz' woorden (252): ‘Waarschijnlijk is Hooft bij het ontvangen van dezen brief niet minder aangedaan geweest dan Vondel bij het schrijven’; van die ‘aandoening’ vind ik in dit antwoord geen enkel spoor! Wij mogen H.'s houding betreuren, ja afkeuren, maar niet trachten ze te verbloemen, ten beste uit te leggen.

Tien maanden later, 21 Mei 1647, overleed Hooft. Acht dagen daarna sprak de 21jarige Gerard Brandt zijne hooggezwollen, bombastische - en meerendeels uit het Fransch vertaalde of daarnaar gevolgde! - lijk- en lofrede uit; waarin hij Hooft niet alleen beurtelings ‘den Vaader der (Hollandtsche) Zanggodinnen(!), “d'opgaande Zon der Hollandtsche letterwijsheit en der Neederlandtsche Poëzy”, “het Hooft der Poëten”, den Hooftpoëet der Hollanders’ noemde, maar ook verklaarde ‘dat de Hollandtsche Poëzy, die met den Ridder Hooft gebooren was: ook met hem gestorven is’, ‘dat zijn lofgerucht den roem van al de Poëten zijner tijdt in zijn leeven te booven ging’, om dan, na onder de met Hooft ‘eenzeedigen’ aan Huygens en (zijn aanstaanden schoonvader) Van Baerle de eerste (eigenlijk: de eenige) plaatsen te hebben toegekend, te eindigen met Hooft te roemen als ‘den grootsten Dichter dien Hollandt, of ooit zon zagh’. Vondel's naam werd nergens, noch als vriend of ‘eenzeedige’ van Hooft, noch als dichter genoemd.[1)]

Aan deze, reeds meermalen, als een grove miskenning van

1) Al haalt hij éénmaal (zonder hem bij name, anders dan met ‘men’, aan te duiden) zijn verzen (tot lof van H.'s vader) aan. Zie Br., H. 69, 70, 81, 84, 86, 91, 92.

Vondel gewraakte, lijkrede mag men zeker niet te hooge waarde toekennen. Het is de vraag, of men aan zulk eene uiteraard panegyrische, niet critisch vergelijkende en beoordeelende rede toen zooveel meer beteekenis hechtte dan wij nu plegen te doen. Maar ook indien dit wèl 't geval ware, staat het te bezien of deze hemelhooge verheffing van den dichter Hooft, met uitsluiting en ten koste van anderen, met name van Vondel, den tijdgenooten wel, gelijk ons, als een zóó grievende miskenning van dezen in de ooren geklonken zal hebben. Men was, bedrieg ik mij niet, inderdaad ten tijde van H.'s dood nog gewoon, der tot vervelens toe herhaalde woordspeling getrouw, in hem het ‘hoofd’ der Nederlandsche poëten (en prozaschrijvers) te zien; de zon van zijn roem, vroeg gerezen, overstraalde nog die van Vondel, die, vrij wat later opgegaan, hare middaghoogte nog nauwelijks bereikt had, die eerst in de hem na H.'s dood nog beschoren 32 jaren - ook ondanks zijn geloofsverandering - met en door de lange reeks zijner werken nog veel hooger stijgen zou.[1] Doch hoe dit zij, uit de algeheele afwezigheid van V.'s naam uit het stuk mogen wij toch zeker wel opmaken, dat voor B. en ook voor zijne toehoorders V. niet of nauwelijks (meer?) tot den eigenlijken vriendenkring van H. behoorde.

Ook Vondel zelf, vanouds gewoon vol eerbied en ontzag niet alleen tot den deftigen Drossaard, maar ook tot den voortreffelijken dichter en geschiedschrijver op te zien, vanouds in alle oprechte nederigheid van oordeel, dat deze - evenals b.v. zijn overleden broeder Willem - hem ‘ver te boven ging’, zal, mogen wij gissen, door die dithyrambe op Hooft niet gekwetst geweest zijn. Er schijnt dan ook geen grond om ook hier aan de juistheid van Brandt's bericht, dat hij ‘met lof en gunst’ van de lijkrede sprak, te twijfelen.[2]

Eene andere vraag echter is, welke in, de laatste jaren van H.'s leven, na zijn koele afwijzing der aangeboden hand, en na zijn dood, V.'s p e r s o o n l i j k e gevoelens jegens H. geweest zijn. Wij kunnen hier, nog meer dan tot dusverre, uit de schaarsche gegevens slechts gissingen wagen.

Of hij alleen ‘uit kieschheid’ (gelijk Leendertz, 264, meent) bij H.'s dood gezwegen heeft? Eene andere gissing heeft hier

1) Zie ook Leendertz 264, noot, en verder beneden, III.
2) Zie Br., V. 43, 126, 129 en Leendertz 264-5.

m.i. althans evenveel reden van bestaan, vindt misschien eenigen grond in de volgende positieve en negatieve gegevens.

Wellicht een jaar na H.'s dood besluit V. een Lijckzang op Van Baerle († 1648) met de regels: ‘Hier sluimert Baerle neffens Hooft, Geen zerck hun' glans noch vriendschap dooft’; waarin het mij moeilijk valt, met V.L.V 695, ‘een aandoenlijk herdenken ook aan den hem eenmaal zoo dierbaren beschermer en vriend’ te zien. Van Baerle en Hooft waren inderdaad door een hechte vriendschap verbonden geweest en nu in den dood, naar plaats en tijd, elkanders buren geworden: het lag geheel voor de hand hier beiden te noemen.[1)] Maar voor V.'s gevoelens jegens de nagedachtenis van H. zegt dit m.i. niets.

Meer zegt het allicht dat V. in 1649, in een gedicht ‘Op het huldigen van Geeraert Bicker, Drost te Muiden enz.’ (V.L. VI 10-2), wèl diens vader, den bekenden oud-burgemeester Andries Bicker, aan wiens verdiensten de zoon zeker de benoeming te danken had, vol eerbied en in den breede gedenkt, wèl ook van het Muiderslot, Gooiland, de Vecht enz. gewaagt, maar geen woord zegt over den beroemden en toch ook aanzienlijken voorganger van den jeugdigen Drost. Nu is 't waar dat, te oordeelen naar het uiterlijk van den roodwangigen, opgeblazen, vrij onbenulligen dikzak, dien wij, door Van der Helst geconterfeit, nog heden in het Rijks-Museum kunnen aanschouwen, V. zeker, evenmin als wij, kon verwachten dat deze ooit de voetstappen zijns doorluchtigen voorgangers op het veld der poëzie, of ook maar als kunstlievend gastheer, als Maecenas, zou drukken! Maar toch, indien V. op ‘een aandoenlijk herdenken’ van zijn ‘eenmaal zoo dierbaren beschermer en vriend’ Hooft waarlijk nog steeds prijs had gesteld, zou hij, dunkt mij (in deze hulde, die er immers a l l e aanleiding toe gaf!) naast den edelachtbaren heer burgemeester ook voor den doorluchten Drost nog wel een plaats hebben weten te vinden, hem niet vergeten hebben.

Van ditzelfde jaar 1649 zijn misschien[2)] V.'s gedicht ‘Op d'Ilias van de Medicis.... aen M. Hinlopen’ (die eene reis naar Florence

1) Over het bij V.L. daarop volgend versje zie boven, blz. 126.

2) V.L. IV 149 stelt dit vers op 1642, daarbij van een (eersten) druk der ‘Rampzaligheden’ in 1638 gewagende. Volgens Unger, Bibliogr. v.V. 177*a*; Breen, P.Cz. Hooft als schrijver der Nederl. Historiën 19; Leendertz, a.w. 264 echter kwam het boekje voor 't eerst na H.'s dood, in 1649, uit (het ex. der Leidsche Univ.-bibl. heet echter: ‘Den t w e e d e n Druk. Amsterdam, N. van Ravesteyn, 1649’. 12°; zijn er dan t w e e drukken van ditzelfde jaar?). Dan zal 't vers met de zinspeling dus ook wel van dat jaar zijn; immers een vroeger kennisnemen door V. van H.'s jarenlang bij- en omgewerkt geschrift (zie Breen, a.w. 18-20) dunkt mij niet waarschijnlijk.

gedaan had), ‘waarby hy over de Rampzaligheden der verheffing van den Huize Medicis’.... zijn gunstig oordeel doet kennen (V.L. IV 149); en een ander ‘Op Cosmus de Medicis’, onder diens portret in dit werkje van H. Dat de titel van eerstgenoemd vers zinspeelt op H.'s werk, waaraan ook de inhoud wel grootendeels ontleend zal zijn, valt niet te loochenen. Welnu, ook deze gereede gelegenheid tot een loffelijke gedachtenis van den (overleden) ‘kunstbroeder’ en ‘vriend’ is geheel verzuimd, zijn naam niet genoemd; de zinspeling op den titel van het werk wordt in het gedicht door geene andere gevolgd; van een ‘gunstig oordeel’ is niets te vinden.

Nog meer zegt 't wellicht dat V. ook in een vers op het huwelijk van Arnout Hooft in 1654[1)] deze derde en schoonste gelegenheid om diens vader te herdenken wederom zoogoed als ongebruikt laat: een enkel woord, in den aanhef, over des bruidegoms edele afkomst is al wat aan hem herinnert!

Nu weet ik wel dat men met deze en dergelijke argumenten e silentio voorzichtig moet zijn. Maar in verband en in vergelijking met al het voorafgaande, zoowel den vroeger zoo kwistig geschonken lof als de later ondervonden grievende afwijzingen, in verband ook met Brandt's getuigenis, ‘dat hy 't misnoegen, eens opgevat, langzaam aflei, en 't gewaande ongelyk niet licht vergat’ (Br., V. 130), meen ik toch ook aan deze negatieve gegevens een niet zoo heel geringe waarde te mogen toekennen.[2)]

Daarentegen kan ik niet veel beteekenis hechten aan het vierregelig versje ‘Op het kluchtspel Warenar met zijnen pot’ van ‘den ridder Hooft’, door V. nog in 1670, misschien op verzoek van Brandt, ten behoeve der uitgave van H.'s Werken in 1671, gedicht (V.L. XI 267; Unger 195*a*): het laatste, maar nietszeggende, getuigenis van Vondel over Hooft.

1679 werd V. begraven ‘in dezelve Kerk, daar de Drossaart Hooft, en Barlaeus, die groote Poëten; en ook Daniel Mostaart, Joan Victorijn, Cornelis Gijzelbert Plemp en Jacob Baake, zyn waarde vrienden, in d'aarde rusten’ (Br., V. 121). Of Brandt

1) Volgens V.L. VI 368-70; volgens Leendertz 264: Mei 1655.
2) Verg. ook Tschr. v. Ned. t. en l. XLIX 182, noot 2.

hier, voor de laatste maal Hooft en Barlaeus als ‘die groote Poëten’ noemende, ze wenscht te o n d e r s c h e i d e n van de vier daarna genoemden, V.'s ‘waarde vrienden’, dan wel ook op de beide eerstgenoemden dezen naam toegepast wil zien, is moeilijk met zekerheid te zeggen; de kommapunt had in de 17de eeuw niet altijd dezelfde beteekenis als nu, en Barlaeus althans mag denkelijk wèl, eer dan H., tot V.'s (vereerde) ‘vrienden’ gerekend worden.

Vatten wij dit alles samen.

Vondel, eenige jaren jonger dan Hooft, maar vooral veel later en moeilijker tot ontwikkeling en vollen wasdom gekomen,[1)] bovendien uit zijn aard nederig en bescheiden, geneigd tot ontzag voor alle grootheid[2)], spreekt over en tot Hooft, door hem levenslang als h e t ‘hoofd der Nederlandsche poëten’ erkend en vereerd, steeds op denzelfden toon van hoogen eerbied voor zijne dichterlijke gaven, voor zijn talent als prozaschrijver. Die eerbied gaat vanzelf gepaard met een diepen indruk en invloed van Hooft's poëzie op de zijne, zich ook uitende in aanhalingen, navolgingen en toespelingen in zijne verzen.[3)] Maar in de hulde, den vaak vleienden lof, door hem, naar den toenmaligen trant der lof- en eerdichters - waarachter trouwens soms een nijdige, kleingeestige critiek schuilging - aan den dichter Hooft menigmaal kwistig geschonken, is bijna altijd een element, dat meer den ‘Drost’ dan den dichter geldt: de eerbied, het ontzag voor zijn ambt, stand, naam, geslacht en persoon. Hij blijft altijd staan in de bijna onderdanige houding van den, zij 't welgestelden, koopman-winkelier tegenover den regent: de ‘burger’ tegenover een der ‘Heeren’. Dit komt ook uit in de door hem zelden of nooit achterwege gelaten titulatuur: ‘Edele gestrenge Heer, Mijn Heer, Doorluchte Drost’ of ‘de Heer, de Ridder Hooft’ enz.[4)]; en men weet welke beteekenis in de 17de eeuw, niet alleen in de koninkrijken, maar ook, vooral

1) Zie reeds Br., V. 5-6. In dit opzicht vormen Vondel, en ook Cats (pas op zijn 40ste jaar als dichter optredende) een scherpe tegenstelling zoowel met Hooft als met Huygens, vroegrijpe en zorgvuldig gekweekte talenten.
2) Zie Leendertz, a.w. 201, 206, 239, 248.
3) Zie hierover Tschr. v. Ned. t. en l. XLIX, 184-97.
4) Zie boven, blz. 120, noot 3.

niet minder, in onze aristocratische Republiek, bij de reeds scherpere onderscheiding der standen, alle quaesties van titulatuur, ceremonieel, voorgang en voorrang hadden! Wel komen er, van V.'s kant, af en toe bescheiden pogingen tot meerdere toenadering: zoo in den rijmbrief van 1628, in het aanbod van present-exemplaren, van eene voorlezing van eigen werk, of in een vraag om critiek, in een schuchtere scherts; maar die pogingen schijnen door Hooft nooit beantwoord te zijn. Maar wanneer na zijne geloofsverandering en de daarop gevolgde breuk zijn meer dan eens uitgestoken hand niet aanvaard wordt, grieft hem dit - mogen wij gissen - diep; hij kan de ondervonden bejegening, het ‘ongelijk’ kwalijk verduwen of vergeten: al blijft zijn waardeering van H.'s taal en stijl onveranderd (zie Br., V. 126), diens nagedachtenis blijft voor hem verbitterd, en de vroegere lof ook van den persoon is in zijn mond verstomd.

Hooft daarentegen, zonnig gunsteling der Fortuin, vroegrijp, van den aanvang af gewend aan, verwend door de algemeene hulde en vervuld van een hoog, zij 't rechtmatig, zelfbesef, spreekt over en tot Vondel steeds op gereserveerden, zoo niet hooghartigen toon, uit de verte. Jegens vrienden en ‘eenzedigen’, als Van Baerle (‘den Aertspoëet’) en Huygens (den, schoon vijftien jaar jongeren, ‘Heer van Zuilichem’) of andere dichters (tot Ds. Martinius toe!) waarlijk niet karig met overdadige loftuitingen en hoofsche complimenten[1)], brengt hij 't tegenover Vondel en zijne poëzie meestal niet verder dan tot een koele waardeering, zelden of nooit tot een gullen, warmen, hoogen lof; en dwingt Vondel's vers, of ook zijn karakter, hem enkele malen oprechte bewondering af, dan wordt deze toch weldra wederom door eenig voorbehoud verzwakt, de lof ten deele hernomen. En toch zouden wij b.v. van den geboren en getogen Amsterdammer, den dichter van Geeraerdt van Velsen (en Baeto) over den Gijsbrecht van Aemstel en over zoovele gedichten van Vondel ter meerdere eere en glorie van Amsterdam en van Holland, van De Groot en zoovele andere gemeenschappelijke vrienden of bevriende grootheden, ook afgezien van hunne dichterlijke waarde, wel eenig gunstig oordeel verwacht en zoo gaarne gehoord hebben! Maar niet alleen dat in gedichten en brieven zelden of nooit zulk loffelijk gewag gevonden wordt;

1) Zie b.v. zijne verzen op Huygens I 217-23, en zijne brieven.... passim. Daarnaast g e e n e n k e l vers op Vondel!

ook de eerste sporen van eenigen invloed of althans diepen indruk van Vondel's poëzie, blijkende uit eene aanhaling, herinnering of toespeling, moet in Hooft's gedichten nog aangewezen worden.[1] Zeker, in Hooft's brieven wordt Vondel's naam wel eenige, ettelijke malen genoemd; maar welk een geringe, welk een heel andere plaats ook neemt hij daar in dan Huygens, Van Baerle en zoovele andere ‘vrienden’; welk een geheel andere t o o n vooral (die hier toch zeker wel de muziek maakt)! Nooit is er plaats voor, is er sprake van eenige, zij 't ook nederbuigende gemeenzaamheid, nooit eenige vriendelijke scherts. Hooft blijft altijd op een afstand, uit de hoogte; van ‘vriendschap’ (laat staan ‘hartelijke vriendschap’) is geen spoor te vinden. Ja, de toon, door Huygens, Van Baerle, Vossius, Mostaert, Baeck, De Groot en anderen - schoon in maatschappelijken stand, aanzien of geleerdheid stellig evenzeer als Hooft boven Vondel staande of althans geacht -, in hunne brieven of verzen over of tot Vondel sprekende, getuigt doorgaans van meer hoogachting of zelfs vriendelijke gemeenzaamheid[2] dan er ‘bij Hooft af kan’; waarbij weliswaar in rekening dient gebracht dat De Groot allicht reeds vroeg in Vondel een diepere geestverwantschap ontdekt zal hebben en dat de gebroeders Baeck inderdaad Vondel's beschermers en ook vrienden waren, maar anderzijds toch niet vergeten mag worden dat de critiek van Huygens en Vondel over elkanders werk meer dan eens niet malsch geweest is en althans Huygens na kennisneming van V.'s critiek tot vrij scherpe anticritiek geprikkeld is, zoodat een minder vriendelijke, hooghartiger toon bij hem wel verklaarbaar ware geweest.

Van een eenigszins drukken en vertrouwelijken omgang en verkeer, hetzij rechtstreeksch, mondeling, hetzij schriftelijk, tusschen H. en V. blijkt dan ook, bij nader toezien, weinig of niets. Vooral van de veelvuldige uitnoodigingen en bezoeken van Vondel op het Muiderslot, zijn ‘lidmaatschap’ van den Muiderkring blijft ten slotte weinig of niets over. Zeer enkele malen is er

1) Zie Tschr. v. Ned. t. en l. XLIX 196.
2) Zie b.v. de brokken uit brieven van De Groot (in Br., V.), de brieven van Huygens, dien van V. aan dezen van 16 Sept. 1644 (ook in Oud-Holland II (1884) 296-8), en de verzen van Huygens en Barlaeus, afgedrukt in Een onwaerdeerl. Vrouw 199-203. Zie ook Oud-Holland II 25, 32.

sprake van een, gewoonlijk door V. zelf aangeboden of aangevraagd bezoek, ter bespreking eener bepaalde aangelegenheid[1]; nooit wordt tot hem een dier talrijke, hoofsche, schertsende, vriendelijk gastvrije uitnoodigingen gericht, die Tesselschade, Huygens, Van Baerle, Baeck, Van Wickevoort enz. enz. naar het hooge huis willen lokken om hen daar van velerlei geestelijke en stoffelijke geneugten te doen genieten; nooit is er ook eenig gewag van een aldaar genoten samenzijn. Heeft H. een enkele maal V.'s raad of meening van noode, dan wordt hij, niet rechtstreeks, doch door bemiddeling van H.'s factotum, zwager Baeck[2] genoodigd, bijna zou ik zeggen: ontboden. En brieven van Hooft aan Vondel bezitten wij .... één, zegge 1 (het beruchte briefje van 1646!), en het gewag van 4 andere, alle ingesloten in brieven aan Baeck[3]; van V. aan H. kennen wij, behalve de twee 'rijmbrieven' (eigenlijk veeleer aan H. opgedragen gedichten), één volledig en één fragment (bij Brandt), benevens het gewag van 6 andere.[4] Men werpe niet tegen dat H. den heelen winter te Amsterdam woonde en dan geene brieven met V. behoefde te wisselen, immers mondgesprek met hem kon voeren. Afgezien dat van dit laatste evenmin iets blijkt: ook Van Baerle en Baeck waren stadgenooten; en toch, hoeveel brieven worden er aan of door hen ook 's winters geschreven!

Maar - zal men mij misschien, met Dr. Leendertz, tegenwerpen - er zullen zeker nog vele andere tusschen H. en V. gewisselde brieven verloren geraakt zijn. Ja, waarop steunt

1) Afgezien van de 'letterkunstige vergaderingen' ten huize van Roemer zaliger en van mogelijke ontvangsten tijdens H.'s eerste huwelijk, is er in de brieven van een (bijna altijd door V. aangevraagd) bezoek te Muiden alleen in 1630, 1632, 1634 sprake; in a l l e welke gevallen 't niet eens vaststaat dat het beraamde bezoek inderdaad is gebracht. Ziedaar alles! Van eenig bezoek van H. aan V. (als door L. gefantaseerd) is nog veel minder ooit iets gebleken! Zie boven, blzz. 124, 127, 128, en Sterck, Van Rederijkersk. tot Muiderkr. 120, 131, 133.
2) Die aan V. ook 'dickwils kost .... van den Muyder Drost' schafte (V.L. III 36): mede een blijk, dat H. zijn verzen niet aan V. ten geschenke of ter lezing placht te zenden.
3) 1630-4: zie boven, blzz. 125, 126 (bis), 128.
4) 1630-5: zie boven, blzz. 125, 126 (ter?), 127, 128. Verg. hiermede in het Register op H.'s Brieven het aantal der brieven van en aan Baeck, Barlaeus, Huygens, de gezusters Visscher, Wickevoort, Wyts!

dan toch eigenlijk die stoute, als stellige waarheid verkondigde[1] gissing? Zeker zal er van Hooft's uitgebreide briefwisseling, zoowel van de ontvangen brieven als van de minuten, kladden en ‘regesten’ zijner eigene wel een en ander, misschien vrij wat verloren zijn gegaan. Uit den eersten tijd althans, ongeveer tot aan zijn drostschap en huwelijk, hebben wij, behalve eenige ambtsbrieven, haast alleen den rijmbrief uit Florence, den merkwaardigen brief over het Bestand en slechts enkele aan vrienden gerichte; ook is het aantal der bewaarde brieven uit de latere jaren, tot omstreeks 1627, inderdaad zeer ongelijk. Sommige zullen wel, als ‘staatsgevaarlijk’ of kerkelijk-bedenkelijk, door den voorzichtigen ontvanger of schrijver om redenen van politiek-kerkelijken of persoonlijken aard verbrand, althans ten vure gedoemd zijn[2]; dit geldt stellig van een enkelen van Vondel[3], en k a n zeker gegolden hebben van sommige andere brieven van den man, die hetgeen hem ‘naar de keel welde’ m o e s t uiten. Maar door welke oorzaken zouden in 't algemeen nu juist a l l e die onderstelde brieven van H. en V. aan elkaar in 't ongereede geraakt, of om welke redenen zouden juist zij a l l e vernietigd zijn?[4]

Dr. Leendertz opereert hier en elders met dezelfde gissing, dat vele gedichten, brieven en papieren van Vondel (en ook van Hooft), die ‘zonder twijfel’ of ‘zoogoed als zeker’ bestaan hebben, òf door de schrijvers verworpen en vernietigd, òf anderszins zoek- en weggeraakt ‘moeten’ zijn; zoo van V. vele sonnetten, minnedichten aan zijne aanstaande vrouw, bruiloftszangen en andere gedichten uit den huiselijken kring zijner naaste magen en vrienden, en andere geschriften. Het is inderdaad

1) ‘Het is zeer te betreuren dat er van de vele brieven, die H. en V. zonder twijfel [!] gewisseld hebben, bijna niets over is’ (L. 220).
2) Zie b.v. boven, blz. 127, noot 1.
3) Van 25 Aug. 1631 (boven, blz. 126).
4) De 4 vermelde, doch niet bewaarde brieven van H. aan V. zijn alle ingesloten geweest in brieven aan Baeck; maar waarom heeft H. daarvan niet, als van (alle?) andere, de minuut of het klad bewaard? Achtte hij ze, evenals de van V. ontvangene, gevaarlijk, of niet belangrijk genoeg? - Mogelijk heeft Dr. L. inderdaad in de door hem alsnog opgespoorde brieven van of aan H. gronden voor zijn zoo stellig uitgesproken gissing gevonden. Maar waarom geeft hij ze dan niet uit; waarop wacht hij?

merkwaardig hoe de scherpe, nuchtere, logisch-redeneerende geest van critiek, anders in hooge mate een eigenschap van Dr. L., hem soms op eens kan begeven en plaats maken voor eene schier breidellooze fantasie, die allen grond onder de voeten verliest, zich in de lucht verheft en van daar uit als zeker of klaarblijkelijk vaststelt hetgeen op zijn best mogelijk mag heeten; en dat wel vooral zoodra het een geëerd of geliefd persoon geldt.[1] Dit hangt zeker wel samen met zijne doorgaande, op zich zelf zeer sympathieke, apologetische neiging, uit eerlijke en achtenswaarde vereering geboren, om alle, ook maar oogenschijnlijke vlekken en smetten van den persoon of het werk van zijn held af te wasschen, alle feilen en zwakheden goed te praten, kortom alles ten beste te duiden; als b.v. blijkt bij zijne bespreking van V.'s toewijding aan zijn koopmansbedrijf en winkelnering, zijne boekhouding aan de Bank van Leening, zijne betrekking tot zijne moeder, zijne gelegenheidsgedichten, het crypto-Katholieke karakter van den Gijsbrecht, het volslagen gebrek van eenige erkentenis door Frederik Hendrik van de reeks hooggestemde, schitterende lofzangen tusschen 1625 en 1632, in verband met V.'s zwijgen bij diens dood enz.[2]

Het eenige wat wij, dunkt mij, Dr. L. kunnen toegeven is dat er inderdaad tusschen c. 1625 en 1636 (vooral in 1630-4?) in Hooft's briefwisseling niet zelden sprake is van Vondel, waaruit wij wellicht mogen opmaken dat er in die jaren ook wel eenige persoonlijke aanraking en omgang heeft bestaan, die echter nauwelijks met den naam van ‘vriendschap’ mag bestempeld worden, althans nimmer geleid heeft tot een druk, vriendschappelijk, hetzij persoonlijk, hetzij schriftelijk verkeer, al heeft Vondel misschien wel eens een poging daartoe aangewend.

Maar daarna zal de verwijdering, eindelijk de breuk ontstaan zijn, na, door en om Vondel's overgang tot de Katholieke Kerk, zijn optreden als propagandist, en zijn dreigement met het proces te Brussel. De libertijnsch-politieke regent, maar die ten slotte toch een zoon van het oude-Geuzenvolk was, had

1) Zie a.w. 20, 24, 80, 151, 154, 284, 378; verg. ook 333.
2) Zie a.w. 24-8, 229; 325-7; 38; 69-70 (doch zie ook 105); 173; 122-3, 163; zie voor het laatstgenoemde ook Br., V. 42 (in tegenstelling met 133-5); V.L. II 673, V 571-2, Nal. 8-10. Trouwens ook Hooft's werk is door den Prins wel met een ‘stoffelijk blijk’ beloond, maar denkelijk slechts matig gewaardeerd: zie Br., H. 50 en H., Br. II, blz. 356, 378, 389; IV 77-8.

wel in zijn hart Vondel toegejuicht bij zijne aanvallen tegen hunne gemeenschappelijke vijanden, de Calvinistische drijvers, de predikanten; maar.... een Katholieken ijveraar kon hij toch niet langer in zijn omgang dulden: ook bij hem kwam toen het Geuzenbloed in beroering en opstand. En trotsch, hooghartig, kon noch wilde hij later de hem door V. aangeboden hand aanvaarden.

Wat wonder trouwens? Beiden waren immers altijd niet alleen in stand, maar ook - e n d a t i s d e h o o f d z a a k ! - in aard en karakter gansch verschillend geweest. Hooft onafhankelijk, rustig, evenwichtig, zichzelf steeds gelijk, een man uit één stuk, harmonisch, objectief, voorzichtig, wereldwijs en een man van de wereld, een koele, sceptische deïst of stoïcijn, daarbij een zonnig Zondagskind; Vondel gaarne eerbiedig buigende voor gezag, bescheiden, nederig, maar warm, hartstochtelijk, heftig, roekeloos partij kiezende voor wie of wat hem in zeker levenstijdperk liefde en eerbied inboezemde, naïef, in wereldsche dingen vaak onbedreven, ja onbeholpen[1)], zwaarmoedig van aard en meer en meer gezind tot mystieke vroomheid: hoe zouden die beiden ooit warme genegenheid voor elkander hebben kunnen koesteren? Wat verbond hen, wat hadden zij gemeen? De liefde voor Amsterdam, de (luid uitgesproken of verholen) sympathie voor de partij en de personen van Oldenbarnevelt en De Groot, de afkeer van hunne gemeenschappelijke vijanden: de Calvinistische predikanten en hunne politieke geestverwanten in kerk en staat; voorts hunne liefde voor de kunst. Maar dat alles, vooral dit laatste was toen, evenmin als nu (of nog veel minder), in staat al hetgeen hen scheidde in aard en karakter, in denkwijze en geestesgesteltenis, in stand en leefwijze weg te doezelen.

Wij zouden dit zeker wel anders gewenscht hebben. Hoe schoon ware het, wanneer wij ons Hooft en Vondel konden voorstellen, door een zoo hechten vriendschapsband verbonden als b.v. Goethe en Schiller te Weimar; wanneer wij Vondel mochten zien als een der hoofdpersonen, der vaste sterren van den letterkundigen kring op 't Muiderslot (immers ‘de ware Helicon’, of wel een Hollandsch ‘Hotel de Rambouillet)’; wanneer wij, vooral, ons Hooft en Vondel ondanks alles met elkaar verzoend mochten denken. Zeker, wij zien Hooft hier niet van zijn mooisten kant:

1) Zie Br., V. 130, 135-6.

ook wij hebben ‘deernis’ met Vondel, wiens vereering voor H. nooit beantwoord wordt dan met koele waardeering, wiens houding en positie ons, om het rechte woord te noemen, soms ietwat ‘zielig’ dunkt; en wij vinden H. hard en hoog. Maar wat baat het dit alles te verbloemen? Wij zouden ook wel wenschen, dat Vondel Rembrandt had weten te waardeeren! Het is niet anders: noch Hooft en Vondel, noch Vondel en Rembrandt, hoezeer stad- en tijdgenooten, hebben elkaar verstaan, veelmin geëerd en bewonderd: het waren nu eenmaal gansch verschillende naturen.

In een vraagstuk als dit - het zij ten slotte erkend - is licht een zeker ‘voor-oordeel’ (in den eigenlijken zin des woords) aan beide zijden werkzaam en niet geheel af te schudden: waar de stellige uitingen schaarsch zijn, veel tusschen de regels moet worden gelezen, ook argumenten e silentio in het vuur gebracht worden en vergelijkingen dienst doen, kan uitlegkunde licht inlegkunde worden en krijgt het gevoel, de intuïtie, ook de sympathie een ruime plaats. Maar toch meen ik te mogen besluiten, dat de o n s n u ten dienste staande gegevens geen recht geven om een eigenlijke ‘vriendschap’, laat staan een ‘hartelijke vriendschap’ tusschen Hooft en Vondel, een geregelden, drukken omgang en een veelvuldig bezoek aan 't Muiderslot aan te nemen. Wanneer niet alleen Van Lennep en Alberdingk Thijm, maar ook, vooral, Leendertz, en zelfs Barnouw de zaken zoo anders zien, dan mag men gissen dat ook hier, onbewust, de wensch de vader der gedachte is geweest: Hooft en Vondel m o e t e n vrienden geweest zijn, voor 't minst elkander over en weer hoog gewaardeerd hebben. Maar daarbij is dan toch steeds nog te weinig rekening gehouden met het groote, diepgaande onderscheid tusschen beiden in afkomst, stand en ambt of beroep, maar bovenal in aard en karakter, geestesrichting en denkwijze: verschillen zóó wijd en zóó diep, dat de gemeenschappelijke ‘kunstbroederschap’ ze niet vermocht te overbruggen, in een tijd en een maatschappij, waarin nog niet, als later wel, de ‘Kunst’ werd vereerd als eene godin, die hare vereerders, hoe onderscheiden ook, vereenigde.

Oestgeest, November 1929.
J.W. MULLER.

(*Wordt vervolgd*).

Een schijnbare ellips.

Het is bekend dat konstrukties als *deze woorden moeten geschrapt, dat moet gezegd*, in de gewone taal, hoewel niet in alle streken in gelijke mate, vrij algemeen, in de laatste decennieën ook in de literatuur meer in gebruik zijn gekomen, onder anderen op voorbeeld van Dr. Abraham Kuyper, die ze zeker kernachtiger vond dan de langere vorm met *worden*. 't *Ndl. Wdb.* (9, 987) zegt ervan: 'In verbinding met den inf. pass. blijft *worden* soms weg.' Door 't gebruik van 'blijft weg' wou de steller van 't artikel *Moeten* waarschijnlik voorzichtig in 't midden laten of *worden* is weggelaten, dan wel door een andere oorzaak er niet bijstaat, ofschoon de woorden 'In verbinding met den inf. pass.' een ogenblik konden doen denken dat hij aan 't eerste de voorkeur gaf.

Nu is inderdaad een ouder voorbeeld dan 't *Ndl. Wdb.* (uit Bilderdijk 7, 247) geeft niet aan 't licht gekomen en heeft 't enige Middelnederlandse voorbeeld waarover ik beschik niet 't enkele participium, maar de passieve infinitief: *daer es die nijt so groot, daer moet ghevochten sijn* ('worden'). *Parth.* 7170. Al zijn deze gegevens voor een gevolgtrekking wel wat mager, en al is een oude konstruktie *dat moet ghedaen* 'het is nodig dat dat gedaan wordt' niet ondenkbaar, in vergelijking met straks te noemen andere verba is de afwezigheid van oude voorbeelden bij *moeten* toch zo opmerkelik, dat we voorlopig de mogelikheid kunnen aanvaarden dat de konstruktie mét *worden* (vroeger *zijn*) ouder is dan zonder. Daaruit volgt echter nog geenszins dat de laatste door 'ellipse' is ontstaan.

Bij *zullen* staat het anders: daar komt de konstruktie tegenwoordig niet (of zelden?) voor, terwijl er in 't Mndl. wél voorbeelden van zijn. Maar in één bepaald gebruik echter, nl. in zinnen als *wat sal die boverije ghedaen*? (*Tschr. Lettk.* 11, 182), *wat sal dit verholen? wat soude dan redene meer daer toe gesocht*? (Stoett[3], § 272), waarin *wat sal* beantwoordt aan Nndl. *wat moet* in *wat moet dut*? 'wat is dat nodig?' 'waartoe dient dat?' 'wat heeft dat voor doel?' (vgl. Nhd. *was soll* (*das*)?) e.d., en *wat soude* betekent: 'waar zou het voor dienen?' 'waarom?' (vgl. Nndl. *wat zou dat*? 'wat hindert dat?' 'waarom niet?'). De ouderdom van dit gebruik wordt bevestigd door het overeenkomstige

in 't Mhd.: *waz sol lenger hie gelegen? waz sol dâ mé ron gesaget? waz solde daz hie geredet*? e.a. (Grimm, *Gramm.* 4, 128). Men zou zich nu kunnen voorstellen dat toen *wat moet* de oude funktie van *wat sal* overnam, de oorspronkelike konstruktie werd gehandhaafd bij of, wil men, overging op 't eerste, zodat *wat* (*waarom*) *moet dit verborgen*? e.d. ontstonden, waaruit dan weer *wat moet er nu gedaan? wat moet eerst gedaan*? en vervolgens *dat moet nu gedaan, die moeten eerst gedaan* enz. voortsproten. Heel aantrekkelik lijkt me deze verklaring intussen niet; laten we dus verder zoeken.

Er is een ander verbum dat in betekenis tans dicht bij *moeten* staat, en bovendien vanouds voorkeur vertoont voor de konstruktie met participium, nl. *dienen*. Wel lezen we daarover in 't *Ndl. Wdb.* 3, 2538: 'In passieve zinnen wordt *te worden* vaak weggelaten en *dienen* dus alleen met een verl. deelw. geconstrueerd,' maar het geeft al dadelik te denken dat er vier voorbeelden zonder *worden* uit Cats, Hooft, Jeremias de Decker enz. en drie uit latere schrijvers volgen, terwijl 't eerste voorbeeld met *te worden* van de 19de eeuw is.[1)] Was er rekening gehouden met de grondige behandeling die wijlen van Helten, gedeeltelik op 't voetspoor van Grimm (*Gramm.* 4, 127 e. vv.), aan de konstruktie met 't participium heeft gewijd in *Vondel's Taal*, § 247 e.v. en *Tijdschr. Lettk.* 11, 180 e. vv., dan zou 't woord 'weggelaten' niet zijn gebezigd. Immers v. Helten heeft daar met overvloed van bewijsplaatsen 't bestaan van de konstruktie in 't Middelnederlands en de latere taal bewezen en een duidelike verklaring gegeven van de oorsprong (zover we die na kunnen gaan) en ontwikkeling ervan. In Stoett's *Syntaxis*^{3}, § 272 worden betoog en voorbeelden nog aangevuld en wordt verwezen naar 't overeenkomstig gebruik in 't Hoogduits, dat Grimm ook al had vermeld. Juist bij verba of uitdrukkingen die 'nodig zijn', 'nuttig zijn' betekenen (zoals *baten, dogen, helpen, nutte sijn*), was de konstruktie in de Middeleeuwen gewoon, en *dienen* had die betekenis al in 't Mndl. (z. *Mndl. Wdb.* op *Dienen*, 2). Uit de 16de eeuw haalt v. Helten dan ook aan: *sulcx en dient niet ghedaen, ten dient niet begonnen* (*Tschr.*,

1) De schrijver gaat voort: 'Minder gewoon is de weglating van *te zijn* of *te wezen*.' Dit hoort echter niet bij 't vorige, want de gegeven voorbeelden (o.a. *Veel laeter diend' het niet*, bij Hooft) bevatten geen participium, terwijl van enige 'weglating' zeer zeker geen sprake is.

a.a., 185), waar 't participium nog 't karakter van een verklarend predikaat heeft; *ten dient niet ghesweghen* (ald.), waar 't door 't partic. uitgedrukte begrip optreedt als hoofdbestanddeel van de gedachte, en *ten dient nu niet langhere ghetoeft* (ald.), waar de konstruktie nog verder is afgegleden; uit Vondel: *dat dient als onkruyd uitgewied, zoo dient hy naeuw doorkeecken, zy dienen uitgevaeght, dat onrecht dient hem... eerst betaelt gezet, doch hier dient... aangeteeckent, dat*; 'enz.'; *daer dient wel op gelet* (*V.T.*, § 248 *a.* en *d.*). Naast al deze voorbeelden dit ene uit de 16de eeuw: *dat en dient niet gheseyt te sine* (a.a., 185), een voorloper van ons *dat dient niet gezegd te worden* en naar alle schijn een vertegenwoordiger van een jongere konstruktie, de tegenhanger van 't eveneens vrij jonge **dat dienen sy te segghene* (of pas 17de eeuw?) en opgekomen in verband met 't vervaagd begrip en auxiliair gebruik van *dienen*. Of het noodzakelik is, met v. Helten (a.a., 186) 't positieve *dienen* te beschouwen als 't produkt van een navolging van 't negatieve *dienen* 'niet behoren', is twijfelachtig en voor ons doel onverschillig.

Dat Mndl. bewijsplaatsen van *dienen* nog ontbreken, kan best enkel een gevolg zijn van de geringe volledigheid die de eerste delen van 't *Mndl. Wdb.* onderscheidt van de latere, maar in al geval mag men veilig aannemen dat bij *dienen* de konstruktie ouder is dan bij *moeten*, zodat het me waarschijnlik lijkt dat *dat moet gedaan* een navolging is van *dat dient gedaan*. Zinnen als *dat moet weggedaan, dat stof moet weggeruimd* kwamen terecht in dezelfde kategorie als *dat moet weg, dat stof moet weg*.

Over *mogen* en *kunnen* met participium durf ik me niet stellig uitlaten, bij gebrek aan gegevens, ofschoon weer een oud **dat* (*en*) *mach* (*niet*) *gedaen* denkbaar is, en *kunnen* in de betekenis 'posse' meer en meer *mogen* heeft vervangen. Ontoereikendheid van gegevens belemmert evenzeer 't onderzoek bij (*be*)*hoeven*. Ook daar is mogelik de konstruktie met 't partic. pas na de Middeleeuwen in zwang geraakt, in navolging van andere verba (denk aan 't nog Zndl. *moet niet* = Nndl. *hoeft niet*), maar in geen geval kan ik vrede hebben met de woorden: 'Staat de onbep. wijs in het passief, dan laat men *worden* soms weg, inzonderheid bij *gezegd worden*' in *Ndl. Wdb.* 2, 1509.[1)]

1) Terloops de aanmerking dat dit vermeld wordt onder *Behoeven*, A) 'Noodig hebben', in plaats van onder B) 'Noodig zijn'. Wel hoort b.v. onder A): *hij hoeft niet meer gewassen, hij is al schoon*.

Voorlopig komen we tot deze resultaten: 1°. de konstruktie met 't participium in gelijke betekenis als die met de passieve infinitief is oud bij *dienen*, misschien ook bij (*be*)*hoeven*, daarentegen bij analogie naderhand in gebruik gekomen bij *moeten* en waarschijnlik bij *mogen* en *kunnen* (*zullen*?); 2°. bij *dienen* is het afkeurenswaard om van 'weglating' te spreken, omdat er niets is 'weggelaten'; bij de overige verba onraadzaam, omdat het de valse indruk kan wekken als zou de zucht naar beknoptheid van uitdrukking iets te maken hebben gehad met de invoering van de konstruktie bij die verba; 3°. de konstruktie met de passieve infinitief is bij *dienen* (en (*be*)*hoeven*?) jonger dan die met 't participium, bij de overige omgekeerd, een nu verdwenen biezonder geval bij *zullen* in de oude taal daargelaten.

Leiden.
J.H. KERN.

Wat het hy te doen?

In verhalende stijl verbreekt de spreker (schrijver), als middel om de aandacht van zijn toehoorders (lezers) gespannen te houden, soms plotseling de mededelende vorm en stelt er de vraagvorm voor in de plaats: 'En wat denk je dat-ie toen deed?' - 'En wat zegt-ie (doet-ie) daarop?' - Om dan onmiddellik zelf het antwoord te geven. Soms kan hij nog sterker zijn hoorders laten meeleven, als hij, op een critiek punt van de handeling gekomen, voortgaat: 'En wat zou (moest) hij (de held van het verhaal) toen doen?' De hoorder wordt even gedwongen de verschillende mogelikheden in verband met de situatie te overwegen; de verteller, tevreden met de opgewekte spanning, valt weer in de mededeelende vorm. Deze stilistiese wendingen zijn al oud: ik laat een paar vbb. uit 17de-eeuwse volkstaal volgen.

Als in Bredero's *Molenaer* Aaltje Melis, de molenaarsvrouw, met smaak vertelt van die onnoozele vrijster Annetje Stellaers, die heel geheimzinnig nachtelik bezoek krijgt op haar slaapkamer, aan spoken denkt en zich niet kan en durft verweren, vervolgt ze (vs. 134): *wat sou sy doen, goe meyt*. Het antwoord ligt hier in de hele situatie opgesloten: Zij kòn niets doen, denkt de hoorder. Het is de vertelster voldoende dit antwoord gesuggereerd te hebben, het verhaal gaat, zonder dat dit antwoord in woorden wordt gebracht, verder, in de mededelende vorm.

Een enigszins ander geval hebben we in de klucht *Van een Huysman en een Barbier* (die m.i. terecht aan Bredero wordt toegeschreven). Als de Huys-man de lof zingt van zijn ‘buermeyd, loopende Lijsbet’, die een ‘loose feecx’ is, en wil verklaren, hoe die zoveel geld wist te besparen, zegt hij (vs. 23): 't Is wel waer heur Moer matter de melck toe (die zij moest venten), maer *wat deese*, sy goot daer claer watertie in enz. Het geval is in zoverre anders, dat de vraag hier ongetwijfeld een vraag is, en 't antwoord niet onmiddellik uit de situatie gewekt wordt, dat voor de toehoorder enige oplossingen mogelik zijn en zò de spanning versterkt, het meeleven met het verhaal krachtiger wordt gemaakt.

Dit laatste voorbeeld mag als inleiding dienen voor de eigenaardige wending die ik ook in 17de-eeuwse taal, aantrof, nl. *Wat het hy te doen*, die ongeveer dezelfde kracht heeft als: wat deed hij en in eenzelfde verband gebruikt wordt, als hierboven werd besproken. Ik geef eerst een voorbeeld uit A. Bormeester's *Sijtje Fobers* (Amsterdam, 1643). De ‘dienstmaeght’ Jut is aan het vertellen, hoe een vrijer van de dochter des huizes een poging heeft gedaan om haar om te koopen:

> 'k stont lest in schuurde mijn Heugel,
> *Wat het hy te doen*, hy duwtme nog ien hiele Duckaton in mijn hant, Omdat ik maken sou.... enz.
> (Zie Van Moerkerken, blz. 191).

In de eerste plaats valt op te merken, dat we hier een histories praesens hebben, dat onmiddellik door een dergelike vorm: *hy duwt* wordt gevolgd; een volkomen begrijpelik hist. pr., dat hier duidelik dient ter verlevendiging van 't verhaal. Zo zullen wij ook in een verhaal van een afgelopen gebeurtenis invlechten: en wat *doet* (zegt) hij toen? - zelfs met behoud van het normalerwijze niet bij de praesens-*vorm* passende bijwoord *toen*. Maar ik heb ook een voorbeeld met de verledentijdsvorm, met *had*. In de *Herdoopers Anslagh op Amsterdam* van P.A. Codde (1641) komt deze passage voor:

> Wat *deed* den Koning lest, doen een van zijn huisvrouwen
> Haar toonde dat zy was begaan met druck en rouwen,
> Dat men van honger soo veel Menschen sterven liet;
> *Wat had hy doe te doen* op staande voet *ontbiedt*
> Haar op het Marrickt-plein met d'andre Koninginnen

Ook hier volgt op de uitdrukking weer een hist. praes. *ontbiedt*. Misschien voelt men neiging om *wat had hy doe te doen* hier weer

te geven door: wat *moest* hij toen doen, wat voelde hij als zijn plicht te doen of wat ging hij toen doen. In hedendaagse taal is immers een dergelike constructie heel gewoon: Wat heb je in zoo'n geval te doen? zwijgen; ik heb van avond nog heel wat te doen enz. Toch mag men de hier besproken 17de-eeuwse wending niet zò opvatten; *hebben te*.... heeft hier niet de kracht van een modaal hulpwerkw.; het voorafgaande (door mij geeursiveerde) *deed* en verder ook de hele samenhang is in strijd met die opvatting. De zin eist: wat *deed* hij, of, wil men, *wat ging hij doen*. Wil men nog enige functie aan dit hulpwerkw. *hebben* toeschrijven, dan mag men misschien zeggen, dat het kan dienen ter omschrijving van het aspect. In beide door mij aangehaalde 17de-eeuwse vbb. is die functie zwak. Zwak, of volkomen afwezig, altans voor ons taalgevoel, is die ook in het volgende vb. uit de *Klucht van Oene* door Jan Vos; Fijtje klaagt daar over haar man:

> Kom ik hum altemet ien reys om ien woort smeeken,
> *Wat et hy te doen*? hy houd sen mont....

Dit is, zoals men ziet, niet het historiese praesens; hier is geen levendige weergave van een voorval. Wij zouden hier zeggen: wat doet hij dan (in zoo'n geval) enz.

Op één lijn met mijn beide eerste vbb. staan *Spaanse Brabander* 97, 435 en *Lucelle* 1743, alle voorkomend in een verhaal vol actie en aanschouwelikheid. Sp. Brab. 432 vertelt Jan Selde-waar, hoe hij ‘om een voetjen enoot was’ en hoe zijn vader hem in huis had opgesloten. ‘Wat het hy te doen? hy *gaatje* daar after over de schutting klimmen.’ Misschien mag men aannemen dat voor de Hollanders (Amsterdammers) van de 17de eeuw dit *het* (heeft) een soortgelijke kracht bezit als 't door mij gecursiveerde *gaat* (+ *daar*) uit het laatste voorbeeld.

Fijnere nuanceringen die natuurlik alleen in de gehele samenhang zijn waar te nemen nu daargelaten, is dus te constateren, dat het 17de-eeuwse Amsterdams in levendige vertelstijl een wending kende: *wat het hy te doen*, waarin het werkw. *hebben* een zodanig verzwakte betekenis had gekregen, dat men de uitdrukking ongeveer kan weergeven door *wat deed hij*, in alle gevalle niet door: wat *moest, behoorde* hij te doen.

Een enkele opmerking over *hebben te* + infinitief vindt men in de *Mnl. Syntaxis*[3] van Stoett, § 243, Opm. 5. Ook uit verschillende vbb. in 't *Mnl. Wdb.* blijkt dat *hebben*, gevolgd door infin. met of zonder *te*, reeds in Mnl. taal in de verzwakte functie

van hulpwerkw. kon voorkomen. Een korte verklaring van de historiese gang van dit proces geeft het *Ndl. Wdb.* i.v. *hebben*, kol. 210. Voor het hedendaagse Nederlands verwijs ik naar de *Moderne Nederlandsche Grammatica* van Overdiep, § 204 vlg., die over 't gebruik van de infinitief + *te* in 't algemeen handelen. Men vindt daar een indeling, berustend op fijne syntactiese onderscheiding; met die indeling is ook enige orde te brengen in de verschillende gevallen, die zich kunnen voordoen bij *hebben*, gevolgd door infinief + *te*.

Aan de hand van deze beschouwingen en deze indelingen kan men de gevallen nagaan, waarin *hebben*, gevolgd door infinitief + *te* nog enigszins - hier sterker daar zwakker - zijn oorspronkelike, zelfstandige betekenis heeft bewaard. (Wat hebben we voor vandaag te eten; heb je ook postzegels te verkopen); de gevallen, waarin *hebben* in de constructie tot een zuiver modaal hulpwerkwoord is geworden (je hebt op te letten, je mond te houden) en die, waarin het nog andere, soms moeilik te definiëren functies verricht: functies van affectieve aard, functies die betrekking hebben op het aspect. Die verschillende functies kunnen dan door conventioneel worden van de verbinding of anderszins verzwakken; en de grenzen vervloeien. Mij viel op in het hierboven aangehaalde spel van P.A. Codde: ‘Ik heb de Heeren voor hun miltheid te bedancken,’ een uiting die in het verband aldaar niet veel meer kan betekenen dan: ik bedank de heren bij dezen. Raakt de innerlike aandrang of behoefte op de achtergrond, zodat de nadruk valt op de uiting die daarvan 't gevolg is, dan verzwakt de modale kracht van *hebben*. Zo is ook hedendaags: ik moet je nog wel bedanken voor.... dikwijls alleen een wat zwaardere vorm voor: ik bedank je nog wel. En: ik wou je ook nog even zeggen (schrijven) verschilt in hoofdzaak door de conventionele aanloop van het meer rechtstreekse: ik vertel je ook nog enz. Zò kan ook: ik heb je te vertellen.... ongeveer gelijk staan met: ik vertel je.... Wat is er verder voor onderscheid tussen: dat heeft niets te betekenen en dat betekent niets? *Wat hettet te beduyen* is al oud, komt herhaaldelik in 17de-eeuwse volkstaal voor.

Dit moge genoeg zijn om de hier besproken wending, haar kracht in 't verband waarin ze voorkomt, te verduideliken. Voorzover ik weet, leeft *Wat het hy te doen* niet meer in 't tegenwoordig Amsterdams (Noordhollands) taaleigen. Maar een van mijn kennissen verzekerde mij de uitdrukking meermalen te

hebben gehoord uit de mond van zijn moeder, die geboortig was uit Groningen, uit het Westerkwartier. Misschien komt ze ook nog elders voor, misschien ook leeft dit *hebben te* in ruimer gebruik en niet alleen in de door mij als hist. praes. gevonden vraag: *Wat het hy te doen*.[1)]

Amsterdam, Maart 1930.

A.A. VERDENIUS.

Trijntje Cornelis, Vs. 1386.

In Huygens' Trijntje Cornelis komt vs. 1386 een aardige uitdrukking voor, die door Dr. Eymael niet wordt verklaard en toch wel enige toelichting verdient. Als Kees, de schippersknecht, honger begint te krijgen, zegt hij tegen Trijn:

> .... Vrouw, ken je gien Suyer son?
> Hoe klaerje 't? *deckje nouw je taefel op en Ton*?
> Of selje myn der mé en voetjen ongder laete?

De gecursiveerde woorden worden opgehelderd door de volgende parallelplaats uit Izaac de Vos' Klucht van de Moff, waarin Brechje een vrijer afwijst met de woorden: Her uyt geck, *ick eet op ien tobbe*, je steeckt jou voeten niet onder mijn tafel.

Een vergelijking van de twee plaatsen leert, dat het beeld, waarmee oorspronkelik ongastvrijheid werd veraanschouwelikt, bij Vos reeds een ruimer betekenis heeft gekregen: ik moet niets van je hebben, wil Brechje zeggen. Men vindt deze spreekwoordelike uitdrukking ook vermeld bij Harrebomée II, 337 en 322 i.v. *tafel*. Op de laatste plaats verwijst hij naar Servilius en Sel(ecta) Proverbia. De uitdrukking was dus reeds vóór de 17de eeuw in gebruik.

Amsterdam.

A.A. VERDENIUS.

1) In het Maandblad *Groningen* (XIIIe Jg., blz. 70) trof ik één dezer dagen een vb. dat ik hier laat volgen. Men vindt het in het Dagboek van Mevrouw Slapsma-Tiessens, die, als mevrouw, het Gronings dialect plat vindt en dus beschaafd Hollands, Nederlands schrijft. Geboren en getogen Groningers in de eerste plaats zullen deze zeer verdienstelike proeven van 'Hoog-Gronings' kunnen genieten, maar misschien kunnen ook de lezers van de Nieuwe Taalgids het hiervolgende fragment waarderen: 'Voor een zetje tijd kwam mijn huurboer al eens bij ons aanloopen op eenen Dinsdag jammeren en klagen, net of ze haast geen stip meer over aardappels krijgen konden bij hem thuis en 't einde van 't lied was dat ik moest noodig dit laatste jaar al veertig gulden op 't bunder vallen laten, maar 'k heb hem gezegd, *dat ik hem lekker te bedanken had*.'

De vorm van het Nederlandse vers.

INHOUD.

		Blz.
1.	Inleiding	185
2.	De lettergreep (coördinatie; ballisties karakter van bewegingen)	187
3.	Undulatie (optimum undulatie; correspondentie; automatisering; variatie; schematisering; systematisering; plaatsenschema)	188
4.	Voeten	197
5.	Waarnemingseenheden (optimum; tikke-takke-togen; caesuur; clausula)	198
6.	Uitademingseenheden	202
7.	Correspondentie-eenheden (definitie van de versregel; visuele correspondentie van versregels, plaatsenschema, gelijk aantal lettergrepen, gelijkheid van afstanden tussen toppen, rijm; vers libre)	203
8.	Conclusie	209

1. Inleiding.

Bij het onderzoek van de versvorm, zowel van de klassieke als van de moderne Nederlandse, Duitse, Engelse, Franse, is men steeds a-prioristies te werk gegaan. Men heeft gezocht naar en gemeten met maatstaven van schoonheid, die de dichters tot richtsnoer zouden hebben gediend en onze onmiddellijke waardering zouden bepalen of behoorden te bepalen: deze maatstaven heeft men echter niet uit de taal, maar van elders gehaald.

Of men haalde ze uit de praktijk van het klassieke vers met zijn lange en korte lettergrepen; of uit de theorie van de oude grammatici, volgens welke een lange lettergreep tweemaal zoo lang zou zijn als een korte, en elke versregel verdeelbaar in voeten. Of men haalde zijn maatstaf uit de tegenwoordig meest verbreide West-Europeese muziek met haar gelijkheid van maten, en van afstanden tussen toppen, altans met een kleinste duureenheid van noten. Of men haalde zijn maatstaf uit de wereld van het intellect: de versvorm in het algemeen, en het versrhythme in

het bijzonder zou eenvoud en orde, en daardoor schoonheid, scheppen in de overigens gecompliceerde en on-

ordelijke werkelijkheid. Het is literair-histories, meer nog kultuur-histories, hoogst interessant de geschiedenis van die theorieën na te gaan in het kader van hun mentaliteit en van hun tijd: een andermaal hoop ik een schets daarvan te publiceren, hier gaat ons alleen de versvorm zelf aan.

Men heeft verzuimd eerst systematies te onderzoeken de physiologiese verschijnselen (bewegingen, waardoor de geluiden van het vers worden voortgebracht) en de psychologiese verschijnselen (waarneming van de bewegingen, van het gehoorde en van het geziene), om ze vervolgens te rangschikken naar hun meerdere of mindere schoonheid, en aldus langs empiriese, inductieve weg de maatstaven te vinden, die aan alle spreken eigen zijn en in het vers over het algemeen wat precieser zijn aangelegd dan in proza. Uit een dergelijk onderzoek door mij ingesteld, schijnt te zijn gebleken, dat, *wanneer we alleen letten op de vorm* van het vers, niet op het verband tussen die vorm en de inhoud, *in het algemeen ceteris paribus de gemakkelijkst uit te voeren bewegingen en de gemakkelijkst waar te nemen bewegingen, geluiden, gezichtsbeelden, tevens de schoonste zijn*, en dat *in het algemeen de meest voorkomende vormen van beweging, geluid of gezichtsbeeld tevens de gemakkelijkste zijn*, zoowel in de verskunst, als in het literaire proza, als in het gewone gesprek. A priori onwaarschijnlijk zijn deze resultaten niet, wanneer we bedenken dat de aesthetica een nauw verband aanneemt tussen schoonheid en doelmatigheid, terwijl toch gemakkelijkheid ceteris paribus een voorwaarde van doelmatigheid is. Men zal zich dan ook, naar mijn mening, althans voorlopig, met vrucht van de beide genoemde stellingen als *voor latere correctie vatbare werkhypothesen* kunnen bedienen.

We zullen thans een overzicht geven van de voornaamste spreek-elementen, die aan zekere eisen van gemakkelijkheid voldoen, waarbij we ons nu eens op introspectie, dan weer op de frequentie van de verschillende vormen baseren. Om leesbaar te blijven zullen we niet streven naar volledigheid in de bewijsvoering, noch van de gemakkelijkheid der meest frequente, noch van de schoonheid der meest gemakkelijke vormen.

We bepalen ons tot een analyse van de vorm; eerst daarna is het mogelijk de maatstaven der schoonheid in het verband tussen vorm en inhoud te bepalen: een tweede hoofdstuk van de versleer, waarop ik een andermaal hoop uitvoeriger terug te komen.

2. De lettergreep.

Spreken heeft plaats door het voortbrengen van geluiden tijdens het ademen: de voor het begrepen worden noodige variatie wordt aangebracht door afwisselend openen en sluiten van het ademkanaal (keel, neus, mond) op verschillende plaatsen en op verschillende wijzen door lippen, tong, verhemelte, stembanden.

Al dadelijk maakt men het zich, onwillekeurig natuurlijk, gemakkelijk, door de geluiden niet tijdens de moeilijker inademing, maar bij het gemakkelijker uitademen voort te brengen, waarbij de zwaartekracht meehelpt de borstkas dicht te drukken. Inademingsklanken komen in sommige talen voor, maar ze zijn uitzondering: frequentie wijst op gemakkelijkheid.

Openen is gemakkelijker bij hoge, sluiten bij lage luchtdruk in de longen: vandaar afwisselend hoge en lage druk op het juiste moment. In de reeks *pa-pa-pa-pa-pa* zal men dit gemakkelijk bij zich zelf opmerken. De daartoe nodige spierbewegingen, speciaal die voor het dichtdrukken van de longen en het weer remmen van die druk worden gecoördineerd, d.w.z. voortgebracht in een samenhang, die gemakkelijk, economies is. Zoo kan op een slag met een tennis-racket onmiddellijk, automaties, economies, de remming of terugslag volgen: dan zijn slag en terugslag gecoördineerd. Hetzelfde doet men bij het schudden van joghurt op een bord uit een omgekeerd flesje, waar het niet goed uit wil. Zóó zijn druk en remming der uitademingsspieren gecoördineerd: ze vormen één enonomies bewegingscomplex. Onder *coördinatie* verstaan we dus economiese samenhang van functioneel (d.w.z. wat hun werkzaamheid en bedoeling betreft) samenhangende bewegingen. Weer een ander voordeel ontstaat, wanneer men kan gebruik maken van de inertie (traagheid): men geeft het orgaan (arm, borstkas, tong, kaak) een stoot door één samentrekking der spieren, en laat het dan aan zijn lot over, d.w.z. zwaaiende, stijgende of vallende, door zijn eigen traagheid met of zonder de zwaartekracht. Zulke bewegingen noemt men *ballisties*, zóó is de slag van het tennisracket, zóó zijn meestal de bewegingen van de lettergreep. Het tegengestelde van een ballistiese beweging noemt Stetson een ‘gecontroleerde’ beweging.

De lettergreep maakt dus het spreken gemakkelijk door juiste verdeling van de luchtdruk voor opening en sluiting van het ademkanaal, door coördinatie van bewegingen, en door het exploiteren der traagheid.

Van dit standpunt uit kan men sommige lettergrepen als meer, andere als minder geslaagd beschouwen; sommige zijn meer, andere minder optimaal. Tot het optimum behoort in het algemeen, dat ze begint met een sluiting, en eindigt met een opening (*kaa, paa*, niet *aak, aap*) verder dat druk en remming ballisties en gecoördineerd zijn (niet ballisties is b.v. de druk op de uitademing in een langgerekt *kaaaaap*). De geschiedenis van wellicht alle talen toont een neiging tot vervangen van de minder goed gebouwde lettergrepen door betere, b.v. van gesloten door opene: immers open lettergrepen zijn ceteris paribus gemakkelijker uit te spreken, en hebben meer effect, dan geslotene; talen met veel open lettergrepen, b.v. het Italiaans, worden daarom vaak 'mooi' gevonden. Grootendeels door de tijd, die de verschillende organen (keel, tong, enz.) voor hun ballistiese (val-, werp-, slinger-)bewegingen nodig hebben, en die weer met zwaarte en lengte van hefboomsarm samenhangt, wordt de optimum duur van een lettergreep bepaald: voor het ene individu, het ene ras, is die anders dan voor het andere. Misschien ten dele daarom spreken kleinere menschen en rassen over het algemeen sneller dan langere. Zoo is iemands normaal wandel-tempo ongeveer gelijk aan de slingertijd van benen van een lijk van dezelfde lengte (proeven van Weber, 'Mechanik der menschlichen Gehwerkzeuge', geciteerd door M. Forel, 'Le rythme', *Journal für Psychol. u. Neurol.* 26, 1921, p. 78, n. 2); kleine mensen lopen dan ook meestal in sneller tempo dan grotere.

3. De undulatie.[1)]

Het is natuurlijk niet enkel de enkele lettergreep, die onwillekeurig voordelig gebouwd wordt: ook de reeksen lettergrepen. Eén middel daartoe is de golving of *undulatie*. Daaronder verstaan we een afwisseling van twee soorten lettergrepen: de meer en de minder energie of opmerkzaamheid vragende, b.v.:

> *Wéek bóotste zijn blánk líchaam úit op de rúig vlákkige líjnxehuid.*
> (COUPERUS, 'Dionyzos').

1) Ik acht het gewenst in een zuiver wetenschappelijke verhandeling het woord 'rhythme', dat in meer dan vijftig verschillende betekenissen gebruikt wordt, zooveel mogelijk te vermijden.

Die nóoit, dan in den dróom, elkaar ontmóetten,
Wéten geen wísseling van nácht en dág.[1)]
(BOUTENS, 'Sonnet').

De neiging tot undulatie is sterk en onwillekeurig, ze kan zelfs tegen-willekeurig zijn. Rousselot liet menschen reeksen als *pa-pa-pa-pa-pa* zoo gelijkmatig uitspreken als ze konden: altijd ontstond weer ongewild en onbewust een regelmatige afwisseling van langen en korten: *pă pā pă pā pă pā pă pā*, of (speciaal bij vermoeidheid) omgekeerd: *pā pă pā pă pā pă pā pă*. De meer energie of opmerkzaamheid vragende lettergrepen, die duidelijk met elkaar corresponderen in de undulatie, noemen we de *toppen*. Een top met de onmiddellijk voorafgaande of volgende andere lettergreep of lettergrepen (niet-toppen) noemen we een *periode* van de undulatie.

De goede, meer of minder optimale, undulatie is economies, ze is minder vermoeiend dan gelijkmatigheid in een reeks. Ze is ook effectief, want een undulerende reeks wordt gemakkelijker, aangenamer, nauwkeuriger waargenomen dan een niet undulerende (vgl. MacDougall, *Harvard Psychol. Studies I, Psychological Review*, Monogr. Suppl., Vol. IV, No. 1, Jan. 1903, pp. 223-224). De reden van dit alles is niet bekend; dezelfde afwisseling zien we echter optreden bij andere herhaalde bewegingen, waarvoor *weinig energie* beschikbaar is, b.v. het kloppen van een zwak hart. Stetson meent, dat undulatie eenvoudig en altijd een quaestie is van groepvorming (tot 'voeten'), met de daaraan verbonden voordeelen, van *coördinatie* dus. Misschien is de zaak eenvoudig deze, dat undulatie de meest eenvoudige vorm is van *correspondentie met variatie* van lettergrepen (over deze begrippen zie onder, p. 193-194). Wèl kunnen we ongeveer zeggen, en dat is hier hoofdzaak, wanneer de undulatie het meest gemakkelijk is en het meeste effect heeft, dus wanneer ze optimaal is. Daartoe moet ze voldoen aan de volgende voorwaarden.

1) Eens voor al zij hier gezegd, dat elk voorbeeld zich ook anders laat lezen, dan wij aangeven; immers het schriftbeeld van de dichter en de drukker fixeert onvolkomen de duizend mogelijkheden van de taal. De ene lezer of voordrager zal aan deze, de andere aan die opvatting en neiging de voorkeur geven: van aestheties standpunt met meer of met minder recht. Aan het wezen der zaak, d.w.z. de mogelijkheid van de telkens door ons aangeduide voordracht, doet dit niet af.

1. Er is een duidelijk gevoeld verschil tusschen toppen en niet-toppen.

2. Tusschen de toppen liggen als regel één of twee andere lettergrepen; hoe meer het aantal daarvan afwijkt naar beneden (0) of naar boven (3, 4, 5, 6 etc.), hoe minder goed de undulatie in het algemeen; een zekere variatie is gewenscht. Het optimale aantal, hier bedoeld, is echter weer afhankelijk van het spreektempo: bij sneller tempo, b.v. in het Frans in het algemeen, is het groter.

3. De afstand van top tot top is ca. ½ à 2 seconden; de afstand van ¾ seconde, waarom het hier schommelt, is volgens de psychologen het gemakkelijkst te vatten en te reproduceren (zie Delacroix, Les souvenirs, in Dumas, 'Traité de Psychologie' II, p. 48).

4. De verhouding van de lengte der toppen tot die der andere lettergrepen is waarschijnlijk ca. 5 : 3 (in een gedicht van Kloos, De Zee, voorgedragen door Royaards, vonden we 1, 601). Voor kracht en luidheid bestaan zeker ook wel optimale verhoudingen; die van lengte en kracht zullen wel weer onderling afhankelijk zijn; daarover zijn nog geen onderzoekingen gedaan.

5. Opeenvolgende perioden corresponderen sterk.

Zal een lettergreep undulatie-top zijn, dan moet òf haar voortbrenging meer energie vragen dan die van de andere soort lettergrepen, òf meer de aandacht trekken dan die van de andere soort. Tusschen twee direct op elkaar volgende toppen ligt steeds een kleine, doch merkbare, inzinking of pauze:

Sinds de goden
Om der koningen bruiden
Varen over zee en
Dingen in den kamp,

Zou hart kiezen
Tusschen dood en leven,
Tusschen verren koning
En nabijen god?
(BOUTENS, 'Liederen van Isoude').

De bedoelde inzinkingen vindt men in mijn voordracht van de vijfde regel: *Zou hart kiezen*.

Hetzelfde woord kan soms meer, soms minder toppen hebben: *goudpapier* heeft in den regel twee; drie echter in mijn voordracht van:

Haken en ogen,
Tikke-takke-togen,
Goudpapier,
Tierelierelier.

Het energie vragen van een lettergreep kan òf tot uiting komen in de luidheid, òf in de duur, òf in opvallend hoge of lage toon, òf in kracht of nauwkeurigheid van articulatie, òf in een combinatie van deze. Misschien zijn er nog andere factoren: men kan zelf gemakkelijk nagaan op hoe verschillende wijze men *papapapapa* kan laten unduleren.

In de ene taal is de uiting van de energie heel anders dan in de andere. In het Nederlands speelt vooral luidheid, daarnaast lengte of duur een rol; toonhoogte komt in de derde plaats. In het Frans is de toonhoogte belangrijker: ons oor is meer gevoelig voor verschillen in kracht en duur van lettergrepen, dan het Franse. De oorzaak daarvan ligt in het klanksysteem van onze taal. Wij kunnen een woord van een ander woord onderscheiden door overigens dezelfde of ongeveer dezelfde klinker meer of minder gespannen en meer of minder lang uit te spreken: zoo onderscheiden we *raad* van *rad*. In het Frans is dat zelden mogelijk. In het klassieke Grieks en Latijn onderscheidt men woorden door verschillende lengte van klinker: *uĕnit*, hij komt, van *uēnit*, hij is gekomen; daar zijn dan ook de toppen der undulatie vooral langer dan de andere lettergrepen. Aldus spelen in de undulatie allereerst die verschillen een rol, welke geheel of ten dele tot verschil in energieverbruik teruggaan, en verder die, welke in het klanksysteem van de taal in quaestie als onderscheidings-middelen dienst doen.

De verschillen tussen sterk en zwak in ons vers, en die tussen lang en kort in het Griekse en Latijnse, zijn in oorsprong en effect identiek, altans nauw verwant: ze zijn het gevolg van verschillen in energieverbruik, en veroorzaken verschillen in opmerkzaamheid. Tot mijn genoegen zie ik, dat Troubetzkoy verschillen in duur en verschillen in kracht (in klanksystemen) beide tot één factor: verschil in intensiteit, terugbrengt. Ik zou liever spreken van verschil in energiegebruik. Dit quantitatieve verschil kan zich dan, als men wil, qualitatief verschillend uiten: in meerdere of mindere luidheid, lengte, spanning van klinkers of medeklinkers, indirect weer in helderheid-dofheid, stemloosheid-stemhebbendheid, enz. Het verband tussen de bedoelde quantitatieve verschillen enerzijds, en de qualitatieve

anderzijds is uiteraard het gevolg van een tendentie, niet van een wet. Vgl. N. Troubetzkoy, Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme, in Travaux du cercle linguistique de Prague 1, 1929, pp. 39-67, speciaal p. 42; en van schrijver dezes: Zum phonologischen system des Neuniederländischen, in Donum Schrijnen 1929, p. 549-550.

Nauwkeurige onderzoekingen over de rol van luidheid, duur, toonhoogte, etc. in de Nederlandse undulatie ontbreken. Voor het Engels vond Wallin ('Researches on the Rhythm of Speech' *Studies from the Yale Psychological Laboratory* IX, 1901) het volgende.

Een undulatietop komt tot stand door

duur, luidheid èn toonhoogte	56.1 %	van alle gevallen
luidheid alleen	11.5 %	
duur alleen	10.7 %	
luidheid èn toonhoogte	10.1 %	
luidheid èn duur	6.0 %	
toonhoogte alleen	3.1 %	
duur èn toonhoogte	2.4 %	

Men lette vooral op het lage cijfer voor 'duur èn toonhoogte' (zonder luidheid dus).

In het Nederlands is dit, naar mijn eigen voorlopige onderzoekingen ongeveer evenzoo als in het Engels, alleen is de toonhoogte waarschijnlijk iets belangrijker. Volgens de onderzoekingen van Guittart altans ('De intonatie van het Nederlands', Diss. Amsterdam 1925) spreken wij meer in verscheidenheid van hoog tot laag dan de Engelsman.

Als algemene regel schijnt voor alle talen te gelden, dat *luidheid en duur geneigd zijn samen te gaan, eveneens luidheid en toonhoogte* of *toonlaagte; daarentegen ontbreekt die neiging voor toonhoogte en duur*. Deze regels gelden ook voor de taalgeschiedenis en de muziek. Zonder twijfel hangen ze samen met de bouw van onze spreekorganen. Een krachtig ingezet geluid wordt onwillekeurig gerekt; omgekeerd vereisen lange geluiden ceteris paribus meer krachtsverbruik dan korte. Bij stemversterking gaat de toon onwillekeurig eerder naar boven dan naar beneden; omgekeerd vereisen zeer hoge en zeer lage tonen ceteris paribus (d.w.z. wanneer alle omstandigheden verder dezelfde zijn) meer kracht dan de gemiddelde toonhoogte van iemands gewone spreken. Maar een lang geluid brengt men bij

voorkeur op de gemiddelde stemtoonhoogte voort, terwijl men zelfs geneigd is zeer hoge en zeer lage tonen kort te maken, daar het rekken van deze veel kracht vergt: bekend is, dat de klinkers, waardoorheen een zeer hoge of zeer lage determinant klinkt (*ie* en *oe*) ceteris paribus korter zijn dan de andere (*e, a, o*). Het verloop van toonhoogte in de zin wordt in hoofdzaak bepaald door drie factoren: (1) meegaan met de undulatie; (2) bedoeling iets uit te drukken (b.v. in vraagzinnen); (3) tijdens een uitademing eerst te stijgen, dan te dalen. Het gemiddelde toon-verloop is in de alexandrijnen van Vondel aldus:

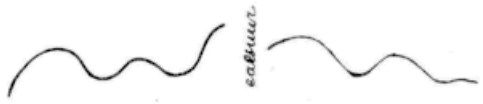

In de beste Nederlandse undulatie schommelt de verhouding van de duur der toppen tot die der andere lettergrepen dus ongeveer om 5 : 3 (1.67); dit is (toevallig?) de verhouding der beroemde ‘gulden snede’. Bij sneller spreken verandert deze moyenne waarschijnlijk, het optimum is dus mede afhankelijk van het tempo. (Stetson constateerde verschillende verhoudingen bij net spelen van

in de muziek bij verschillend tempo).

Een zekere mate van gelijkheid van toppen of perioden onderling bevordert de *correspondentie*. Daarin kunnen alle mogelijke eigenschappen een rol spelen: luidheid, duur, toonhoogte, etc., ook timbre van klinkers en medeklinkers, b.v. in de boven geciteerde regels van Boutens: *nooit* en *droom; we-* en *wis-; nacht* en *dag*; ook het aantal lettergrepen en de afstand tussen toppen:

> *Het huis mijns vaders, waar de dagen trager waren*
> (KAREL VAN DE WOESTIJNE).

Onder *correspondentie* verstaan we een min of meer volledige herhaling, die de aandacht trekt. Daardoor wordt in het algemeen zoowel het voortbrengen als het horen van klanken gemakkelijker, aangenamer, mooier. De aandacht moet getrokken worden, anders wordt licht een ongewenst effect bereikt. Immers, wordt een beweging of een klank voortdurend op dezelfde wijze herhaald, dan verslapt in de regel geleidelijk de opmerkzaamheid: ook treedt licht *automatisering* van bewegen en

waarnemen op. In het spreken werkt dat fnuikend, het spreken zoowel als het gesprokene worden monotoon. Dan wordt de opmerkzaamheid niet meer vanzelf bezig gehouden, maar men moet ze opzettelijk richten, concentreren: en weinig dingen zijn zóó vermoeiend, zooals Ribot zegt, als het willekeurig, opzettelijk, richten en concentreren van de opmerkzaamheid. Men denke in dit verband aan de slaapwekkende kracht van vele 'rhythmen', van wiegeliedjes, schommelen van de wieg, eentonig spreken, e.d. Om dit te voorkomen is een kleine *variatie* voldoende: in een lange reeks *la la la la la* etc. is een enkel *ra* of *lo* meestal voldoende om de aandacht weer te trekken.

De perioden der undulatie kunnen sterk corresponderend gemaakt worden door een gelijk aantal tussen-liggende lettergrepen, en door de gelijkheid (voor het gevoel) der afstanden van top tot top. Regel is dit laatste in ons vers niet, men kan het echter in de voordracht gemakkelijk bereiken, door gelijktijdig de maat te slaan. Ook hier geldt echter hetzelfde als boven: overdaad schaadt. Kleine variaties herstellen de fout. Variaties zijn dus even onmisbaar als correspondentie, duur-ongelijkheid (*an-isochronie*) der afstanden van top tot top is een even onmisbaar iets als duurgelijkheid (*isochronie*). Begeleidend maatslaan ontneemt aan bijna elk vers zijn optimum, zijn charme. Van kleinste duur-eenheid en regelmatige verhoudingen is in ons gesproken vers (heel anders dan in het gezongene!) in het geheel geen sprake: deze kleinste duur-eenheid is (evenals de isochronie) een soort *schematisering* of *systematisering* (zie onder), zooals de muziek ze kent en waarvan straks sprake zal zijn.

Het gemiddelde aantal lettergrepen tusschen twee direct opeenvolgende toppen is bij ons iets meer dan 2 (ca. 2, 12?). Voor het Duitsch zijn uitvoeriger onderzoekingen gedaan: in de spreektaal is deze moyenne lager dan in proza; in gevoelvol proza lager dan in gedragen; in brieven lager dan in preken. Vgl. F. Gropp, 'Zur Aesthetik und statistischen Beschreibung des Prosarythmus.' *Fortschritte der Psychologie* 4, 1916, pp. 43-79, en vele andere daar geciteerde en latere werken.

De undulatie kan meer of minder geschematiseerd zijn. Onder *schematisering* verstaan we beperking in de practijk van de theoretiese mogelijkheden. In de alexandrijnen van Vondel zijn de plaatsen waar een beklemtoonde lettergreep kan staan, vrijwel beperkt tot de evene (waardoor de correspondentie van opeenvolgende versregels zeer bevorderd wordt):

lettergreep nr.:

2	6	10	12
Het hemelsche gerecht heeft zich ten lange lesten,			

niet geheel echter:
lettergreep nr.:

2	6	7	10	12
Het hemelsche gerecht heeft zich ten lange lesten.				

Dit laatste noemen we *anáklasis* of anaklasme. De ‘verklaring’ van het tot heden niet verklaarde anaklasme ligt thans voor de hand: het is een afwijking van het gewone schema der plaatsen, waar een beklemtoonde (in het klassieke vers: ‘ictusdragende’) lettergreep kan staan, echter *met behoud der optimum undulatie*. Immers het aantal lettergrepen tusschen twee toppen is bij het goede anaklasme in het algemeen niet meer dan twee of drie, en waar twee toppen samenstoten, is de inzinking er tusschen gemotiveerd door een coördinatie- of correspondentiegrens (begin of eind versregel, caesuur, grens tusschen ‘metra’ in de Griekse metriek). Daardoor ontstaat tevens het voordeel, dat een hoogtepunt van de reeks in quaestie aan begin (of eind) komt te liggen (waarover straks):

héeft zich ten lánge lésten

Aldus bevordert het anaklasme het tot stand komen van optimale waarnemings-eenheden (waarover z.o.).

De aesthetiese functie, rol, beteekenis van het *plaatsen-schema* wordt steeds verkeerd verklaard. Het dient niet in de eerste plaats om regelmaat in den versregel zelf te brengen; de vroegere opvatting, dat ook het aantal plaatsen, waar een onbeklemtoonde lettergreep kan staan, beperkt zou zijn, is natuurlijk onzin. In de volgende regel hebben *sche* en *zich* geen klemtoon:

Het hémelsché gerécht heeft zích ten lánge lésten.

Het plaatsen-schema dient in de eerste plaats om de correspondentie der versregels onderling te bevorderen, evenals b.v. het rijm. In het Chinees hebben vele verzen een plaatsenschema, dat de melodie betreft, doch met de rangschikking van toppen en niet-toppen zelfs weinig of niets te maken heeft. Verder ontstaat in gedichten met plaatsenschema na het lezen of horen van een of meer regels in de geest van lezer of hoorder een rest, een residu, van het gelezene of gehoorde, dat spoedig de vorm van een min of meer ideale versregel aanneemt: dit is het oogenblik, waarop men ‘het metrum’ of ‘de maat’ ‘voelt’. Met ide vorm wordt dan onwillekeurig elke volgende versregel ver-

geleken: het opmerken van overeenkomst of verschil tussen dezen vorm en de afzonderlijke regels geeft een eigenaardig aestheties effect. Heel vreemd is de mening van sommige onderzoekers, dat het wezenlijke van ‘vers’ tegenover ‘proza’ zou liggen in een dergelijk plaatsenschema, een vaste ‘maat’; men heeft bij ons vele prachtige verzen zonder een dergelijk schema, b.v. Boutens, Hoe laat is 't aan den tijd?

Correspondentie van versregels doet vaak onwillekeurig de neiging ontstaan een volgende regel min of meer gelijk te maken aan een voorafgaande, zelfs in strijd met de gewone klemtoon of duur. Daardoor kan b.v. in de laatste der volgende regels een rekking van *-dend* ontstaan, tevens een samenstoten van toppen *wéi-dénd* met een tempo-vertraging, die met de allitteratie *d*end *d*e *d*uis- *d*onk- *d*al- en *w*ei- *w*e- een prachtig schilderend effect heeft:

> *Mijn bleeke denken dwaalt tot U door diepe nachten*
> *Als moede schapen naar hun eindelijken stal*;
> *Zij maken wit den nacht met schemerblanke vachten*,
> *Weidend de duisternis van 't weligdonkre dal*.
> (BOUTENS, ‘Verzen’).

Van der Elst heeft dit, geloof ik, over het hoofd gezien, toen hij juist omgekeerd een tempoversnelling aannam: *Wéidend de dúisternís van 't wé-* enz.; de Duitsers spreken niet onaardig van ‘schwebende Betonung’ (in casu op de lettergreep *-dend*) (vgl. J. van der Elst, L'alternance binaire etc., Diss. Amsterdam 1922, p. 21-22).

Waarom schematiseert de dichter? Waarom schematiseert *alle* kunst? Ter wille van twee voordelen: beperking tot de optimale vormen, en bevordering der correspondentie. Te sterke schematisering geeft kans op automatisering, eentonigheid, vermoeiendheid; dan is variatie noodig. In onze muziek is de afstand van top tot top sterk geschematiseerd: maar de afwisseling in toonhoogte en duur der noten belet het wegzinken der opmerkzaamheid; tenzij dit laatste, als in slaapliedjes, opzettelijk wordt gezocht.

De optimale undulatie wordt door de dichter benaderd door een bepaalde keus, en een bepaalde volgorde van woorden. Het optimale aantal lettergrepen tusschen toppen wordt vooral bevorderd door het gebruik van korte woorden, ongewone volgorde op zich zelf bevordert al een duidelijk verschil tusschen toppen en niet-toppen.

4. Voeten.

Men kan eenvoudige ballistiese bewegingen tot lettergrepen coördineren; men kan ook lettergrepen met elkaar coördineren. Dank zij Stetson kennen we van dit laatste proces het mechanisme: twee of meer lettergrepen kunnen gezamenlijk van één stijging van luchtdruk in de longen profiteren. Van twee lettergrepen is de stijging-daling van de luchtdruk in de longen dan v. niet

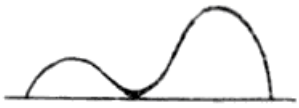

, maar

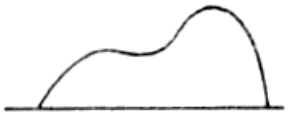

. Stetson zelf vergelijkt het proces treffend met rimpels van het water op een grootere golf.

Het voordeligst, aangenaamst, mooist is nu een dergelijke coördinatie, wanneer het grootste energiegebruik precies òf ongeveer aan het begin, òf aan het eind, òf aan beide ligt: *héérlijk, héérlijke; het zíjn, het kan zíjn; óngelúk*, en wanneer bovendien de groep met een dergelijke volgende groep, of een afzonderlijke top, correspondeert:

> *Kan het zíjn* | *dat de líer* | *die sinds láng* | *niet meer rúischte*
> (DA COSTA).

Dergelijke corresponderende coördinatie-reeksen, ook de daarmee corresponderende enkele toppen, noemen we voeten. Wil men een definitie? Voeten zijn de kortste met elkaar corresponderende coördinatie-reeksen van lettergrepen in undulatiereeksen. Stetson vond, dat coördinatie-reeksen van twee of drie lettergrepen, als regel van dalend of stijgend type, bij het gewone spreken voortdurend optreden. A fortiori is dit dus voor verzen waarschijnlijk.

Bij een bepaalde voordracht van een bepaalde versregel is niet altijd op het gehoor af met zekerheid te zeggen, welke de voeten zijn. Het is zelfs niet altijd zeker te zeggen, òf er voeten zijn: het eigenaardig golvend effect van een versregel zou het gevolg kunnen zijn alléén van een goede undulatie. Zeker is zelden of nóóit op grond van het geschrevene of gedrukte met stelligheid aan een voordrager van een bepaald stuk proza of gedicht schematies voor te schrijven, dat de voeten zóó moeten zijn en niet anders; zeker is het vroeger zoo gebruikelijke mechanies verdelen van elke versregel in voeten, het zgn. scanderen, vrijwel altijd mis. Soms overweegt (naar mijn op introspectie gebaseerd vermoeden) in een regel eerst de

neiging tot stijgende, later tot dalende voeten, of omgekeerd:

> *Zij drukt zich zelve uit in duizenderlei lijning*
> (W. KLOOS).

zonder dat men altijd met zekerheid kan zeggen, waar het stijgen ophoudt of het dalen begint.

De negativisten als Van Ginneken (verdienstelijk in hun verzet tegen de orthodoxe metriek), die zeiden: 'een vers bestaat niet uit voeten, maar uit woordgroepen', schoten aan hun doel voorbij: met het badwater hebben ze het kind weggegooid. Deze paradox was even aardig en even onjuist als een andere van de moderne taalkunde: 'we spreken niet in woorden, maar in zinnen.' (Litt.: Stetson, 'Motor Phonetics', *Archives Néerland. de Phonét. Espér.* III, 1928, pp. 166-167. De voorkeur voor daling, stijging, en daling-stijging blijkt o.a. duidelijk uit de proeven van Meumann, 'Untersuchungen etc.', *Philos. Studien* 10, waar zelden of nooit een 'amphibrachys' ⏑ – ⏑ of ~ ∿ ~ optrad; trouwens, ook uit de proeven van Stetson, al trekt hijzelf niet speciaal deze conclusie. De hypothese van muzikalisten als Verrier e.a., dat alléén dalende voeten zouden ontstaan, is door een en ander afdoende weerlegd; onjuist ook Van Ginneken, 'Gelaat, gebaar en klankexpressie', p. 66-71).

In het al dan niet verdelen in voeten, en in de wijze waarop, is de voordrager in principe vrij: het geschrevene of gedrukte geeft geen aanwijzingen. Hij kan elke lettergreep op zich zelf uitspreken. Maakt hij echter voeten, dan kan hij zich laten leiden door verschillende neigingen. Begint een regel met een top, dan suggereert dit feit onwillekeurig dalende voeten, en omgekeerd: hierin ligt de kern van waarheid der orthodoxe metriek. Hij kan zich laten leiden door betekenisgrenzen (woordgrenzen, interpuncties, e.d.): daarin ligt de kern van waarheid der theorie van Van Ginneken. Hij kan er naar streven de inhoud te steunen door het karakter der voeten: een vrolijk gedicht te zeggen in stijgende, een droevig in dalende bewegingen. Zelfs kan hij al deze neigingen doen wijken voor een andere: te scanderen naar een te voren vastgestelde schablone. Zijn werk is, tot een bevredigende, effectieve, zoo mogelijk optimale, resultante van krachten te komen.

5. Waarnemingseenheden.

Luisteren naar een reeks geluiden is in de regel niet een gelijkmatig, passief proces: zeker niet bij het spreken. Men ziet van uit

den trein een landschap voorbijglijden: de blik grijpt een beeld, verspringt, en grijpt een ander. Men luistert naar een spreker, een voordracht, een pianist: het oor grijpt een combinatie van klanken, verspringt, en concentreert zich op een volgende. Sommige combinaties zijn weinig geschikt om als eenheid gegrepen te worden, b.v. het lawaai van markt of straat. Veel geschikter zijn niet te lange undulerende reeksen: gaarne geeft dan ook de hoorder zich over aan de gehoors-illusie, dat het objectief volkomen gelijkmatig tikken van een klok, het bonzen van een trein, objectief undulerend is: *tík-tak, tík-tak, tík-tak; bóns-bons, bóns-bons, bóns-bons; bóns-bons-bons, bóns-bons-bons*, enz.: in werkelijkeid bestaat in het laatste geval dan geen bewegings-energetiese, doch wel een aandachts-undulatie (over dit verschil zie boven, p. 188).

Om in één waarneming gegrepen te worden, moet een landschapsbeeld niet te breed, een klankenreeks niet te lang zijn. Voorbeelden van naar omvang en vorm goede waarnemingseenheden zijn: *tikketakketogen; tierelierelier; pief-paf-poef; Im Westen nichts Neues; De Graaf van Monte Christo; Het hemelsche gerecht; heeft zich ten lange lesten; Erbarremt over mij; en mijn benauwde veste; van geleerdheid het voertuig was*.

Een waarnemingseenheid kan dus meer of minder optimaal zijn. Aan welke voorwaarden moet het optimum in de taal voldoen?

1. De omvang zij niet te groot: *maximum ongeveer* 10 *lettergrepen, maximum duur ongeveer twee seconden*. Dit aantal lettergrepen komt ongeveer overeen met het grootste aantal zinledige lettergrepen, dat men onmiddellijk kan onthouden. De duur is ongeveer gelijk aan die van wat de psychologen noemen ‘het subjectieve heden’, ‘het tegenwoordige’ (présent subjectif, vgl. b.v. Delacroix, in Dumas, Traité de Psychologie II, p. 48-52; psychische Präsenzzeit, vgl. b.v. Ebbinghaus-Bühler, ‘Grundzüge der Psychologie’, I[4], p. 515).

2. De reeks zij undulerend en wel optimaal (zie boven p. 190); van belang is dus b.v. correspondentie van perioden of zelfs voeten: *tikke-takke-togen* (⏑ ∼ ⏑ ∼ ⏑ ∼); *van geleerdheid het voertuig was* (∼ ∼ ⏑ ∼ ∼ ⏑ ∼ ∼).

3. Het aantal toppen zij twee of drie: eerste en laatste corresponderen sterk; onder sterke correspondentie verstaan we een betrekkelijk volledige herhaling, die betrekkelijk sterk de aandacht trekt.

4. De kracht-, luidheids-, duur- of opmerkzaamheids-toppen liggen ongeveer aan begin of eind of beide; dus, indien er drie toppen zijn, zijn de eerste en laatste in een of meer van deze opzichten de sterkste: *De Graaf van Monte Christo* ( ). Indien er twee toppen zijn, zij één van beide duidelijk sterker dan de andere: *De laatste der Mokihanen* (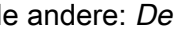).

5. Inzinking van opmerkzaamheid voor en achter de reeks kome gemakkelijk en onwillekeurig bij de hoorder (of lezer) tot stand, b.v. door een betekenisgrens (begin of eind van een woord; interpunctie), of door een afstand van top tot top langer dan de afstanden binnen de reeks (voorbeeld van dit laatste):

> *De kíndren lúisterden als wíj toen lúisterden*,
> *Zij schoven dicht om de moeder bijeen*.
> (J.I. DE HAAN, 'Loofhuttenfeest').

Dergelijke reeksen worden door de hoorder gemakkelijk en met genoegen als een eenheid opgenomen; ze bevredigen aestheties, ze blijven in het geheugen hangen. Zij zijn wat sommige psychologen noemen 'praegnante vormen' ('prägnante Gestalten'; vgl. H. Werner, 'Einführung in die Entwicklungs-psychologie'). We vinden ze terug in proza en poëzie van alle tijden en volken, in muziek, in dans.

In de taal wordt niet alleen gehoord, maar ook gezien. Met de voortschrijdende beschaving neemt de belangrijkheid van het gezichtsbeeld (schrift, druk) toe. Ook dit heeft optima: voor de visuele waarnemingseenheid zijn b.v. van belang op één regel schrijven of drukken; spatie er vóór en er achter; regelmatige verdeling; toppen in den vorm b.v. van hoofdletters (*de Graaf van Monte Christo*), parallelisme van dergelijke toppen met de bewegings-geluids-toppen etc. Een ander gezichtsbeeld neemt in belangrijkheid af: de gebaren van de spreker; ook daar zijn optima, waarop we echter niet zullen ingaan.

We zagen bij waarnemingseenheden, evenals bij voeten, een neiging begin of eind of beide meer energie te geven. Niet alleen voor de voortbrenger der bewegingen, ook voor de hoorder der klanken zijn begin en eind het belangrijkst: bij geheugenproeven worden begin en eind in de regel het gemakkelijkst onthouden. Voor spreken en horen van zinnen en versregels geldt hetzelfde: een neiging, geen wet natuurlijk. In het Nederlands is het meestal een quaestie van luidheid, in het Latijn, waar in het klanksysteem de duur als onderscheidingsmiddel

een zooveel belangrijker rol speelt, hebben begin en eind van versregels meestal een snel tempo: vooral de hexameter. Interessant is, hoe zich wel in de taalgeschiedenis deze regel overal openbaart, maar de grootere belangrijkheid zich van het begin naar het eind verplaatst. Eerst langzamerhand wordt in Grieks en Latijn het eind van zin en van versregel buitengewoon verzorgd. Zoowel in het Latijn (met het nieuw-Latijn, de z.g. Romaansche talen) als in de Germaanse talen wijkt langzamerhand het beginrijm (de allitteratie) in belangrijkheid voor het eind-rijm, zooals wij het kennen. Het Latijnse begin-accent van woord en zin wordt in het Frans tot eind-accent. Vermoedelijk kruisen zich hier twee neigingen. De spreker is voor zich zelf meer geneigd het begin kracht te geven. Maar met het oog op de hoorder (hijzelf is ook tevens hoorder!) is een krachtig slot gewenst, al dan niet in verband met de inhoud: de climax. In de kindertaal, in primitieve talen (van de z.g. 'wilden', die zelden wild zijn), in het oudere stadium van onze kultuurtalen zet men graag het belangrijkste, krachtigste woord voorop; de moderne kultuurtalen streven er juist naar dit naar het eind te verplaatsen. In de eerste spelen het zich ontladen, *het zich uitdrukken* een groote rol; in de laatste, het mededelen en het *indruk maken op anderen*. De eerste zijn over het algemeen meer onwillekeurig, spontaan, de andere meer geraffineerd en berekenend.

Daling gevolgd door stijging wordt gesuggereerd door de zeer frequente klinkerreeks *i-a-o* (of *-oe*), b.v. in *tik-tak-tok, pief-paf-poef*, e.d.: immers de vóór-klinkers (*ie, ee*) en de achterklinkers (*oo, oe*) vragen ceteris paribus meer kracht dan de middenklinker *aa*. Bovendien suggereert de reeks *i-a-o* (of *-oe*) een daling van toon (men spreke ze slechts fluisterend uit!), wat eveneens van belang kan zijn (zie onder bij de uitademingsreeksen), en een sterke correspondentie tussen eerste en laatste lettergreep, door correspondentie van extreme vokalen onderling.

Het inzicht in de optimum waarnemingseenheid ontsluiert het geheim van vele grappige kinderversjes, pakkende titels, membra van een versregel (door de '*caesuur*', een 'correspondentiegrens', niet noodzakelijk een scherpe motoriese grens, gescheiden), van vele goed aflopende zinnen, van de beroemde 'clausula' in de antieke litteratuur (metries of rhythmies eind van de zin) van thema's en motieven in de muziek. Het voorbeeld: '*van geleerdheid het voertuig was*' is ontleend aan een rede van prof. A. Kluyver, 'Het Nederlandsch en de wereldtalen'.

waar hij misschien onbewust de meer gebruikelijke volgorde (*het voertuig van geleerdheid was*) heeft vermeden. De vergelijking is leerzaam: we zullen er later bij de behandeling van het proza eens op terug komen. Het door ons berekende gemiddelde luidheids- en duur-verloop van de alexandrijnen van Vondel vertoont twee ongeveer gelijke helften, die elk de vorm van een optimum-waarnemingseenheid vertoonen:

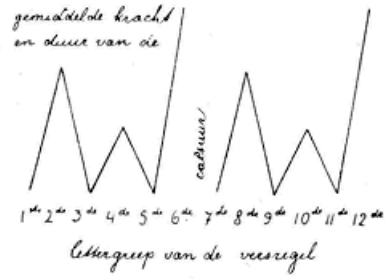

6. Uitademingseenheden.

De drang naar economie (gemakkelijkheid) en effect maakt de spreker vindingrijk. Hij tracht de lettergrepen niet alleen tot voeten en waarnemingseenheden te coördineren, maar ook een groter aantal samenhorige lettergrepen in één uitademing te vangen. Zeldzaam zijn bij het gewone spreken de zinnen, die niet in één adem kunnen worden uitgesproken. Taal en taalkunst streven naar de optimum *uitademings-eenheid*. Een voorbeeld is:

> *Het zijn niet allen koks, die lange messen dragen*.

De voorwaarden zijn, behalve natuurlijk undulatie en verdeelbaarheid in waarnemingseenheden:

1. maximum omvang van ca. 15 lettergrepen;
2. eerst stijgende, dan dalende toon; dit laatste hangt samen met een onwillekeurige neiging van de larynx (strottenhoofd) om tijdens het uitademen eerst op, dan neer te gaan; in de regel gaat daarmee weer eerst stijgende, dan dalende toon gepaard. De beweging van de larynx kan men aan de adamsappel voelen. Zelfs in de slaap, bij hoorbare uitademing, gaat de toon vaak eerst naar boven, dan naar beneden.

7. Correspondentieëenheden.

Het belangrijkste kunstmiddel in taal, muziek en dans is de correspondentie. Opeenvolgende lettergrepen, toppen, perioden van undulatie, voeten, waarnemings- en uitademingseenheden, strophen, enz. kunnen corresponderen. De belangrijkste correspondentiereeksen zijn echter de versregels.

Een bevredigende definitie van de *versregel* ontbreekt. Veel moeite daarvoor hebben zich o.a. gegeven Verrier, 'Métrique anglaise' I (zie de pp. 172-185) en Grammont, 'Petit traité de versification française' (zie de pp. 1-2).

Men pleegt de karakterisering in niet-essentiële dingen te zoeken. Een versregel is meestal een betekenis-eenheid, maar niet altijd. Meestal gaat de toon eerst naar boven, en dan naar beneden, maar niet altijd. Vaak is het aantal lettergrepen hetzelfde als dat van voorafgaande of volgende versregels: maar niet altijd. Vaak is er rijm, maar niet altijd. Bovendien gelden al deze dingen ook voor veel zinnen in gewoon proza. Wil men een definitie? Een *versregel* is (volgens het spraakgebruik) een van een aantal reeksen lettergrepen, waarin zich een reeks woorden ('gedicht') van het begin tot het eind laat verdelen, die doorlopend onderling corresponderen, en waarvan de onderlinge correspondentie sterker is, dan die van andere reeksen lettergrepen. Dit laatste ter onderscheiding van 'membra', door de 'caesuur' gescheiden, b.v.: *Het hemelsche gerecht* | *heeft zich ten lange lesten* | *erbarremt over mij* | *en mijn benaeuwde veste* | *en arme burgerij* | enz. Ook ter onderscheiding van langere reeksen, b.v. 'strophen'.

Het spraakgebruik duidt hiermee op een hoogst belangrijk verschijnsel, waarvan de belangrijkheid ten onrechte wel eens ontkend is door mensen, die een versregel niet vermochten te definiëren. Deze sterke correspondentie, en het doorlopend karakter er van, zijn voor de indruk van een gedicht van groot belang; bovendien bevorderen ze de undulatie binnen de afzonderlijke versregels. Een onderscheiding tusschen wat naar de vorm proza, en wat naar den vorm 'gedicht' (als men wil 'poëzie', of 'vers') is, is daarom zeker niet, als wel beweerd wordt, eenvoudig uiterlijk en onwezenlijk. Dat neemt natuurlijk niet weg, dat men wel eens gedichten heeft, waarin sommige reeksen lettergrepen (of zelfs woorden) even sterk doorlopend met elkaar corresponderen als andere: dan is er twijfel, wat de 'versregels' zijn, maar dat is dan eenvoudig een quaestie van terminologie,

van ontbreken van een duidelijk verschil (in kracht van correspondentie), dat meestal (bij ons vooral door het rijm) wèl aanwezig is. Een twijfelachtig geval is:

Die binnen
de bergen
te wonen
verkiest,
des morgens
zijn deel in
de zonne
verliest.
Des avonds
nog eer hij
zijn bedde
bezoekt,
te vroeg is
de zonne 'm
bedekt en
bedoekt.
(GEZELLE).

Een optimum van correspondentie wordt bereikt door een evenwicht tusschen herhaling en variatie. Aangezien de herhaling alle mogelijke eigenschappen van een versregel kan betreffen, en de variatie eveneens, is het onmogelijk hiervoor eenvoudige regels te geven. Wel kan men een overzicht geven van de eigenschappen van versregels, geordend naar hun belangrijkheid voor de correspondentie in een bepaalde taal.

Wat voor de lezer veel, soms het meest, tot de correspondentie van ons vers bijdraagt, is het gezichtsbeeld (het op afzonderlijke regels geschreven of gedrukt zijn der versregels), de visuele (d.i. gezichts-) correspondentie dus, verder het ‘plaatsenschema’ en het rijm. De betekenis van het gezichtsbeeld (voor de lezer natuurlijk, niet voor de hoorder,) moet men niet onderschatten: uit allerlei proeven blijkt, dat vele mensen achter elkaar geschreven of gedrukte versregels, zelfs rijmende, voor proza, en regelmatig over afzonderlijke regels verdeeld proza voor ‘poëzie’ houden (deze laatste proef o.a. gedaan door E.W. Scripture). In het Chinees is de beteekenis van schrift en druk in deze nog veel groter (vgl. W. Grube, ‘Die chinesische Litteratur’, 1906, p. 342, in: *Kultur der Gegenwart* I, VII).

Van belang is in de tweede plaats (behalve het rijm, waarover dadelijk) een plaatsen-schema (zie boven, p. 198-199), d.w.z. het feit dat bepaalde plaatsen van de versregels geheel of gedeeltelijk voor beklemtoonde, andere voor niet-beklemtoonde lettergrepen gereserveerd zijn. In verzen, waarin een dergelijk schema overigens ontbreekt, is toch haast altijd de laatste of voorlaatste lettergreep beklemtoond; voorbeelden zie onder. Voor het plaatsenschema bedient de dichter zich dikwijls van ongewone keus, maar vooral van ongewone volgorde van woor-

den. Men leze b.v. in de meer gewone volgorde: *Het hemelsche gerecht heeft zich ten lange lesten over mij en mijn benarde veste ontferremt*. De undulatie is dan vrijwel even goed, maar het plaatsenschema is verdwenen.

In de derde plaats speelt vaak gelijkheid van duur, meer speciaal volkomen of niet volkomen gelijkheid van het aantal lettergrepen een rol. In het Frans, waar verschillen in kracht en duur van klinkers minder als onderscheidingsmiddel dienst doen dan bij ons, is gelijkheid van aantal lettergrepen buitengewoon belangrijk; het plaatsenschema daarentegen heeft daar langzamerhand veel van zijn belangrijkheid verloren, behalve natuurlijk voor de laatste of voorlaatste lettergreep, die beklemtoond is. Een enkele maal is het bij ons de derde lettergreep van achteren, b.v.:

Toen is hij plotseling gekomen
waar glanzend water spiegelde,
een vijver waar als witte droomen
de lelies zacht in wiegelden,
het was of hij was teruggekomen
waar al zijn jeugd weerspiegelde.

(ANTHONIE DONKER, 'De Slaapwandelaar').

Correspondentie door evenveel lettergrepen zonder schema is in de oudere Nederlandse poëzie zeldzaam, in de moderne iets minder. Het is de moeite waard er een voorbeeld van te geven:

Aantal lettergrepen:		**Beklemtoonde lettergrepen, nr.:**				
11	Kleine paden slingeren over de heide	1	3	5	7	10
11	en komen aan op de hutten der armen;	4	7	10		
11	zij zijn de eenigen die zich erbarmen	4	10			
11	over 't verlatene van wie hier lijden.	4	10			
11	Op de heide zwerven	3	5	8	10	

	de magere schapen					
11	zij zoeken blatend naar een nieuwe streek	4	8	10		
11	van milder kruid en waterrijke beek;	2	4	6	8	10
11	honden en herders zijn vermoeid en slapen	1	4	8	10	

(HENRIËTTE ROLAND HOLST - VAN DER SCHALK).

In de vierde plaats kan van belang zijn gelijkheid (voor het gevoel) van afstanden tusschen corresponderende hoogtepunten. Een duidelijk voorbeeld is (voor de eerste drie regels):

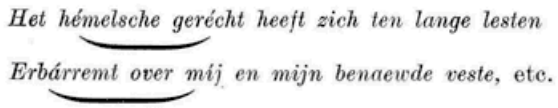

De rekking in de derde regel '*In de wijde wone*' is suggestief en schilderend: schoonheid niet door de vorm alleen, maar door verband tussen vorm en inhoud dus.

Een ander voorbeeld:

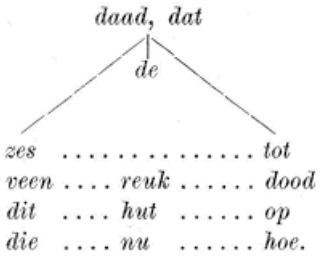

Het hémelsche gerécht heeft zich ten lange lesten
Erbárremt over míj en mijn benaewde veste, etc.

Op de betekenis van gelijke afstanden tussen toppen voor correspondentie van versregels heeft vooral wijlen prof. R.C. Boer gewezen.

Als algemene regel geldt tenslotte voor haast alle tegenwoordige talen, ook voor het klassieke Grieks en Latijn (niet voor het oudere Latijn, b.v. de Saturniese versmaat), dat gelijkheid aan het slot belangrijker is dan elders; immers op het slot valt in de regel het meest de aandacht: daar is herhaling het belangrijkst. In het algemeen kan een voorafgaande versregel invloed uitoefenen op de uitspraak van een volgende: een voorbeeld was de 'schwebende Betonung', de rekking van *dend*, in *Weidend de duisternis*, boven besproken. Maar aan het slot is dit verreweg het sterkst, het kan soms haast dwingen tot een uitspraak, die onnatuurlijk is, ongemotiveerd de aandacht trekt, en daardoor lelijk wordt. Men lette op *opricht* in:

Oprijzend uit den nachtzoom der getijden,
Heenglijdend naar den gordel van het licht,
Worden verworpenen de godgewijden,
De kroongeboornen, die de dag opricht.
(MARGOT VOS, 'De laatste uren)'.

Hier doet mij een neiging tot verzwakking van *op* onaangenaam aan.

Zoo heeft enerzijds de spreker een sterke neiging vooral het eind van versregels aan elkaar gelijk te maken; omgekeerd maakt op de waarnemer gelijkheid aan het slot de meeste

indruk. Van daar de belangrijkheid van ons eindrijm. Gelijkheid van timbre altijd, van luidheid meestal, van duur en toonhoogte vaak, treden daarin op.[1)] In andere talen, waar het slot eveneens belangrijk is, kunnen het andere factoren zijn. In de klassieke talen is van meer belang gelijkheid in opeenvolging van langere en kortere lettergrepen. In het latere Grieks en Latijn gelijkheid in de opeenvolging van beklemtoonde en niet-beklemtoonde. In het Chinees van hoogere en lagere, zich gelijk blijvende of veranderende, toon. Dit alles hangt uiteraard telkens weer samen met de belangrijkheid dier verschillende eigenschappen in het klanksysteem dier talen.

Soms corresponderen versregels sterk, soms zwak. In perioden van nieuw leven in de kunst, zooals de onze, experimenteert men in kleur en lijn, in vorm, in geluid en gebaar. Men probeert ook in de taal hoever men kan gaan om met weinig middelen versregels te doen corresponderen. Vandaar het rijmloze *vers libre*, waar de correspondentie dikwijls vrijwel uitsluitend als graphies te beschouwen is. Een voorbeeld:

De stad is groen van maanlicht.

Zie: - een ronde maan
Klimt uit de kimmen op
en verft de wereld met haar killen glans.
De wolken jagen langs de maan als duister schuim.

Iets verder:

De stad ligt roerloos en gekromd tegen den heuvel.
Dit slapend lijf - de kop tusschen de pooten - hoor:
Het ronkt!
Het leeft! Het rekt zich! Een verweerd karkas.
De straten: - diepe kerven in gewonde schonken;
de pleinen: gaten;
de ramen: holle oogen - star van angst.
Uit duizend oogen staart dit slapend dier mij aan
Niets ziende....
Blind!
(BEN VAN EYSSELSTEYN).

1) Over het enge verband tussen gelijkheid van timbre en gelijkheid van toonhoogte in het rijm, zie Stetson, Rhythm and Rhyme, in Harvard Psychological Studies, Volume I, p. 413-466.

Een ander (uit ‘De Amsterdammer’):

Boekbespreking.

Jean Demets. 1926. *Met twee lino's van A. Gonzales della Pastore. 's-Gravenhage* 1926. *Jack Krul*.

als de schrijver van dit boek
niet stapel-mesjokke is
dan ben ik het
en dan is de heele wereld stapel-mesjokke
behalve jean demets
maar het kan ook zijn
dat hij de heele boel
belatafelt

voor wie dit niet gelooven wil
laat ik hier een stukje volgen
maar de aanhalingsteekens zijn van mij
want de schrijver doet niet aan leesteekens
en ook niet aan hoofdletters

‘zevenhonderd lampen
tien procent meer of minder
gillen in haar oogen
stralen in haar ooren
bersten in haar wangen
sterven in haar mond
die bij vergissing paars is geverfd

en van den man uit den anderen boek
die voor wel zevenhonderd gulden
naar haar heeft gekeken
neemt zij zeventig gulden aan
en geeft aan den kellner
tien procent

wat klopt’

dit boek kost een gulden vijf en
twintig
maar wie het er voor betaalt is rijp
niet rijp zonder meer
rijp met nog meer dan meer
rijp met nog een berg meer dan meer
rijp voor meerenberg
herman middendorp

8. Conclusie.

Alle versificatie berust op undulatie en correspondentie. Dikwijls, maar niet altijd, zijn deze geschematiseerd; hetzelfde geldt voor de duur van afstanden tussen toppen, voor bouw en omvang der meer optimale waarnemings- (of praesens-) eenheden. Voeten worden zelden of nooit geschematiseerd.

Als voor latere correctie vatbare werkhypothesen kan men met vrucht beschouwen om er van uit te gaan de volgende stellingen:

1. de meest frequente vormen van beweging en waarneming zijn ceteris paribus de gemakkelijkste;

2. de meest gemakkelijke zijn ceteris paribus de schoonste.

Gemakkelijkheid van bewegingen en waarnemingen komt vooral tot stand door:

a. ballisties karakter van bewegingen;

b. bepaalde vormen ('Gestalten') van bewegingen en van waarnemingen;

c. bepaalde vormen van correspondentie;

d. bepaalde vormen van schematisering en systematisering.

Hiermee hebbben we het traditionele a-prioristiese standpunt verlaten, dat uitging of van de onbetwiste voortreffelijkheid der klassieke poëzie en de onbetwiste autoriteit der oude grammatici, of van de onovertroffen schoonheid der tegenwoordige West-Europeese muziek. Voor klassicisme en musicalisme hebben we een onbevooroordeelde inductieve en eerst daarna deductieve methode in de plaats gesteld. Deze tracht evenzeer als de oudere methoden tot een waardering te komen, ze haalt haar maatstaven en richtsnoeren echter niet van elders, van buiten de taal, doch uit de horende en sprekende mens zelf.[1)]

De belangrijkste probleemstelling is deze: wat is essentiëel (d.w.z. conditio sine qua non, steeds aanwezig), wat is niet essentiëel in 'versvorm' en 'rhythme', wat is dus oorzaak van het eigenaardig effect, dat aan alle versvormen, of aan alle rhythmen eigen is. Dit essentiële laat zich niet a-priori, doch slechts door inductief onderzoek, bepalen. Slechts psychologies geschoolde introspectie enerzijds, statisties (en taalpsychologies opgezet) instrumenteel onderzoek, met statisties niet instrumenteel onderzoek van tegenwoordige en vroegere taal- en versvormen, kunnen hier onze kennis van het essentiële vermeerderen en ons inzicht verhelderen.

1) Vgl. van schrijver dezes: 'La métrique générale et le rythme', in Bulletin de la Société de Linguistique de Paris, 30, 1930, pp. 202-232.

Essentiëel voor versvorm en voor versrhythme zijn undulatie en correspondentie.

Essentiëel voor een goede undulatie is, dat dikwijls een lettergreep, die duidelijk betrekkelijk veel energie vraagt of betrekkelijk sterk de aandacht trekt, afwisselt met een of twee, althans niet al te veel meer, lettergrepen, die duidelijk minder energie vragen of betrekkelijk weinig de aandacht trekken; verder dat in elkaars nabijheid optredende lettergrepen van de eerste soort met elkaar corresponderen. Niet essentiëel is een metries schema of een ‘plaatsenschema’; ook is niet essentiëel, dat de lettergrepen van de ene bovenbedoelde soort twee maal zoo lang zijn of schijnen als die van de andere; evenmin is essentiëel, dat er tussen de beide soorten een duidelijk verschil in krachtluidheid is (vgl. het Griekse vers), of een verschil in duur is (vgl. melodie: Wien Neerlandsch bloed). Niet essentiëel is verder, dat kleinste motoriese (of opmerkzaamheids-) groepen voortdurend aan elkaar min of meer gelijkvormig zijn (voeten).

Essentiëel in de correspondentie is, dat een herhaling de aandacht trekt. Niet essentiëel is objectief of subjectief volkomen duurgelijkheid, evenmin objectief of subjectief eenvoudige proporties van afstanden, gebaseerd op één kleinste duureenheid; evenmin gelijkheid van aantal lettergrepen, of toppen, of voeten, of woorden.

Is eenmaal het essentiële vastgesteld en beschreven, dan moet een scala van aesthetiese belangrijkheid der verschillende vormen, met een (theoreties) optimum, worden bepaald: daarvoor is introspectie onontbeerlijk, statistiek van instrumentele en niet instrumentele gegevens nuttig.

Tenslotte heeft de ‘differentiële’ (tegenover de ‘algemene’) taal- of letterkunde te bepalen waar en waarom in welke combinaties de verschillende mogelijkheden voorkomen en welk effect die combinaties hebben, waarbij naast de psychologiese en aesthetiese belangstelling voor het individuele (verband van de vorm met inhoud en persoonlijkheid), ook die voor het algemene (mogelijkheid of frequentie van sommige, onmogelijkheid of zeldzaamheid van andere combinaties) haar rechten heeft.

Ziedaar een program, waarvan de uitwerking niet te lang op zich moge laten wachten.

Aerdenhout.

A.W. DE GROOT.

Van Ginneken's pleidooi voor een onveranderlike ‘schrijftaal’.

In een verhandeling over *De oorzaken der taalveranderingen*[1] leverde Van Ginneken een merkwaardig pleidooi voor een onveranderlike ‘schrijftaal’. Jan te Winkel beschouwde indertijd ‘het buitengewone welgevallen aan klanken’ van de nieuwlichters als ‘een soort van atavisme’, omdat het gezichtszintuig het zou gaan winnen op het gehoor. Van Ginneken is onlangs tot hetzelfde inzicht gekomen door zijn bewondering voor de Chinese mandarijnentaal. ‘Taal is klank,’ zegt hij, was een ‘scheef parool’ (blz. 10); ‘onze dweepende (l. dwepende) vereering met het “Taal is klank”-evangelie blijkt een vooroordeel geweest te zijn’ (blz. 82).

Daardoor staan wij ‘niet alleen bij de Arabieren, maar ook bij de oude Egyptenaren, bij de oude Assyriërs en Sumeriërs, en vooral bij de eeuwige Chineezen allerbeschamendst ten achter’ (blz. 80). Die Chinezen bezitten sinds 4000 jaar een louter visuele, onveranderlike schrijftaal, waardoor op het ogenblik minstens 400 millioen Chinezen ten innigste verbonden zijn, ‘en voor al die 400 millioen is die taal *alles* wat ze aan taaltalent hebben’[2]. Hoe heerlik zou het geweest zijn, als Europa bij tijds dit voorbeeld gevolgd had! Een gemeenschappelike Indo-Germaanse schrijftaal dus, b.v. het Sanskrit? Van Ginneken begrijpt natuurlik het verband tussen taal en kultuur te goed om de onmogelikheid van zo'n dwaze wens niet in te zien. De taal van Wulfila als gemeenschappelik-Germaanse schrijftaal, of het kerk-Latijn als gemeenschappelik-Romaans? Eveneens een utopie, en allesbehalve een ideaal. Het besef daarvan beweegt Van Ginneken om plotseling de zeilen om te zetten, het Chinese Utopia de rug

1) Opgenomen in de *Mededeelingen der Kon. Akad. van Wetenschappen*, 1930. Deze beschouwingen werden gepopulariseerd in een viertal Maasbode-artikels, waarin speciaal de aanval op de zogenaamde ‘Kollewijners’ aangedikt werd.

2) Dat van die 400 millioen waarschijnlik niet 1 % die taal kan lezen, ziet de schr. in zijn enthousiasme over 't hoofd!

toe te keren, en met volle vaart te stevenen naar een Utopia in een eindeloos verschiet.

Op blz. 72 pleit hij nog voor het zorgvuldig bewaren van een heilzame traditie en een klassiek-nationale taal, op blz. 73 wijst hij op ‘een koortsachtige assimilatie in de kultuurtalen van Europa en Amerika,’ een ‘wonderbare evolutie’, die hij niet afkeurt, maar toejuicht als ‘een vooruitgang van het assimilatieve wereldverkeer’ (blz. 74).

Opnieuw sleept zijn enthousiasme hem mee en ziet hij reeds in zijn verbeelding een visuele wereldtaal, ‘een herzien beeldenschrift, een pasigraphie, waar de letters dus, net als onze cijfers thans reeds, ineens de concepten aangeven, zonder de klanken’ (blz. 75). Door de krant wordt dat schrift dan weldra over de hele wereld verbreid. Profeties klinkt het: ‘En het zal zijn één volk en één taal’, maar er volgt: ‘althans op schrift’. Doch ook dat bezwaar vervalt, want ‘is het eenmaal zóóver, o dan zal het een klein kunstje zijn, om op die internationale schrijftaal in aansluiting aan het Engelsch, het Chineesch of het Romaansch een kunstmatige Esperanto-spreektaal te enten, die in korten tijd ieder zal kunnen en willen leeren, en waarover de Volkenbond als laatste autoriteit zal hebben te beslissen’ (blz. 76). Het zou gemakkeliker zijn voor Wells om dit thema in een utopistiese roman uit te werken, dan voor Van Ginneken om vakgenoten te overtuigen dat dit iets meer is dan een grillige inval. Dat ‘kleine kunstje’ vooral is slechts voorstelbaar in een visionaire toestand.

Maar als nu Van Ginneken uit zijn mondiale droom ontwaakt, en zijn pas verworven inzichten toepast op de omringende Nederlandse werkelikheid, kunnen wij hem dan als leidsman op de nieuwe paden volgen?

Een uitvloeisel van zijn dwepen met een tegen de eeuwen bestande, visuele eenheidstaal is de vinnige uitval tegen de ‘Kollewijners’. Gedachtig aan de spreuk ‘Qui bene distinguit bene docet’ hadden wij verwacht, dat Van Ginneken duideliker gezegd zou hebben wat hij met ‘Kollewijners’ en ‘Kollewijnerstaal’ eigenlik bedoelde.

De ‘absolute eisch van eenheid’ die Van Ginneken aan de ‘schrijftaal’ stelt, kan drieledig zijn: 1° vastheid van de schriftelike woordbeelden; 2° vastheid van grammatikale voorschriften; 3° vastheid van een traditionele stijl.

‘Als wij bij het aanvaarden of afwijzen eener nieuwe schrijftaal-

verandering zouden willen stemmen, dan stemt Vondel, en stemmen nog een heele reeks zeventiendeeuwers automatisch mee; en deze doode leden der taalgroep stemmen natuurlijk altijd voor het behoud der traditie' (blz. 72). Voor welke traditie? Hooft en Vondel, Wagenaar en Siegenbeek verschillen onderling wel evenveel als Te Winkel en Kollewijn. De vereenvoudigde spelling bracht geen enkele 'nieuwigheid': de enkele e en o is reeds Middeleeuws, de s voor sch vindt men bij allerlei zeventiende-eeuwse auteurs, de i in -lik had reeds de Statenbijbel. De onbestreden heerschappij van De Vries en Te Winkel heeft nog geen halve eeuw geduurd.

Natuurlik zou het noodlottig zijn, als een spellinghervormer zózeer met de traditie brak, dat alle vroegere geschriften voor de komende geslachten vrijwel onleesbaar werden. Vandaar de gematigdheid van Kollewijn's voorstellen. Hij heeft nooit theoreties betoogd dat het woordbeeld, als deel van onze woordvoorstelling, niet te sterk aangetast moest worden, maar vóór 1892 nam hij - naar hij mij eens vertelde - opzettelik gezichtsproeven met op verschillende wijzen nieuw gespelde bladzijden. Dat zal wel de reden zijn waarom hij de *ei* voor *ij*, de *t* voor *dt* niet aandurfde. Op de noodzakelike continuiteit beroepen de vereenvoudigers zich nog steeds, wanneer hun gebrek aan durf verweten wordt, of wanneer radikale hervormers nieuwe schrifttekens willen invoeren. Wie de geschiedenis van onze spelling sinds Vondel en Hooft overziet, zal moeielik kunnen volhouden dat de vereenvoudigde spelling een breuk betekent met een eerbiedwaardige oude traditie: het is een zo voorzichtige wijziging, dat - blijkens de praktijk - in eenzelfde tijdschrift tweeërlei spellingen naast elkaar bestaanbaar en leesbaar zijn. Daarmee is de invoerbaarheid bewezen.

Verrassender nog is Van Ginneken's nieuwe leer ten opzichte van de traditionele grammatica, in 't biezonder van de regeling van grammaties geslacht en buiging in de oude 'schrijftaal'.

Hoe ver moet men teruggaan om de eerbiedwaardige traditie te vinden, die onveranderd gehandhaafd dient te worden? Of hij zich zou willen voegen 'onder het strenge, maar bij rijper bezinning nog niet zoo dwaze, beheer der grammaire raisonnée van de taaldespoten uit den pruikentijd' (blz. 5) blijkt niet duidelik. Maar dan toch zeker onder het gezag van de enige spraakkunst die ooit door de regering uitgevaardigd is, die van Weiland (1805). Aan zijn voorschriften beantwoordt immers de praktijk

van Matthijs de Vries en L.A. te Winkel, behalve de concessie om voor *eenen, zijnen* te schrijven *een', zijn*'. Die traditie eist handhaving van de volledige verbuiging.

De ‘absolute eis van eenheid’ bestaat bij Van Ginneken zelf op dit punt voorlopig nog slechts in theorie. Hij schrijft anarchisties *eene* biologische verklaring (blz. 4) naast *een* bepaalde periode (blz. 5), of *zijn* taal (blz. 36) en drie regels verder *zijne* taal. Dit zijn schoolmeesterlike vitterijen, zal men denken, maar ik wil er mee aantonen dat Van Ginneken een te grote ingeboren afkeer van schoolmeesterlikheid heeft, om ooit zelf een onnatuurlike ‘schrijftaal’-buiging in volle strengheid toe te passen. Wil hij die dan, als tuchtmeester, in volle ernst aan het gehele Nederlandse volk opleggen?

Maar er is meer. Voor een nauwkeurige fundering en toepassing van de traditionele schrijftaalvormen bestaat geen degeliker boek dan de oude Terwey, waarvan Van Ginneken vroeger zoveel kwaads gezegd heeft. Dit boek en de bijbehorende oefeningen dienen dus in ere hersteld te worden. Psychologiese ontleding van de zin brengt de leerling slechts in de war. Tegen de schrijftaal-traditie zondigende constructies als ‘den eerste z'n standpunt, den tweede z'n standpunt’[1] dienden dus gemeden te worden.

Dit brengt ons tot het derde punt. Wanneer Van Ginneken spreekt van Kollewijners*taal*, dan moet hij nog iets anders bedoelen dan de vereenvoudigde spelling en buiging. Dat blijkt waar hij spreekt van Buitenrust Hettema, Kollewijn en ‘hun school’ (blz. 6), of van ‘het gedrijf van Kollewijn, Buitenrust Hettema en Van den Bosch’ (blz. 72). Deze ‘school’ acht ‘alle stijlcultuur uit den booze’ en geeft daarvan blijken in hun eigen - blijkbaar dus onverzorgde - stijl. Wie behoren tot die ‘school’? zal men zich nieuwsgierig afvragen. Van Ginneken zal toch de burgermans-mening niet delen dat alle spellingvereenvoudigers - in de wandeling ‘Kollewijners’ genaamd - tot die ‘school’ behoren? Hij kon toch, als kunstzinnig kenner van stijl, weten dat Buitenrust Hettema, de bewonderaar van het taal-individualisme der Tachtigers, een gewild-grillige stijl had, en er niet aan dacht zijn eigenaardige stijl als norm

1) Bij Van Ginneken op blz. 36. Het eerste *den* kan Brabants zijn; het tweede *den* is een schrijftaal-Datief, op grond van moderne grammaire raisonnée. Beide vormen zijn in de schrijftaal-traditie sinds Vondel's dagen als grove taalfouten beschouwd.

te stellen voor een ‘school’; dat Kollewijn en Van den Bosch een zeer verzorgde stijl schrijven, die evenzeer het uitvloeisel van hun persoonlikheid is, als Van Ginneken's stijl van de zijne[1]. Bedoelt hij een stijl waarin de gesproken taal doorklinkt, die van het familiare woord, de familiare wending niet afkerig is, dan zou ik durven beweren dat Van Ginneken meer ‘Kollewijner’ is dan b.v. Salverda de Grave, Koopmans of enige dozijnen geleerden die Kollewijn's spelling toepassen. Dat er in onze tijd vaak te ‘los’, te slordig geschreven wordt, is onmiskenbaar, maar dit te wijten aan het ‘gedrijf’ van voorgangers, die de slordigheid nòch in praktijk brachten, nòch bij hun leerlingen duldden, nòch verontschuldigden, is een te simplistiese verklaring van het feit! Onder de factoren is b.v. rekening te houden met de verwilderende letterkundige taal in de nadagen van de beweging van '80; met de demokratisering van de hedendaagse maatschappij, met de mindere leeslust bij de sportieve jeugd. Docenten die daaraan mede schuld hebben, zijn niet alleen onder de ‘Kollewijners’ te zoeken. Menig ernstig spellingvereenvoudiger bepleit juist de hervorming, omdat die aan veel willekeur een eind maakt, nieuwe vastheid biedt, en tijd spaart om beter te kunnen letten op wat belangrijker is dan de korrekte toepassing van verouderde spellingregels.

Is Van Ginneken's geneesmiddel, in deze verhandeling vluchtig aangeduid, ernstig bedoeld? Moeten we terug naar de achttiendeeeuwse schrijftaal-eenheid? Of, nog sterker, moeten wij de weg helpen banen naar een onveranderlike, louter visuele ‘Gemeinsprache’, die aan de eeuwen weerstand kan bieden? Naar een taal die alleen met de ogen gelezen behoeft te worden? Moet op die standaardtaal een nieuwe onveranderlike, algemeen-Nederlandse spreektaal ‘geënt’ worden? Dat zou inderdaad een revolutie in het taalonderwijs betekenen! Van Ginneken had dan als leermeester afgedaan. Wat kon het ons dan schelen, hoe Keesje babbelt, hoeveel regenboogkleuren de Nederlandse taal heeft, en hoe elk klokje anders tinkelt? Noch op beschaafde uitspraak, noch op mondelinge voordracht behoefde in de school gelet te worden. Wanneer een dichter het waagde te breken met de traditionele litteratuurtaal, dan kon hij alleen als afschrik-

1) Dat Van den Bosch stijlkultuur niet uit den boze acht, blijkt wel uit zijn beschouwing over de renaissance-stijl in het *Letterkundig Leesboek*!

wekkend voorbeeld dienen. Waarvoor zou men dan de taal van een Boutens bestuderen?

Van Ginneken zal zeggen dat ik een caricatuur teken van zijn jongste taalwetenschappelike denkbeelden, dat ik ze ad absurdum voer. Dat geloof ik ook. Maar aan wie de schuld? Als men utopie en werkelikheid dooreenmengt, dan moet wel een caricatuur ontstaan. Nu zou men aan een groot geleerde als Van Ginneken kunnen vergeven dat hij zich door een inval laat meeslepen en tot inconsequenties komt, die men van een zo scherpzinnig man niet zou verwachten. Men kan - ieder naar zijn temperament - zulke bespiegelingen en uitvallen lezen met een glimlach of met ergernis, maar er schuilt ook een gevaar in, waarvoor gewaarschuwd dient te worden. In wezen is Van Ginneken - al verbeeldt hij het zich - volstrekt niet konservatiever dan een jaar geleden, maar al wat konservatief is, autoriteiten, journalisten, letterkundigen, zal zich op zijn uitspraken beroepen, en in ons taalonderwijs trachten af te breken wat Van Ginneken zelf heeft helpen opbouwen. Heeft hij deze verantwoordelikheid voldoende beseft? Ondankbaar is het - om geen sterkere term te gebruiken - dat hij hooghartig spreekt over de voormannen van *Taal en Letteren*, die voor hem de weg gebaand hebben, en de grond vruchtbaar gemaakt voor zijn denkbeelden over taal en taalonderwijs. ‘Taal is klank’ is een waarheid die in de taalwetenschap zal blijven gelden, zolang niet alle mensen doofstom geworden zijn, en die voor het taalonderwijs een fundamentele betekenis heeft. Is niet Van Ginneken's leergang er op gebouwd?

Dat taal nog iets meer is dan klank, wisten natuurlik ook de mannen die in 1892 deze strijdleuze aanhieven; voor hun ‘school’ is - mede door Van Ginneken's geschriften - de betekenis van het schrift voor de hedendaagse kultuur geen nieuwe wijsheid meer. Maar de omgekeerde leuze: taal dient steeds meer als schrift op de voorgrond te komen, zou zowel voor het taalonderwijs als voor de taalkunst verderfelik zijn. Wij herhalen: het is bijna ongelofelik dat Van Ginneken de consequenties van zijn radikaal-reaktionaire nieuwe taalinzichten aan zou durven, maar wellicht is er nòg meer moed voor nodig om ongelijk te bekennen.

C.G.N. DE VOOYS.

Een komma-kwestie.

De dichter ANTON VAN DE VELDE heeft in zijn *Halewijn* (Antwerpen, Eindhoven, 1929) een paar strophen van het oude lied letterlijk gebruikt; als het meisje eerst voor haar vader, dán voor haar moeder gaat staan, laat hij ze beiden hetzelfde antwoord geven:

> Och, neen, gy dochter, neen gy niet!

Deze interpunctie, die reeds voorkomt bij HOFFMANN V. FALLERSLEBEN, *Niederländische Volkslieder*[2] (1856), blz. 39 en door F.V. DUYSE, *Het oude Nederlandsche Lied*, dl. 1, blz. 9 vlgg. overgenomen werd, is immers fout: het persoonlijk voornaamwoord *gy* hoort niet bij het zelfstandig naamwoord *dochter* dat volgt, maar bij het bijwoord *neen* dat voorafgaat. Zoowel in het *Woordenboek der Nederlandsche taal* als in het *Middelnederlandsch Woordenboek* kan men van deze constructie een respectabel getal voorbeelden uit Noord- en Zuidnederlandsche schrijvers aantreffen. Die voorbeelden zijn zonder eenige moeite met tientallen andere te vermeerderen; slechts dit ééne, dat meer dan eenig ander het voorafgaande bevestigt, moge hier opzettelijk vermeld worden. In de variante van het liea, dat LOOTENS en FEYS opgeteekend hebben (*Chants populaires flamands*, p. 60 vlgg.), luidt het bewuste vers: *Ba neen je, mijn dochter Louise*.

In Noord-Nederland hoort men deze constructie thans nog slechts sporadisch: ‘wel neen ik’, ‘wel neendi’, ‘jadi’, en in de bevestigingsformule: ‘Ja ik van ganscher harte’; in Zuid-Nederland daarentegen is ze nog algemeen: in de volkstaal is een *ja* of *neen* zonder meer daar vrijwel ondenkbaar, met uitzondering voor *ja* te Antwerpen. Alleen in een apostrophe kan op het pronomen een znw. volgen dat er bij behoort: óf een eigennaam: *gij, Jan, zult dit of dat doen*, of een scheldwoord: *gij luiaard! gij sloeber! gij schobbejak*! en dergelijke, in Noord-Nederland: *zou deugniet* enz.

Het moge schoolmeesterachtig, onheusch, onelegant lijken deze fout, die menigeen allicht maar een fout*je* achten zal, ter sprake te brengen. Maar men bedenke: van de 15 Noordnederlandsche bloemlezingen, van 1897 tot en met 1928 verschenen, die er op zijn nageslagen, zijn er 14 (waaronder er zijn die herhaaldelijk herdrukt werden, ééne zelfs tot 9 maal toe), zegge 14, die deze foutieve interpunctie hebben. Slechts ééne, die van G. Kalff, *Bloemlezing van Lyrische Poëzie* (Groningen, 1919) heeft terecht:

> Neen gy, dochter, neen gy, niet.

Aangezien het lied van Here Halewijn bij het letterkundig onderwijs veel gelezen wordt, zal deze foutieve interpunctie al menig verkeerd begrijpen veroorzaakt hebben, wat toch zeker te bejammeren is en niet langer hoeft voortgezet te worden.

WILLEM DE VREESE

Kroniek en kritiek.

De woekering van de buigings-n.

Wanneer wij ten opzichte van de buigings-n een nieuwe orde bepleiten, op een gezonde basis, dan hebben wij het oog op tweeërlei toenemend misbruik: 1° het ordeloos nu-en-dan-weglaten van de *n*, uit minachting voor de oude regels, uit onbekendheid met de geleerde schoolregels, of uit gemakzucht, omdat het opslaan van de woordenlijst te lang ophoudt; 2° het angstvallige plaatsen van *n*'s, ook waar ze niet thuis horen. Ook het laatste verschijnsel is in de laatste tijd verre van zeldzaam. Wanneer het onderwerp van een zin wat achteraan komt, versiert men het graag met een *n*, b.v.: 'tot voorzitter werd benoemd de*n* Heer X.' Een dergelijk verschijnsel is de 'Dativitis' bij journalisten, waarvan Willem van Doorn onlangs een reeks aardige beelden uit het Handelsblad optekende[1]. Zolang nu die *n*'s alleen op schrift staan, is het van taalkundig standpunt niet meer dan slordigheid in spelling. Immers in algemeen Nederlands zal een geschoolde lezer, die niet door een averechts leesonderwijs bedorven is, de letterverbinding *d-e-n* bijna altijd interpreteren als *de*. Maar er zijn ouderen en jongeren die - als waren wij nog in Siegenbeek's dagen! - menen dat elke letter er staat om gelezen te worden. Dan leidt deze *n*-woekering tot taalbederf. Nog onlangs hoorden wij een hoogleraar in de theologie in een Akademie-voordracht met klem zeggen: 'ons is *den* plicht opgelegd.' Als iemand die zich aangewend heeft alle *den*'s te lezen, in dezelfde behoorlike 'schrijftaal' gaat improviseren, dan gebeuren er telkens ongelukken. Wie daarop bij redevoeringen wel eens gelet heeft, zal zelden iemand zonder fouten al sprekende hebben horen 'verbuigen'. Nederlands is nu eenmaal geen Duits! Een Amsterdamse promovendus zei bij zijn promotie o.a.: Het was toen *den* tijd &, in *den* strijd met *den* kerk, tijdens *den* invoering enz.; een Utrechts promovendus, die bij het voorlezen de *n*'s liet horen, schreef - en had dus waarschijnlik ook gelezen: 'het uitgangspunt van onze*n* kennis.' Van de dichter H. van Elro las ik (in Elseviers Maandschrift, Jan. 1930) de volgende regels:

> 'mij blijft niet dan uit smalle vensternis
> de*n* teedre*n* schouw van plant en dier.'

1) b.v. 'Wat de*n* Indischen burgemeesters betreft..; een Hetze die de*n* bolsjewiki zou stijven..; de*n* tabakkers te noodzaken..; dat men de*n* mannen laat uitzwermen..; het heeft talrijke*n* Vlamingen gegriefd..; Land en lucht gaven zich weerloos aan de*n* condottieri.'

Is het niet hoog tijd, dat aan die taalbedervende *n*-woekering een eind gemaakt wordt? Men verzekerde ons dat verscheiden sprekers - of liever lezers! - door de radio dit misbruik in de hand werken.

Men versta ons goed: alle echte *den*-vormen dienen geschreven te worden, vooral waar de dichter, de artistieke prozaïst die klank niet ontberen kan, maar juist bij dichters heerst nog vrijwat misverstand. In een gesprek met een zeer bekend dichter, voorstander van de vereenvoudigde spelling, maar in zijn archaïserende stijl vasthoudend aan de oude woordvormen, deelde hij mij mede, dat hij bij een herdruk van zijn bundel de fouten tegen de geslachten en naamvallen door een secretaresse had laten verbeteren. Het is bekend dat de dichter Adama van Scheltema, toen hij betrapt - en door Van Ginneken geprezen - was op het door elkaar gebruiken van *de* en *den* bij dezelfde substantieven - wat bij hem inderdaad ongemotiveerd geschiedde - zich stellig voornam om voortaan geregeld de Woordenlijst te raadplegen. Wanneer zullen de dichters gaan beseffen dat ze hun lezers en het nageslacht een dienst doen, door hun *n*'s met het oor te keuren, en geen *n* te schrijven, waar ze die bij eigen voordracht niet zouden laten horen?

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen.

In deze reeks verscheen een verhandeling van W. de Vries over *Hyperkorrektheid* (1929), in hoofdzaak gericht tegen de studie van Kloeke over dit onderwerp (*Tijdschr. voor N.T. en L.* XLIII). Terwijl Kloeke de hyperkorrekte vormen beschouwt als een gewichtige factor in de taalontwikkeling, tracht W. de Vries aan te tonen dat zulke ‘ontsporingen’ weinig blijvende invloed gehad hebben, door een gedétailleerde bespreking van de door Kloeke aangevoerde voorbeelden.

Jac. van Ginneken gaf in dezelfde reeks een tweede omgewerkte druk (in omvang verdubbeld) van *De oorzaken der taalveranderingen* (1930), een veelomvattende studie, blijkens de noten berustende op een zeer uitgebreide belezenheid, maar die op verscheiden punten tot tegenspraak prikkelt, gelijk uit mijn artikel in deze aflevering blijkt.

Internationaal linguisten-kongres.

Bij de firma A.W. Sijthoff te Leiden verscheen het verslag van het Haagse kongres van 1928: *Actes du premier congrès international de linguistes* (198 blz. prijs ƒ 10,-). Van de zeer talrijke voordrachten kon dit boekdeel slechts uittreksels geven; van de uitgebreide besprekingen een samenvatting en de voornaamste uitkomsten. Niettemin vindt men er belangrijke gegevens voor de tegenwoordige stand van de linguistiek in Europa, omdat de vooraanstaande geleerden aan de werkzaamheden deel namen.

Verhandelingen van de Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding.

In deze reeks verscheen een populaire verhandeling van Dr. Stracke S.J.: *De Beatrijs in de wereldletterkunde*, deels berustend op het proefschrift van Robert Guiette (prijs fr. 2.50).- In dezelfde reeks gaf Dr. C. de Baere twee studies: *De Judastragedie in de Nederlandsche Letterkunde* (No. 265-266) en *De Judasfiguur in de Legende en de Folklore*.

C.D.V.

Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale.

Met het 5e deel (1930) dienen deze *Archives* zich voor het eerst aan als officiëel orgaan van de internationale vereniging voor experimentele phonetiek, die te Den Haag in 1928 is opgericht. Als zodanig bevat dit 5e deel een eerste ‘Bulletin’ van die vereniging.

Van de verdere inhoud zij het volgende vermeld. E.W. Scripture heeft waarnemingen gedaan op drie engelse stanza's betreffende de wijze waarop duur, sonoriteit, toonhoogte en kracht over de verschillende delen van de strophe kunnen verdeeld zijn. - Branco van Dantzig heeft kunnen vaststellen dat in *aha, oho* de *h* stemhebbend is, niet daarentegen in *de haat, de hen* e.d. Verder heeft zij proeven gedaan over eventueel stemloos worden van ned. *m, n, ng, l, r, w*, wanneer deze klanken onmiddellik gevolgd of voorafgegaan worden door stemloze consonant, in woorden dus als *fnuiken, balk*. Het resultaat was tamelik negatief: de klanken bleken, in 't biezonder wanneer de aangrenzende consonant heterorgaan was, zeer behoudend ten aanzien van de stem. - In een tweede artikel houdt dezelfde schrijfster zich bezig met het verschijnsel dat de eigenaardige verandering in de articulatie van vocalen vóor *r* (*beer, deur, oor* naast *beek, beuk, ook*), die bij dentale [*r*] goed te verklaren is, ook plaats heeft vóor de uvulaire [R]. Naast een physiologiese

verklaring van Eijkman, die zij niet bestrijdt, wil Mej. v.D. laten gelden, dat de nuance van de vocaal is gaan behoren tot wat zij noemt de ‘symbolic value’ van het woord, en daarom gehandhaafd wordt ook waar dit physiologies niet zo gemakkelik te begrijpen is. Eenzelfde opvatting dus als schrijver dezes in 1923 heeft geuit (*Tijdschr. v. Nederl. Taal- en Letterk.* LXII, 271 vlg.). - S. Hoogerwerf vertelt hoe de platen worden vervaardigd voor en de opnamen gedaan met grammophoon en phonograaf: twee systemen die de techniek scherp onderscheidt. Voor het opnemen van gesproken teksten door de linguist is de phonograaf het meest practies.

C.B. VAN HAERINGEN.

Boekbeoordelingen.

Dr. A.F.S. Burssens: *Dat boeck vander voirsienicheit godes*, ingeleid en uitgegeven. Leuvense Studiën en Tekstuitgaven (Brussel - N.V. Standaard-Boekhandel - 1930). Prijs *ƒ* 5.-.

Dat boeck vander voirsienicheit godes is een oorspronkelik Diets traktaat uit het begin van de vijftiende eeuw, met eschatologiese beschouwingen en schilderingen van hel, hemel en laatste oordeel, door een reeks exempelen toegelicht. De bewerker van deze uitgave en Dr. Endepols hadden reeds belangstelling gewekt voor deze interessante tekst, die in zo nauw verband staat met de laat-middeleeuwse schilderkunst en met het geestelik drama. Nu ligt een zorgvuldig bewerkte tekstuitgave, met uitvoerige inleiding voor ons.

De uitgever begint met een korte inhoud, beschrijft dan uitvoerig de beide handschriften, en geeft een duidelike uiteenzetting van de onderlinge verhouding van Ars moriendi, Dat Sterfboeck en Dat Boeck vander voirsienicheit godes, waarvan de beide eerste door de drukkunst verspreid zijn. Een grondige studie maakte hij van de Exempelen, om bronnen en parallellen op te sporen.

Terecht heeft hij begrepen dat zijn teksten ook voor de Mnl. taalstudie van belang zijn: de voornaamste kenmerken van de taal der beide handschriften: A Noord-Hollands en B Brabants worden aan het einde van de inleiding opgesomd.

Het aanvankelike plan om een parallel-uitgave van de twee

overleveringen te bezorgen, moest de uitgever prijs geven. Hij koos toen hs. A, omdat dit, in partikulier bezit, het minst bereikbaar is, en gaf de voornaamste varianten van B aan de voet der bladzijden. Beide handschriften zijn kopieën, en ‘of deze tekst Hollands of Brabants zou geweest zijn, is niet uit te maken’, meent de uitgever (blz. 50). Mijn indruk is, dat een zorgvuldige studie van de teksten het pleit ten voordele van Brabant beslissen zou. De Noord-Hollandse afschrijver heeft veel verhollandst, maar ook Zuidelike vormen gespaard als *connen, vergonnen, gloyen, kemmen, gewracht, brect*, en vormen op -e als: *siele, mensche, cledinghe, -like, ic mochte* enz. Hij vervangt *verdiente* door *verdienste*, maar laat op een andere plaats *verdiente* staan. Nu zouden Brabantse schrijftaalvormen bij een Noord-Hollandse auteur zeer goed denkbaar zijn, maar als het origineel Noord-Hollands was, zouden Hollandismen in de Brabantse kopie stellig niet ontbreken. Bovendien: menige variant van B klinkt aannemeliker dan de lezing van A, b.v. *versmeect* op blz. 180, in plaats van *besmet*. Wij zouden dus liever het Brabantse handschrift aan de uitgave ten grondslag gelegd hebben.

Wat de stijl betreft, valt nog op te merken, dat de Dietse auteur, die zijn taal met gemak beheerst, op verschillende plaatsen (b.v. blz. 186, r. 14-16; blz. 199, r. 5-11) rijmproza gebruikt, naar het voorbeeld van Ruusbroec. Voor onze Mnl. letterkunde is deze degelik bewerkte uitgave een aanwinst, waarvoor wij Dr. Burssens dankbaar zijn.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Mei-Junie).

De Gids. Mei.

Een studie van Jan de Vries behandelt *Het Germaansche vormgevoel*. - J. Haantjes schrijft over *John Bowring en zijn betrekkingen tot Nederland*; Urbain van der Voorde over *Gezelle's Eros of de leeraarstijd te Roeselare*.

De Nieuwe Gids. Mei.

Henri van Booven publiceert opnieuw een fragment uit zijn boek over *Leven en werken van Louis Couperus*. - H.H.J. Maas vervolgt zijn artikel *Na een halve eeuw; eenige opmerkingen over de cultureele beteekenis der beweging van* 1880. - W. Kloos prijst de *Problemen der poëzie* van K.H. de Raaf.

Junie.

H.H.J. Maas vervolgt zijn artikel *Na een halve eeuw. Eenige opmerkingen over de cultureele beteekenis der beweging van* 1880. - Willem Kloos schrijft over *Avonddauw* van Hélène Swarth.

Groot-Nederland. Junie.

In de rubriek *Literatuur* beoordeelt Frans Coenen o.a. de boerenromans van Antoon Coolen.

Leiding. Mei.

Albert Verwey besluit zijn uitvoerige studie over *Guido Gezelle.* - P.N. van Eyck vervolgt zijn beschouwingen over *Een Halve Eeuw Noord-Nederlandsche Poëzie* met een ontleding van Albert Verwey's Verzamelde gedichten. - P. Geyl bepleit, in een artikel *Wetenschap en Taalverzaking* het gebruik van het Nederlands in wetenschappelike geschriften, in 't biezonder in proefschriften van beoefenaars der moderne talen. - P.N. van Eyck oordeelt ongunstig over de bundel *Vernieuwingen* van Henriette Roland Holst.

De Stem. Mei.

Dirk Coster schrijft een *Open brief aan Prof. Dr. C.G.N. de Vooys* ter weerlegging van de taalkundige kritiek, onzerzijds op de aantekeningen bij ‘De Nederlandsche poëzie in 100 verzen’ geoefend.

De Socialistische Gids. Junie.

Johan Winkler schrijft over *Troelstra, Friesch dichter*. - Henriette Roland Holst geeft het eerste gedeelte van een artikel over *Guido Gezelle, ter herdenking van zijn honderdste geboortedag*.

Stemmen des tijds. Mei.

Drie literaire zelfportretten vindt C. Tazelaar in het werk van Jac. van Looy, Frederik van Eeden en Guido Gezelle.

Junie.

De Literaire Kroniek van C. Tazelaar (Wahrheit und Dichtung) behandelt o.a. *Kruisende wegen* van A.M. de Jong.

Opwaartsche Wegen. Mei.

W. Kramer wijdt een studie aan Guido Gezelle, met het opschrift: *Sprekende trekken in de kunst van Guido Gezelle*; W. ten Kate Jzn. schrijft over *De spanning in het leven van Gezelle*.

Junie.

Behalve een groot aantal boekbesprekingen bevat deze afl. een *Bibliographie* van Karel van de Woestijne.

Roeping. Mei.

Bernard Verhoeven begint een studie over *Karel van de Woestijne*.

Junie.

Deze afl. brengt het slot van bovengenoemde studie.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Desember.

Een bijdrage van A. van Doninck behandelt *De Legende der Marteldood van Ste Dimphna in de Dichtkunst*. De schr. geeft een reeks liedekens, sinds de 16de eeuw aan de heilige van Gheel gewijd. - J. van Mierlo prijst *Onze heerlijke Middelnederlandsche Woordkunst* in een uitvoerig opstel.

Jan.-Febr.

J. Mansion behandelt enige *Plaatsnamen*. - J. van Mierlo bespreekt *Nog eens vs.* 6 *uit den Reinaert-proloog*, uitgaande van de veronderstelling dat daar de naam Perrout gestaan zou hebben. - Maurits Sabbe geeft *Nog eenige Gedichten op den Slag te Calloo* (1638).

Paedagogische Studiën. Junie.

A. Zijderveld vond in J.W. Muller's geschrift ‘De moedertaal en het Gymnasium’ aanleiding tot een beschouwing over *Het Nederlands op het Gymnasium*.

Eigen Volk II, afl. 3.

H.H. Knippenberg vervolgt zijn artikel over *Noordbrabantsche Folklore*. - J. Rasch geeft een opsomming van de *Centra voor Volkskunde in Nederland*.

Afl. 4.

A. Beets schrijft over *Sleutelbus* (*sleutelbos*) *en sleutelschieten*; J.A. Jolles over *Nederlandsche schuttersgilden*. - K. ter Laan geeft in *Noord en Zuid* Noord-Nederlandse parallellen van proeven van Volkshumor bij Cornelissen.

Vondelkroniek. Junie.

Dit nieuwe tijdschrift, dat viermaal per jaar zal verschijnen, brengt in de eerste aflevering de volgende bijdragen: een opstel van J. van Ginneken over *De techniek van Vondels vergelijkingen met een kijkje op een onbelichten kant van Vondels zinneleven*. - G.J. Hoogewerff ontdekte *De zangwijze van Vondels Konstantijntje*, in een Italiaans muziekboek van Marco da Gagliano. Merkwaardig is, dat op deze wijze ook een Italiaans gedicht bestaat, op een moeder die haar pas gestorven dochtertje beweent. Het is niet onwaarschijnlik dat Vondel het lied met deze woorden gekend heeft. - J.F.M. Sterck publiceert *Eenige notarieele akten betreffende Vondel en zijn familie*. - B.H. Molkenboer toont in een artikel *Een bewaard handschrift en een verloren schilderij* aan, dat Vondels gedicht ‘Op de geluckige regeeringe van

Leiden' een bijschrift is bij een schilderij van Ferdinand Bol, voor het Leidse stadhuis. Daarmee staat ook de datering van het gedicht op 1664 vast. Verder biedt dit tijdschrift plaats aan *Kanttekeningen* die op de Vondel-studie betrekking hebben.

C.D.V.

Moderne studie der taalsystemen en ouderwetse linguistiek.

1. Elke taal is een ingewikkeld samenstel van talrijke taalfeiten: de phonemen, waarover een taal beschikt, - haar aksentschakeringen en intonaties, - de woordvormen met al hun flexiviese mogelikheden, - woordvolgorde en syntaktiese waarde van woordvormen en hun verbindingen, - de betekenis der woorden: ziedaar de voornaamste kategorieën van taalfeiten, welke tezamen de taal van een mens of van een gemeenschap vormen; in het laatste geval is het geheel nog rijker en gevariëerder, al bewegen zich ook de individuële eigenaardigheden om zekere normen, welke wij als de typiese elementen van de taal ener collectiviteit mogen beschouwen.

Tussen de afzonderlike feiten ener taal bestaan veelvuldige betrekkingen, die wij door het overstelpend grote aantal der details onmogelik kunnen overzien. Maar niemand kan het toch ontgaan, dat geen taalfeit zo geïsoleerd is, of een verandering in één der onderdelen van een taalsysteem kan en moet verschuivingen in de aangrenzende delen te voorschijn roepen: een nieuw woord, ontleend van elders of door een analogiewerking ontstaan, kan een synoniem doen verdwijnen of de betekenis er van zich doen wijzigen, - een versterking der aksentkracht kan reductie der zwakbetoonde syllaben veroorzaken, enz. Dikwels is zelfs het onderling verband tussen grote complexen van ontwikkelingsverschijnselen tot zekere hoogte klaar: zo heeft het krachtige expiratoriese aksent van het Germaans reductie van de op de hoofdtoon volgende lettergrepen bewerkt, hierdoor is weer afslijting van buigingsuitgangen en inkrimping van buigingsystemen in de hand gewerkt, en daarmee hangt dan verder de sterke uitbreiding ener analytiese uitdrukkingswijze en een grotere gebondenheid der woordvolgorde samen. Het is echter even moeilik om dit alles tot in de details na te gaan en het oorzakelik verband tussen de honderden afzonderlike feitjes te reconstruëren als het gemakkelik is, enige algemene ontwikkelingslijnen aan te geven.

Dit zal wel een der redenen zijn, waarom totnogtoe zo weinig tot in de kleinigheden afdalende en tegelijk breed-geconstruëerde onderzoekingen van deze aard zijn verricht. Zelfs bij de synchroniese beschrijving van een taal wordt deze lang niet altijd voldoende als een samenhangend systeem behandeld, hoezeer ook De Saussure en zijn school deze opvatting van de taal hebben gepropageerd. Het is jammer, dat er nooit uitvoering is gegeven aan een idee, dat bij leden der Amsterdamse Akademie van Wetenschappen, met name bij UHLENBECK, was opgekomen, om een serie monographieën te publiceren over afzonderlike talen, waarvan elk karakteristiek moest zijn voor een taalgroep, om zodoende verschillende taalsystemen, naar een nader vast te stellen methode beschreven, naast elkaar te kunnen plaatsen. Ware deze gedachte in daden omgezet, ongetwijfeld zouden de zo ontstane taalbeschrijvingen veler ogen geopend hebben voor de juistheid der opvatting van de taal als een systeem van onderling samenhangende taalfeiten.

Intussen is het, met het oog op de veelheid en veelsoortigheid dezer feiten, prakties om zich bij de bestudering der taalsystemen vooralsnog enige beperking op te leggen, in die zin dat men aanvangt met die zijde der taalsystemen, waar de onderlinge samenhang der verschijnselen het duidelikst is aan te tonen, en dat zal zeker wel de klankleer, de phonologie, zijn. En, geldt dit voor de synchroniese, beschrijvende taalstudie, het geldt nog in sterker mate voor het moeilikere terrein der diachroniese, historiese behandeling van de taalproblemen. Voor een systematiese bestudering der historiese phonologie schijnt tans de tijd rijp te zijn.

Een opwekking in deze richting is de 22ste propositie, voorgelegd aan het Haagse linguistencongres van April 1928 door R. JAKOBSON, S. KARCEVSKIJ en vorst N. TRUBECKOJ; ik citeer hieruit de vierde alinea: ‘L'antinomie de la phonologie synchronique et de la phonétique diachronique se trouverait être supprimée du moment que les changements phonétiques seraient considérés en fonction du système phonologique qui les subit. Le problème du but dans lequel ces changements ont lieu doit être posé. La phonétique historique se transforme ainsi en une histoire de l'évolution d'un système phonologique’ (*Actes du premier Congrès International de Linguistes*, p. 33); kort en klaar is these V op blz. 86 derzelfde *Actes*: ‘L'histoire de la langue, si l'on veut en faire, ne doit pas se confiner dans l'étude

des changements isolés, mais chercher à les considérer en fonction du système qui les subit,' welke zich intussen niet tot de phonologie beperkt.

In dergelijke geest zijn enige der stellingen, door de 'Cercle Linguistique de Prague' voorgelegd aan het eerste slavistencongres van Oktober 1929 (zie: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* I, p. 7 vlgg.) en de jongste geschriften van TRUBECKOJ en JAKOBSON[1)] pogen de hier gepropageerde principes in praktijk te brengen.

Deze school wil een correctie leveren op de taalbeschouwing van DE SAUSSURE en zijn leerlingen. In de *Cours de Linguistique générale* (Genève 1916, 2de druk 1922) wordt door De Saussure een scherp onderscheid gemaakt tussen diachroniese en synchroniese taalbeschouwing, maar terwijl de auteur, die een speciale aandacht wijdt aan de synchroniese linguistiek, aldus een sterke nadruk legt op het onderlinge verband der taalfeiten op een gegeven ogenblik, m.a.w. op het systeem, dat deze feiten dan tezamen vormen, heeft hij minder oog gehad voor de historiese ontwikkeling van zulke systemen: verandert één verschijnsel uit een grotere samenhang, dan heeft dat invloed op dat gehele complex en het geschokte evenwicht van het systeem bewerkt nieuwe bewegingen en verschuivingen, totdat een nieuwe evenwichtstoestand bereikt wordt, welke belangrijk kan afwijken van de oudere, die werd opgegeven. Letten wij meer in het biezonder op het klanksysteem, dan komt het zoëven gezegde hierop neer, dat de phonemen ener taal in hun historiese ontwikkeling streven naar een regelmatige, systematiese onderlinge groepering.

2. De phonemen! Want met de functie der klanken als phonemen houdt dit soort van taalwetenschap zich bezig, niet met de finesses van uitspraak van elke klank en van allerlei klankvarianten; deze laatste zijn studie-object der phonetiek, terwijl de wetenschap, die zich met de phonemen bezig houdt, phonologie kan worden genoemd.

Wat is nu een phoneem? Herhaaldelik is van deze term, die

1) N. Trubetzkoy, *Zur allgemeinen Theorie der phonologischen Vokalsysteme, Travaux* (zie in de tekst) I (1929), 39-67, - *Polabische Studien* (Akad. Wien, Ph.-h. Kl., S.-B. 211, 4; 1929), - R. Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves, Travaux* II (1929).

door de voormannen der Association Phonétique Internationale veel gebruikt is, een definitie gegeven; ik citeer hier de passage, die de Kopenhaagse Conferentie voor transscriptie en transliteratie aan dit begrip gewijd heeft (pag. 9 der Franse uitgave: *Transcription phonétique et translitération. Propositions établies par la Conférence tenue à Copenhague en avril* 1925. Oxford 1926), naar aanleiding van het verschil tussen ‘son’ en ‘phonème’: ‘Un phonème est défini comme représentant une famille de sons qui d'un point de vue objectif peuvent être regardés comme distincts, mais qui sont naturellement sentis comme identiques par ceux qui parlent la langue, parce qu'ils ne servent pas à distinguer des mots. Ainsi on peut dire qu'en anglais le [k] de *key* et le [k] de *car* sont deux sons différents, parce qu'ils sont formés en des points du palais différents; mais ils ne constituent qu'un seul phonème, parce que la différence qu'ils présentent dans leur formation n'est jamais employée avec une valeur distinctive, et qu'elle résulte automatiquement du caractère de la voyelle qui doit être prononcée après la consonne.’ De phonemen zijn dus wat men in populair taalgebruik de ‘klanken van een taal’ pleegt te noemen; het is dat rijtje klanken, dat men leren moet, wanneer men een vreemde taal bestudeert, waarvoor in de eerste plaats nodig is, dat men het klanksysteem kent. Dat in een taal deze systemen zich door een regelmatige bouw plegen te kenmerken, dat wordt wel eens over het hoofd gezien, maar in menig geval erkent men het toch algemeen, zij 't ook stilzwijgend. Zo zal wel aan niemand, die Sanskrit gestudeerd heeft, de regelmatigheid van het Oudindiese vokaalsysteem ontgaan zijn:

a, *ā*

i, *ī*, *ē*, *āi* | *u*, *ū*, *ō*, *āu*

↑ ↑

ai *au*,

terwijl ook de consonantrijen:

p	*ph*	*b*	*bh*	*m*
t	*th*	*d*	*dh*	*n*
ṭ	*ṭh*	*ḍ*	*ḍh*	*ṇ*
c[1)]	*ch*	*j*	*jh*	*ñ*
k	*kh*	*g*	*gh*	*ŋ*

een merkwaardige symmetrie vertonen, die ieder dadelik opmerkt.

1) *c, j* zijn palatale affricatae, *ñ* een palatale nasaal.

Hoewel het Nederlands meer vokalen onderscheidt dan het Sanskrit, is het toch ook hier niet moeilik om de systematiese bouw van het vokaalsysteem waar te nemen. Dat moge blijken uit de volgende klanktabel, waarin ik duidelikheidshalve inplaats van alleen de klinkertekens woorden afdruk, waarin de klinkers voorkomen:

Neemt men nog de diphthongen van woorden als *reis, goud* er bij, welker eerste leden zeer weinig verschillen van de vokalen van *zes* en *tot*, dan kan men daar nog naast plaatsen de diphthong *ui* (*huis*), welks eerste lid ongeveer op de plaats behoort, welke in de tabel tussen *zes* en *tot* leeg moest blijven, daar een dergelijke klank als monophthong in onze taal niet voorkomt.[1)]

Een regelmatige bouw vertoont ook het consonantisme:

p	*b*	*f*	*v*	*m*
t	*d*	*s*	*z*	*n*
k		*ch*	*g*	*ng*.

Uit de aard hunner articulatie vloeit voort, dat *l, r*[2)]*, h, j, w* enigszins buiten dit systeem staan[3)], welks symmetrie overigens

1) Ik liet de klanken van *veer, deur, koor* weg, evenzoo die van *bier, vuur, boer*. Zij komen alleen vóór *r* voor en worden veeleer als varianten der vo kaalphonemen van *veen, reuk, dood, die, nu, toe* gevoeld dan wel als aparte phonemen. De zgn. diphthongen, die geschreven worden *aai, ooi, oei, eeuw, ieuw*, worden in veel sterker mate dan die van *reis, huis, goud* gevoeld als uit twee phonemen bestaande klankgroepen. In *ei, ui, ou* is het tweede lid zwak en kort en 't vormt een onafscheidelike eenheid met het eerste.
2) De verschillende *r*'s zijn van phonologies standpunt één phoneem; de *š*, die in *jasje* en dgl. gehoord wordt, en de gepalataliseerde of palatale varianten van enige andere medeklinkers (*franje, dotje* enz.) zijn evenmin zelfstandige phonemen.
3) Evenzo dergelijke klanken van Sanskrit en andere talen.

alleen verstoord wordt door het ontbreken van een explosieve *g*, terwijl omgekeerd in sommige andere talen, zoals Duits, die deze klank kennen, de plaats van de zachte spirans rechts van de *ch* en onder de *z* leeg blijft.

De correlaties, die zowel in het vokaal- als in het konsonantsysteem bestaan, vallen ons te meer op, wanneer wij op de uitspraakverschillen binnen het gebied der afzonderlike phonemen letten. Nemen wij bijvoorbeeld de wat verwijde uitspraak van de *i* in *dit*, welke deze klank doet naderen tot de *e* van *met* of *zes*: deze uitspraak, die enigszins geaffecteerd is, pleegt samen te gaan met een dergelijke verwijding van de *u* van *hut* en de *o* van *op*, in de richting naar de *ö* van Duits *Götter* resp. de *o* van Nederlands *tot*; wie neigt naar sterk diphthongiese uitspraak van *ee*, zal aan deze zelfde neiging gehoorzamen bij de *eu* en *oo*; wie de *v* tot *f* doet naderen, zal evenzo de *z* en *g s*- resp. *ch*-achtig uitspreken. In elk dezer gevallen zal de objectieve waarde van sommige phonemen, die in een zekere correlatie staan met elkaar, wat afwijken van die der zgn. beschaafde uitspraak, maar aan het phonologiese systeem zal niets wezenliks veranderd zijn.

3. Blijven wij bij waarnemingen van deze aard binnen het terrein der statiese phonologie, anders wordt het, wanneer wij naast het algemeen-Nederlandse systeem dat van een Zeeuws dialekt stellen, waar aan onze *ij* en *ui* een korte *i*- resp. *ü*-klank beantwoordt, terwijl de in onze uitspraak korte *ie* en *oe* er lang zijn; voegen wij hierbij nog de tweeërlei uitspraak van de lange *e*- en *o*-klanken, al naar deze gerekte korten of oorspronkelike diphthongen zijn, dan hebben wij reeds enige belangrijke verschillen tussen het phonologiese systeem van het Nederlands, zoals dat in onze tabel is voorgesteld, en dat van het Zeeuws geconstateerd en wij kunnen ons verder de vraag stellen, hoe die verschillen taalhistories te begrijpen zijn, m.a.w. hoe elk dier twee systemen, die toch op één zelfde systeem moeten teruggaan, zich ontwikkeld heeft, steeds een evenwichtstoestand zijner elementen bewarend of deze na een schok herstellend. En plaatsen wij er nog de systemen van andere Nederlandse dialekten en van andere Germaanse talen en dialekten naast, dan vinden wij steeds meer nieuwe systemen, en hebben wij de nodige durf, dan kunnen wij ons de vraag stellen: hoe de historiese ontwikkeling van elk hiervan begonnen is, waar het uitgangspunt der oudste afzwenkingen van de Oergermaanse toestanden te zoeken is en hoe daarna in de verschillende taal-

gebieden het causaal verband der ontwikkelingsmomenten is geweest. Een moeilike taak, die wij ons tans niet willen stellen! Het is de verdienste van JAKOBSON, dat hij zich aan een dergelijk onderzoek gewaagd heeft. Hij deed dit op 't terrein van het Slavies, waar hij poogde na te gaan, hoe het klinkersysteem van het late Oerslavies zich langs regelmatig uit elkaar voortvloeiende etappes heeft ontwikkeld en hoe daaruit later weer verschillende Russiese systemen zijn gegroeid; ter vergelijking gaat hij bij voortduring in op het vokalisme (inclusive quantiteit, aksent, intonatie) van andere Slaviese talen.

Dit werk van JAKOBSON, dat wel de directe voortzetting is van de onderzoekingen van anderen, speciaal van vorst TRUBECKOJ, maar toch tevens de eerste proeve ener histories-phonologiese synthese op grotere schaal, zal als zodanig ongetwijfeld een ereplaats blijven innemen onder de slavistiese en in 't algemeen onder de linguistiese literatuur, ook al zullen allerlei details blijken voor correctie vatbaar te zijn. Tans ga ik op details niet in - deze Slaviese taalfeiten liggen buiten het gebied, waarover de belangstelling der lezers van dit tijdschrift zich uitstrekt -; als een persoonlike mening zonder meer wil ik mededelen, dat ik, voorzover ik alles begrepen heb[1)], veel verrassende en overtuigende opmerkingen gevonden heb, die, mede doordat ze geheel nieuw zijn, dit boek tot een betekenisvol moment in de historie der slavistiek maken, maar dat ik toch niet alle hoofdstukken overtuigend vind. Zo had ik totnogtoe altijd geleefd in de mening, dat het Slavies in de overgangsperiode van Oerslavies tot de afzonderlike talen, hieruit voortgekomen, ons biezonder klaar zekere algemene ontwikkelingstendenties doet zien, waarvan afzonderlike klankwetten de meer speciale uitingen zijn, en als zodanig beschouwde ik - en veel anderen - vooral de neiging tot stijgende sonoriteit. JAKOBSON schakelt deze taaltendentie geheel uit en reconstruëert een geheel ander causaal verband tussen de afzonderlike ontwikkelingsfeiten; vooralsnog acht ik hierdoor de vroegere opvatting nog niet geliquideerd.

4. In zijn slothoofdstuk karakteriseert JAKOBSON de moderne taalhistoriese methode, waarvan hij een der voormannen is,

1) Bij de lectuur hinderde mij steeds het gevoel, dat het Frans van deze auteur, hoewel grammaties zeer goed verzorgd, mij zeer on-Frans aandeed. Bij Duits is men meer dan bij Frans aan een soort geleerd jargon gewend.

als passend in het kader van onze tijd. De ‘notion de système’ is in onze tijd het gemeenschappelik element van allerlei constructies van de menselike geest op de meest uiteenlopende gebieden; JAKOBSON somt op: ‘l'architecture dite constructiviste’, - ‘l'espace universel d'Einstein - structure finie et fermée,’ - Cézanne's composities, in hun tegenstelling ‘au discontinu et à l'épisodique d'un tableau naturaliste’, - het streven naar een ‘psychologie structurale’, - het convergente ontwikkelingsprincipe, waardoor de tegenwoordige biologie, speciaal de Russiese, zich tegenover Darwin stelt, - de ‘Landschaft’-opvattingen van moderne geografen, - het streven van moderne economisten om ‘lois structurales’ te ontdekken en inplaats van een ‘causalité mécanique’ een ‘finalisme immanent’ aan te nemen. Deze vergelijking van moderne taalhistoriese gezichtspunten en methoden met die van andere wetenschappen moge juist zijn, daarmee is natuurlik allerminst aangetoond, dat deze gezichtspunten en methoden een blijvender waarde zullen hebben dan bijvoorbeeld de opvattingen der ‘Junggrammatiker’, die vóór een halve eeuw nieuwer waren dan tans de allermodernste opvattingen van taalsystematiek zijn. Wanneer grote perspectieven zich openen, moet men zich met grote voorzichtigheid wapenen, teneinde niet om der wille ener synthese de analyse der details te verwaarlozen; op het terrein der historiese phonologie wil dat zeggen, dat men, alvorens causale verbanden en algemene typen van correlatie vast te stellen, over een omvangrijk en veelzijdig feiten-materiaal moet beschikken, dat ook onafhankelik van de complexen, waarin men de afzonderlike feiten meent te moeten plaatsen, grondig bestudeerd is. En in deze richting doet de nieuwe wetenschap eerst haar eerste schreden. In dit verband wil ik er op wijzen, dat JAKOBSON op pagina 17 van zijn boek de stelling verkondigt, dat in talen, welke de kategorieën ‘intensiteitsaccent’: ‘onbetoondheid’ onderscheiden, de onderscheiding van lengte resp. kortheid der vokalen niet voorkomt, - waarbij hij zich op enige literatuur beroept, o.a. op TRUBECKOJ, *Zeitschrift für slavische Philologie* I, 303 vlgg.; nu staaft Trubeckoj aldaar de algemene geldigheid van deze regel door zich te beroepen op het materiaal van niet-Indogermaanse talen, speciaal Oostaziatiese en Afrikaanse. Intussen erkent hij in een jonger geschrift (*Travaux du Cercle Linguistique de Prague* I, 43), dat de regel voor Duits en Engels niet opgaat! Een algemeen-geldige regel blijkt het dus niet te zijn.

De phonologie en in ruimer zin de leer der taalsystemen stelt, mits met tact beoefend, het taalwetenschappelik onderzoek op een breder basis dan waarop de meeste linguistiese arbeid tot nu toe rust, en het enthusiasme, dat op het Haagse linguistencongres het plan deed opkomen tot het stichten ener 'Gesellschaft für die vergleichende Erforschung der phonologischen Systeme der Welt' (zie *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* I, 66), is met vreugde te begroeten. Intussen gaat TRUBECKOJ te ver, wanneer hij op blz. 3 zijner pas verschenen *Polabische Studien* zegt: 'Die moderne Sprachwissenschaft geht vom Begriffe des S p r a c h s y s t e m s aus,' want vooralsnog geldt dit slechts voor zekere groepen van linguisten, en ik wil hier graag dadelik bijvoegen: het is te hopen, dat dit zo zal blijven. Niet iedere linguist bezit de natuurlike aanleg voor synthetiese arbeid en de synthetiese studieën van hen, die hiertoe geroepen zijn, kunnen te succesvoller zijn, naarmate zij over een rijker materiaal van detailonderzoekingen beschikken, die zonder synthetiese hoofdof bijgedachten ondernomen zijn.

5. Bij een dergelijke arbeidsverdeling zal de moderne phonologie en systeemleer geen wezenlike verandering in de methoden van taalwetenschappelik onderzoek betekenen - hoeveel nieuwe gezichtspunten haar bekwame beoefenaars ons ook mogen openen -, want het inzicht, dat taalontwikkeling de ontwikkeling van een systeem is, bestond ook vroeger. *Travaux* I, 66 noemde TRUBECKOJ als een zijner medestanders SAPIR en inderdaad bevat diens artikel: *Sound patterns in language* (*Language* I, 37 vlgg., 1925) dergelijke ideën als ook door TRUBECKOJ c.s. zijn uitgesproken en dit artikel had alle reden om geschreven te worden, daar de waarheden, er in verkondigd, niet algemeen genoeg worden begrepen, maar nieuw waren deze waarheden ook in 1925 niet.

Tot toelichting een voorbeeld uit het Germaans. Zolang de zogenaamde Germaanse klankverschuiving, inclusive de wet van VERNER, een voorwerp van wetenschappelik onderzoek heeft uitgemaakt, heeft men begrepen, dat men hier te doen had met klankprocessen, waardoor groepen van correlate Indogermaanse phonemen hun klankwaarde veranderd hebben, zonder dat echter de correlatie werd opgegeven; zo ontstonden de later-Oergermaanse consonantiese phonemen; al gebruikte men vroeger dit woord ook niet, men begreep daarom toch even goed het wezen der phonemen als eenheden, die samen het klanksysteem

ener taal vormen. En ook hebben elkaar opvolgende geslachten van linguisten telkens weer opnieuw beseft, dat er tussen de afzonderlike processen der klankverschuiving een causaal verband bestaat, al bleek het ook moeiliker de stuwende krachten en de logika der gebeurtenissen op de voet te volgen dan aan de aanwezigheid er van te geloven. Vandaar allerlei zeer uiteenlopende hypothesen, waarop ik tans niet inga; alleen wil ik er aan herinneren, dat een dier hypothesen door MEILLET is opgesteld (*Caractères généraux des langues germaniques*, 1e druk 1917, p. 27 vlgg.), die ook overigens steeds poogt, de afzonderlike verschijnselen ener taal in een bepaalde periode als de delen van een samenhangend systeem en de taalhistorie als de ontwikkeling van zulke systemen te zien (vgl. bijvoorbeeld *Le slave commun* p. 11); belangrijk is in dit verband de herhaaldelik door MEILLET uitgesproken stelling, dat een groep van talen, op één grondtaal teruggaande, de neiging zal vertonen tot parallele ontwikkeling over het hele gebied, tenzij biezondere oorzaken tegenwerken, m.a.w. de afzonderlike feiten der taalontwikkeling zijn niet van het toeval afhankelik, de kiemen er voor zijn aanwezig in het taalsysteem ener vroegere periode. En hoe vaak heeft MEILLET er op gewezen, dat men vaak, als men verschillende taalphasen met elkaar vergelijkt, die door een continu verloop met elkaar verbonden zijn, constateren kan, hoe een systeem van taalbouw in de loop der eeuwen door een geheel ander systeem vervangen is! Maar een systeem bestond er in beide perioden, - en ook in elke der tussenliggende perioden.

‘La conception néo-grammairienne de l'histoire de la langue équivalait à l'absence de théorie,’ zegt JAKOBSON t.a. p. pag. 100. Anderzijds echter erkent hij, dat de moderne wetenschap moet voortbouwen op die der ‘Neugrammatiker’: ‘Ce n'est pas en renonçant à la notion de “loi phonique” qu'on dépasserait la tradition des néo-grammairiens, mais bien en abandonnant la conception mécanique de cette notion et en l'interprétant téléologiquement’ (p. 17). Zodoende wil deze nieuwe school de synthese geven van het ‘Neugrammatiker’-principe der klankwet en DE SAUSSURE's principe van de taalstructuur als systeem. Intussen geloof ik, dat JAKOBSON aan de ‘Neugrammatiker’ niet geheel recht laat wedervaren, wanneer hij meent, dat zij de afzonderlike klankwetten zonder meer als op-zich-zelfstaande verschijnselen hebben beschouwd: ‘Un entassement mécanique dû au jeu du hasard ou de facteurs hétérogènes - telle

est l'image favorite de l'idéologie européenne prédominante de la seconde moitié du XIXème siècle' (p. 100). In de praktijk moge het wel eens hierop neer zijn gekomen, maar de groteren onder de 'Neugrammatiker' wisten wel beter. In de voorrede voor de tweede druk (1897) van zijn *Grundriss*, die het grootste samenvattende handboek der 'junggrammatische' school is, zegt BRUGMANN, dat hij het eens is met de herhaaldelik geuite wens, 'dass die Thatsachen der Sprachgeschichte jedesmal in dem Zusammenhang und in der chronologischen Folge vorgeführt werden sollten, in denen sie sich in Wirklichkeit abgespielt haben' (I, p. IX), en als een gepast motto voor zijn hoofdstuk 'Zum combinatorischen Lautwandel' beschouwt hij de volgende woorden van SCHUCHARDT (*Über die Lautgesetze* p. 36): 'Welchen Sinn haben alle die tausende von Lautgesetzen, so lange sie isoliert bleiben, so lange sie nicht in höhere Ordnungen aufgelöst werden? Sie dienen zum Teil und nur aushülfsweise der Aufhellung von Völkerverwandtschaften und culturellen Beziehungen; aber zunächst müssen sie doch innerhalb der Sprachwissenschaft selbst verarbeitet werden, in dem Einzelnen müssen wir das Allgemeine finden lernen, und demnach ist auch die Erkenntnis einer Thatsache, welche das ganze Sprachleben beherrscht, von weit grösserer Wichtigkeit als die Erkenntniss irgend welcher besonderer Erscheinungsformen' (p. XI). Wanneer nu toch diezelfde *Grundriss* wel eens de indruk maakt van een opsomming van losse feiten zonder samenhang, dan komt dat, doordat het vaststellen dezer feiten gemakkeliker is dan het zien van hun samenhang, en BRUGMANN waagde zich liever niet aan halsbrekende sprongen in de lucht.

Zeker heeft BRUGMANN de door hem gevolgde methode als de wegbereidster voor synthetiese onderzoekingen van taalsystemen beschouwd, en had hij de eerste uitingen der 'phonologiese' school beleefd, hij zou er zich over verheugd hebben als over de gedeeltelike vervulling van een eigen ideaal; 'gedeeltelik' - want de studie der algemene 'structuurwetten' der taal, welke de nieuwe school als een hoofdnummer van haar programma beschouwt, is eerst in haar beginstadium en bij een verder voortgaan in deze richting zal wel steeds meer datgene blijken, wat BRUGMANN in 1897 constateerde: dat men, niet in staat tot een hoger type van wetenschappelike studie, zich vooralsnog wel eens met een lager, voorbereidend type moet tevreden stellen.

Zien wij de verschillende richtingen en scholen in hun histories perspectief: SCHLEICHER - de 'Junggrammatiker' - DE SAUSSURE c.s. - de dialektologiese scholen, zich groeperende om de *Atlas Linquistique* van GILLIÉRON en WENKER's *Sprach-atlas* - de groep van TRUBECKOJ, JAKOBSON enz., dan zijn nog steeds de 'Junggrammatiker' de minsten niet. Hun leer van de klankwetten moge tegenstand hebben ondervonden van de zijde der moderne dialektologie, zij heeft desniettemin zich gehandhaafd: de nieuwe gegevens, door de dialektologie aan het licht gebracht, schijnen dikwels op een regelloosheid te wijzen, moeilik te rijmen met de 'Ausnahmslosigkeit' der klankwetten, maar desniettemin is het aantal klankwetten zonder uitzonderingen, welke de historie van talloze talen ons heeft leren kennen, zo groot en de juistheid der geformuleerde wetten zo onafwijsbaar, dat men het begrip 'klankwet' als een onbetwistbaar bezit der taalwetenschap moet beschouwen, hoe moeilik ook het vraagstuk blijft, op wat wijze wij de schijnbare tegenspraak tussen de resultaten van moderne dialektkunde en van historiese en vergelijkende taalwetenschap moeten begrijpen en verklaren. En wanneer DE SAUSSURE, MEILLET en de 'phonologiese' school de idee van het 'systeem' meer op de voorgrond plaatsen en men tevens van de synchroniese systeem-studie van DE SAUSSURE tans overgaat tot de diachroniese, dan is dat een voortwerken in de richting, gebaand door de 'Junggrammatiker'; de besten onder hen hebben die perspektieven reeds voor zich uit gezien en als de gewenste consequentie der klankwet-studieën hunner eigen generatie beschouwd.

Leiden.
N. VAN WIJK.

Een spel van Coornhert opgevoerd.

In het gemeentelik archief van Haarlem vond Prof. Dr. B. Becker op het jaar 1559 de volgende interessante post: 'Meester Cornelis Duyck, rector van den Grooten Schole binnen deser stede, deur bevel van den burgemeesteren gegeven drye ponden pryse voors. tot eenen geschenck ende dancbaerheyt omme den scholieren, die tot recreaes ende solaes van der gemeenten opten lesten Sondach in de Vastelavent een schoone *Comedie van de suscitatie van Lazarus* voir 't stedehuys gespeelt ende geexhibeert hebben gehadt, daermede te recreeren ende vrolick te maken, als 't blyct bij cedulle van kennisse van den voors. burgermeesteren hier overgelevert. Daeromme alhier de voors..... III £.'

Franse woorden uit de achttiende eeuw.

F. Brunot, *Histoire de la langue française*, Tome VI, Première partie. Paris, Colin, 1930.

Reeds vroeger is Brunot's standaardwerk in dit tijdschrift besproken[1)]. Naarmate, dank zij de ongeëvenaarde werkkracht van de schrijver, telkens nieuwe delen verschenen, is de belangstelling, niet alleen van de romanisten, maar van alle taalbeoefenaars voor dit merkwaardige boek steeds gestegen. Misschien wel, omdat het, als ware het een levend product, zich steeds rijker ontplooide. Zou Prof. Brunot toen hij, vele jaren geleden, het eerste deel uitgaf, zelf hebben vooruitgezien dat zijn werk zou worden tot hetgeen wij tans vóór ons hebben: een geheel enig monument, zoals geen volk er nog heeft, waarin niet alleen de taalvormen maar ook de taalschat volledig, in hun ontwikkeling en uitbreiding, zouden worden beschreven? Want dit is het nieuwe dat de *Histoire de la langue française* ons hoe langer zo meer brengt: dat aan de woorden zoveel plaats wordt gegeven. De veranderingen van de klanken, de buigingsvormen en de zinsbouw kunnen slechts worden opgemerkt wanneer men, ter onderlinge vergelijking, tijdperken neemt die ver uiteen liggen; maar het toenemen van de woordenvoorraad kan men, zo niet van stap tot stap, toch van dichterbij nagaan. Vandaar dat Brunot slechts op enige keerpunten der taalontwikkeling (XIIe, XIVe, XVIe eeuw) stilstaat bij de eigenlike grammatica, terwijl de beschrijving van de woordenschat van het Frans nooit rust: in alle tot nu verschenen delen neemt zij een voorname plaats in, en het zesde deel, waarover wij hier gaan spreken, is er zelfs geheel aan gewijd. Ook in de reeds vroeger verschenen delen (VII, VIII en IX), waarin de uitbreiding van het Frans in Frankrijk en buiten Frankrijk wordt geschilderd - en die in de opzet van het werk misschien wel de grootste oorspronkelikheid vertonen - vormen de woorden natuurlik het hoofd-element.

1) Zie *Nieuwe Taalgids*, XVIII, 262; XX, 153.

Hetgeen aan die beschrijving de hoogste waarde geeft, en wat tot nu toe voor geen taal met zulk een volledigheid en consequentie was gedaan, is dat de vorming van nieuwe en de betekeniswijziging der bestaande woorden nauw wordt vastgeknoopt aan de ontwikkeling der denkbeelden; dit maakt de woorden tot bouwstenen voor de beschavingsgeschiedenis van Frankrijk, en hierdoor krijgt de studie van de woordenschat haar volle waarde. Men kan de dienst die Brunot hiermede aan de wetenschap heeft bewezen, niet te hoog aanslaan.

Het zesde deel is getiteld: ‘Le mouvement des idées et les vocabulaires techniques’; het is verdeeld in twee ‘fascicules’, waarvan het tweede is geschreven door de heer Max Fuchs, in de geest en volgens de opzet van Brunot; in een noot op de eerste bladzijde van die tweede sectie doet Brunot recht wedervaren aan zijn voortreffelike medewerker. Wij zijn er genaderd tot de XVIIIe eeuw, waarvan de taal een geheel andere behandeling eiste dan die der XVIIe, omdat de Franse geest er een zó grondige wijziging onderging dat men van een omwenteling zou kunnen spreken. Terwijl de XVIIe eeuw slechts een taal erkent die past voor de wereldse kringen en waarvan de grote auteurs zich bedienen, zodat de geschiedschrijver van het Frans zich kan bepalen tot dit eclectiese algemene taalgebruik, is hij, bij de beschrijving van de taal der XVIIIe eeuw, in een geheel andere conditie. Het conservatisme der klassieke periode had afgedaan; in de kunst, de wetenschap heerste een behoefte aan vrij onderzoek die op elk gebied van menselik denken en handelen haar invloed deed gevoelen. Niet langer legde een enge hofwereld aan allen haar taal op en haar nauw beperkte woordenkeus, onwerkelik en vreemd aan het leven. Wel bleef de spraakkunst trouw aan de tradities van vroeger, buiten contact met de omgangstaal en afkerig van de vrijere constructies en nieuwere vormen van deze, maar voor de woorden werden de slagbomen geopend, want men had ze nodig om het nieuwe weten te belichamen en te openbaren. Van alle kanten stromen de termen van het ene techniese lexicon in het andere; geneeskunde, exacte wetenschap, kunst, handwerk, zij vernieuwen hun woordenschat en breiden ze uit; alleen de taal der letterkunde die, wij zagen het, in de XVIIe eeuw nog de enige gezaghebbende vorm van taal was, bleef aan haar exclusivisme getrouw en werd hoe langer hoe meer tot een idioom zonder kleur; eerst in een later

tijdperk zou ook zij uit de aanraking met het leven, met de wetenschap en de kunst nieuwe krachten putten en weder in staat zijn de volledige uitdrukking van de Franse volksgeest te worden.

Het ging er dus voor Prof. Brunot om, op elk gebied van het maatschappelik en wetenschappelik leven te zoeken naar de woorden die de talrijke werkers en belangstellenden nodig hadden voor hun nieuwe uitvindingen en ontdekkingen. Wat zulk een onderzoek eiste aan nasporingen is weinig, vergeleken met de moeite die het de schrijver moet hebben gekost zich vertrouwd te maken met vakken waarvan hij tot nu toe verre was gebleven. ‘Ik moest mij,’ zegt hij, ‘wagen op gebieden die de mijne niet waren en die de specialisten zelfs niet alle hebben onderzocht, op staande voet worden tot staathuishoudkundige, politicus, financier, koopman, landbouwer, en in deze studies diep genoeg doordringen om, uit de duizenden feiten en woorden, uit te zoeken wat nieuw was, en wat niet’. Natuurlik maakt hij zich geen illusie volledig te zijn, al is hij zonder twijfel te nederig wanneer hij beweert dat zijn boek slechts een lijst is, misschien een grondslag, voor latere onderzoekingen. De waarheid is dat er in deze achthonderd bladzijden een schat van nieuwe feiten is te vinden, te rijker omdat de nieuwe woorden niet gewoonweg in alfabetiese orde worden opgesomd, maar, zoals reeds is vermeld, in nauw verband worden gebracht met de geestelike ontwikkeling, zodat men tegelijk vóór zich ziet het ontstaan der nieuwe ideeën en de vorming der nieuwe woorden. Natuurlik kan men door deze nooit de gehele vooruitgang van wetenschap en kunst leren kennen; ‘de studie der woorden draagt bij tot de kennis der geschiedenis van een volk, zij vervangt haar niet’; het woord zelf blijft voor de taalgeleerde de hoofdzaak, en het probleem dat Brunot zich heeft gesteld is in de eerste plaats dit: hoe hebben in de XVIIIe eeuw, in een taal die door de traditie aan strenge regels was gebonden en waarin wijzigingen uit den boze werden geacht, de politici, geleerden, kunstenaars voorzien in de behoefte aan termen voor wat in hun hoofden en harten vroeg om uitdrukking.

Het spreekt vanzelf dat, in deze bespreking, geen plaats is voor het vermelden van biezonderheden; de bedoeling kan slechts zijn, de belangstellende lezer aan te sporen tot kennisneming van dit nieuwe deel en hem enigszins te oriënteren. Eigenlik is hetgeen wij hier aankondigen slechts de eerste helft van het zesde deel; de tweede zal later komen; zij zal de litteraire

taal behandelen; deze eerste afdeling houdt zich uitsluitend bezig met wat Brunot noemt de ‘vocabulaires techniques’. Ziehier hoe deze worden ingedeeld. Het eerste ‘fascicule’ (zie boven), dat door de schrijver zelf is samengesteld, is gewijd aan de taal der toegepaste wetenschap (‘langue politique et économique’); het is verdeeld in vier hoofdgroepen, nl. 1. de wijsbegeerte, die hoe langer hoe meer werd tot de onmisbare leidsvrouw, tot een ‘méthode universelle’, zowel in godsdienst als in regering en administratie; de staathuishoudkunde, die in deze tijd opkomt, is een ‘philosophie politique’; wij zien in deze eerste groep ook hoe de belangstelling voor vraagstukken van economie zich uitbreidde over alle kringen der maatschappij, en een paragraaf, getiteld ‘Het openbare leven’, brengt ons in aanraking met de ‘clubs’, de journalistiek, de publieke opinie; 2. de gronddenkbeelden (‘les idées-mères’), waaronder zijn te verstaan de nieuwe begrippen op maatschappelik en economies gebied: inrichting van het sociale leven, sociale deugden, geloof aan de vooruitgang, de begrippen ‘mensheid’, ‘vrijheid’, ‘gelijkheid’, ‘vaderland’, ‘natie’, ‘burger’; dan, op het gebied der economie, de concepties van ‘rijkdom’, van ‘geld’, van ‘handelscrediet’; 3. de productie, nl. landbouw, handel en nijverheid; 4. politieke en financiële organisatie, dus grondbeginselen van het staatsbestuur, rechtspraak, belastingen. In het tweede ‘fascicule’ (van Max Fuchs) worden successievelik behandeld: de taal der exacte wetenschappen en de taal der schilderkunst.

Deze indeling lijkt op het eerste gezicht ingewikkeld; met name de samenstelling en het onderling verband van de eerste en tweede groep is niet dadelik helder. Men vraagt onwillekeurig: waarom is ook de staathuiskunde niet behandeld als het uitvloeisel van een dier ‘idées-mères’, die het onderwerp vormen van de tweede groep? De reden is zonder twijfel deze: dat de staathuishoudkunde voor de taalgeschiedenis een zeer biezondere betekenis heeft, daar een gehele litteratuur over economiese onderwerpen is verschenen; alleen zij geeft Brunot aanleiding om, behalve aan de vernieuwing in het vocabularium, aan de stijl, de beeldspraak zijn aandacht te wijden. Bovendien, van al de in het eerste ‘fascicule’ besproken groepen, is de staathuiskunde het meest abstract en staat het dichtst bij de filosofie. Minder duidelik is mij de band tussen deze, op filosofiese grondslag geschoeide, economie en het openbaar leven, dat ermede tot één groep wordt

gebracht, en dat men eerder zou hebben mogen verwachten in groep 4. Maar laten wij erkennen dat elke indeling min of meer kunstmatig is, zodat er geen is te bedenken die ook niet enigszins anders had kunnen zijn, en laten wij enkele grepen doen uit de voorraadschuur waarvan wij de uiterlike inrichting hebben beschreven.

Onder de woorden met wijde betekenis die in de XVIIIe eeuw op de voorgrond traden, zijn er die dadelik onze aandacht trekken, daar ze voor ons zo gewoon zijn geworden; ik noem, als voorbeeld, *social, révolution, civilisation, nation, humanité, citoyen*. Het is merkwaardig hoe bang, sedert de XVIIe eeuw, Franse schrijvers en geleerden blijven voor neologismen, ook al hadden allen niet de scrupules van Buffon, wiens purisme men trouwens overdreven heeft - men treft ook bij hem nieuwe techniese termen aan -; vandaar dat zij zoveel mogelik nieuwe creaties vermijden en liever een bestaand woord door betekenisverandering tot de uitdrukking van het nieuwe begrip maken. *Citoyen* wordt zeldzaam in de betekenis van ‘medeburger’, en in het gebruik hechtte zich aan dit woord meer en meer het denkbeeld van zekere rechten, maar ook van zekere plichten jegens de gemeenschap; vooral Rousseau heeft ertoe bijgedragen deze opvatting algemeen te maken. Eigenlik is het woord ‘betekenisverandering’ hier niet passend; het is meer een naar voren komen van bepaalde kanten van het uitgedrukte begrip. Dit is ook het geval met *patrie, patriote, patriotisme*, waarin de nadruk gaat vallen op het recht van medebestuur in eigen land. *Social*, hoewel het reeds vóór de XVIIIe eeuw bestond, wordt in de *Encyolopédie* beschouwd als een term die kortgeleden was ingevoerd, zózeer is het begrip der ‘société’, der gemeenschap, iets nieuws geworden, dat vooraan staat in de belangstelling. Daarentegen gaan *nation* en *état* langzamerhand iets anders aangeven dan vroeger; voor het vage begrip zoekt men naar een juiste definitie, maar ook zonder deze geeft men zich rekenschap dat de natie een geheel vormt dat gescheiden is van de koning en weldra vijandig tegenover de koning zal staan. Nieuw is een woord als *bienfaisance*, waarvan men - en dit geval is natuurlik zeldzaam - de maker kent, nl. de Abbé de Saint-Pierre; *charité* had voor die tijd een te religieuse klank en was, in het algemeen taalgebruik, afgedaald tot de zin van ‘aalmoes’.

De procédé's, toegepast bij de meer speciaal techniese nomenclatuur, zijn uitteraard brutaler. Buffon had een woord nodig

om ‘de grote veren van de staart en de vleugels van een vogel’ aan te duiden en koos daarvoor eenvoudig het Latijnse *penna*, dus fr. *penne*. En ziehier een hoofdstuk dat voor ons een biezonder belang heeft; het maakt deel uit van de groep ‘Handel’ en heet ‘Vervoer te water’. Hier treft ons het grote aantal vreemde woorden voor vaartuigen: *embarcation* (spaans), *aviso* (idem), *piroque* (caraïbies), *chebec* (arabies), *goëlette* of *goualette* of *goulette* (van onzekere herkomst); *paquebot* is ouder dan de XVIIIe eeuw, maar wordt eerst in deze tijd algemeen. Deze ontleningen zijn begrijpelik, door het internationaal karakter van de zeevaart; dat het Hollands in de Franse maritieme taal een rol speelt, ligt voor de hand. Ook *embarcadère* en *débarcadère* komen uit den vreemde.

Bij de vernieuwing der taal van de wetenschap staat natuurlik de ‘geleerde formatie’ bovenaan; vooral in de klassieke talen zochten zij, die niet, als Buffon, uitdrukkingen of omschrijvingen wensten die voor elk begrijpelik waren, maar een bepaalde term voor een bepaald begrip, geschikt voor de classificering der wetenschap; dit zijn de ‘méthodistes’ of de ‘nomenclateurs’; de abbé Nollet sprak van de tegenstelling tussen de ‘taal der vulgarisatie’ en de ‘taal van het laboratorium’. De tegenstand van de ‘descriptifs’ heeft de ‘nomenclateurs’ wel voorzichtig gemaakt en hen vaste regels doen volgen bij de samenstelling van hun woordenschat. D'Alembert zou hebben gewenst dat men voortging met zich te bedienen van het Latijn; nu dat niet mogelik bleek, wilde men altans aan het Frans der exacte wetenschap zoveel mogelik de voordelen van het Latijn verzekeren: men behield het grootst mogelik aantal Latijnse wortels, om in zekere mate het internationale karakter van het wetenschappelike Frans te bewaren. Het duidelikst ziet men de geleerden aan het werk om een voor hun vak geschikte taal te maken, bij de vorming van nieuwe termen voor de scheikunde, waaraan in het tweede ‘fascicule’ een geheel hoofdstuk is gewijd. Het begint met een beschrijving der pogingen die, sedert het einde der XVIIe eeuw, gedaan waren om enige orde in de nomenclatuur van dit vak te brengen en verlost te worden van het jargon der alchimisten. Daarna wordt de *Mémoire sur les dénominations chimiques* van Guyton de Morveau besproken, waarin de grondbeginselen ener hervorming der chemiese namen worden uiteengezet; één ervan was: ‘de benamingen moeten met zorg worden aangepast aan de aard (“le génie”) van de taal waarvoor zij moeten dienen’;

de schrijver noemt zelf dit principe ‘hinderlik’, omdat het in sommige gevallen kan dwingen de analogiese woordformatie in de war te brengen; toch acht hij het onmisbaar, omdat hij nog altijd hechtte aan het oordeel der salons, die door al te veel nieuwe en vreemde termen zouden worden geërgerd. Hij gebruikt dus zoveel mogelik gewone woorden, en bij het doen van een keuze wegen de zuiver geleerde motieven niet zwaarder dan het bestaande ‘gebruik’. Dan komt Lavoisier. In verbinding met Guyton de Morveau, die in 1782 zijn nomenclatuur liet varen, en met twee andere geleerden, werkt hij een systeem van naamgeving uit dat voldoen kon aan de eisen van de chemie van die tijd en tevens zou kunnen dienen voor latere ontdekkingen. Merkwaardig is de invloed die een grammaticus, Condillac, op de nieuwe nomenclatuur heeft gehad. Hoofdzaak was dat de samenstelling der stoffen uit de te geven naam duidelik sprak, en dat de verwantschap van alle substanties welke uit dezelfde enkelvoudige lichamen waren samengesteld uit hun naam bleek; men weet hoe dit werd verkregen door middel van suffixen als *-ite, -ate, -eux*, en andere. Een moeielikheid leverden die stoffen op die zeker samengesteld waren, zonder echter dat men hun samenstelling kende; de taal der wetenschap kon niet volmaakt zijn omdat de wetenschap niet volmaakt was; Lavoisier erkende zelf dat zijn systeem slechts een schets kon zijn; niettemin is het bewonderenswaardig dat hij en zijn medewerkers van de taal een instrument van analyse hadden gemaakt. Dat al die nieuwe termen verzet vonden in de mondaine kringen, spreekt vanzelf, al hebben ook Lavoisier en de zijnen zoveel mogelik het publiek ontzien, zonder echter de rechten der wetenschap te kort te doen; zij waren stoutmoediger dan Guyton de Morveau vóór 1782.

Geheel anders dan voor de exacte en toegepaste wetenschappen, lag de liuguïstiese kwestie voor de schilderkunst. De taal der schilders en der critici heeft minder dan die der andere groepen de invloed der filosofen ondergaan; zij heeft een eigen evolutie doorgemaakt. Tijdens de Renaissance komen talrijke kunstwoorden uit Italië; in de klassieke periode was het vooral Poussin die, door zijn brieven, schilderstermen verspreidde die nog algemeen zijn (*altitude, clair et obscur, grisaille, madone, svelte*); ook hij gebruikte veel Italiaanse woorden, en in zijn omgeving kwamen er nog andere in gebruik; *élève* is een francisering van *allievo*. Eerst na 1670 neemt de invloed van het Italiaans af, onder ivloed van de ‘Académie de peinture’, in 1648 op initiatief

van Ch. Le Brun gesticht. Voortaan putten de schilders uit het Frans: de taal der litteratuur en der muziek leveren, door metafora, middelen ter uitdrukking (*dissonance, couleurs gaies, réconcilier, couleurs éteintes*). Ook nieuwe constructies worden gebezigd: *le faire, le fin, le gracieux*. En al die ontleningen en neologismen hadden, omstreeks 1700, ten behoeve van de beschrijving en kenschetsing van schilderijen een taal geschapen die, precies, helder en elegant als de litteraire, nooit, als deze, aan banden was gelegd, nooit gedwongen was geweest zich van 'lage' woorden, of wat daarvoor gold, te ontdoen. Wat zal de XVIIIe eeuw brengen? In de eerste plaats een herleefde belangstelling voor de schilderkunst van de zijde van het publiek, die leidde tot een steeds toenemend aantal tentoonstellingen (na 1737 in het 'salon carré', vanwaar de naam van 'salons') en beoordelingen (in 1759 begint Diderot zijn *Salons*), en daardoor tot steeds fijner onderscheiden van nuances. Deze, op hun beurt, vroegen om nieuwe woorden, en men nam die uit de atelier-taal, waarin termen uit de lagere kringen niet zeldzaam waren, en welker voornaamste innovaties bestonden in het gebruik als substantief van bijvoegelike naamwoorden, verleden deelwoorden en infinitieven, een procédé dat, zoals wij zagen, reeds in de XVIIe eeuw werd toegepast; uit deze tijd dateren, onder andere, *le rendu, le velouté, l'informe, le potelé, le couler, le lainer*. Ontleningen zijn zeldzaam (*sveltesse*), maar talrijk daarentegen uitdrukkingen uit de wereld der litteratuur of der muziek, metafories gebezigd (*peindre faux, accord de couleurs*).

Hiermede besluit ik node mijn mededelingen over dit hoogst merkwaardige werk.

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

Contaminatie bij synonieme verba.

Het *Ned. Wdb.* (III, 1022) verklaart *brammen* als een versmelting van *brommen* en *brallen*. Op dezelfde wijze kan m.i. *grapen* (V, 575), dat bij Cats en Vondel voorkomt, licht ontstaan zijn uit *grijpen* en *schrapen*. In een Haarlems rederijkerspel trof ik aan *temmen*, dat ik eerst voor een schrijffout hield, in plaats van *temen*, maar dat zeer goed een versmelting kan zijn met het synonieme *lemmen* (*Ned. Wdb.* VIII, 1542), dat Hooft en Bredero gebruiken.

C.D.V.

Joan Luyken's Duytse lier en haar vermoedelijk, Duitsch voorbeeld.

Uit niets blijkt, dat Luyken Antonides van der Goes heeft gekend. Toch draagt hij in 1671 zijn *Duytse Lier* hem op; en in de opdracht *Aan de Juffrouws* schrijft hij, dat hij op voorbeeld van Joan Antonides ‘stoutmoedig voornam eens te onderstaan of (hij) mede het helden-spoor zou kunnen opdraven. Maar de achterdocht trok (hem) zachjes bij de mou en zeijde: Wat waant gij nu, dwaze? dat het zierelijker zij Mars den bepluymden helm op te zetten als de schoone Venus met een geschakeerde roze-krans te kronen?’

Waarom het boekje aan Antonides opgedragen? En waarom die tegenstelling van Mars en Venus?

Het opdragen van het boekje aan Antonides zal niet alleen geschied zijn - wat H. Italie in *Oud-Holland* VI, 1888, bl. 15, als voornaamste reden opgeeft - om Antonides' naam ‘als schild te doen dienen tegen de eventueele aanvallen van *Nil Volentibus Arduum*, welks leden zich toen reeds een Aristarchale macht in het hoogste ressort hadden aangematigd, doch in Antonides een fellen bestrijder vonden,’ maar voornamelijk - en daarom eveneens die tegenstelling van Mars en Venus - omdat Luyken hier blijkbaar beïnvloed is door een Duitsch dichtbundeltje van het jaar 1660, getiteld: *Die Geharnschte Venus oder Liebes-Lieder im Kriege gedichtet mit neuen Gesang-Weisen zu singen und zu spielen gesezzet nebenst ettlichen Sinnreden der Liebe. Verfertiget und Lustigen Gemühtern zu Gefallen herausgegeben von Filidor dem Dorfferer. Hamburg 1660*.

Die tegenstelling van liefde en krijg trok Luyken, schijnt het, aan, doch daar hij geen krijsman was, kon hij natuurlijk die tegenstelling zoo maar niet aanwenden en daarom werd Antonides van der Goes er bij gehaald, die in 1667, bij den vrede van Breda, *Bellone aen bant* had uitgegeven.

Had de Duitsche dichter nu geschreven (blz. 13)[1]:

1) Wij citeeren naar Jacob Schwieger, *Geharnschte Venus*; 1660. Hrsg. von Th. Raehse. Halle a.S., 1888 (Nr. 74 en 75 van *Neudrucke deutscher Litteraturwerke des* XVI. *und* XVII. *Jahrhunderts*).

Wer will, kan ein gekröntes Buch
von schwarzen Krieges-zeiten schreiben:
Ich will auff Venus Angesuch
ihr süsses Liebes-handwerk treiben.

Luyken dichtte (blz. 61)[1]:

Een ander zing van kryg en moort,
Hoe datmen menschen smoort
In 't laauwe bloed, door 't swaard geplengt;
En roep hem uyt voor vroom,
Die 't meeste volk om 't leven brengt,
En verft of velt of stroom.
Ik zing met aangenaam vermaak,
Van liefde, een schoonder zaak.

Een bepaalde navolging van den Duitschen bundel is Luyken's *Duytse Lier* niet, doch het is in verschillende opzichten door de Duitsche uitgave geïnspireerd.

Ten eerste is de *Duytse Lier*, hoe klein het boekje ook is, verdeeld - *bevad*, zegt het titelblad - in tien verdeelingen. Men kan er zich over verwonderd hebben, dat zoo'n klein bundeltje die verdeeling noodig had, doch het zal geschied zijn omdat het Duitsche boekje ook verdeeld was en wel in zeven Zehen. Het Duitsche werkje bevat alzoo zeventig gedichten - dus net zoo veel als de *Duytse Lier*, doch die overeenkomst zal wel geheel toevallig zijn[2] - eigenlijk echter meer, omdat elk tiental voorafgegaan wordt door een opdracht van Filidor, omdat het boekje voorafgegaan wordt door eenige lofdichten van Filidor's vrienden op hem en omdat na het eigenlijke zeventigtal nog een aanhangsel komt, getiteld *Sinnreden* (opgedragen aan Momus en bestaande uit vijftig gedichtjes), terwijl nog als bladvulling (*Zugabe*, schrijft de dichter) (‘damit der

1) Wij citeeren naar de uitgave van 1899 in het ‘Klassiek Lett. Pantheon’; biographische schets, aanteekeningen enz. van Dr. Maurits Sabbe. Na deze uitgave verscheen er nog één in 1921: ‘voor Palladium gedrukt in 200 exemplaren’ (naar de uitgave van 1671 bij Jac. Wagenaar; de uitgave van Dr. Sabbe is naar de uitgave van 1671 bij Adriaan Veenendaal).

2) Toevallig zal ook wel de overeenkomst der beide bundeltjes zijn, wat de vele drukfouten betreft. Zie over de slordige correctie van *Die Geharnschte Venus* de inleiding van Dr. Raehse, XV-XVII; over de slordige correctie van de *Duytse Lier*: H. Italie in *Oud-Holland*, VI, 1888, bl. 170-171.

Käuffer nicht ledige Blätter bezahle') achttien *Madrigalien* volgen. In het Duitsche bundeltje is die verdeeling niet misplaatst, omdat elk tiental aan twee of aan één van Filidor's vrienden, die allen een herdersnaam krijgen, opgedragen wordt; het zevende tiental is opgedragen aan Priapus, den God van den wellust.

Dan kan men er zich over verwonderen, dat in de *Duytse Lier*, een werkje van een één-, twee-en-twintigjarig jongmensch, zoo vaak het woord *Nijd* voorkomt. Ook al weer een gevolg, dunkt ons, van het feit, dat in *Die Geharnschte Venus* ook telkens met den *Neid* wordt afgerekend, doch in het Duitsche werkje is, alweer, die afrekening natuurlijk, omdat het het werkje is - misschien - van een ouderen persoon, die reeds meer gedicht had, (al ziet Dr. Al. Reifferscheid in *Die Geharnschte Venus* een eersteling[1)].

Luyken schreef al dadelijk in zijn opdracht aan *Den Heere Joan Antonides*: 'Op deze kopere gront steunende, offer ik UE. mijne Duytse Lier vrijborstig op, op dat zij onder bescherminge uwer name, daar de wrijtende Nijt voor schrikt, meer gezags en aanziens hebbe.' Filidor schrijft in zijn *Vorrede*: 'Die Melodeyen betreffend, sind deren wenige entlehnet, etliche von einem der berühmtesten Meister, auff dessen höchst ruhm-würdigen Sazz weder der Neid noch einziger Tadler das geringste Wort zusprechen mir überschikket.' Luyken heeft in zijn gedichten: 'Laat wreevle Nijd ons vrij vervolgen nacht en dag' (blz. 40); 'Ik sweer dat nooit de nijd mijn hart sal roven' (blz. 44); 'Die nijd knarst op haar tanden' (blz. 45); enz. Bij Filidor vindt men in zijn verzen: 'Was frag ich nach der Alten Neid' (S. 14); 'Beständigkeit überwindet den Neid' (titel van I. Z., Nr. IX; S. 26); 'Liebe glaubt keinem Neide' (titel van II. Z., Nr. VIII; S. 42); 'wenn des Neides Herbst entsteht' (S. 61); enz.

Overeenkomst is er ook in de opschriften van de gedichten. Opvallend zijn in de *Duytse Lier* de vele opschriften, die geheele zinnen zijn. Enkele gedichten hebben geen opschrift, doch alleen opgave van den *Toon*, waarop een gedicht gezongen moet

1) Zie Dr. Reifferscheid in *Allgemeine deutsche Biographie*, 33. Bd., 1891; S. 443-447; en zijn artikel *Schwieger, Filidor den Dorfferer und Filidor* in Seuffert's *Vierteljahrschrift für Litteraturgeschichte*, V, 1892. In het eerste werk, op bl. 446: 'Sie (*Die Geharnschte Venus*) gibt sich unverhohlen als erste Arbeit aus.'

worden, enkele hebben een enkel woord of een paar woorden tot titel, als: *Weerelts Ballet, of Ballet in Hester* (bl. 9); *Ongeveinst* (bl. 27); *Licht aan brand* (bl. 28); *Ter bruiloft van K. de Vree* (bl. 32); *Verschil* (bl. 56); *Verrassing* (bl. 67); *Van Dooraltus* (bl. 84) enz.; doch de meeste titels zijn zoogenaamde volledige zinnen, als: *Liefde doet klagen* (bl. 18); *Een dolheyt noemt men trouw* (bl. 19); *'t Is anders als gy meent* (bl. 23); *De liefde boud een Hemel* (bl. 31); *Paren doet baren* (bl. 34); *De liefde is listig* (bl. 37); *Door verdiensten word men bemint* (bl. 39); *Mins dienst wordt licht beloond* (bl. 40); *Getergde min doet wonderen* (bl. 41); *Getrouwheid is loffelijk* (bl. 43); *Het woud heeft ooren* (bl. 51); enz. Zulke titels kunnen ontstaan zijn onder invloed van de emblemate of ook onder invloed van Cats (dien Luyken, natuurlijk, gelezen had; vgl. *Buitenleven*, vs. 73-74: 'Dit leven loofden alle wijzen: Dit haagden, Kats, en Westerbaan'); doch ze kunnen ook zijn ontstaan door de lezing van *Die Geharnschte Venus*, waarin men titels vindt als: *Wer küszt die greisen Haare* (bl. 19); *Der Hasz küsset ja nicht* (bl. 21); *Beständigkeit überwindet den Neid* (bl. 26); *Schönheit gebiert Hochmuht* (bl. 32); *Dumme Leute sein dumm* (bl. 35); *Hoffart kommt zu Falle* (bl. 38); *Seht was die Einbildung nicht tuht* (bl. 40); *Liebe glaubt keinem Neide* (bl. 42); enz.

Overeenkomst vindt men ook in het losse rhythme van vele gedichten der beide bundeltjes. Alexandrijnen vindt men in beide bundeltjes slechts in een enkel gedicht (*Die Geharnschte Venus*, bl. 120; *De Duytse Lier*, bl. 15-16; 49-51).

Men heeft Luyken vaak den meest oorspronkelijken Nederlandschen dichter uit het laatst der zeventiende eeuw genoemd, en dezen eeretitel mag hij houden, al willen we in dit artikel beweren, dat hij beïnvloed is door *Die Geharnschte Venus*, want, zooals we reeds schreven, is die invloed niet heel groot geweest. De voornaamste overeenkomst zit verder in het soort van gedichten. Wat bevat de *Duytse Lier* voor soort gedichten? Meest minnezangen, amoureuse liedekens, subjectieve liefdesuitingen, verder enkele romancen, sprookjes (*Getergde min doet wonderen*, bl. 41; het gedicht zonder titel van Emelia en Dialarkus, bl. 47; *Meyneedigheyd is grouwelyck*, bl. 49; *Schijn bedrieg*, bl. 81; *Van Dooraltus* bl. 84); dan nog een paar gedichten op personen, eindelijk een enkel ernstig lied als het gedicht dat steeds *Het Buitenleven* genoemd wordt en waarmee de tiende afdeeling opent.

Diezelfde soort gedichten vindt men in *Die Geharnschte Venus*. De meeste in dat bundeltje zijn eveneens minnedichtjes; enkele zijn romancen, sprookjes, doch humoristischer getint, als *Das angenehme Gespenst* (4. Z., Nr. IV; S. 69), *Ein Degen hält den andern in der Scheide* (7. Z., Nr. II; S. 120); elk tiental wordt voorafgegaan door een opdracht aan een vriend; en men vindt er een gedicht in - *Felder-Freyheit* (5. Z., Nr. VIII; S. 93-95) - waarin het vroegere landleven geprezen wordt, benevens een gedicht *Besser ruhig lieben als mühsam kriegen* (5. Z., Nr. V; S. 89-90), waarin voorkomt:

> Wolt' ich doch ohn dich Karille,
> Alles schlagen in den Wind:
> Besser bey dir in der Stille
> Als wo Kron und Zepter sind,
> die man mit Unruhigkeiten
> musz erhalten und bestreiten.

Vgl. ook bijv. 1. Z., Nr. VII; Str. 4; S. 22-23.

Thans mogen eenige gedeelten volgen die nader doen zien, dat Luyken met *Die Geharnschte Venus* niet onbekend is geweest.

In Luyken's opdracht ‘Den Heere Joan Antonidus’ staat (bl. 3-4): ‘Het past UE. die van de heyligheen der Zangodinnen boven andere begunstigt zijt, met den donder-dravende een helden-zang te zingen.... Ik zing van liefde en min’ enz. Dr. Sabbe denkt (bl. 95) dat met den donder-dravende Apollo bedoeld wordt, ‘die overigens op het titelblad van de D.L. afgebeeld staat.’ Wat Dr. Sabbe, een Vlaming, precies met verigens bedoelt - *bovendien* of *evenwel* - weten we niet, doch daar Luyken zichzelf tegenover Antonides van der Goes stelt, zal, wanneer op de titelplaat van de *Duytse Lier* Apollo verbeeld is - op de titelplaat van de eene uitgave; op de titelplaat van de andere uitgave van 1671 is alleen Pan afgebeeld, niet Apollo mèt Pan - Antonides van der Goes wel niet in gezelschap van Apollo zijn gedacht. Daar Luyken ook schrijft ‘die van de heyligheen der Zang-godinnen boven andere begunstigt zijt,’ zal met *donder-dravende* wel een zanggodin bedoeld zijn (op *den* voor *de* hoeft men bij Luyken niet te letten) en dan waarschijnlijk Melpomene. We denken dit in verband met Filidor's opdracht van zijn tweede tiental (bl. 29):

> Wenn die donnernde Melpose
> treibt ausz ihrem ernsten Mose,
> musz ausz Venus Kanzeley
> nehmen seine Schreiberey.

Met: ‘Ik zing van liefde en min, 't welk UE. die met mij in het fierste uwer jeugt zijt, niet gans onaangenaam kan zijn’ in diezelfde opdracht van Luyken (bl. 4) zijn te vergelijken de volgende verzen in dezelfde opdracht van Filidor (bl. 30):

> Wo Ihr noch nicht zu den Alten,
> alte Freunde, seyd gezehlt,
> wo ihr Freude noch erwehlt
> und vor wilde nicht zuhalten:
> wird Euch, was ich von dem Lieben
> hab' in diesem Zehn geschrieben,
> eben so genehme sein,
> als führt' ich was ernstlichs ein.

Het in Luyken's opdracht *Aan de Juffrouws* voorkomende: ‘Laat het u genoeg zijn, de vrolike Amstel-Nimphjes een Lierdicht toe te zingen’ (bl. 6) doet denken aan de verzen in Filidor's eerste gedicht (bl. 14):

> Es ist genug, wenn nach der Zeit
> mich liebe Jungfern werden lesen.

De regels in het gedichtje *Een dolheyt noemt men trouw* (bl. 19-20):

> Maar zo zy my geen gunsten wil betoone,
> En lange een tijd laat zonder weermin gaan,
> Ik scheyd er van, ik laatze, ik spoel die minne,
> Ik spoel die smart
> Slechts rustig van het hart,
> Met eene kroes vol wijn,
> Geswollen aan den Rijn,

herinneren aan de verzen in *Die Geharnschte Venus* (5. Z., Nr. II; S. 85-86):

> So bringt nu Wein!
> mein Schmerze wil ertränket sein.
> Der edle Safft der Reben
> soll mich des grimmen Leids entheben.

Bij den regel (bl. 35):

> Laura laat het pratte varen

denkt men aan (bl. 22):

> Ach! Damon, lasz den Argwohn sein,

wat de zinswending betreft - al is de Hollandsche regel een trochaens, de Duitsche een jambe -; ook even aan (bl. 37:)

> Legere, lasz die Possen bleiben.

Naar den inhoud doet het gedicht *Laura laat het pratte varen* denken aan *Wer küsst die greisen Haare*? (1. Z., Nr. V; S. 19-21).
Met (bl. 43):

> O Hemel! waarom schiep gij voor 't geslacht der menschen
> De rode schaamte, en vrees, de schone lust ten spijt?
> De beesten zonder schroom voldoen hun wil en wenschen,
> Het Ringel-duifjen en al 't Pluim-gedierte vrijt,
> En trekkebekt en blust
> Haar minne als 't hun lust,
> By daag voor yders oogen,
> Albeheerschende Natuur,
> Och, u schikking valt my zuur!

is te vergelijken in een lofdicht van Filidor's vriend Sylvius, dat aan het bundeltje voorafgaat (bl. 9):

> Es lieben die Kazzen, die Razzen, die Raben.
> Warum nicht auch die jungen Knaben?
> Die Würme, so kriechen, die Bäume, so wachsen,
> die fühlen Venus Schwanen-achsen.
> Wie kommt es denn, Leute, dasz ihr euch so stellt,
> dasz euch das Lieben nicht gefällt!

Verschil (bl. 56-58) doet denken aan *Die Schein-keusche* 5. Z., Nr. IX; S. 95-96); *Verrassing* (‘Spytig Klaartje sou haar baden || Moedernaakt in eene beek’ enz.) (bl. 67) aan Nr. XXIX van *Sinnreden* (bl. 144), echter alleen wat de visie, het geziene betreft; voor beide versjes zou eenzelfde illustratie kunnen dienen[1)]. Men zie echter H. Italie in *Oud-Holland*, VI,

1) *Verrassing* van Luyken luidt:

> Spijtig Klaartje sou haar baden
> Moedernaakt in eene beek,
> Die langs klav're boorden streek,
> Overschaâuwd van wilge-bladen;
> Grage Reynoud zat en keek
> Watertandend door de rietjens
> En hij riep eens zoet met een:
> ‘Nog wat dieper, tot de knietjens!’
> Daarmeê droop zij schaamrood heen.

Nr. XXIX van *Sinnreden* luidt:

> Diane wusche sich in reinem Bade,
> ein junger Jäger kahm darzu gerade,
> den halben Leib bedekkt die Silber-Fluht,
> die Helffte sah' er blosz ob Tetis Wellen.
> Hie war der Klippen Bild, und dort der hellen,
> Ein ander trug darvon Akteons Hut.

1888, bl. 164-165, waar Luyken's gedichtje niet ten onrechte met een van Hooft's *Veldtdeuntjens* vergeleken wordt[1].

Het eerste gedicht van de *Negende Verdeeling* (‘Op 't hoogste van de nacht, naar 't sinken en voor 't krieken des dageraats’) (bl. 68-69) herinnert aan *Wahrer Traum* (3. Z., Nr. IX; S. 57-58), aan *Nacht-Glück* (7. Z., Nr. I; S. 117-120) en aan Nr. XXV van *Sinnreden* (S. 143-144)[2].

Onder de gedichten, door Luyken aan vrienden gericht treft men aan *Op het verjaren van Nikolaas de Vree* (bl. 75-77), dat begint:

> Vijfmaal zag het Bosch haar bomen
> Wit besturven als een doot,
> Vijfmaal scheenen 't weder dromen,
> Als er blad en bloeyzel sproot;

en een gedicht *Aan Joan van Rozendaal* (bl. 72-75), waarin voorkomt (vs. 33-37):

> Maar als de zon rijst uyt de baren,
> En schildert veld en gevel root,
> Naar dat hy driemaal 's werelds kloot
> Op zijne koets is omgevaren,
> Den neem uw Lier....

welke regels, door *Vijfmaal* (vs. 1, 3 en 5), *viermaal* (vs. 13) en *driemaal* (vs. 14) (in het eerstbedoelde gedicht) sterk doen denken aan een lofdicht van een van Filidor's vrienden (bl. 5): ‘Vier Jahre brauchten wir fast einen Tisch und Stube’ en aan de opdracht van het eerste tiental (bl. 12):

> Dreymal bracht Apollens Stern seine Reise zu der Neige,
> dreymal spannt' er wieder an.... Eine Stube nahm uns ein,
> eine Tafel reicht' uns Speise, Kreuz und Glükk war uns gemein,

1) De verklaring *Die keek op zijn neus*, door den heer H. Italie (*Oud-Holland*, VI, 1888, bl. 165, noot 4) in navolging van Leendertz gegeven van *Die keeck bril* in Hooft's *Veldtdeuntjen* (een verklaring, ook weer in Prof. Stoett's uitgave (I bl. 111 te vinden) moet vervangen worden door *Die keek op haar neus*.

2) Nr. XXV van *Sinnreden* luidt:

> Mich träumt als Rosilis auff meine Lippen fiele,
> Ihr süsser Zukkermund gab mir so manchen Kusz,
> die Seel' erhube sich ob dem beliebten Spiele.
> Ich wacht': Indehm entwich der bunte Fantasus.
> Da stunde Rosilis für mir mit Leib und Leben.
> Hat Morfeus nu den Kusz mir, oder Sie gegeben?

hoewel ze ook herinneren aan o.a.:

> Driemael dreef d'avondzon haer paerden in het wed,
> Driewerven had de maen haer horenen volslagen,
> Toen Albermarle met zijn zeeslot op quam dagen,

uit *Bellone aen bant*.

Er zijn nog meer overeenkomstigheden op te noemen, doch het is niet zeker of Luyken reminiscenties aan *Die Geharnschte Venus* geeft of aan andere werken. Het laatste is niet waarschijnlijk, omdat Luyken schilder-etser was en dus wel niet op zijn één-, twee-en-twintigsten jaar zoo belezen zal geweest zijn, dat hij bijv. Horatius, op wiens ode *Beatus ille.... Het Buitenleven* teruggaat, zal gekend hebben, terwijl Luyken *Die Geharnschte Venus* kan hebben gelezen. Zijn vader was een Duitscher (geboortig uit Essen) en een van zijn vrienden, Joan van Rozendaal (misschien een gefingeerde naam), was eveneens uit Duitschland afkomstig. Duitsch zal hij dus gekend hebben en Duitsche invloed is vaker in zijn werk aangewezen[1)].

Wie de schrijver van *Die Geharnschte Venus* is, is niet met zekerheid bekend. Morhofen, *Unterricht von der teutschen Sprache und Poesie*, 1682, noemt den schrijver niet. Neumeister, in 1706, kent wel Jacob Schwieger, doch schrijft dezen *Die Geharnschte Venus* niet toe, hetgeen het eerst gedaan werd door Moller, in 1744. Herder, in 1779 en 1780, noemt echter Johann Georg Schoch; Koch in *Compendium der deutschen Literatur*, I, 1790, noemt weer Schwieger, die ook als schrijver van het werkje vermeld wordt (in een artikel, in 1792) door Joh. Joachim Eschenburg, welke in 1778, in zijn bloemlezing, nog naar den waren naam van den dichter gezocht had. In 1888 werd het bundeltje bij den nieuwen druk (Nr. 74 en 75 van *Neudrucke deutscher Litteraturwerke des* XVI. *und* XVII. *Jahrhunderts*) door Th. Raehse, weer op naam van Jacob Schwieger gesteld.

1) Zie F. Reitsma, *De oorsprong van Luykens Jezus en de ziel* in *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk.*, XXXV, 1916, bl. 202-221; en de opstellen van Dr. J.C. van der Does in *Stemmen des Tijds* (*J.L. in zijn brieven en in zijn afhankelijkheid van Jacob Böhme*, jg. 17, I, 1928, bl. 137-163; *J.L. in zijn afhankelijkheid van Johannes Tauler*, jg. 18, I, 1929, bl. 508-516; *Johan Georg Gichtel's verblijf in Nederland en zijn verhouding tot J.L.*, jg. 18, II, 1929, bl. 147-166). Vgl. ook het artikel van Dr. van der Does in *De Nieuwe Taalgids*, XXIII, 1929, bl. 197-206, over het conflict Stol-Luyken.

Dr. Reifferscheid, in de in een noot vermelde artikelen, twijfelde echter ten sterkste aan de identiteit van Filidor dem Dorfferer met Jacob Schwieger; en volgens de onderzoekingen van Dr. A. Köster (*Der Dichter der Geharnschten Venus*, 1897) is de dichter niet Schwieger maar Kaspar Stieler (1632-1707), op wiens naam het boekje dan ook tegenwoordig in de handboeken staat.

Wie de dichter ook moge zijn, hij was, naar de oordeelvellingen van critici te oordeelen, een zeer goed dichter. C. Lemcke (*Geschichte der deutschen Dichtung neuerer Zeit*, I, 1871) bespreekt het bundeltje als ‘eine Reihe verhältnissmässig trefflicher Gedichte, kräftig einfach, von freier, scherzhafter, kecker Stimmung, oft frech-jugendlich und leichtfertig, dasz bis Hagedorn hin nichts dem Aehnliches zu finden ist.’ Gleim liet zich tegen Eschenburg uit: ‘er habe diese Lieder für ihr Zeitalter so schön gefunden dass er einmal den Vorzatz gehabt habe, ihre ganze Sammlung aufs neue abdrucken zu lassen’ (van welk plan echter niets gekomen is). Reifferscheid in de *Allgemeine Deutsche Biographie*, 33. Bd., 1891, S. 446, schrijft: ‘Weil man bisher Schwieger für einen selten vielseitigen Dichter gehalten, hat man ihn stark überschätzt, vor allem Scherer, der ihn nach dem Vorgange von Gervinus, mit Unrecht den eigentlichen Minnesänger des 17. Jahrhunderts nannte. Dieser Name gebührt in viel höherem Grade dem unbekannten genialen Dichter der Geharnschten Venus, der mit diesem Erstlingswerk alle Dichtungen des geistlosen, nur formgewandten, aber inhaltsund erfindungsarmen Schwieger weit übertraf.’

Het zou niet te verwonderen zijn, dat Luyken zich tot een zoo prijzenswaardig geesteskind ‘eines’, zooals Herder schreef, ‘muntern, vielbelesenen, leichtfertigen Vaters’ aangetrokken heeft gevoeld en er door aangespoord is geworden zijn later door hem verafschuwde en verworpen verzen te dichten en uit te geven[1)].

1) Een verschil tusschen *Die Geharnschte Venus* en de *Duytse Lier* is dat het eerste werk de muziek bij elk der zeventig gedichten bevat en de *Duytse Lier* niet; dat *Die Geharnschte Venus* alleen een titelplaat heeft en de *Duytse Lier* een titelplaat (van M. Comans) benevens negen vignetten. Die vignetten zijn niet overgenomen, zooals H. Italie (*Oud-Holland*, VI, 1888, bl. 15) op gezag van J.Ph. van der Kellen vermeldde, uit Daniël Heinsius' *Nederduytsche Poëmata*, doch - verkleind -, gelijk Dr. A.G.C. de Vries (*De Nederlandsche emblemata; geschiedenis en bibliographie tot de achttiende eeuw*; Amst. diss., 10 Mei 1899, bl. 45) opgeeft, uit Vaenius' *Amorum Emblemata* (1608). Die plaatjes en de verzen in het werk van Vaenius hebben Luyken ook enkele motieven voor zijn gedichten aan de hand gedaan.

Wie, verder, de dichter ook geweest is, het was waarschijnlijk een, die de Hollandsche literatuur kende. Niet zoozeer zou men dat denken, omdat hij in het laatste couplet van het vijfde gedicht van het laatste tiental (bl. 128)[1] Heinsius blijkbaar navolgde met diens samenstellingen, want die kan hij uit Opitz' vertaling van Heinsius' *Lofsanck van Bacchus* hebben leeren kennen; ook niet zoozeer omdat hij in *Ueber der Liebsten Tod* (6. Z., Nr. VI; S. 107-108) misschien Bredero, of misschien Heinsius, navolgt, want dat 'misschien' is hier gansch niet overbodig[2]; maar omdat hij wel zeer zeker in *Frisch bey der*

1) Ungewitter, Teufels-Braut,
Zahn-bruch, Neid der guten Tage,
Schatten-körper, Runzel-haut,
Bein-hausz, Zorn-fasz, Todten-klage.

Heinsius' verzen luiden:

Nacht-looper, Heupe-soon, Hooch-schreeuwer- Groote-springer,
Goet-gever, Minne-vrient, Hooft-breker, Leeuwen-dwinger,
Hert-vanger, Herssen-dief, Tong-binder, Schudde-bol,
Geest-roerder, Waggel-voet, Straet-kruysser, Altijt-vol.

2) Couplet 5 en 8 bijv. van *Ueber der Liebsten Tod* luiden:

Brecht, ihr Wolken, donnert, schüzzet,
schwizzet ganze Seen, schwizzet,
weil mein Nord-stern ist verblizzet.
Du vergöldtes Radt der Sonnen,
dunkle deiner Reise Bahn,
Ziehe schwarze Kleider an,
Lune, weil mein Licht verbronnen.

Brechet ausz den Marmor-steinen
von den allerreinsten einen,
drauff soll diese Schrifft erscheinen:
Die im Leben treu verharret
stets ein Geist und eine Seel'
Ach! die hat in diese Höl'
Amor selber eingescharret.

Vgl. hiermee o.a. Bredero's verzen (uitg. 1890, III, bl. 485-487):

Viert Maagden, Jongelingen
Met schreyen myn uytvaert,
Myn lof met rou wilt singhen
Alsmen my stopt in d'aart,
Stelt op mijn graft dees woorden waert, (*bis*)
Dees steen bevat
Die te lief hadt,
En sturf van Liefd beswaart.

Soo ick de doodt moet smaacken,
Begeer ick dese beed',
De Huysen met swart Laacken
Rouwich en statich cleet.
Luyd op het droefste dat men weet, (*bis*)
O draaghers hoort
Gaat niet ras voort

Liebe! (5. Z., Nr. III; S. 87)[1] een gedeeltelijke navolging geeft van Hooft's *Heilighe Venus die 't roer houdt aller harten* (Hooft's

Maar droeve schreeden treet.

Heinsius' (?) *Lentes Clagh-ghedicht* in *Den Bloem-hof van de Neder lantsche leught* (1608) eindigt:

..... ter eeren van mijn Graf.
En voor mijn leste lof sal daer op zijn geschreven:
Hier leyt een Minnaer fier, die 't beste van zijn leven
Versleten heeft in d'liefd' van een te wreeden Maecht,
En is int eynde noch ghestorven onbeclaecht.

1) *Frisch bey der Liebe*, couplet 1-4:

Die Liebe lehrt im finstern gehen,
sie lehret an der Thür uns stehen,
sie lehrt uns geben manche Zeichen
ihr süsz' Vergnügen zu erreichen.

Sie lehrt auff Kunst-gemachten Lettern
zur Liebsten Fenster ein zu klettern,
die Liebe weisz ein Loch zu zeigen
in ein verriegelt Hausz zu steigen.

Sie kan uns unvermerket führen
durch so viel wolverwahrte Tühren,
den Tritt kan sie so leise lehren,
die Mutter solt' auff Kazzen schweeren.

Die Liebe lehrt den Atem hemmen,
sie lehrt den Husten uns beklemmen,
sie lehrt das Bette sacht auffheben,
sie lehrt uns stille Küszgen geben.

Gedichten, uitg. Prof. Stoett, I, 1899, bl. 158-159), en wel van de verzen:

> Dan leert men lughtigh ten sachten bed uitstijghen
> En in een ondersiel ter venster vaeren
> Op sang en snaeren.
>
> Dan leert men saghjens om d'ouwdelien te mompen,
> Syn voetjens setten, dat het niemandt luister,
> Alleen bij duister.
>
> Dan leert men listigh ter slujck zijn boel in laeten,
> En vloecken 't kraecken van de deur en trappen,
> Die 't willen klappen.

Dit navolgen van Hollandsche dichters zou op Jacob Schwieger kunnen wijzen, die in 1659, dus een jaar voor *Die Geharnschte Venus* uitkwam, van Cats *Troubedrogh* en *Vrijstermart* heeft vertaald; doch veel heeft men er voor het aanwijzen van den dichter niet aan, eigenlijk niets, omdat de Duitsche letterkunde in dien tijd sterk onder invloed van de Hollandsche stond; om de woorden van Prof. Dr. J.H. Scholte in zijn artikel over Philipp von Zesen in het *Veertiende Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum* (1916, bl. 71) te gebruiken: ‘Groot is het aantal Duitsche schrijvers, dat hier een deel van hun studietijd doorbracht of door een verblijf alhier den gezichtskring verruimde,’ en tot die Duitsche schrijvers, die Holland bezochten, behoorde ook Kaspar Stieler.[1)]

L. KOCH.

1) Toen men aannam, dat Schwieger de dichter van *Die Geharnschte Venus* was, bracht men *dem Dorfferer* van het pseudoniem *Filidor dem Dorfferer* in verband met Schwieger's verzen:

> Ob ich schon aus Bauer Orden
> Und vom Dorffe kommen bin,

daar Altona, Schwieger's geboorteplaats, oorspronkelijk een dorp was en eerst in 1664, dus na het verschijnen van *Die Geharnschte Venus*, stadsrechten verkreeg. Nu men aannneemt, dat Stieler de dichter is, ziet men in *Dorfferer* een anagram van *Erfforder* (Erfurter), daar Stieler in Erfurt geboren is.

Is Jan Luijken lid geweest van den kring van Jan Zoet?

Prof. Kalff zegt het wel niet met ronde woorden, doch na de lezing van de hoofdstukken over Jan Zoet en zijn kring in zijn literatuurgeschiedenis is men geneigd bovenstaande vraag met ‘ja’ te beantwoorden. Ook Dr. Hylkema is stellig van deze meening. In zijn bekend Gidsartikel concludeert hij uit het feit, dat er onder de lijkdichten op Pieter van Rixtel, een lid van Jan Zoets kring, één voorkomt van Jan Luijken, dat de laatste tot dat dichtgenootschap behoord heeft.

De vraag is niet van belang ontbloot. Als Jan Luijken inderdaad tot dezen kring behoorde, dan zou dat het ‘oud en slecht gezelschap’ kunnen zijn, waarover zijn biograaf spreekt.

Zooals bekend is, stichtte Jan Zoet een vereeniging, die in zijn herberg ‘De Zoete Rust’ bijeenkwam. Het doel was de oprichting eener ‘konstschoole der Deugd’, waar men ‘de leedige uuren zou besteeden tot het scharpen van het verstand en tegelyk zowel te stichten als te vermaken’. Dr. Hylkema en in navolging van hem vele anderen noemt deze ‘konstschool der Deugd’ de ‘Wijngaardranken’. Ik vermoed dat hier een vergissing begaan is. Jan Zoet noemt zijn vereeniging nergens met dezen naam. In het bundeltje, waarin een groot aantal voortbrengselen van deze club zijn opgenomen, wordt de naam ‘De Wijngaardranken’ niet genoemd. Het bundeltje draagt den naam van Parnassus aan 't Y. Ook als de hierbovengenoemde Pieter van Rixtel aan den zeer gewaardeerden Hendrik Bruno, den conrector van Hoorn, die af en toe de kringvergaderingen bijwoonde, een begroetingslied wijdt, komt den naam ‘De Wijngaardranken’ niet in het gedicht voor. Hij betitelt het: ‘Op d'aankomst van den Poët Hendrick Bruno in de dightschool, opgericht door Jan Zoet, aan de Ystroom’. In de poezie van Rixtel ‘Mengelrijmen’ wordt wel een dichtvereeniging van dien naam genoemd. Die bloeide echter niet in het etablissement van Jan Zoet, doch in Haarlem. Pieter van Rixtel was er lid van. Herhaaldelijk bezingt hij haar in lofdichten. Daaruit blijkt, dat ze op den eersten Mei 1668 165 jaar bestond. Ze was dus opgericht in 1503. Haar zinspreuk was ‘Liefd' bovenal’.

Ook Pieter Verhoek was lid van beide vereenigingen. In het levensbericht voor in zijn poezie, die in 1726 verscheen, lezen we,

dat Verhoek lid was ‘in Haarlem van de Wijngaardranken’ en in Amsterdam van ‘het Bent van Jan Zoet’.

Uit deze gegevens meenen we te mogen concludeeren, dat ‘het Bent van Jan Zoet’ ten onrechte met den naam van ‘De Wijngaardranken’ betiteld is.

Ter aanvulling melden we, dat de vereeniging te Haarlem nog in 1832 bestond. Den 4den Februari van dat jaar werd een gedenksteen ingewijd, die ‘door de Rederijkkamer De Wijngaardranken’ boven het graf van Mr. Willem Bilderdijk geplaatst was.

Ter beantwoording van de vraag of Jan Luijken al dan niet tot den kring van Zoet behoorde, heb ik al de gedichten van ‘de Parnassus aan 't Y’ nauwkeurig nagelezen. Luijkens naam wordt daarin niet genoemd. Dat gebeurt evenmin in de dichtwerken van Jan Zoet. Deze schrijft lofdichten, verjaardichten, lijkdichten. In zijn ‘Poezie’ worden allerlei personen genoemd, maar noch op den verjaardag, noch op het huwelijk, noch op de Duytsche Lier van Jan Luijken schrijft hij één regel poëzie.

Omgekeerd blijkt uit geen letter van Luijken, dat hij Zoet kent. Wel kent hij diens vriend Karel Verlove. Aan dezen wijdt hij het gedicht: Aan den Poet Karel Verlove. Ook komt er een grafschrift van Luijken voor op een ander lid van Zoet's kring: Pieter van Rixtel. Merkwaardig dat deze lijkdichten op Rixtel voorkomen niet in de ‘Mengelrijmen’ van dezen auteur, doch in de Uitsteekenste Werken van Jan Zoet. Dr. Hylkema leidt hieruit af, dat Luijken tot zijn kring behoorde. Ten onrechte. Van de 9 grafschriftschrijvers behooren er, voorzoover we stellig weten, 2 tot de vereeniging in ‘De zoete Rust’, omgekeerd komen er van de 25 dichters der Parnassus aan 't Y 23 niet voor bij de schrijvers der grafschriften.

Bovendien geven noch de gedichten van Steendam, noch die van Verhoek of Bruno eenige aanwijzing in deze richting.

Uit de poezie van Steendam krijgen we - zij het dan negatief - wel een vingerwijzing. Daaruit blijkt, dat de kring van Zoet, omstreeks 1663 werd opgericht. Jan Luijken was toen veertien jaar, stellig te jong om lid van een dergelijk gezelschap te zijn. Steendam vertrok in 1667 naar Batavia. Waarschijnlijk is voor dien tijd de kring uiteengegaan. Jan Luijken was toen 17 jaar, ook deze leeftijd is nog te jong, vooral als men bedenkt, dat alle leden, behalve Rixtel, die jonger was, omstreeks 40 jaar of ouder waren.

J.C. V.D. DOES.

Boekbeoordelingen.

Gerlach Royen, *Die nominalen Klassifikations-Systeme in den Sprachen der Erde*. Historisch-kritische studie, mit besonderer Berücksichtigung des Indogermanischen (Anthropos-Bibliothek: Internationale Sammlung linguistischer Monographien IV, 1929; prijs R.M. 40.-).

Het is de lezers van dit tijdschrift bekend[1], dat de Schrijver van bovengenoemd werk in 1926 promoveerde op een geschrift 'De jongere veranderingen van het Indogermaanse nominale drieklassen-systeem', dat als fragment van een grotere studie bedoeld was. Die grotere studie is nu verschenen, een boek van ongeveer 1000 bladzijden, geheel gewijd aan de nominale klassifikatie en de daarmee samenhangende vraagstukken. Onder nominale klassifikatie verstaat de Schr. de groepering van de nomina in verschillende klassen, in wat wij gewoonlik de 'geslachten' noemen, maar waarmee wij dan het zgn. taalkundig geslacht, of, zoals R. terecht liever zegt, het *genus* (in tegenstelling tot het natuurlik geslacht, de *sexus*) bedoelen. Liever nog zou R., indien hem niet een eeuwenoude traditie bond, ook het woord *genus* vermijden en van b.v. kategorie spreken.

R. onderzoekt de betekenis van die indeling, vraagt of die betekenis altijd dezelfde is geweest en gebleven, gaat na welk verband er in bepaalde perioden bestaat tussen genus en sexus, en op de achtergrond rijst als laatste, maar tevens moeilikste vraag: hoe is deze indeling ontstaan? Daar het Indogermaans alleen de oplossing van deze vraagstukken niet kan geven, heeft R. zich, naar het voorbeeld van zijn oud-leermeester UHLENBECK, aan wiens werk en kolleges hij erkent grote verplichtingen te hebben, DE JOSSELIN DE JONG[2] e.a., met allerlei, ik zou haast zeggen met alle mogelike andere taalgroepen bezig gehouden om zodoende een brede basis te hebben. Hij geeft een uitvoerig

1) Zie *V. Haeringen* N.T. 21, 50 v.v.
2) Zie over diens werk mijn artikel N.T. 8, 200 v.v.

krities overzicht van al wat er op dit gebied geschreven is, en daarnaast behandelt hij verschillende punten, die ermee samenhangen. Dat ook hij tenslotte niet tot een definitieve oplossing van de ontstaanskwestie komt, is in overeenstemming met de aard van het gehele werk, waarin de Schr. telkens weigert meer te zeggen dan hij wetenschappelik verantwoorden kan. Wie het boek bestudeert, wordt getroffen door de volledige beheersing van de stof door de Schr., door zijn voorzichtige betoogtrant, zijn scherpzinnige argumentatie en zijn veelomvattende kennis. Een overzicht van de inhoud moge hier volgen.

R e ï n t e r p r e t a t i e is de grondgedachte van het werk. Zo goed als alles in de taal, zo verandert ook de nominale klassifikatie; waarop ook de oorspronkelike indeling mag berusten, men heeft in de loop der tijden telkens met nieuwe groepering rekening te houden.

De indeling in drie genera, die in 't oudste historiese idg. reeds voorkomt, is niet een onveranderlik gegeven; wie dieper speurt, ziet allerlei verschijnselen die erop wijzen, dat deze indeling de reïnterpretatie is van een oudere toestand. De oorspronkelike klassifikatie berustte in elk geval op de realiteit van de dingen, zoals die zich weerspiegelde in de mentaliteit van de sprekers; de formele uitdrukking van deze groepering is dus sekundair, niet primair, is het gevolg, niet de oorzaak van de klassifikatie. Bij reïnterpretatie kan de groepering veranderen, en zodoende kan de symmetrie tussen vorm en betekenis verstoord worden; ook kunnen de vormen, als zonder betekenis geworden, verdwijnen. Een nieuw harmonies sisteem kan opgebouwd worden, maar bijna altijd blijven ‘survivals’. Waarop de oorspronkelike klassifikatie berust, is onzeker: ‘Wir wissen leider nicht, welches Klassifikationssystem der historischen indogermanischen Gruppierung vorherging’[1]. Maar waarschijnlik heeft zich de idg. driedeling (masc., fem., neutr.) uit een rijker klassensisteem ontwikkeld; en in elk geval is het verband tussen genus en sexus, hoe oud ook reeds in 't idg., sekundair.

Waarom is b.v. het woord *wijf* onzijdig? Het behoort niet tot die woorden, waarvan het neutrum door j o n g e r e semantiese ontwikkeling van begripsnaam tot persoonsnaam verklaard moet worden als b.v. *lt. mancipium, scortum*. Daar de etymologie van *wijf* duister is, is het natuurlik mogelik, dat in vóórhistoriese

1) Blz. 708.

tijd een s o o r t g e l i j k e semantiese ontwikkeling heeft plaats gehad, maar evenzeer is het denkbaar, dat het neutrum van *wijf* een survival is van een oudere toestand, toen er nog geen verband was tussen nominale klassifikatie en sexus. En als dit van *wijf* onjuist mocht zijn, dan geldt het toch van andere woorden met even raadselachtig genus; men lette ook op de survivals die zich in de resten van mannelike *ā*-stammen en vrouwelike *ŏ*-stammen kunnen verschuilen, als lt. *scriba* m.; *nurus* f. In dezelfde richting wijst ook de aanduiding van mannelike en vrouwelike wezens door formeel gelijke woorden, als b.v. lt. *sacerdos; lupus*, waarnaast eerst jonger *lupa*. In de loop van de tijd neemt in 't idg. de neiging toe om het sexuele femininum door sterkere exponenten uit te drukken, al is het bekend, dat ook in b.v. 't moderne ndl. men vaak nog moeite genoeg heeft om bij nieuwe vrouwelike beroepen afzonderlike vormen te vinden.

Dat de verhouding van masc. tot neutr. en de daarbij behorende kwestie van de transitivus en intransitivus (casus energeticus en casus inertiae) vooral aan de hand van UHLENBECK's vrij algemeen aanvaarde hypotese bekeken worden, behoeft geen betoog. Uitvoerig behandelt R. de verhouding van neutr. pl., femin. en kollektief. Volgens hem werd in het voorhistoriese idg. de nominale klasse, vulgo neutrum genoemd, niet door een flexiesuffix gepluraliseerd, maar door het stamverwante kollektief. Hij ziet in het neutrum een klasse, waarin enige oudere klassen zijn samengevallen, die dáárin overeenstemden, dat ze de pluralis niet door flexie, maar door adaptatie van verwante kollektieven vormden.

Terwijl oorspronkelik de nominale klassifikatie alleen in de vorm van 't nomen tot uitdrukking kwam, gingen allengs ook de erbij behorende of erop betrekking hebbende woorden deelnemen aan het genus van het substantief: ‘Diese Kongruenz ist keineswegs durchgängig als etwas anzusehen, was sich selbstverständlich aus der Natur des logischen Verhältnisses ergibt,’ zei reeds PAUL. En terwijl dan in het idg. het vormverschil bij het substantief geleidelik verdwijnt, blijft het adnominaal en pronominaal nog lang bestaan: de klassifikatie wordt tot een vraag van kongruentie. R. ontrolt ons de gehele ontwikkeling tot op onze tijd toe en wijdt dan ook zijn volle aandacht aan het Nederlands: hier vindt men de juistheid van het standpunt van de spellingvereenvoudigers bevestigd, en het is biezonder toe te juichen, dat een man, op dit gebied zo bevoegd als R., ook in

de praktijk in verschillende artikels zijn inzicht met grote slagvaardigheid verdedigt.

Het werk bestaat uit drie hoofdstukken[1]. Het eerste (blz. 1-41) geeft een histories overzicht van de literatuur over het onderwerp bij de Grieken en Romeinen, bij de scholastici en humanisten, en bij de achttiende- en negentiende-eeuwers tot Grimm. Hier wordt o.a. de T w e -s p r a a c k besproken, waar de eerste noodlottige aanloop tot een genusregeling in onze taal genomen wordt. Verder onze grote LAMBERT TEN KATE, die in zijn 'Aenleiding tot de Kennisse van het Verhevene Deel der Nederduitsche Sprake'[2] reeds een teorie over de oorsprong van het genus opstelde ('dat men aen levenlooze dingen een aerdige en verbloemde Persoon- verbeelding toepast'); die reeds spreekt over 't verloop van 't geslacht, ook in leenwoorden; die reeds tegen te veel schoolmeesterij waarschuwt: hij veroordeelt, dat 'men de minste mistasting van Geslagt.... als een Taelschennis zou moeten aenzien'; ook voegt hij een uitvoerige 'Geslagttoetse' op taalvergelijkende grondslag aan zijn beschouwing toe. Dan BILDERDIJK, die in 1804 een 'Verhandeling over de Geslachten der Naamwoorden in de Nederduitsche Taal' uitgeeft.

Het tweede hoofdstuk (blz. 42-270) vervolgt het histories overzicht: van GRIMM tot BRUGMANN, van BRUGMANN tot WUNDT, van WUNDT tot DE JOSSELIN DE JONG, van DE JOSSELIN DE JONG tot heden. O.a. wordt een uitvoerige kritiek tegen MEILLET's meesterlike uiteenzettingen gericht.

Het derde hoofdstuk (blz. 271-939) is de eigelike kern van het boek. Hierin staan voor R. niet meer de personen, maar de kwesties op de voorgrond, al blijft hij feitelik de metode van de eerste hoofdstukken volgen door zoveel mogelik de verschillende meningen van de geleerden uiteen te zetten en te toetsen; hij richt zich dan telkens tegen al te simplistiese verklaringen; de taalgeschiedenis is zo ingewikkeld, dat zelden één verklaring op alle gevallen past. Men krijgt zo een uitstekend beeld van alle kontroversen, ziet scherp de zwakke punten in ieders opvatting, maar de rust van het betoog wordt er niet door bevorderd, en de uitvoerigheid wordt groter dan strikt noodzakelik is. Ook wordt

1) Waarom ontbreekt een inhoudsopgaaf? Hinderlik is het, dat een toch gewoon lettertiepe als de got. þ klaarblijkelik niet op de drukkerij aanwezig was.
2) I (1723) 395 v.v.

men wel eens gestoord door de ongelijksoortigheid en ongelijkwaardigheid van de achter elkaar besproken geschriften; b.v. wanneer[1] achtereenvolgens Bindseil's Abhandlungen (1838), Carrie van Bruggen's ‘verrückte(s), aber doch kluge Einfälle zeigende(s) Buch’ Hedendaagsch Fetichisme (1925) en Cassirer's Philosophie der symbolischen Formen (1923) ter sprake komen; de neiging tot volledigheid komt hier en elders m.i. wat te sterk tot uiting.

Er worden in dit hoofdstuk allerlei teorieën over de oorsprong van 't genus besproken en veroordeeld, b.v. die welke de verklaring zoekt in een oorspronkelik bilinguisme (mannen- en vrouwentaal) (FRAZER), of in een reflex van psychopathia sexualis (FREUD), of in mytologiese personifikaties (Moeder Aarde: Vader Hemel) (POTT) (met een exkurs over personifikatie in 't moderne Engels en - anders - in 't moderne Nederlands); V. GINNEKEN's opvattingen, in de bekende nota neergelegd, worden met klem bestreden. Er komen verder kwesties ter sprake als de genusterminologie, de associatie van en ook 't verschil tussen genus en sexus[2], weifeling in genus en verandering ervan, klanksymboliek en aksent, intermutatie. In meer verwijderd verband staat veel, wat als agglutinatie, flexie, sekretie beschreven is, b.v. de bespreking van de gesuffigeerde pronomina (*du nemest*[*e*]), van het verdubbelde pronomen (*'k benne 'kik*), van het verbogen bijwoord (*een hele mooie hoed*), van vormtiepen als ndl. *baak* (: *baken*) of (*n*)*adder*. De 9de en 10de paragraaf: synkretisering der idg. driedeling en nieuwe groeperingen in 't idg., omvatten die delen, die vroeger als dissertatie verschenen zijn; het valt m.i. te betreuren, in de eerste plaats voor de lezers die geen Nederlands verstaan, dat deze hoofdstukken hier slechts in uittreksel herdrukt zijn.

Een uitvoerig stel registers van de hand van DR. WÖLFEL, die ook voor de Duitse vertaling en de eenheid van transskriptie gezorgd heeft, besluit het boek, waarvan men mag verwachten, dat het vele jaren het standaardwerk op dit gebied zal blijven.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

1) Blz. 780 vlg.
2) Voor de plantnamen (ndl. *hennep: kennep* enz.) had LÖWE's Germ. Pflanzennamen nog gebruikt kunnen zijn.

Sr Marie Josepha (G.G. Wilbrink): *Das Geistliche Lied der Devotio Moderna. Ein Spiegel Niederländisch-deutscher Beziehungen*. (Nijmegen - G.J. Thieme - 1930).

Uitgangspunt voor dit Nijmeegse proefschrift is een vergelijking tussen het bekende Deventer handschrift met geestelike liederen en een drietal dergelijke verzamelingen van Duitse oorsprong: het handschrift van Katharina Thirs, het handschrift van Anna van Keulen en het zogenaamde Werdener handschrift. Van het Deventer handschrift wordt de herkomst - uit het Lamme van Diesehuis - vastgesteld, de tijd van ontstaan benaderd, de voorraad melodieën onderzocht, en de inhoud met die der Duitse handschriften vergeleken. Het handschrift van Katharina Thirs werd in 1588 te Münster geschreven, in een klooster dat van Deventer uit gesticht werd; het handschrift van Anna van Keulen, waarvan de taal op de Rijnstreek wijst, is wellicht uit Emmerich afkomstig; het Werdener handschrift is, ook blijkens de taalvormen, van de hand van een zuster uit Kampen. Deze samenhang met de Nederlandse kringen der moderne devotie wordt door de inhoud bevestigd. De schrijfster knoopt daaraan interessante beschouwingen over de Nederlands-Duitse betrekkingen met Deventer en Münster als uitstralingspunten, verduidelikt met enige kaartjes over de verspreiding van de Broederen Zusterhuizen.

Behalve dat deze studie bijdragen levert voor de kennis van het geestelik lied en de kerkgeschiedenis, brengen de laatste hoofdstukken (blz. 192-258) een belangwekkend onderzoek naar de taalvormen in de geschriften uit deze grensgebieden, vergeleken met de hedendaagse dialekten. Daarbij blijkt dat de taal van de Deventer broeders geen zuiver Saksies was, maar onder invloed stond van de taal die in Westeliker streken geschreven werd. En vervolgens dat deze taal gezag kreeg tot ver over onze tegenwoordige Oostgrens. Duitse geleerden hebben deze Nederfrankiese invloed op het Nederduits van de 15de en 16de eeuw wel opgemerkt, maar niet begrepen dat dat geschiedde door de bemiddeling van de Westnedersaksiese geschriften uit Overijsel en Gelderland. De nauwkeurige gegevens, in dit gedeelte bijeengebracht, zijn dus voor de geschiedenis van onze taal in de Oostelike gewesten van groot belang.

C.G.N. DE VOOYS.

Jan van Stijevoorts Refereinenbundel 1524. *Deel II*. Naar het Berlijnsch handschrift integraal en diplomatisch uitgegeven door Dr. Frederik Lyna en Dr. Willem van Eeghem (Antwerpen - De Sikkel - 1930). Prijs ƒ 6.50.

Met het tweede deel is de tekst van deze merkwaardige bundel volledig geworden, maar de uitgave is nog niet voltooid. De uitgevers beloven nog een woordenlijst en een kommentaar 'die binnen afzienbaren tijd afzonderlijk in een paar deelen zal verschijnen.' Toch biedt dit deel nog iets meer dan de uiterst zorgvuldige tekstafdruk, door de uitgever keurig verzorgd, nl. een vrij uitvoerige *Toelichting* (blz. 269-325), die reeds veel nieuws bevat. Uit Utrechtse archivalia bleek, dat de verzamelaar Jan van Styevoort (Jo. Arnoldi de Steenfordia), in 1515 uit Luik gekomen is, waardoor zijn vertrouwdheid met de Zuid-Nederlandse rederijkerslitteratuur des te begrijpeliker wordt. Nauwkeurig beschrijven de uitgevers het handschrift: de blijkbare schrijffouten worden verbeterd. Interessant is vooral de lange rij van auteurs, uit de aanvangsletters op te maken, die in deze rijke verzameling vertegenwoordigd zijn, en die de uitgevers trachten te identificeren. Ten slotte wordt deze bundel vergeleken met de soortgelijke bundel Refereynen, gedrukt bij Jan van Doesborch (Antwerpen, 1520). Voor de kennis van de laat-Middeleeuwse refereinen is deze uitgave een belangrijke aanwinst.

C.D.V.

Maud Bülbring: *Zur Vorgeschichte der mittelniederländischen Epik. Eine vergleichende Untersuchung der Kampfformeln*. (Bonnsche dissertatie; Leiden - A.W. Sijthoff - 1930). Prijs ƒ 5.60.

Is de Middelnederlandse epiese poëzie niet ouder en oorspronkeliker dan men gewoonlik aanneemt? Van Mierlo en Stracke hebben gepoogd deze vraag bevestigend te beantwoorden op grond van uiterlike gegevens; de schrijfster van dit proefschrift heeft een andere weg ingeslagen door in de overgeleverde romans sporen te zoeken van een oude epiese traditie. Haar onderzoek richtte zich op 'Formeln und formelhafte Elemente', waarvan zij als meest karakteristiek onderdeel de uitdrukkingen koos die op de strijd betrekking hadden ('Kampfformeln'). Als het meest geschikte materiaal beperkte zij zich tot de Frankiese romans, waarin een oud-Germaanse epiese traditie het eerst te verwachten was.

De opzet van het onderzoek is streng-methodies: in vier tabellen

worden ingedeeld: de uitdrukkingen die ook in het Angelsaksies en Oud-Hoogduits voorkomen, die men vindt in het Oud-Frans, in het Middelhoogduits, en die alleen in het Middelnederlands aangetroffen worden.

Het is te betreuren dat de buitengewone vlijt waarmee dit materiaal (op ruim 140 bladzijden!) bijeengebracht is, zo slecht beloond werd. M.i. had de schrijfster dat kunnen voorzien, toen zij het begrip 'Formel' zo ruim nam. Terecht waarschuwt zij zelf de lezer door de voorafgaande opmerking, 'dasz es sich bei vielen in der Formelsammlung aufgenommenen Ausdrücke um einfache, natürliche Redewendungen handelt, die in allen Sprachen, wo sie vorkommen, selbständig entstanden sein und bestanden haben können, ohne dasz irgendein Einflusz der einen Sprache auf die andere anzunehmen ist' (blz. 18; vgl. blz. 165). Dat geldt inderdaad voor de overgrote meerderheid van de 'Formeln'. Wat voor zin heeft het, plaatsen te verzamelen voor: in den kerker liggen, doot liggen, doot sijn, doot slaan, ter erde vallen, gewont sijn, den helm cloven, enz.

De uitkomsten waarop de konklusie ten slotte gebouwd moet worden, zijn dan ook schraal. Er zijn wel enkele treffende overeenkomsten met het Oud-Germaans, die niet op ontlening kunnen berusten, en dus 'einmal westgermanisches gemeingut waren', maar onder die weinige voorbeelden (b.v. op blz. 165-166) zijn de meeste naar mijn mening weinig overtuigend. Waarom moet b.v. 'hinderwaert varen', voor sterven, een epiese formule geweest zijn? Het kan immers in de volkstaal geleefd hebben. Is het zo zeker dat de genoemde uitdrukkingen niet tot de omgangstaal behoord hebben? Kan b.v. 'in hant gaen' (zich onderwerpen) niet door de rechtstaal bekend gebleven zijn? 'Dat spere queken' klinkt ons misschien als een formule, maar uit het Mnl. Wdb. blijkt dat queken een zeer gewoon woord was voor schudden, drillen.

Het is juist dat overeenkomst met het Oud-Frans niets bewijst tegen een verwantschap met Oud-Germaans eigendom, waaruit ook de Franken in Gallië geput kunnen hebben, maar als een dergelijke Mnl. uitdrukking voorkomt in een vertaling uit het Frans, dan is daaruit moeielik het bewijs te halen voor een onafgebroken Dietse traditie. Het bewijs dat de Mnl. epiese gedichten uit de Frankiese cyclus 'die direkte Fortsetzung der fränkische Zeitgedichte bilden' is o.i. door deze studie niet geleverd.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Augustus).

De Gids. Julie.

J.C. Bloem beoordeelt werk van H. Marsman, nl. *De Vijf Vingers* en de bundel *Witte Vrouwen*.

De Nieuwe Gids. Aug.

W. Kloos schrijft over de poëzie van *Hein von Essen*.

De Stem. Julie-Aug.

Dirk Coster publiceert zijn rede over *Guido Gezelle*, bij de herdenking van de dichter; in Mei, te Amsterdam uitgesproken. - In het *Critisch Bulletin* beoordeelt Anthonie Donker werk van Menno ter Braak, Theun de Vries, vroeger en later werk van Arthur van Schendel en Karel Leroux de jongste roman van Antoon Coolen.

Leiding. Julie.

Albert Verwey schrijft *Een aanteekening over het begrip 'volkslied'*, naar aanleiding van Dr. C. Brouwer's proefschrift over dit onderwerp. - In de *Literaire Kroniek* beoordeelt P.N. van Eyck uitvoerig het hekeldicht en de bundel *Het Vaderland* van Gerard Wijdeveld. Dezelfde schr. beoordeelt De Raaf's *Problemen der Poëzie*, het *Jaarboek Erts 1930* en verzen van D.A.M. Binnendijk en H.C. Kool.

Stemmen des tijds. Julie.

Elise van der Ven-Ten Bensel bespreekt de verschillende theorieën en hypothesen *Over oorsprong en beteekenis van den graal*.

Aug.

Het bovengenoemde artikel wordt in deze aflevering vervolgd en besloten.

Opwaartsche Wegen. Julie.

P.H. Muller beoordeelt *De Intocht* van A.J.D. van Oosten en *Het Stuivende Leven* van Willem van Deest, die 'diametraal tegenover elkaar' staan. Dezelfde schr. geeft een *Bibliographie van Karel van de Woestijne*.

Aug.

H. van der Leek beoordeelt de bundel *Stille Opvaart*, verzameld uit acht jaargangen van Opwaartsche Wegen. - J. van Ham bespreekt Alb. Verwey's jongste bundel *De figuren van de Sarkojaag*, onder het opschrift *Een grafdicht voor Floris Verster*. - K. Fokkema geeft een *Friese kroniek 1928 en '29*, over de gedichten van O. Postma en een overzicht van de jongste Friese litteratuur door D. Kalma. - J. van Ham beoordeelt Hélène Swarth's *Avonddauw*.

Roeping. Julie.

Wies Moens herdenkt *Albrecht Rodenbach*, bij de vijftigste verjaring van zijn dood. - Gerard Knuvelder ontwikkelt zijn bezwaren tegen de Gezelle-studie van Bernard Verhoeven, die in zijn historiese beschouwingen te veel op Belgicisties standpunt staat (*De overwintering op het hollandse schiereiland*).

Aug.

Anton van Duinkerken schrijft over *Menno ter Braak en de moraal*, naar aanleiding van *Het Carnaval der Burgers*.

Het Boek. Julie.

P. Leendertz Jr. vond de oorspronkelike tekst van *Een bruiloftsdicht van Vondel*, nl. dat voor Jacob Jacobsz. Hinlopen van 1618. Hij vergelijkt dit met Vondel's omwerking van 1644.

Vondelkroniek No. 2.

B.H. Molkenboer schrijft over *Augustinus en Vondel*; H.F. Wijnman over *Vondel's schooljaren*, met de onderstelling dat de dichter in Utrecht bij een schoolmeester in de kost geweest is. - Jop Pollmann antwoordt ontkennend op de vraag: *Berust Vondel's Konstantijntje op een oude zangwijze*? Dezelfde strofen gebruikte Huygens reeds. - C.R. de Klerk toont aan dat *Vondel's 'Antidotum'* op een hoger plan staat dan men gewoonlik meent en dat de dichter zich niet mengt in 'onvruchtbaar theologies geharrewar.' - Een reeks interessante *Kantteekeningen* en *Boekbespreking* besluit deze aflevering.

Den Gulden Winckel. Mei.

De afl. opent met een nagelaten studie van Karel van de Woestijne over *Guido Gezelle*. - G.H. 's Gravesande had een onderhoud met *E. du Perron* over Proza, Poëzie en Critiek. - Anthonie Donker schrijft over *Witte Vrouwen* van *De Dichter Marsman*. - Roel Houwink beoordeelt *Vrouwen* van Emmy van Lokhorst.

Junie.

Anthonie Donker spreekt zijn bewondering uit voor Gorter's nagelaten werk, dat hij *Een Hymne aan de Nieuwe Menschheid* noemt. - Roel Houwink prijst de roman *Adelaide* van Gerard Walschap als een klein meesterwerk.

Julie.

Anthonie Donker schrijft over *Nyhoff's Vliegende Hollander*, ‘een veronachtzaamde sage’. - Roel Houwink noemt de bekroning van Antoon Coolen's *Het donkere Licht* ‘een uitnemende beslissing.’

Aug.

A. Donker vervolgt het bovengenoemde artikel. - Roel Houwink beoordeelt *Een nieuwe roman van Alie Smeding*, nl. *De Ontmoetingen van Rieuwertje Brand*. - E. du Perron maakt bezwaar tegen Prof. Goris' oordeel over *Slauerhoff*.

Vlaamsche Arbeid XXV, afl. 3-4.

Victor J. Brunelair herdenkt *Karel van de Woestijne*. - Johan Winkler Jr. gaat de vriendschappelike betrekkingen na tussen *Guido Gezelle en Johan Winkler Sr.*, die van 1881 dagtekenen. In de rubriek *Nederlandsche Poëzie* beoordeelt Jozef Muls de *Louteringen* van de Zeeuws-Vlaamse dichter Jan H. Eekhout.

Dietsche Warande en Belfort. Junie.

C. Daenen wijdt een uitvoerig opstel aan de kunst van *Dante en Henr. Roland Holst-Van der Schalk*. Bij beiden vindt hij een ‘vereeniging van gemeenschapsgevoel en individualisme.’ - In de *Kroniek* over Vlaamse letteren bespreekt Marnix Gijsen *Het Duistere Bloed* van Lode Zielens.

De Vlaamsche Gids. Aug.

André de Ridder wijdt een artikel aan het leven en het werk van *Lode Opdebeek* (1869-1930). Daarbij sluit zich aan *Nog de stem van een vriend over Lode Opdebeek*, door Edmond van Offel.

Studiën. Tijdschrift voor Godsdienst, Wetenschap en Letteren. Aug.

J. Pollmann maakt *Een paar opmerkingen over de dateering van Bredero's liederen*. Hij toont aan dat Knuttel's datering vaak te subjektief is, en dat hij de gegevens, door de melodieën verschaft, verwaarloost.

De Socialistische Gids. Julie.

H. Roland Holst besluit haar studie over Guido Gezelle.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde XLIX, afl. 3.

Een voorjaarsbloem der Romantiek noemt J. de Vries een der ‘heldenbrieven’ van Lucretia van Merken, waarin merkwaardigerwijze Oud-Noorse sagenstof behandeld wordt. - J.W. Muller schrijft *Over navolging in de 17de eeuw, inzonderheid naar of door Hooft en Vondel*. - D.C. Tinbergen bespreekt *De dichtvorm van het Leven ons Heren*, waarin hij, als herinnering aan het Oud-Germaanse vers, bij gedragen voordracht telkens vershelften met twee accenten waarneemt. - C.G.N. de Vooys geeft een aantal *Losse aantekeningen bij Eymael's uitgave van ‘Hofwijck’*.

Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Maart.

J. Vercoullie bespreekt *De Germaansche Etymologieën in den 'Dictionnaire général'*.
- H.J. van de Wijer deelt een en ander mede *Uit de geschiedenis van de spelling der Vlaamsche gemeentenamen*.

April.

J. Salsman publiceert zijn voordracht over *Poirters als hekeldichter*. - J. Jacobs spreekt uitvoerig *Over de herkomst van het 'Oudwestvlaamsch' Herbarium uit Köningsberg*, om te betogen dat de daarin voorkomende plantennamen inderdaad West-Vlaams zijn.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Junie.

F.J. Labuschagne geeft beschouwingen over *Taal en Kultuur*. - G. Dekker beoordeelt het Londense proefschrift van W.J.B. Pienaar over *English Influence in Dutch Literature and Justus van Effen as Intermediary*. - J.W. Pont publiceert een *Lys van populêre plantname uit die distrik Kroonstad*.

Neophilologus XV, afl. 4.

K.J. Riemens bestudeerde *Une remarquable grammaire franco-néerlandaise de la fin du XVIe siècle*; nl. het *Cort Onderwijs*, van de bekende Pieter Heyns, in een Zwolse druk van 1605.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Julie-Aug.

Leo Weis gerber behandelt in een artikel *'Neuromantik' in der Sprachwissenschaft* de taalbeschouwing van E. Cassirer, W. Porzig en van hemzelf, die in de 'Studien zur Geschichte der Sprach-philosophie' van O. Funke tot één groep van 'Neuromantiker' gerekend worden.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Julie.

P. Gerlach Royen bestrijdt in een artikel *Een nieuwe lente en een nieuw geluid* Van Ginneken's Maasbode-artikels tegen de 'Kollewijners'. Hij toont aan dat V.G. 'door zijn jongste zwenking feitelik zo goed als al zijn publikaties op nederlandse-taalgebied verouderd heeft verklaard', terwijl hij tegelijkertijd zijn pleidooi voor een modern moedertaalonderwijs, als een 'gedegen brochure' ten volle handhaaft! - Jos. J. Gielen schrijft een uitvoerig artikel over *De Wandelende Jood van Aug. Vermeylen*. - Marc. Heyer O.F.M. toont in een artikel *Van Roomse heiligen bij niet-Katolieke Vondel* aan, dat de dichter reeds voor zijn bekering goed op de hoogte was van de levens der heiligen.

Eigen Volk. Julie.

H.H. Knippenberg verklaart *Eenige Limburgsche plaatsnamen*. - Jozef Cornelissen vervolgt zijn artikel *Iets over de folklore der ambachten*.

Aug.

A. Beets verklaart het spel *Duitjen-op spelen*, in de Camera Obscura genoemd. - Kerst Zwart verzamelde woorden uit de *Volkstaal in de graafschap Zutphen* (*Ruurlo en Omstreken*).

Volkskunde XXXIV, afl. 4-6.

Victor de Meijere geeft een uitvoerige, geïllustreerde studie over *De Tooverij in Vlaanderen*, over toveraars, toverheksen, aflezers en stuiters; hun praktijken en geheimen. - L. Beirens bespreekt het *Volksgeloof en Weerwijsheid* over de verschillende dagen van de week. - V. Verhaegen vervolgt zijn opstel over *De Vlaamsche Volksspelen*. - Victor de Meijere geeft een omschrijving van *Volkskunst* als uiting van gemeenschapskultuur: kunst die bij het volk ingang vindt kan folkloristies van belang zijn, maar is geen volkskunst. De afl. brengt een lange reeks boekbesprekingen, ook van buitenlandse werken op het gebied van volkskunde.

Leuvensche Bijdragen XXI, afl. 3-4.

L. Grootaers en J.L. Pauwels publiceren een taalgeografiese studie, door een kaart toegelicht, over *De 'kaan' in de Zuid-Nederlandsche dialecten*. - W. de Vries vervolgt zijn tegen Kloeke gericht opstel over *De uu-expansie*. - Jan Grauls zoekt de *Etymologie van Schampavie* in het Spaanse scampa (la) via: maak u weg.

Bijblad, afl. 3-4.

L. Grootaers kondigt de voltooiing van het *Middelnederlandsch Woordenboek* aan. - K. de Flou vertelt *Over het ontstaan van het Woordenboek der Toponymie*. - G.G. Kloeke en J. Leenen wisselen van gedachten over *De Hollandsche expansie van uit Limburg gezien*. Verder bevat de afl. een aantal boekbeoordelingen.

Indogermanisches Jahrbuch XIV (Jahrgang 1930).:

de bibliografie over het jaar 1928 is de hoofdzaak (362 blz.); daarentegen ontbreekt om financiële redenen een 'Zeitautaufsetz'. Verder een aantal 'persönliche, wissenschaftliche en geschäftliche Nachrichten', w.o. het verslag van een vergadering, in Maart 1930 onder voorzitterschap van Jespersen te Genève gehouden, met de bedoeling het probleem van een hulpwereldtaal nader tot zijn oplossing te brengen.

Museum. Mei.

J.B. Schepers bespreekt het proefschrift van J. Haantjes over *Gysbert Japiex*.

Junie.

J.W. Muller bespreekt de uitgave der *Werken van Michiel de Swaen*, door V. Celen, waarvan reeds vier delen verschenen.

C.D.V.

De vergelijking.

> Gleichnisse hoben da flughaft leicht den starren Leib der Sprache in jene höhere Welt des Erscheinens, darin jedes Geheimnis durchfühlbar wird und unsere tägliche Rede eine kaum begreifliche Magie. *Stefan Zweig, Abschied von Rilke*.

Is de kunst van het woord de schone kultuur der taal, het natuurlik orgaan tot uitdrukking en mededeling van een volksgemeenschap, dan moet elk harer krachten in kiem reeds te speuren zijn ook in de primitiefste volkstaal. De aesthetiese vorm der taal is de verfijnde bloei van haar oerkrachten, als zodanig te verstaan in een studie die uitgaat van het primitieve verschijnsel.

De dichterlike vergelijking is zulk een vorm, welks ontwikkelingsgang psychologies te volgen is.

Vergelijken is een hoofdfunctie van de geest. Nieuwe indrukken groeien tot bewuste aanschouwing, tot kennis, in de begripsen gevoelssfeer van reeds aanwezige voorstellingen. Uit deze of uit elementen ervan vormt zich in een associatieproces de nieuwe voorstelling, associatie die het analoge samenvoegt. Vooral bij de primitieve mens, die nog niet heeft de moderne geestesstructuur met zijn vermogen tot abstractie, toont zich dit proces in zijn oorspronkelike kracht. In zijn taal is de vergelijking het essentiële uitdrukkingsmiddel; de vergelijking, die in het bekende verschijnsel uit de wereld der onmiddellike aanschouwing, de natuur of de dagelikse ervaring, de analogie van het nieuwe speurt en in verbinding daarmee de verstaanbare uitdrukking voor het nieuwe vindt.

De primitieve mens heeft nog niet het vermogen dat analoge van de concrete verschijningen te abstraheren en heeft nog geen woorden om dat gemeenschappelike te benoemen. Wanneer hij het karakteristieke van een nieuwe waarneming wil aanduiden, kan hij dit slechts door er de benaming van de bekende voorstelling die hij er mee verwant voelt, naast te plaatsen. Het tertium comparationis, als zijnde abstractie, blijft in deze vergelijking latent. De vergelijking wordt als aanschouwing ervaren.

Deze toestand wordt ons duidelik uit een eigenaardig geval in het tegenwoordige taalstadium. De kultuurtalen hebben nog geen woorden voor reukkwaliteiten. Wij kunnen van de roos,

de jasmijn, de lelie, wel de kleur *wit* abstraheren en benoemen, maar niet de geur. Waar wij een geur willen aanduiden, moeten wij onze toevlucht nemen tot de vergelijking met bekende objecten die zich door deze kenmerken, en gebruiken dan woorden als terpentijnachtig, heliotroop, en dgl.

In oudere talen en ook bij de hedendaagse natuurvolken nu is dit noodzakelik bij de aanduiding van alle zinnelike attributen: kleur, grootte, intensiteit, beweging, houding, waarde, tijd,.... die onafscheidelik in de voorstelling der objecten gebonden zijn.

De vergelijking is hier het psychologies noodwendige procédé, de analytiese taalvorm van het analytiese voorstellingsleven. Waar aanduidingen als ‘dertig Meter ver’ of ‘een vaart van vijf uur bij een snelheid van vijf knopen per uur’ ontbreken, daar ontstaan aanschouwelike complexen als: ‘hij liep zo ver als een krachtig man de speer werpt’ of ‘Egypte ligt zo ver weg als een groot schip in een dag vaart, wanneer de wind krachtig in de zeilen blaast’[1)].

Van dit leven in de aanschouwing, dicht bij de werkelikheid, zijn de epen van Homerus de klassieke litteraire verschijning.

Hier is de vergelijking een uitdrukkingsmiddel van veelzijdig vermogen. Zij brengt het onbekende in de sfeer van het dageliks waarneembare. Hoe een krijgsheld zich in het leger der vijanden werpt en daar ontsteltenis en verwarring verwekt, wordt de hoorder van Homerus duidelik door de vergelijking met het roofdier dat in de kudde dringt; de koninklike verschijning, die een hoofd boven de schare uitsteekt, is gelijk aan de reusachtige es in het woud. Middel tot verduideliking dus.

Maar wat de Homeriese vergelijking tot de aesthetiese waarde verheft die blijft spreken door alle tijden, het is het krachtig accent dat zij zet, de stemming die zij weeft om de hoofdvoorstelling: de pest kwam in het leger der Achaiërs *als de nacht*. (Il. I, 47). Het is de gevoelige visie en de directe plastiek der natuur: Gorgythion, door een pijl dodelik getroffen, buigt het gehelmde hoofd op de borst zoals de maankop zijn door de voorjaarsregen bezwaarde bloem doet overneigen. (Il. III, 307).

Natuurplastiek, geleid door de genietende aanschouwing der werkelikheid, die zich uitviert in de typiese breed-epiese vergelijking, het objectieve landschapsbeeld, verduidelikend, maar

1) Voorb. bij: *Henning, Das Erlebnis beim dicht. Gleichnis. Z.f. Asth. XIII, 382*.

ook als welverzorgde illustratie verluchtend het verhaal van strijd:

> Zoo wanneer van een hoogte de hoeder der geiten een nevel
> Over de zee ziet zweven, door Zephuros' adem gedreven;
> Zwarter dan pek nog schijnt hij den man die van verre hem aanziet.
> Over de zee heenglijdend, beladen met hevigen stormwind.
> Angstvol ziet hij het aan en beveiligt zijn vee in de rotskloof.
> Aldus trokken met beide de Ajaxen d'edele jongren
> Op ten verderflijken krijg, zich bewegend in dichte geleedren.[1)]
> (Il. IV, 275).

Of wel de innerlike beroering der helden accentuerend in de vergelijking met de krachten der natuur:

> Zoo wanneer twee winden den vischvoortbrengenden zeevloed
> Zweepen, de winden van 't Noorden en Westen, uit Thrakië waaiend,
> Plotseling wild opstekend; dan rijzen de donkere golven,
> Samengehoopt en verspreiden op 't strand eene menigte zeewier.
> Zoo werd stormig bewogen het hart in de borst der Achaiërs.
> (Il. IX, 4).

Die brede objectieve vergelijking met zijn fijn verzorgde detailtekening, die het verhaal ook in zijn spannendste momenten onderbreekt, is de typiese kunstvorm van het epiese zien, dat de verschijningen als gelijkwaardig naast elkaar stelt, in tegenstelling met de synthetiese beschouwing van de moderne dichter, die in de snelle lichtflitsen der metaphoren zijn rijke concentraties treft.[2)]

Maar ook als natuurlik orgaan van de geest, die zich moet spiegelen in het zinnelik waarneembare om zich zelf bewust te worden, en zijn lust vindt in die ‘dialogue spontané’, ontmoeten wij de Homeriese vergelijking als geliefde kunstvorm, vooral in tijden van krachtig natuurgevoel.

Virgilius neemt ze over, en zij wordt hem meer dan archaïsties cliché. In zijn Aeneïs, hoezeer gemodelleerd naar het voorbeeld van Homerus, treft zij als nieuwe bloei van een leven aan de boezem der natuur. Hier spreekt niet meer het naïeve genieten der werkelikheid, maar het elegies-sympatheties natuurgevoel der pastorale, dat in de stemmen der natuur de echo's verstaat van het eigen hart, dat de natuur bezielt met het eigen leven.

1) *Vert. Vosmaer*.
2) Uit de uitgebreide litteratuur over de vergel. bij Homerus noem ik: *W. Moog, Die Hom. Gleichnisse, Zft. f. Ästhet.* '12, *en Arthur Platt, Homer's Similes, Journal of Philology*, 1896.

Zo werkt de vergelijking van Virgilius, - anima candida, die zich gaarne uit het beschavingsleven terugtrekt in geïdealiseerde natuurtoestanden -, meer als gevoelig vertolkend muziekinstrument dan als vlakke spiegel, of, als Laprade het omschreef: ‘les paysages d'Homère nous charment comme un tableau, ceux de Virgile nous émouvent comme une mélodie.’[1)]

Het is Dante, die de klassieke vergelijking doet herleven in nieuwere tijden. Hij is de eerste moderne dichter die studie maakt van de poëtiese dictie der Latijnse poëzie, en wat hij daar leert toepast in zijn Italiaanse verzen. Virgilius is hem de *altissimo poëta*, die hij eert als zijn leermeester: ‘Gij zijt mijn meester en mijn leidsman; gij alleen zijt het, van wie ik de schone stijl genomen heb, die mij ere gemaakt heeft’.[2)]

Geleid door een scherp waarnemingsvermogen, door een liefde voor de dingen van het werkelike leven die belang stelt ook in het nietigste voorwerp zijner omgeving en het onderzoekt met onverzadelike weetdorst, ontwikkelt hij in de *Divina Commedia* de epiese vergelijking tot orgaan ter veraanschouweliking van zijn visionnaire wereld, tot de fijn geslepen spiegel van zijn stoutste speculaties.

Met zulk een genietende verbeeldingslust tekent hij zijn realistiese beelden, dat zij zich soms uitstrekken over drie terzinen, uitvoeriger dan door de zin die zij moeten vertolken, geboden is. Zo die uit het begin van de XXXIIIste zang van het *Paradijs*, waar Beatrice uitziet:

> Zooals een vogel in 't beminde loover,
> Die rustte op 't nest bij haar geliefde jongen,
> Daar 't donker is en nog de nacht niet over.
>
> Door lust haar broed te zien machtig bedrongen
> En voedsel wenschende om het te verzaden,
> Een zorg waartoe zij gaarne zich voelt gedwongen,
>
> Den tijd vooruitloopt boven de open bladen
> En vol verheugen dat de zon zal glimmen
> Aandachtig uitziet naar het dageraden,
>
> Zoo stond Beatrice.[3)]

1) Over de vergel. bij Virgilius als spiegel van het idylliese natuurgevoel: *Biese, Entwicklung d. Naturgefühls bei den Römern, S.* 54-79.
2) *Inferno I*, 85.
3) *Vert. v. Verwey*.

Maar afgezien van een enkele onevenredigheid tussen gedachte en plastiese uitdrukking, verschijnt de objectieve vergelijking bij Dante als noodzakelik verbeeldingsmiddel: de gezichten der onzienlikheid verkrijgen slechts gestalte in de beelden der aarde.

De middeleeuws-christelike levensbeschouwing, die zich totdusver bij voorkeur bediende van de door het nuchtere denken uitgewerkte en pasklaar gemaakte allegorie, wint hier een nieuwe indrukwekkende spraak, waarin het onzichtbare wordt ervaren als werkelijkheid en waarin tevens 'alles Vergängliche' wordt geadeld tot 'Gleichnis' van geestelike waarheid, de schoonste bloei der objectieve vergelijking.

Dante wordt het bewonderde voorbeeld voor de Renaissance-dichters. Ker wijst in zijn *London Lectures on form and style*[1] hoe Chaucer's dictie vernieuwde en verfriste door de studie van Dante: 'It is interesting to see how before the epic simile was taken up under the influence of Dante, there was a conventional set of similes, like the Phoenix, or the moth unable to keep from the candle.... But the true Homeric simile gave opportunity for Chaucer, and English poets after, to use a kind of poetic ornament of inexhaustible resource.'

Ook andere onderzoekers constateerden het vrijwel geheel ontbreken der aesthetiese vergelijking in de Middeleeuwse litteratuur[2]. In de Oud-Franse epiek zijn er als 'de pijlen vielen in de slag zo dicht als de regen in April', de Dietse heeft er als 'wittre dan die snee', 'hi sach blecken van verre drie seilde oft waren drie sterren' (Walewein), maar zij stijgen zelden boven het niveau der alledaagse waarneming en dienen slechts tot verduideliking der voorstelling.

Weliswaar blijft de Homeriese vergelijking, als zo menig Renaissance-element, in de zestiendeëeuwse litteratuur vaak slechts opgeplakt versiersel, maar de werkelike dichter werpt

1) *W.P. Ker, Form and style in Poetry* 244, 245; 253.

2) Dies Gleichnis dient nur der Intensität der sinnlichen Darstellung. Und das ist die Durchschnittsstruktur auch der deutschen Gleichnisse im mhd. Epos, sieht man von solchen ab, die einfach aus Vorlagen übernommen sind, und von Einzelbildungen einer mehr didaktischen Haltung. Besonders die volkstümliche Epik des Nibelungenlieds in der schmucklosen Kraft des romanischen Zeitstils ist fast gleichnislos. *Pongs, Das Bild in der Dichtung*. S. 154.

door dit nieuwe concentratiemiddel de lichtspelingen van een rijke natuur- en levensvisie verhelderend en verdiepend over het onderwerp van zijn beschouwing.

Zo verschijnt zij als levenskrachtige verbeelding in het sonnet, geliefde dichtvorm van de Renaissance, maar ook van latere tijden die de natuur hervonden als de immer nieuwe spiegel van het innerlike leven. Hiermee doet zij haar intrede in de lyriek. Het sonnet is de meest bezonnen vorm der lyriek: 'Die feste Verhältnisse, die bestimmte Gliederung ziehen das Sonett aus den Regionen der schwebenden Empfindung in das Gebiet des entschiedenen Gedankens. Es steht auf den Übergang vom Lyrischen zum Didaktischen und darf gelegentlich epigrammatisch werden', zo omschrijft Schlegel[1)] zijn karakter. 'Kind van de rustige gedachte' tekende Perk het. In zijn karakteristieke tweeledigheid van beeld en gedachte is het sonnet de typiese moderne verschijningsvorm van de Homeriese vergelijking. In de poëtiese synthese van zinnelike waarneming en gedachte is de natuurvergelijking er als de kunstig geslepen edelsteen, gestalte-in-schoonheid van de bezielende geest.

Als epies procédé beleeft zij een schone nabloei bij Karel van de Woestijne en Gorter.

Zij is orgaan van uitbundige verbeeldingslust in Van de Woestijne's *Interludiën*. Breed, minutieus uitgewerkt, onderbreken de vergelijkingen als barok subjectieve visies er de epiese gang der antieke verhalen. Zo wordt in 'De paarden van Diomedes' de zee, de onbedwingbare, vergeleken bij een bok; schuimbedekt in 't klaterend morgenuur is zij als een kudde hinden; verraderlik; aansluipend is zij als een gluiperige troep van grauwe wolven in een wolk van mist; in haar rust, als een schone wei vol koeien. Statiese beelden, prachtig als detailwerk, maar niet opgenomen in de dynamiek van het verhaal, eer die storend, als zodanig aandoende als archaïstiese versiersels.

Geheel anders is de Homeriese vergelijking in Gorter's *Mei*. Ook hier spiegel van rijk zinnelik genieten, van verfijnde impressie en gevoelige, soms grillige fantasie, zijn de beelden er geen momenten van beschouwende rust. Gewekt door de lokstem der impressie, komen zij uit de diepten der herinnering, trillen met kinematografiese snelheid over het netvlies der verbeelding,

1) *Berliner Vorlesungen* 3. *S.* 207.

vormen de suggestieve begeleiding van het verhaal van natuurbeleven.

Als krachtig verbeeldingselement treft zij ook in de poëzie van Henriëtte Roland Holst, waar zij natuurlik groeide uit het gevoel der eenheid van natuur en geest, uit het besef, ‘dat alle uitwendigheden beelden zijn, beelden en bouwsels der ziel; dat alle dingen de verborgene bewegingen van het hart spiegelen’.[1)]

In haar bespiegelende sonnetten[2)] dienen de vergelijkingen de reflectie en blijven als zodanig vaak koel verstandelik, maar in de latere hartstochtelike belijdenissen en toekomstvisioenen worden zij als poëtiese orchestrering van de eigenlike tekst krachtig lyries doortrild.

Daar weven zij de teer atmosferiese stemming:

> Zooals een kleine vlinder hangt aan de leliekelk,
> zijn teeder ivoor gezogen aan haar zuiverwitte melk:
> de vleugeltjes trillend in 't zongoud licht,
> de vlinder is pasgeboren, de vleugeltjes zijn nog dicht
> die hij aanstonds zal uitspreiden tot vlinderkus zoo zacht
> aan het witgroene bloemhart, lokkend in teedere schemerpracht,
> zoo hing de ziel van dit kind tegen 't hart des levens aan,
> in zacht getril zacht bewegend vlak voor het opengaan;[3)]

of in felle bewogenheid doordringen beeld en werkelikheid elkander in krachtige nieuwe eenheid:

> Dan werd de taal een golf
> die aanbruiste en brak en zichzelve in zilverschuim bedolf:
> het overgroot verlangen spatte trillend als schuim uiteen.
> En de harten der makkers voelden door trillende woorden heen
> zooals wanneer verten oneindig zich oopnen.[4)]

Hier spreekt in het biezonder de aesthetiese kracht der vergelijking. Het wezen van elk dichterlik procédé is zijn macht tot intensivering der uitdrukking, macht die sterker is naarmate het woord of de wending meer tot de zinnen spreekt. Daardoor zet het natuurbeeld zulk een krachtig accent. Een beschouwing der korte vergelijking, waarvan het terrein veel uitgebreider is, zal dit nader aantonen.

1) *Verworvenheden X.*
2) *Sonnetten en Verzen in terzinen*.
3) *Opwaartsche wegen* 192.
4) *Opw. W.* 163.

II.

In het algemene taalverschijnsel der vergelijking is een ontwikkelingsgang te constateren, van de vergelijking als orgaan der zuiver verstandelike reflectie tot de aesthetiese, die ontspringt uit de meest subtiele gevoelsassociatie; van illustratie van het betoog tot verdiepend stemmingsmotief. Drie phasen dezer ontwikkeling waren reeds in het bovenstaande te onderscheiden:

1. De vergelijking dient de praktiese mededeling, waar het geldt aanduidingen van maat, vorm, beweging, enz. Zij dient de aanschouwelike voorstelling, waar sprake is van objecten en toestanden die de hoorder onbekend zijn. Zij voorziet in het tekort aan begripswoorden, ook in de meest ontwikkelde kultuurtalen.

2. Zij spruit natuurlik uit een kosmiese levensbeschouwing, - hetzij pantheïsties als bij Henriëtte Roland Holst of christelik als bij Guido Gezelle -, die elk verschijnsel ziet tegen de achtergrond van een diepere eenheid.

In beide gevallen kan zij blijven in de koele sfeer der reflectie.

3. Aestheties wordt de vergelijking eerst, waar de levensbeschouwing verdiept tot levensgevoel, de bodem van het dichterlike scheppen. In de levensverdieping der dichterlike intuïtie verfijnt de *exspectatio casuum similium*, de grond van alle kennis, tot verrassende helderheid. Het geheim dier analogieënspeurende kracht schuilt in de verwantschap in gevoelstoon der gewaarwordingen. De gevoelstoon der gewaarwording wekt het stemmingsverwante beeld. Op deze psychologiese wet doelde Gorter in de verzen van zijn ‘Mei’:

> Er ligt in elk ding schuilend fijne essence
> Van and're dingen. Daardoor wordt een mensch
> Als een piano, zóó dood, maar besnaard.
> Nu eens trilt één snaar, dan d'âar, naar den aard
> Van elk geluid buiten, soms te gelijk
> Heel veel. Dit maakt ook een stil arm mensch rijk.

De fijne betrekkingen, de uitstralingen der dingen, waardoor zij elkander dieper belichten, wederkerig versterken en verrijken, worden actief in het dichterlik verbeelden. Juist in het treffen van deze intieme contacten schuilt de macht van het dichterlike beeld.

Hier wordt duidelik het diepgaand onderscheid tussen de

vergelijking in het praktiese leven, die berust op verstandelik of door de ervaring geconstateerde overeenkomst, en de aesthetiese, - een verschil zo essentiëel dat, waar het bewust verstandelik onderscheiden van overeenkomst en verschil ingrijpt in de poëtiese gevoelsvergelijking, de aesthetiese illusie gewoonlik verstoord wordt. Hier is de grond van dat conflict, door Larsson omschreven: ‘En matière d'art le conflit de tous les temps entre les “philistins” et les êtres doués de génie ou de talent, a porté, - à l'insu des uns et des autres naturellement, - sur l'importance et la valeur des ressemblances lointaines. Aux yeux des premiers, ce ne sont là que des folies.’

De oorsprong der aesthetiese vergelijking wortelt dus dieper dan in de zucht naar ornamentiek, naar versiering van de rede. Zij moet beschouwd worden als natuurlike uitstraling van een dominerend gevoelscentrum, als noodwendige uitdrukking van een naar ontlading dringend affect. Als zodanig vinden we ze reeds in primitieve verschijningsvorm in de volkstaal. Ook hier is de vergelijking geliefd om haar affectief accent. Ik denk aan uitdrukkingen als: hij liep als een haas, ik ben steenkoud. Dat het hier meer aankomt op de gevoelswaarde dan op verstandelik opgemerkte overeenkomst, op de gevoelswaarde, waarin de klank- en de motoriese gewaarwording een belangrijke rol spelen, blijkt uit woorden als *stekeblind, stokdoof*, waar het begripselement geheel terugtreedt. Ze zijn louter affectief. De zucht naar de krachtige uitdrukking leidt zelfs tot ongerijmdheden in de vloek en in het scheldwoord: Hij is zo lui als de bliksem.

Hiernaast staan de volksvergelijkingen, die door het verrassende der associatie of door grappige overdrijving het komies effect der caricatuur treffen: Hij tiert er als een snoek op zolder. Uit dezelfde gevoelsspeling zijn te verklaren literaire vergelijkingen als: ‘Het muildier, de maningen niet voelend, was ongemerkt uit het drafje geraakt en plotseling opschokkend zijn ruiter, was het stil blijven staan als een mijlpaal’ (Van Looy). ‘Zijn volzinnen rijden voort als een kinderwagentjen of vloeyen heen als water in een gootsteen’ (Van Deyssel). In het laatste voorbeeld zijn de vergelijkingen zuivere affectdragers, wier kracht duidelik wordt, als we in de plaats er van een kleurloos woord als *langzaam* of *krachteloos* zetten. Van Deyssel's lyries proza is rijk aan dergelijke affectief geladen vergelijkingen. Ook treft hier het verschijnsel, dat het sterke affect niet tevreden is met de ene vergelijking, maar dringt naar en zich vermeit in een weelderige

synonimiek. Zo in de bekende zinnen: ‘Ik houd van het proza...’

Dit verschijnsel voert ons terug naar ons uitgangspunt. Bleek daar de vergelijking te voorzien in een tekort aan begripswoorden, in de taal van het gevoel zien we ze als noodwendig taalscheppend procédé. De tere gevoelsschakeringen zijn niet te vangen in het nuchter benoemende woord, zij kunnen zich slechts spiegelen in het beeld, minder belijnd, maar rijk aan sentiment en suggestieve kracht.

Dezelfde kracht, die het motief doet opleven waarin wat de dichter vervult gestalte krijgt, richt ook de associatie, wekt ook de stemmings- en zinsverwante analogieën die de idee belichten. Analogieën, wier aard bepaald wordt door de momentele stemming, maar vooral door de persoonlikheid van de dichter. Iedere kunstenaar heeft zijn eigen verbeeldingssfeer, zijn voorliefde voor zekere beelden, waarin de aard van zijn levensvisie, van zijn gevoels- en gedachtenwereld zich openbaart. Zo weven de vergelijkingen de persoonlike atmosfeer om het dichterlik object, waarin dit, zij het ook het meest bekende motief, tot verrassend leven wordt herboren.

Enkele nadere beschouwingen en voorbeelden mogen deze algemene karakteristiek illustreren.

Met Moog kunnen we een meer schilderende en een karakteriserende vergelijking onderscheiden. De eerste ontstaat in de genietende waarneming, wordt ontdekt door de speelse fantasie, leent haar stemmingswaarde aan het hoofdmotief. De laatste accentueert, verdiept de karakteristieke trek.

De eerste treffen we vooral aan bij onze schilder-schrijvers met hun sterk ontwikkeld visueel vermogen: ‘Zij (de raven) vouwden hun wieken *als panden van een rokjas*’ (Van Looy); zwaluwen in de zonnige lucht: ‘hoe de extatische voedering zwevend hoog in de lucht plaats had en één kort oogenblik de vier vleugels *als donkere blauwe vlammen* samentrilden in de wijde lichte lucht’ (R.N. Roland Holst).

Impressionisties: ‘In de zware boomen van de oprijlaan *kolkte* de wind *als een hooge zee*’ (R.H.). Hier geldt de opmerking, dat ook klanksymboliek en daarmee gepaard gaand bewegingsgevoel een belangrijke rol spelen in het affectief complex.

Overdracht van zinsindrukken, bij Van Looy vooral in het visuele: ‘Weer bomde een saluutschot *als een gekeilde bal*’.

Doorspeeld van fantasie: ‘de bramen: *het zijn de donkere lampions in de kleurige feestzalen der gonzende insecten*’ (R.H.).

Vooral de vergelijkingen van Aart van der Leeuw zijn rijk van fantasties verbeelden: ‘ik zet mij ten slotte neder onder *het gouden vaandel* van een wilgenboom, *als een vorst die audiëntie houdt*’. ‘Hoe schoon de viool is, met haar kleur *als een wilde kastanje*, haar vorm *als dien van een blad aan den paradijsboom*, en *haar snikkende stem van een engel, voor wien God zijn aangezicht verborgen houdt*’.

Leent het concrete beeld aan het onstoffelike z'n zinnelike kracht, omgekeerd wordt de stoffelike verschijning rijk in de geestelike doorlichting: ‘Enkele donker-zwarte haren lagen nog *als sterke herinneringen* door zijn grijs haar gevlochten’ (R.H.); - door het inleven in het gebaar: ‘O, maar het balspel op het terras van Emilia's landhuis. Dat luchtig omhoogvliegen van het gevederde purper in den stralenden hemel, dat wegslaan, terugkaatsen, *als een teedere bekentenis, die vrij wordt uitgejubeld en vurig beantwoord en die door niemand dan door twee overmoedige harten wordt verstaan*!’ (V.d.L.).

De stemming bepaalt de visie: ‘Het *dreigement van het weêrlicht vloekt* aan de lucht’ (Van Looy's Hartjesdag); ‘Achter de hooge lichte toortsen der zonverlichte peppels aan den verren horizon schittert flitsend de bliksem heen en weer, door een luchtveld van donzig bloesemend paars, - *het is als het telkens opklinkend lachen uit feestzalen vèr van hier*’ (R.H.).

Als organies uit de verbeelding ontbloeiend en daardoor van rijke stemmingswaarde treffen telkens weer de vergelijkingen in de lyriek van Aart van der Leeuw. Zo in de zang van *Rhodopis*:

> Mijn minnaars zijn zeer zoet ter tale;
> Zoo breidt de gloed der manestralen
> Schijnsels van zilver op den Nijl,
> Als mij hun dichterlijke stijl
> Vaak in een glans van lof doet pralen.
>
> Zij fluistren: zie den lotos drijven
> En op zijn blaadren zwevend blijven;
> Gelijk geen sterfling 't heeft gezegd
> Wat in zijn kelk wordt blootgelegd,
> Kan niets Uw lieflijkheid beschrijven.

Is gewoonlik de gedachte primair, het beeld secundair, ook het omgekeerde komt voor, dat namelijk een waarneming of een gewaarwording de gedachte wekt. Een aardig voorbeeld

daarvan geeft Roland Holst in de ‘Overpeinzingen van een bramenzoeker’. De honingzoekende hommel herinnert de in de natuurrust levende filosoof aan de lichtzinnige vriend, die deze rust verliet voor de onrust der wereld: ‘Daar vliegt een hommel aan over 't watertje en blijft in den open mond van een gentiaan zitten. Waarom denk ik, terwijl ik naar hem tuur, aan mijn vriend Comte d'Outreperre dien ik in geen tien jaar zag? Waarom denk ik juist aan hem, turend naar den hommel in de open gentiaan?

Ja, juist zoo zag ik mijn frivolen vriend het laatst, *in zijn bruine pelsjas*, staande onder den blauwen baldakijn van Ritz, daar waar vele auto's *ronkten.* Weg vliegt de schoon gepelsde, *ik hoor het gegons* terwijl hij *in 't felle licht verdwijnt*.’

De gecursiveerde trekjes zijn de associërende factoren, als elders het tertium comparationis.

Wordt hier het gevoel of de gedachte, door de waarneming gewekt, nog onder woorden gebracht, de overgang tot het metaphories verbeelden zien we in de stijlvorm, die in ‘Kleine Inez’ van Van Genderen Stort met grote kunst is aangewend. De natuur- en levensverschijningen accentueren de stemming van de handelende personen en reflecteren hun onderbewuste zieleleven, zodat de waarneming een zelfherkenning wordt: ‘Toen hij alleen was, liet Peter zich zinken in den ronden stoel voor zijn schrijftafel en staarde naar buiten. De zee was hol en telkens vervloog het gele schuim in vlokken en rafels op de kammen der golven. Snel dreven de lage regenwolken landwaarts, maar rustig zweefden de spiedende zeevogels boven de zware branding. Toen hechtten zijn blikken zich aan een schip, dat moeizaam bewoog aan den wilden einder en opeens stokte zijn adem, hij stond op, maar ging weer zitten als door een duizeling bevangen, en zijn hart begon te jagen met zware, snelle slagen...’: Het voorgevoel van zijn moeielike eenzame levensstrijd.

Het is de stijlvorm van het expressionisme, waarvoor de stoffelike verschijning slechts waarde heeft als projectie, als gestalte van het Ik. Als zodanig tegengesteld aan het impressionisme, waar de kunstenaar als gevoelige plaat de weelden der zinnen weerkaatst, die slechts ordenend en concentrerend en dus versterkend door zijn associatievermogen.

Tussen deze beide polen, het gevoelig ontvangen en weerkaatsen der zinnenwereld als werkelikheid en de emanatie van de geest in de stof, bewegen zich alle vormen van het dichterlik verbeelden.

Die van Gorter, die zich weet ‘vrije en *bewuste* natuurkracht te zijn, kind van de onbewuste heerlijke moeder’, welke hij mag leren kennen en verheerliken in zijn kunst. Die van Henriëtte Roland Holst, die mens en natuurverschijning kent als ‘gestaltenissen des levens door het veld der eeuwigheid’ en de duizendvoudige parallellen tussen beide ontdekt. En beurtelings leent het hart zijn leven aan de natuur:

> Een avondwind
> steekt op door de hooge sparren en in hun toppen begint
> een lied van hartediep verlangen, het verre zuchten gelijk
> der zee, de groote onvoldane, die diepst kent eeuwiglijk
> begeeren en hunkeren eeuwig.... of is het ons hart dat hoort
> in haar stem zijn eigen wijze? -

of zet de natuur zijn machtig accent in de zwakke stem van het hart:

> Eenzaam, gelijk onder de maan de heide,
> verlaten, als een reede in duistre vlagen,
> leeft het hart tot die horen (der liefde) schalt.

De kunst van Gezelle, klaar als de ‘Waterspegel, die rust op het goudene zand’ van zijn vroom geloof dat elke verschijning omglanst van eeuwigheidslicht.

Die van Boutens, die voor elk lied der ziel de zuivere melodie der natuur wist te vinden.

Bij deze laatste dichter vooral zien we de vergelijking in veelzijdige krachtsontplooiing, van rijke natuurbezieling tot teerste gevoelssuggestie.

Van natuurbezieling:

> Het avondlicht, een hemelbreede zee
> Van glanzen gloed,
> Bevloedt
> Der aarde zaalge stêe,
> Alsof na morgenkus en middagzoet
> De gouden minnaar laatst voorgoed,
> Nu afscheidsuur begon,
> In éénen langen blik vergoot
> De weelde van zijn brandend hartebloed.
>
> (*Carmina* 15).

De verdieping der natuurverschijning tot geestelik symbool:

> De middag waast den hemel blank,
> De zee ligt als een diep en wit geheim
> Dat fluistert aan de blonde bank
> Zijn zilvren rijm.
> (*Verg. L.* 44).

De natuur leent het hart zijn stem:

> Hoort gij den luwen zomerregen
> Zingend verruischen door dichte blâren -
> Hoort gij den zoelen gestadigen regen
> Van het onafgebroken geluk?
> (*L.v. Isoude* 36).

zijn stemmingswaarde:

> In witte-rozengaarde
> Verrees mij zijn gezicht
> Als boven zomersche aarde
> De maan vroeg-avonds licht.
> Als dauw die daalt door dorstig groen,
> Als zoele regen door den noen,
> Door het doorgeurde loover
> Zoo boog hij tot mij over.
> (*Verg. L.* 61).

De edele verfijning van Boutens' vergelijking treft vooral, waar zij het geestelike verzinnelikt:

> O ziel, o glans die 't oogeblank gelaat
> Omvloeit zooals den eedlen steen zijn schijn.

Welk een lichtconcentratie door de vergelijking kan geworpen worden, toont een zinrijk beeld in Antonie Donker's ‘Franciscus van Assisi’[1]. Franciscus staat onbewegelik op 't hooge steile bergpad, ‘wachtende tot God hem roept’:

> Een klein brevier is aan zijn hand ontvallen
> En viel als een dor blad onpeilbaar diep.

Waar de gevoelskring van het beeld ruim is en de vergelijking daardoor vaag zou worden, bewerkt de toegevoegde trek die het tertium comparationis beklemtoont, de nodige beperking:

> ‘Mijn ziel was als een bloem naar u
> *Grootopen*’(*Boutens*)

1) Grenzen 23.

‘Ik zelf was steeds de wekker die de herinnering tot mij riep, en mij willig boog als over een bloem, *diep ademend den zoelen geur voor het hart*’ (R.H.);
of door de epenthetiese bijzin:

‘Mijn herte slacht den regenboog,
die, hoog gebouwd dóór al de hemelen,
welhaast gedaan heeft rood en blauw
en groen en geluwe en peersch te schemelen!’
(*Gezelle*).

Met de laatste voorbeelden zijn we reeds overgegaan tot de karakteriserende vergelijking met z'n sterk affectief accent. Het is de zuivere stemmingsvergelijking, waarin de concrete analogie op de achtergrond wijkt en de gevoelswaarde alleen heerst. Hier speelt het gevoel z'n stoutste overdrachten uit het ene zinnegebied in het andere.

Toen door haar wondzeer harte sneed,
Als een pijl die door de klaarte schoot,
Van een verdoolde meeuw de kreet?
Van ziel in nood?
(*Boutens. Beatrijs*).

Een donkre vrouw rees van den wand
En schaterlachte naar uw kant
Lach *als eens mans gebalde hand*.
(*Verg. L. Na het feest*).

Ik ken geen *manelichter* lied
dan dat Uw zang naar mij verschiet.
(*L.v. Isoude*).

Hier is ook de plaats van de maatgevende vergelijking met zijn superlatief karakter:

Zoo eenzaam zijn we in d'ommen nachtedood,
Dat, dichtstbij leven, schijnt de naaste ster.
(*Praeludiën 76*).

‘Nu op de stilste uren van het etmaal de vlammen der begeerten staan ongedoofd en de helle verwachtingskreten lichter zijn dan het licht van de alles overstralende zon’ (R.H.).

Een overzicht van de hier behandelde vergelijkingen, die zich bewegen van de concrete voor de hand liggende verstandelike

analogie tot de subtielste gevoelsverwantschap, leert als aesthetiese wet, dat de kracht der vergelijking evenredig is met z'n spanwijdte: hoe dieper analogie wordt aangeraakt, hoe sterker aesthetiese werking. Diepte, die niet is te verwarren met duisterheid en gezochtheid, waardoor menige vergelijking in de jongste lyriek krachteloos blijft.

En daarbij, als voor alle beeldspraak, de eis van zuiverheid, zuiverheid van voorstelling in de verstands- en de fantasievergelijking, zuiverheid van gevoelstoon in de gevoelsvergelijking.

III.

Na deze beschouwing van de innerlike kracht der vergelijking rest nog die van de vorm. De meest voorkomende is de *zooals*-of *als*-verbinding. Op een eigenaardig geval moet hier de aandacht gevestigd worden, namelik op de schijnbare vergelijking, die we bijvoorbeeld aantreffen in het volgende citaat uit Boutens' *Beatrijs*:

> Zij rees beschaamd als een schuldig kind,
> *Als wie voor 't eerst zich en te laat*
> *Op onbewust geluk bezint*,
> *Als het verbeurd ontgaat*.

De gecursiveerde regels bevatten geen vergelijking, maar tekenen de werkelike zieletoestand van de non, die de veiligheid en de rust van haar klooster gaat verlaten. Het is een typiese stijlvorm van Boutens, afkerig van de te stellige concrete uitdrukking waar het de vertolking van het innerlike leven geldt. Het woord *als* ontneemt hier aan de uitdrukking z'n beperkte beslistheid, vervaagt hem tot gissende benadering.

Luise Thon signaleerde deze wending als een geliefde stijlvorm van het impressionisme[1)]. De impressionist, overtuigd, dat alle

1) Abschwächend und nuancierend wirkt das deutsche '*wie*' (het fr. *comme*). Überall liesze es sich ohne weiteres herausnehmen, überall ist es nur da, um den Eindruck unbestimmter, verschwimmender zu machen. Es ist, als scheue sich der Impressionist, ein klares 'so ist es' auszusprechen, als begnüge er sich mit einem 'es ist gleichsam so', das besser umzusetzen ist in ein 'es ist vielleicht so'. Vielleicht ist es so, er weisz es nicht, da er über das im Augenblick Wahrgenommene nicht hinausgeht und selbst den eigenen Sinneswahrnehmungen hier, wie die sprachliche Form erkennen läszt, nog zweifelnd gegenübersteht. (*Die Sprache des deutschen Impressionismus. München* 1928. S. 162).

waarnemen slechts een benaderen is, schuwt in zijn uitdrukking eveneens het al te besliste. Hij vermijdt het scherp belijnde begripswoord; de verfijnde uitdrukkingsnuance, de vage aanduiding beantwoorden aan zijn tastende visie.

Zo is ook de onderstellende vergelijking met *alsof, het leek of, het scheen of*, hem lief. De conjunctief die op deze inleidingen volgt, wijst al op een minder stellige verbinding van de werkelikheids- en de verbeeldingssfeer. Pongs onderscheidt twee ontwikkelingsphasen van deze vormen. Een primitieve, b.v. in het oude Duitse heldendicht, waar hij '*Als-Ob*' ziet als een voorvorm van het latere *wie*, die hij verklaart uit het nog sterke besef van de afstand tussen werkelikheid en schijn, dus als uiting van een primitieve sterke werkelikheidszin. Een nieuwere in de stijl van het bewuste subjectieve verbeelden, als zodanig een aangewezen vorm voor het impressionisme.[1)]

Beide hier besproken vormen, de schijnbare vergelijking met *als* en de laatstgenoemde treft men keer op keer aan in 'De heilige Tocht' van Arij Prins. Zo o.a.: 'Zij had het hoofd gebogen met wimper-beven over hare oogen, die zacht geloken, *als zat zij nederig neêr*, en wachtte wat haar lot zou zijn'; 'Waze helderheid door het witte van den grond, en het doodsche winter-plein met hoogten en met laagten, *alsof de sneeuw aan het golven en was een zee van starre schuim, die in den nacht verdween*'.

Een eigenaardige nuancering in de vergelijkingstechniek vormt de asyndetiese, waar niet meer sprake is van 'vergelijken', maar waar een stemmingsappositie vluchtig zijn verdiepend licht werpt:

> 'Zij rees en ging, *een blank gebed*'.
> (Boutens);

of de karakteristieke eigenschap dieper insnijdt:

> Ja, 'k dank U. Omdat Gij, met 's levens lust en lijden,
> (Tweesnijdend kouterzwaard van Uw volmaakten spot)
> De steenrots van mijn hart ten akker woudt bereiden
> Voor 't langzaam kiemend zaad van Uwe liefde, o God!
> (Geerten Gossaert).

Hier is identificering, *als* zou hier scheiden wat in wezen één is. Deze innige gevoelseenheid beheerst ook de verdere

1) *Das Bild in der Dichtung. S.* 165f.

verbeelding, de ‘vergelijking’ wordt metaphories doorgevoerd in de volgende verzen. Dat overvloeien van vergelijking in metaphoor treft ons telkens. Zo b.v. ook bij Henriëtte Roland Holst:

> als een zeemeeuw wiegt de gedachte
> zich op blinkender dagen kruin
> of stijgt op blinkende schachten.
> (Opw. W. 39).

In de drang naar gestalte der idee leeft elke trek van het zinnelike beeld op tot levenskrachtige geestelike overdracht.

Hier past een woord over het onderscheid tussen vergelijking en mataphoor, volgens Elster[1)] een ondoelmatige onderscheiding der oude rhetoriek. Daarom wenst hij slechts te spreken van ‘poetisches Bild’.

Elster staat hier tegenover Wundt, die de metaphoor ziet als ontstaan uit een psychologies proces, intensiever dan dat der vergelijking met z'n twee verbonden voorstellingselementen[2)]. Wackernagel en Scherer bleven meer aan de oppervlakte door de metaphoor te tekenen als een verkorte, samengedrongen vergelijking. Hun definities[3)] zijn dan ook slechts varianten op Quintilianus' *metaphora est brevior similitudo*. Othmar Sterzinger, die een grondig psychologies onderzoek instelde naar ‘die Bestandteile des poetischen Bildes unter dem Gesichtspunkte seiner Schöpfung’[4)], bevond geen wezenlik kwalitatief verschil, wel een functioneel. ‘Der Vogel *pfeilte* vorüber’ is niet te vervangen door ‘Der Vogel *flog vorüber wie ein Pfeil*’. De vergelijkingsvorm is hier te mat, te weinig geconcentreerd. Elders weer zou de sterke concentratie van de metaphoor onverstaanbaarheid veroorzaken en is de vergelijking op zijn plaats. Beide hebben hun eigen terrein. In het algemeen is de vergelijking de figuur der rustige beschouwing, de metaphoor die der intensieve snelle ontdekking. Het onderscheid is dus een spanningsverschil.

1) *Prinzipien der Literaturwissensch. II. Stilistik. Metaphorische Apperzeption.*
2) *Wundt. Völkerpsychologie I*^{2}, 580.
3) *Wackernagel* (*Poetik, Rhet. u. Stilist.* 395): ‘*die Metapher ist eine abgekürzt Vergleichung’. Scherer* (*Poetik* 262): ‘*das Gleichnis ist im Grunde genommen nichts als ein zusammengezogenes Gleichnis.*’
4) *Die Bestandteile d. poet. Bildes unter dem Gesichtspunkte seiner Schöpfung.* (*Archiv f. ges. Psych. XXXVII B.* 1918).

Een andere overgangsvorm tussen vergelijking en metaphoor zien we in de genitief- en *van*-verbindingen, waarbij dezelfde schakering van visuele en fantasie- tot subtiele gevoelsanalogieën, als in het voorafgaande deel werd aangewezen, is op te merken: *de luchteren der brem, avonds gouden wolkedroomen, in der droomen koele schaûw, de bleeke waatren van mijn eenzaamheid*.

Ten slotte rest nog de beschouwing der vergelijking in z'n meest gecomprimeerde vorm, n.l. in samenstelling en afleiding.

Het meest komen voor de samengestelde substantieven met eenvoudige nevenschikking van zaak en beeld: de bleeke *maneluchter*, de bleeke *maanflambouw*, de witte *zeilevleugels, bloesemvlinders, droomendauw*; - en de adjectiva en adverbia, waarin het vooropstaande beeld het aanduidende begripswoord tot kleurig leven wekt: ziels *bloesemstille* toppen; de nacht is *bloemestil* uit dag gegroeid.

Maar ook ingewikkelder betrekkingen kunnen tussen de leden der samenstelling bestaan. De volkstaal heeft 'moedernaakt', waar alleen een omschrijving het verband kan aangeven. Dergelijke samenstellingen vormt de literaire taal: 'sidderneuzige hinden met *kinderwijde* oogen (Van Looy); *winterbleeke* straten' (Boutens). In hun kortheid en door het vage syntacties verband werken dergelijke samenstellingen sterker op de fantasie en op het gevoel dan de nuchter omschrijvende zin.

Onder de afleidingen blijken ook in de literaire taal productief, wat de adjectieven betreft die met de achtervoegsels: *-ig*, *-achtig*, *-isch*, *-e* en *-en*: de van *sintelige* vogels omstommelde boomen, een *zilverige* rinkeling, een *kristallijne* tinkeling (van arrebellen) (Van Looy); de *elyseesche* koelte van den avond omving ons; de frissche zilte lucht van gebleekt linnen overwon de *nomadische* geuren der bloemen (R.H.); de *melken* morgenschijn (Boutens); - wat de werkwoorden betreft de denominatieven: dennen *torenden* op uit de diepte; rondom *dauwde* van den grond het duister. (Van Looy). Maar hier zijn we reeds weer op het gebied van de metaphoor.

W. KRAMER.

Iets over den invloed van Daniël Heinsius op de Duitsche letterkunde.

Over den invloed van de Nederlandsche letterkunde, speciaal van Daniël Heinsius, op de Duitsche letteren in de zeventiende eeuw, is reeds meermalen gehandeld. Een kleine aanvulling moge hier volgen.

In zijn *Hymnus oft Lof-sanck van Bacchus* (1614) geeft Heinsius den Wijngod verschillende namen. De verzen 627-636 bijv. luiden:

O Evan Evöe, bey kindt en oude man,
O Sabon, Indiaen, Osiris, ende Pan.
Denys, Hymenean, Evasta, Sinnebreker,
Lenaee, Ligyreu, ghy Snorcker, ghy Groot-spreker,
Ghy Moorder van de pijn, ô onverwinlick Godt.
O Hyeu, Nisean, Pean, Iraphiot.
Nacht-looper, Heupe-soon, Hooch-schreeuwer, Groote-springer,
Goet-gever, Minne-vrient, Hoofdt-breker, Leeuwen-dwinger,
Hert-vanger, Herssen-dief, Tong-binder, Schudde-bol,
Geest-roerder, Waggel-voet, Straet-kruysser, Altijdt-vol.

Wat de vorming der samengestelde zelfstandige naamwoorden in de laatste vier verzen (633-636) betreft, hierover handelde in 1624 de Duitsche dichter Martin Opitz (de bekende navolger van Heinsius en vertaler van vele Hollandsche gedichten in het Duitsch[1)], in een werkje *Buch von der deutschen Poeterei* (in 1876 herdrukt door Wilhelm Braune als Nr. 1 van *Neudrucke deutscher Litteraturwerke des* XVI. *und* XVII. *Jahrhunderts*; Halle a.S.).

Volgens Opitz zijn in de vorming van dergelijke woorden de Grieken en de Franschen (o.a. Ronsard)[2)] meesters. Van Ronsard haalt hij aan (S. 29):

1) O.a. van een van Vondel's eerste gedichten: *De jaght van Cupido*; indien dit gedicht tenminste van Vondel is, wat Jonckbloet betwijfelt.

2) Dr. Jacoba H. van Lessen, *Samengestelde naamwoorden in het Nederlandsch* (Gron. diss., 30 Maart 1928), bl. 106, noot 3, noemt ook ‘ébranle-rocher’ van Ronsard, verwijst naar Prof. Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, III, 1908, § 576^2 (pag. 275) en voegt er bij, dat Nyrop vooral veel voorbeelden geeft uit Du Bartas. Prof. Nyrop steunt hier geheel, zooals hij schrijft, op het werk - ‘l'ouvrage magistral’, ‘l'étude approfondie’ - van Arsène Darmesteter van 1877: *De la création actuelle de mots nouveaux dans la langue française et des lois qui la régissent*.

Fier Aquilon horreur de la Seythie,
Le chasse-nue et l'esbranle-rocher,
L'irrite-mer; (in *Oeuvres complètes de Ronsard*, éd. Paul Laumonier, Paris, Lemerre, 1914-1919: I, p. 99),

wat een navolging is van Ovidius, want ook de Latijnsche dichters hebben aan de vorming van dergelijke woorden gedaan, ‘in welchen erfindungen Joseph Scaliger zue unserer Zeit meines bedünckens alle andere, auch die alten selber, ubertroffen.’

Dan gaat hij verder: ‘Darbey aber uns Deutschen disz zue mercken ist, das das *nomen verbale* als *treiber, stürmer, auffreitzer*[1] etc. allzeit, wie bey den Lateinern, musz hinten gezetzt werden; wieder der Frantzosen gebrauch, derer sprache es nicht anders mit sich bringt. So Heinsius in dem Lobgetichte des Weingottes, welches er auch zum theil von dem Ronsardt entlehnet.’[2]

1) Opitz vertaalt ‘chasse-nue’, ‘ébranle-rocher’, ‘irrite-mer’ door ‘wolekentreiber’, ‘felssenstürmer’, ‘meerauffreitzer’.
2) Dit is niet geheel juist. Wel noemt Heinsius Ronsard in de opdracht van zijn gedicht aan Scriverius en kende Heinsius Ronsard's *Hymne de Bacchus* (eerst verschenen in Ronsard's *Meslanges* [*Mélanges*], 1555) (in *Oeuvres complètes de Ronsard*, éd. Laumonier, Paris, Lemerre, 1914-1919: IV, pag. 355-363), doch beide dichters gebruikten dezelfde bron. Max Rubensohn, *Griechische Epigramme und andere kleinere Dichtungen in deutschen Uebersetzungen des* XVI. *und* XVII. *Jahrhunderts*, 1897, S. 122, schrijft: ‘Die Uebereinstimmung rührt hier natürlich hauptsächlich von der Benutzung derselben Quelle her; es ist zu verwundern, dasz diese dem P. Scriverius, der D. Heinsii “Nederduytsche Poemata” herausgab (Amst. 1616) und auch zu dem Hymnus “Uytlegginghen ende verclaringhen” beifügte, obwohl er sonst auf die Anthologie zu verweisen pflegt, verborgen geblieben. Der griechische Hymnos, eines der kläglichsten Produkte der späteren Zeit, zählt 96 Zunamen in *alphabetischer* ordnung auf, je vier (mit gleichem Anfangsbuchstaben) in einem (der 24) Verse; Heinsius bringt ungefähr die Hälfte, meist auch zu vieren verbunden, Ronsard ungefähr den vierten Teil. Lateinische Poeten haben die Spielerei in allen Punkten nachzubilden versucht. Dagegen hat es Heinsius an Umbildungen und Zusätzen nicht fehlen lassen. Tscherning hat in seiner “Schatzkammer von poetischen Redensarten” fast 50 Bezeichnungen für Bacchus aus diesem Hymnus entlehnt.’ Op bl. 147-148 schrijft Rubensohn in zijn aanteekeningen bij Andreas Tscherning: ‘In der dem Gedichte nach berühmten Mustern beigegebenen *Auszlegung etlicher Reden* wird des Heinsius-Opitzischen Lobgesang Bacchi, der doch in uns unerlaubt bedünkender Weise ausgebeutet und variiert ist, mit keinem Worte gedacht, wohl aber zahlreicher anderer Schriftsteller als Parallelen.’

Ten bewijze volgen de laatste vier verzen uit het door ons gegeven citaat (‘Nachtlooper, Heupe-soon’ enz.), waarbij hij die vier ook nog geeft ‘nach meiner verdolmetschung’:

> Nacht-leuffer, Hüffte-sohn, Hoch-schreyer, Lüfften-springer,
> Guet-geber, Liebesfreundt, Haupt-brecher, Löwen-zwinger,
> Hertz-fänger, Hertzen-dieb[1)], Mund-binder, Sinnen-toll,
> Geist-rhürer, wackel-fusz, Stadt-kreischer, Allzeit-voll.

De verzen van Heinsius, door Opitz' vertaling van den geheelen lofzang[2)], maar vooral door het citaat in het *Buch der deutschen Poeterei* in Duitschland bekend geworden, zijn nagevolgd in het Hollandsch en in het Duitsch, en in Duitschland bovendien geparodieerd. In het Hollandsch kan men, dunkt ons, van navolging spreken, wanneer Huygens in *Voorhout* vs. 409-424 de zon verschillende namen geeft, namen gevormd naar de wijze van de door Heinsius gebruikte. Huygens is weer nagevolgd door Gijsbert Japicx volgens Verwijs - Verdam - Leendertz, en door den Utrechtschen navolger van het *Voorhout* in diens gedicht vs. 229-232, waar van den wind gezegd wordt (zie Prof. de Vooys, *Een Utrechtse navolging van Huygens' Voorhout* in *Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde*, XL, 1921, bl. 75)[3)]:

> Vier-uyt-blusser, vier-ontsteecker:
> Buyger van de swacke bies:
> Peren-schudder: bloeysem-breecker
> Malders segen: vlas-verlies.

1) Zooals Dr. J.B. Muth in zijn Inaugural-Dissertation *Ueber das Verhältniss von Martin Opitz zu Daniel Heinsius* (1872, bl. 14, noot) opgeeft, vertaalde Opitz hier verkeerd: ‘Herzendieb’ beruht wohl auf einem Irrthum Opitzens. Zooals Rubensohn (t.a.p., bl. 122) nader verklaart: ‘Herssen-dief bedeutet nicht Herzen-, sondern Gehirn-(Verstand-)Dieb’. Men weet uit Opitz' overzetting van Hooft's sonnet *Leitsterren van mijn hoop* (uitg. Prof. Stoett, I, 1899, bl. 21), welke overzetting begint: ‘Leitsternen meines *Haupts*’ (zie Opitz, *Teutsche Poemata*, hrsg. von Georg Witkowski, *Neudrucke dtr. Litteraturwerke des* XVI. *und* XVII. *Jahrhts.*, Nr. 189-192, 1902, S. 78-79; ook Prof. Stoett's uitgave van Hooft's gedichten, I, 1899, bl. 336), dat Opitz wel eens meer niet geheel correct vertaalde.
2) Zie Martin Opitz, *Teutsche Poemata*, hrsg. von Georg Witkowski (*Neudrucke dtr. Litteraturwerke d.* XVI. *u.* XVII. *Jahrhts.*, 1902), S. 199-220.
3) *Nog een Utrechtse navolging van Huygen's Voorhout* besprak Prof. de Vooys in *Tijdschrift*, XLI, 1922, bl. 46-48.

Vertaalde Opitz de regels in het Duitsch, een navolging vindt men volgens Prof. Georg Baesecke (*Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Litteratur*, 27. Band, 1901, S. 64) in Joachim Rachel's eerste satire *Das poetische Frauenzimmer oder böse Sieben* (1664). 'Ohne frage Opitzisch', schrijft Prof. Baesecke aldaar, 'sind die langen Schimpfwörtersammlungen, vs. 150 und 265 ff., von denen sich bei Taubmann und Titz nichts findet. Opitz hat sie von Scaliger und Heinsius.' De verzen 150-152 (eigenlijk 149-152) luiden:

> Juchschreyer, Schneideluft, Trotz Märtel, Windverkauffer,
> Weingürgel, Suchebier, Zwey-drey-vier-Pegelsäuffer,
> Durchfresser, Pfeiffenheld, Tobak-Rauch-Speichelmaul,
> Bey allen Zechen frisch, zu aller Arbeit faul.

De verzen 265-266 zijn:

> Weg Redner und Sophist, Bartscheerer, Segensprecher,
> Zigeuner, Gäuckeler, Gifftschmierer, Zähnebrecher.

Prof. Albert Leitzmann (zie hierna) wijst nog op navolging in vs. 156; in vs. 39 van Rachel's vierde satire (*Die Kinder-Zucht*) en in vs. 469 van de zevende satire (*Freundt*) (1677 (?))[1].

Terwijl Joachim Rachel de verzen van Heinsius, bekend ermee geworden door Opitz' vertaling, in 1664 en 1677 (?) navolgde, werden ze eenige jaren vroeger, omstreeks 1650, in het Duitsch geparodieerd. In dat jaar ongeveer verscheen een bundeltje *Niederdeutsche Klinggedichte*[2], dat volgens Prof. Albert Leitzmann in de voorrede van den onlangs verschenen herdruk van het boekje (Nr. 253-256 van de genoemde verzameling *Neudrucke deutscher Litteraturwerke des* XVI. *und* XVII. *Jahrhunderts*, 1928) (S. XII) het werk is van een zekeren Anton Rulmann[3]. In dat werkje komt (in Prof. Leitzmann's uitgave bl. 50-51) het volgende voor:

1) Zie Joachim Rachels *Satyrische Gedichte*, hrsg. v. Karl Drescher (*Neudrucke dtr. Litteraturwerke d.* XVI. *u.* XVII. *Jahrhts.*, Nr. 200-202, 1903), S. 20, 42 en 99.
2) Op bl. IX van de inleiding, in de noot, deelt Prof. Leitzmann mee: 'Das wort wird vom dichter merkwürdigerweise nicht in dem in der damaligen poetik allein gebräuchlichen sinne von sonett (vgl. *Deutsches Wörterbuch*, V, 1192) gebraucht.' Geen enkel gedicht in het bundeltje is een sonnet.
3) Deze uitgave is aangekondigd door Prof. Dr. J. van Dam in *Museum*, jg. 36, No. 11-12; Aug.-Sept. 1929, kol. 305.

Also schrifft **Martin Opitz** in siner
Dütschen **Prosodien** up dem veerden
Bogen | am vüften Blade | up der
andern Sith:

Bey uns Deutschen ist diesz zu mercken | dasz
das **nomen Verbale**, als: Treiber, Stürmer
| etc. musz hinten gesetzt werden | so Heinsius
in dem Lobgedichte des Wein Gottes gethan |
welches nach meiner Verdolmetschung also
lautet: [volgen de vier regels: 'Nachtläuffer, Hüfftesohn' etc.]

Na deszen Anleydinge und Exempel | isz
van usem Hunde Deneks | up volgende Mate
geschreven | und staen demsülven sine Tonahmen
wol so fin an | als jenne dem Götzen Bachus |
sind ock wol so wahr.

Nachtschrier | Veelfreter | Vuledriter |
Tevenrüter | Hakkenkniper | Sackbiter |
Ummeloper | Beddetramper | Müsefenger |
Knakengnager | Zegenverfolger | Varckendwenger |
Burenhater | Hönerjager | Balckenstiger |
Kattenverdriver | Stertruker | Wandtmiger |
Tellerlicker | Lipenstriker | Eyeruthsüper |
Flegenslüeker | Gnarpeter | Kulenkrüper |
Und wen he krigt den Schrull |[1)]
Aller anderen Schelmerie vull.
L. KOCH.

Het begrip 'modaliteit'.

In de taalkunde komt het vaak voor, dat een bepaalde term bij verschillende schrijvers een andere beteekenis heeft; een zelfde term wordt op zeer verschillende wijzen gedefinieerd. Dit is een algemeen bekend verschijnsel dat wij ook bij andere wetenschappen (b.v. philosophie, psychologie) kunnen waarnemen en dat makkelijk verklaard, en binnen zekere grenzen zelfs verdedigd kan worden; met de wetten der logica komt het nergens in strijd.

Anders wordt het echter wanneer iemand (vaak zonder dat hij het zich zelf bewust is) met eenzelfde term verschillende

1) Schrull = aanval van dolheid.

begrippen aanduidt; vaak b.v. kunnen vele voorbeelden slechts met de oorspronkelijke term benoemd worden, wanneer wij deze term zeer metaphorisch, soms zelfs in heel andere zin gebruiken. De oorzaak dat het oorspronkelijke begrip der definitie, en de begrippen zooals ze telkens achter het betoog ongedefinieerd zichtbaar worden, bijna nooit geheel overeenstemmen, is m.i. de volgende. Een bepaald begrip en een daarmee correspondeerende technische term ontstaan altijd, wanneer wij op een bepaalde wijze een vast omlijnd stuk van de te behandelen materie beschouwen. Hiermee zijn wij echter niet tevreden; wij willen het begrip vanuit het ontstaansgebied over andere gebieden uitbreiden, om zoo tot een eenheid te verheffen wat eerst een veelheid scheen. Deze drang tot synthese heeft altijd een uitbreiding en verandering van het begrip tot onvermijdelijk gevolg. Dikwijls ook gaat dit proces aan het betoog vooraf en begint men met de definitie van het begrip in zijn algemeenste vorm; dan komt echter de bovengenoemde incorrelatie uit bij de toepassing in speciale gevallen.

Dit leert ons vooral een nadere beschouwing van het zeer moeilijke begrip ‘modaliteit’. Er zijn echter nog andere oorzaken die ertoe bijgedragen hebben, dit een der vaagste en gecompliceerdste van de heele grammatica te maken. Bij mijn bespreking van de vraag ‘wat is modaliteit?’ zal ik deze oorzaken nader aanduiden. Het spreekt vanzelf dat de tweede in aanmerking komende vraag ‘hoe wordt modaliteit uitgedrukt?’ nog moeilijker te beantwoorden is dan de eerste, daar het bijna nooit mogelijk is, na te gaan wanneer en hoe een of andere psychologische categorie formeel tot uiting komt. Bij mijn bespreking van de eerste vraag zal ik soms op de tweede moeten vooruitloopen, daar een door een grammaticus opgegeven uitdrukkingsmiddel zijn definitie kan wijzigen.

I.
Wat is modaliteit?

Ik zal hierbij geheel de weg der woord-analyse volgen, d.w.z. de definities van eenige grammatici (ook die definities welke blijken uit voorbeelden of uitdrukkingsmiddelen) naast elkaar zetten; later zal ik trachten ze te vereenigen.

Kluyver heeft reeds in zijn artikel ‘Modaliteit’ (Nieuwe Taalgids V 65 vlg.) aangetoond, hoe de vertaling van *τρόποσ*

en *ἔγκλισισ* met hetzelfde latijnsche woord ‘modus’ aanleiding is geweest, dat de modi van het werkwoord in verband werden gebracht met de bepalingen van modaliteit, d.w.z. hoe het principe, volgens welke de zinnen zouden kunnen worden ingedeeld in oordeelende, wenschende en bevelende (*ἔγκλισισ*), én het principe volgens welke de oordeelen in assertorische, problematische en apodictische werden ingedeeld (*τρόποσ*), in één begrip (modaliteit) samenvielen[1].

Bij oudere grammatici werden ze echter nog in verschillende hoofdstukken behandeld, en daardoor vielen de inconsequenties nog niet zoozeer op. Het begrip werd meestal gedefinieerd en uitvoeriger behandeld bij de bespreking der modi. De definitie wijkt niet veel af van die wij later zullen ontmoeten; de twee hoofdklassen zijn ook aanwezig. Zie o.a. de definities van Brill[2], Cosijn[3], Terwey[4]. Ook Hoogvliet[5], die reeds logische en psychologische modaliteiten onderscheidt, gaat van het werkwoord uit. Deze behandeling had natuurlijk tot direct gevolg, dat in hoofdzaak slechts twee uitdrukkingsmiddelen werden opgegeven: modi en bijwoordelijke bepalingen (ook bijzinnen[6]) van modaliteit.

H.W.J.A. Schoock[7] is, voorzoover ik weet, in ons land de eerste die wijst op het belang, al het in de grammatica over modaliteit verspreid behandelde in één hoofdstuk te vereenigen. Een dergelijke behandeling vinden wij bij N. van Wijk[8].

Hiermee verheft hij het begrip tot principe van zinsindeeling. Dit blijkt al terstond als hij zegt:

‘Op verschillende manieren kunnen wij de zinnen in klassen

1) De indeeling in drieën liet men varen, zoodat men twee klassen overhield: I. werkelijkheid (zekerheid), II. mogelijkheid, ieder met eigen *τρόποσ* of *ἔγκλισισ*. Daar nu de modi van het werkwoord ook nog andere functies hadden (conj. o.a. in wenschende zinnen) was de uitbreiding derindeeling vanuit de oordeelen over de zinnen-in-het-algemeen reeds in wezen gegeven.
2) Nederlandsche spraakleer, I 120.
3) Nederlandsche spraakkunst, ^{6} IV 18.
4) Nederlandsche spraakkunst, § 203.
5) Lingua.
6) Zie b.v. Den Hertog.
7) De modaliteit der gedachte en de middelen waardoor zij uitgedrukt wordt. (Noord en Zuid XII 218, 325).
8) De nederlandsche taal, 138.

verdeelen. Eén van die indeelingen is die naar de modaliteit of voorstellingswijze.' Hieruit volgt dus dat elke zin een of ander soort modaliteit uitdrukt. Een definitie geeft hij niet, maar die kan wel uit de twee klassen, welke hij onderscheidt, worden afgeleid. Deze klassen zijn:

I. De spreker deelt een of ander feit mee als in overeenstemming zijnde met de werkelijkheid.

II. De spreker geeft te kennen, dat hij niet weet of iets in overeenstemming is met de werkelijkheid.

Aan deze beide klassen ligt een begrip modaliteit ten grondslag dat gedefinieerd kan worden als 'de verhouding, waarin naar het oordeel van den spreker de inhoud van een zin[1)] staat tot de werkelijkheid.'[2)]

Deze definitie is op zichzelf niet verkeerd; zij wordt het echter als men voorbeelden geeft, die niet op háár, maar op een heel andere betrekking hebben. De voorbeelden, die Van Wijk van klasse I geeft, zijn juist, zijn met de definitie niet in strijd ('het regent', 'hij heeft hier gewoond'), enkele van klasse II ook niet ('ik weet niet of hij thuis is', 'hij zal wel thuis zijn'). Anders wordt dit echter wanneer hij zegt: 'Een bijzonder geval hiervan (n.l. van II) is, dat men de wenschelijkheid van iets uitspreekt: "Ik wou dat hij kwam".' Want geeft de spreker in deze zin te kennen, dat hij niet weet of 'iets' in overeenstemming is met de werkelijkheid? Ik zou zeggen integendeel. Het uitspreken van een wensch is niet een speciaal geval van het mededeelen van een (zij het dan ook door reflexie problematisch geworden) oordeel, al vinden wij achter deze wensch natuurlijk direct de bewustwording van een feit. Dit feit echter zou behooren tot klasse I, niet tot II. Achter de wenschzin 'was ik maar rijk' ligt in de eerste plaats het assertorische oordeel 'ik ben niet rijk', en niet het problematische 'ik weet niet of ik rijk zal worden'. Natuurlijk geef ik toe, dat die secundaire beteekenissen wel eens van plaats kunnen wisselen, maar dat in verreweg de meeste gevallen deze duidelijker dan gene achter de wenschzin zichtbaar zou zijn, kan ik niet aannemen.

Ook de vraagzinnen worden gerekend tot klasse II, maar het lijkt mij ondoenlijk om bij een eenvoudige zin als 'wie is

1) Bij Kaakebeen en Schoock vinden wij hier de term 'bestaansopenbaring'.
2) Rijpma en Schuringa, Nederlandsche Spraakkunst, 184-187.

daar?' het 'iets' op te geven, waarvan de spreker niet zou weten of het in overeenstemming is met de werkelijkheid.

Ook de veronderstellende of voorwaardelijke zinnen ressorteeren onder klasse II: 'met regen gaan wij niet uit'.[1] Zeker, wij weten niet of het gaat regenen, en daarom weten we niet of we uit zullen gaan. Maar hetgeen hier in overeenstemming met de werkelijkheid moet zijn, is niet 'het regent' nóch 'wij gaan uit', maar 'het bij regen uitgaan',[2] en hiervan weten wij heel zeker dat het nooit werkelijkheid zal worden; modaliteit I dus. Eerst als wij gezegd hadden: 'misschien gaan wij met regen uit' hadden wij een geval van modaliteit II.

Hieruit blijkt wel, dat de beide klassen, genomen als inbegrip der gegeven voorbeelden door de oorspronkelijke definities niet worden gedekt. Dit komt wel voornamelijk doordat in Van Wijk's definities alle zinnen in abstracto tot oordeelen zijn gemaakt, terwijl de meeste concrete gevallen deze identificeering niet toelaten.

Een soortgelijke kritiek kunnen wij toepassen op Rijpma en Schuringa, Terwey - Kuitert[3], Tinbergen[4], Holtvast[5], en Kummer[6], die zich vrijwel bij Van Wijk aansluiten.[7] Iets nieuws brengen Van Ham en Hofker[8], die zich met de begrippen realiteits- en potentialiteits-beaming baseeren op Van Ginneken. In diens 'Grondbeginselen der psychologische taalwetenschap'[9] vinden wij:

1) Merkwaardig genoeg haalt Van Wijk uit deze zin niet twee beteekenissen, wel uit: 'onder zulke moeilijke omstandigheden doe ik het niet' (t.a.p. pag. 145 noot). Wij moeten hier echter uitgaan van de tweede beteekenis n.l. 'als het regent gaan we niet uit'.
2) Zie Heymans: 'Die Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens' 54. De hypothetische oordeelen worden tot categorische, niet tot problematische teruggebracht; hypothetische en problematische behooren tot verschillende indeelingen: naar de relatie (categ. - hyp. - disjunctief) en naar de modaliteit.
3) Nederlandsche Spraakkunst [18].
4) Nederlandsche Spraakkunst, 98.
5) Beknopte Nederlandsche Spraakkunst, 102.
6) Nederlandsche Spraakkunst [3], 46, 297.
7) Plaatsgebrek noopt mij om op kleinere verschillen niet nader in te gaan.
8) Een nieuwe Nederlandsche Spraakkunst, III, 133.
9) Leuvensche Bijdragen, VI, 70.

‘I. realiteitsbeaming: beaming der waarneming, beaming van het “daar en nu bestaande”,

II. potentialiteitsbeaming: beaming der voorstelling, beaming van het mogelijke, de essentie.’

Onder ‘beaming’ verstaat hij ‘het beaamde + het zelfbewuste weten der objectiviteit’. Wanneer hij nu echter zegt dat een leugenaar beaamt per potentialiteitsbeaming (pag. 71)[1], dan identificeert hij op een wonderlijke wijze de begrippen leugen en voorstelling of mogelijkheid (essentie?) aan de eene kant, en aan de andere kant de begrippen waarheid en waarneming of werkelijkheid. Het al of niet volgens je overtuiging spreken, heeft niets te maken met het beamen van een werkelijkheid of mogelijkheid. Integendeel, zij vertegenwoordigen, om met Bühler[2] te spreken, juist twee zeer verschillende coördinaten (‘Sinndimensionen’) der menschelijke taal: ‘Kundgabe’ en ‘Darstellung’. Gaat men uit van de ‘Kundgabe’, dan gaat men wel heelemaal uit van de spreker, maar grammatisch heeft dit geen nut meer, daar men onder elke vorm kan liegen of waarheid spreken. Dat de beide door Van Ginneken geponeerde begrippen zeer vaag zijn, ook het begrip ‘beaming’ zelf, blijkt wel uit de definitie van Van Ham en Hofker: ‘Modaliteit is het onbewust aanvoelen van een meer of minder zeker zijn van de werkelijkheid en de beaming daarvan.’ - ‘Beaming is meer dan wat beaamd is’, zegt V.G., ‘het is een zelfbewust weten.’

Wij zullen dit in de definitie maar liever niet substitueeren. Het lijkt mij wel dat wij hier te doen hebben met een der door Overdiep gewraakte ‘wijsgeerige definities in populairen vorm.’

Hier en daar wijken zij van Van Ginneken af, b.v. als zij opmerken: ‘het verschil tusschen de bevestigende en vragende zin, beide met eigen typische woordorde, is een kwestie van realiteits en potentialiteits-beaming.’ V.G.[3] echter rekent een vraag met vraagwoord tot I, een vraag zonder vraagwoord tot II.[4].

1) In hoofdzaak is bij V.G. deze onderscheiding in soorten van beaming basis voor een indeeling der woordsoorten. Met de laatste uitspraak echter gaat hij op de zin over, en verandert m.i. van principe.
2) Die Krise der Psychologie, § 6. Die Darstellungsfunktion der Sprache. ‘Angenommen ein Zeuge vor Gericht macht eine Aussage’ etc.
3) T.a.p. pag. 104 noot.
4) Vgl. Jespersen's X-vragen en nexus-vragen.

Iets nieuws brengt ook nog Overdiep[1]. Uit zijn definitie blijkt dat hij, in afwijking van vrijwel alle andere grammatici, modaliteit niet beschouwt als een psychologische categorie, die in elke zin tot uiting moet komen.[2] Dit blijkt ook daaruit, dat hij bij de verbale modi, die modaliteit uitdrukken, de indicatief niet opgeeft. De moeilijkheden blijven echter. Als schakeeringen tusschen werkelijk en niet-gebeuren kan ik alleen maar mogelijkheidsschakeeringen zien, problematische oordeelen dus; voor de wensch en de vraag is m.i. ook hier geen plaats. -

Twee hoofdklassen hebben wij tot dusver bij vrijwel alle grammatici aangetroffen, maar zij wisten geen van allen de menschelijke uitingen over deze klassen te verdeelen, zonder hun definities daarvan, en ook van het aan deze twee klassen ten grondslag liggende begrip (modaliteit) te veranderen, al is het ook niet steeds mogelijk, deze veranderingen duidelijk aan te geven. In het algemeen kunnen wij zeggen dat het begrip modaliteit aanleiding is geweest tot de volgende tegenstellingen:

1°. werkelijkheid - niet werkelijkheid; 2°. waarneming - voorstelling; 3°. zekerheid - onzekerheid; 4°. constateering - alles wat niet constateering is; 5°. waarheid - leugen.

Bij allen loopen eenige van deze indeelingen op meer of minder gecompliceerde wijze door elkaar. Tevens moeten wij er nog de aandacht op vestigen, dat het begrip ‘werkelijkheid’ een zeer variabele factor is, zooals hieronder zal blijken. -

Tot nu toe spraken wij alleen over de z.g. ‘logische modaliteit’. Een onderscheiding in logisch en psychologisch vinden wij in principe bij Hoogvliet[3]. In zijn langademige definitie der ‘voorstellingswijzen’ (waartoe hij ten onrechte ook de infinitief en het participium rekent[4]), spreekt hij over ‘verschillende gemengde werkingen van geest en ziel’. Hieronder verstaat hij b.v. ‘1. werkelijkheidsindenking (verwant aan tevredenheid en

1) Moderne Nederl. Grammatica, 13. ‘Het voorgestelde, het object van den spreker kunnen wij kenmerken, door het te vergelijken met de eenvoudigste voorstelling, die denkbaar is, n.l. de mededeeling van een feit, dat de spreker ziet gebeuren, zonder nadere aanduiding’ etc.
2) Vgl. ook Kluyver (t.a.p. pag. 70): ‘En zoo wordt telkens die propositie modaal, wanneer een bepaling haar inhoud niet meer gelijk doet staan met de eenvoudige vermelding van een feit.’
3) Lingua, 122.
4) Vgl. o.a. Cosijn (t.a.p. pag. 18) en Noreen-Pollak, 306.

berusting). 2. herinnering of verledensindenking (verwant aan weemoed en berouw)' enz. De wijze, waarop hij hier de affecten over heden, verleden en toekomst verdeelt, is wel heel naief en schematisch.

Overdiep verbindt logische en psychologische modaliteit(en) zeer terecht niet. De laatste definieert hij als 'de verhouding waarin de spreker tot het besprokene staat door zijn gevoel: belangstelling, spanning, sarcasme, etc.' Ook Rijpma en Schuringa roeren de gevoelsmodaliteit even aan, wanneer zij, zonder hun definitie te veranderen, de toon als uitdrukkingsmiddel opgeven.

Ook in het buitenland vinden wij de onderscheiding logischpsychologisch. Noreen-Pollak[1)] vatten ze samen in hun uitvoerige definitie van het uitdrukkingsmiddel in de taal. Hierin vinden wij eenige van de tegenstellingen die wij hierboven gesignaleerd hebben, en wij kunnen er nog meer in het 'usw. usw.' vermoeden, al weten wij dan ook niet hoever wij hierin mogen gaan. De definitie maakt in ieder geval de indeeling in twee hoofdklassen absoluut onmogelijk. Zij luidt: 'Modus ist die grammatische Kategorie die ausdrückt, welche Rolle der Inhalt eines Ausspruches im Seelenleben des Sprechenden spielt; ob er ihm als Anlass zur Freude oder Trauer, als Tatsache oder als Möglichkeit, als Gegenstand eines "frommen Wunsches" oder eines heftigen Begehrens usw. usw. erscheint.' -

De beschrijvende analyse van het woord 'modaliteit' heeft ons een uitvoerig materiaal van zeer uiteenloopende, ieder op zichzelf weer gecompliceerde, begrippen opgeleverd, een materiaal dat nog belangrijk zou kunnen worden uitgebreid. Het lijkt mij onmogelijk, uit dit materiaal een analytische definitie samen te stellen. Want de vraag is hier: wat hebben al deze begrippen gemeen? Of liever: wat geeft ons het recht, al deze begrippen met eenzelfde woordklank aan te duiden? Wanneer ik tracht het verband logisch-psychologisch te bewaren en rekening te houden met alle definities en indeelingen, die

1) Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache, 304vgl., waar ook eenige definities van buitenlandsche grammatici worden geciteerd (Sweet, Heyse, Heike, Brugman, Oertel). Zij komen met de onzen vrijwel overeen, alleen gaan ze meer van de verbale modi uit. Zoo b.v. Jespersen (Philosophy of Grammar, 313) en Meillet (Linguistique hist. et ling. générale, 190).

wij hierboven hebben aangetroffen, kan ik ‘modaliteit’ slechts karakteriseeren met de vage uitdrukking ‘subjectief element’. Ik noem deze uitdrukking ‘vaag’, omdat het m.i. niet mogelijk is, duidelijk aan te geven, ten opzichte waarvan dit element subjectief genoemd kan worden. Hierover meer bij de bespreking der tweede vraag.

II.
Hoe wordt modaliteit uitgedrukt?

Hier doen zich dezelfde moeilijkheden voor als bij andere soortgelijke vragen, n.l. dat de grammatische categorie nooit adaequaat is aan de psychologische, terwijl hier bovendien de psychologische nog uiterst vaag is. Herhaaldelijk hebben wij melding gemaakt van uitdrukkingen als ‘inhoud van een zin,’ ‘gedachte van een zin,’ ‘eenvoudige voorstelling.’ Wanneer wij nu maar konden zeggen wat de ‘gedachte’, ‘het objectieve element’ van de zin is, zou het niet moeilijk zijn, het formeele element, dat modaliteit uitdrukt, aan te wijzen. Wij kunnen dit echter in vele gevallen niet[1]. Nemen wij als voorbeeld een eenvoudige zin als ‘het regent niet’. De grammatici zijn het er over eens, dat ‘niet’ een modaal bijwoord is (zie b.v. Den Hertog, Van Wijk, Holtvast). In dit geval moet dus ‘het regent’ de (objectieve) gedachte van de zin zijn, en ‘niet’ de subjectieve modificatie. (Wanneer bij de ontkenning de persoonsvorm van het werkwoord wordt veranderd, spreekt men wel van ‘negatieve modus’). Het lijkt me echter best te verdedigen dat de ‘propositio absoluta’ in deze zin de zin zèlf is, en dat er heelemaal geen sprake is van een subjectieve modificatie. Wel zegt Mauthner[2]: ‘Es gibt in der Wirklichkeitswelt keine Negation’, maar dit gaat slechts op voor een bepaalde philosophische definitie van werkelijkheid. Voor het naieve taalgevoel (en daarmee hebben we hier toch te maken, immers we gaan van de spreker uit) is ‘het regent niet’ precies even werkelijk, net zoo goed het resultaat van een directe waarneming, als ‘het regent’. Het is een geval van ‘werkelijkheidsindenking’ (Hoogvliet), ‘der inhalt des

1) Kluyver wijst er op dat bij oordeelen ‘dictum’ en ‘modus’ vaak niet te onderscheiden zijn.
2) Beiträge zu einer kritik der Sprache III. Zur Grammatik und Logik, 425.

Ausspruches' komt de spreker voor als feit (Noreen-Pollak)[1], en dat wordt zeker niet door 'niet' uitgedrukt. De negatieve zin wordt dan ook door iedereen onder klasse I gerekend.

Hiermee hebben wij eenige beteekenissen van het woord 'werkelijkheid' aangeroerd. Zij komen wel zeer duidelijk tot uiting in de uitspraak van Den Hertog: 'Bepalingen van modaliteit zijn bepalingen die de al- of niet-werkelijkheid van een gedachte helpen uitdrukken, en de daartusschen liggende gevallen van niet-werkelijkheid', terwijl hij verderop om te bewijzen waarom in een ontkenning de indicatief gebruikt wordt, zegt: 'de ontkenning van een werkelijkheid is ook een werkelijkheid'. Als dit laatste waar is, kan 'niet' onmogelijk een modaal bijwoord genoemd worden. In een zin als 'het regent beslist niet' voelen wij ook dadelijk dat 'beslist' hier het 'subjectieve element' is. M.a.w. 'niet' en 'wel' staan niet altijd in hetzelfde plan tegenover elkaar. Als ik zeg: 'het regent wel', staat er in de zin méér dan de eenvoudige mededeeling van een door mij geconstateerde werkelijkheid 'het regent'; ik wil n.l. mijn overtuiging tot uiting brengen en zoo mogelijk op een ander overdragen. Slechts wanneer ik zeg: 'Wat beweer je nou! regent het? het regent nièt!' hebben wij hetzelfde geval, maar dan nóg wordt die modaliteit niet door 'niet' uitgedrukt, maar door de toon, het accent waarmee het wordt gezegd. Dus woorden als 'wel, beslist, inderdaad' kunnen we weglaten zonder de 'gedachte' van een zin daardoor te veranderen; laten we echter het woordje 'niet' weg, dan zeggen we precies het tegenovergestelde van wat we bedoelen. Er is natuurlijk niets tegen om 'niet' een modaal bijwoord te noemen, als we dan maar inzien dat deze term in het schema zekerheid - onzekerheid of[2] waarneming-voorstelling absoluut niet past, en in het schema werkelijkheid-niet-werkelijkheid slechts in

1) Ik citeer deze namen alleen, omdat ik me in hun terminologie uitdruk, niet omdat ze van dezelfde meening zouden zijn. Integendeel, Noreen-Pollak zeggen juist: 'Ein negativer Modus bringt zum Ausdrucke dasz der Versuch des Sprechenden, einen Ausspruch zu bilden, misglückt ist.' Zij nemen het begrip 'Ausspruch' nu wel heel erg nauw, en in een andere beteekenis dan in de hierboven geciteerde definitie van Modus, toen 'Ausspruch' gelijk was aan een geheele uiting; hier beteekent het zoo ongeveer: positieve constateering, oordeel zonder negatie.

2) Dit 'of' identificeert niet.

zooverre als we voor ‘werkelijkheid’ een definitie aannemen, die met het naieve taalgevoel in strijd is. Of met andere woorden: dat de twee begrippen ‘modaliteit’ die ten grondslag liggen, resp. aan de indeeling zekerheid - onzekerheid en bevestiging - ontkenning, niet méér met elkaar hebben uit te staan dan ieder ander willekeurig paar van begrippen die op de een of andere wijze homonymen zijn geworden.

In een ander verband heeft Tinbergen deze moeilijkheid gevoeld, toen hij zei: ‘Onafhankelijk van de onderscheiding in oordeelende, vragende en wenschende zinnen bestaat er nog een ander modaal verschil: dat tusschen bevestiging en ontkenning.’ Het is alleen zeer de vraag of er een definitie te vinden is, die het gebruik van dezelfde term ‘modaal’ in beide gevallen rechtvaardigt. Ook in de logica zijn de indeelingen der oordeelen naar de qualiteit en de modaliteit principiëel verschillend. -

Meer reden is er om de zin ‘hij komt misschien’ te splitsen in ‘hij komt’ + ‘misschien’. Wel zegt Behaghel[1)]: ‘Als tatsächlich kann auch die Möglichkeit (usw.) erscheinen,’ en merkt Van Wijk iets soortgelijks op met betrekking tot het parallel loopende ‘ik vermoed dat hij komt’ (‘de constateering van het feit, dat ik iets vermoed’)[2)], maar dat is in de meeste gevallen niet zoo. Bij een zin als ‘het is inderdaad mogelijk’ verandert de propositio absoluta van ‘het is (zoo)’ tot ‘het is mogelijk’, m.a.w. houdt ‘mogelijk’ geheel op ‘modaliteit’ uit te drukken, en gaat deze functie op ‘inderdaad’ over. In de zin ‘hij komt misschien’ echter kan ‘misschien’ in het schema zekerheid - onzekerheid met recht een modaal bijwoord genoemd worden. -

Nog lastiger wordt de vraag naar de gedachte van een zin, wanneer we kijken naar de uitspraak ‘het regent’ zèlf, die vaak beschouwd wordt als de inhoud of de gedachte van ‘het regent misschien, niet; ik weet niet of het regent; regent het?; regende het maar etc.’ Men kan natuurlijk zeggen dat sub- en objectief element hier samenvallen, of dat men hier niet van modaliteit kan spreken, omdat er geen afwijking is van de ‘eenvoudige voorstelling’ (*a*). Maar zoodra men de indicatief, of de toon of de woordorde als uitdrukkingsmiddel opgeeft (dus zegt dat b.v. de tegenstelling mededeeling-vraag een

1) Deutsche Syntax, 216.
2) T.a.p. 148, opm. 2.

verschil in modaliteit reflecteert) (*b*)[1], geeft men toe dat de gedachte van de zin niet is ‘het regent’, maar ‘het regent’ minus de modus van het werkwoord, minus de toon en minus de woordorde, dat is op zijn best een vage infinitief. Wij zien dus dat mèt het uitdrukkingsmiddel de begrippen ‘modaliteit’ en ‘gedachte (inhoud) van een zin’ onherroepelijk veranderen. - Over het algemeen laat men de tegenstelling indicatief-conjunctief als uitdrukkingsmiddelen voor zekerheid, resp. onzekerheid terecht varen. Sommigen blijven echter spreken over een ‘conjunctief naar den inhoud’. Zoo b.v. Kummer[2] in een zin als ‘het is mogelijk dat hij komt’. Hij komt er echter niet toe een derg. conjunctief ook te zien in een zin als ‘hij komt misschien.’ De oorzaak is waarschijnlijk dat verwante talen hier nooit een conj. hebben, maar in vele bijzinnen wel; die conj. echter is in vele gevallen slechts een middel om subordinatie aan te geven[3]. Spreekt men over ‘conj. naar de inhoud’, dan kan men ook termen als ‘potentialis, irrealis, etc.’ handhaven, die uit onze moderne grammatica's vrijwel geschrapt zijn. Bij Den Hertog komen zij voor, ook nog bij Overdiep. -

Nog een enkele opmerking over verbale substantieven als ‘geloof, vrees, overtuiging’. Ze worden bijna nooit als uitdrukkingsmiddel voor modaliteit opgegeven (wel door Schoock), hoewel ‘de vrees dat....’ toch wel gelijkwaardig is aan ‘ik vrees dat....’. Er is echter ook een groot verschil. ‘De vrees dat....’ moet altijd in een zin een of andere functie verrichten, b.v. ‘de vrees dat hem een ongeluk is overkomen, is ongegrond.’ De ‘modaliteit’ van deze zin is onafhankelijk van de modale verhouding tusschen ‘de vrees’ en ‘hij komt’. De laatste heeft met de spreker niets te maken, en dàt zal wel de reden zijn dat deze substantieven bijna nooit worden genoemd, de verba wel. -

Conclusie.

Het spreekt vanzelf dat de hier geraadpleegde litteratuur en het behandelde materiaal wegvalt tegen wat hier niet in

1) De opvattingen *a* en *b* wijzen terug op twee begrippen modaliteit, die zich zoo ongeveer verhouden als b.v. meervoud en getal.

2) Nederl. Spraakkunst [3], 297.

3) Zie o.a. Meillet t. a. p. 190vlg. en Wundt (Völkerpsychologie. Die Sprache Zweiter Teil, 195). Ook Behaghel onderscheidt een ‘selbständige und nicht-selbständige konjunktiv’.

aanmerking is genomen, en dat ook dit weinige tot een grondiger studie aanleiding had kunnen zijn. Het lijkt mij echter niet dat een dergelijk onderzoek een ander resultaat zou hebben opgeleverd. M.i. is hier aangetoond dat het vereenigen van al het in de grammatica over modaliteit verspreid behandelde een mislukte poging is om de zinnen naar een vast (psycho)logisch principe in te deelen. Dat deze poging mislukt is, hoeft ons na hetgeen o.a. Paul[1] en Jespersen[2] over zinsindeeling in het algemeen hebben gezegd, niet te verwonderen. Een groot nadeel is echter dat het woord 'modaliteit' hierdoor tot een ingewikkeld complex van moeilijk te omgrenzen begrippen is gemaakt, en aan de vastheid der grammatische terminologie niet ten goede is gekomen.

Het is ondoenlijk, iedere uiting, zonder het taalgevoel of de definities van modaliteit geweld aan te doen, onder één der beide klassen onder te brengen. En al was deze indeeling ook wel consequent door te voeren, dan zouden we nog niet verder zijn dan wanneer we b.v. de dieren gerangschikt hadden naar de kleur: I. wit, II. niet-wit. Ook dan zouden dieren in één groep vereenigd worden, die naar een essentiëeler principe niets met elkaar hebben uit te staan. Kluyver wees er reeds op dat 'ik weet dat hij komt' (I) en 'ik vrees dat hij komt' (II) voor het taalgevoel zeer dicht bij elkaar staan, dichter b.v. dan 'ik vrees dat hij komt' en 'kwam hij maar' (beide II). -

Geen rekening houdende met de eigenlijke beteekenis van het woord, maar alleen met de functie welke het in moderne grammatica's heeft, kan ik dus zeggen: 'Modaliteit is een principe van zinsindeeling.'

Misschien ook is het, gezien de nadruk die men bij dit begrip altijd legt op geest en ziel van de spreker, een poging om te ontkomen aan het o.a. door Vossler geformuleerde verwijt, dat de grammatica zich slechts zou bezighouden met een 'von aller geistigen Tätigkeit und allem geistlichen Leben abgelöste' taal.

C.F.P. STUTTERHEIM JR.

1) Prinzipien, Kapittel VI. Die syntactische Grundverhältnisse, 135.
2) Philosophy of Grammar, 301. Classification of utterances.

Boekbeoordelingen.

Dr. K.H. de Raaf: *Problemen der Poëzie. Beschouwingen over de beginselen der dichtkunst en het Nederlandsche vers van dezen tijd* (Rotterdam - W.L. en J. Brusse - 1930).

Terecht heeft De Raaf in de titel uitgedrukt dat hij een reeks 'beschouwingen' geeft, want de vele korte hoofdstukjes zijn door een losse band verbonden. De bedoeling is, de vruchten van zijn lektuur over dit uitgebreide onderwerp en zijn eigen overdenkingen aan anderen voor te leggen en ter overweging te geven: vandaar de vele citaten. In het biezonder boeiden hem de geschriften van de Italiaanse aestheticus Benedetto Croce en het antagonisme van Henri Bremond, de auteur van *La Poésie pure*, die de inspiratie verdedigde, en Paul Valéry, die daartegenover de reflectie stelde als hoofdfactor. De ontwikkeling van deze tegenstelling vormt eigenlik de kern van dit boekje. Vooraf gaat een zeer beknopt overzicht van de 'oudere kritiek' en een aantal getuigenissen van dichters omtrent de wording van hun poëzie, voornamelik om aan te tonen dat volgens velen 'het Onbewuste de alles beheerschende macht is.'

Voor Nederland geldt Kloos als de vertegenwoordiger, met een breedsprakige aanhaling uit de laatste tijd. Had Bilderdijk, met zijn 'ontboezemings'-theorie hiernaast geen plaats verdiend? Dan zou tegelijk het gevaar van auto-suggestie gebleken zijn, wanneer de dichter gevoelt: 'est deus in nobis', want zowel bij Bilderdijk als bij de latere Kloos is waar te nemen, dat zulke 'inspiratie' ook slechte verzen te voorschijn kan brengen, die bij voldoende zelf-kritiek als waardeloos erkend zouden zijn.

In los verband volgen twee slothoofdstukjes: over *Uitwassen onzer moderne poëzie*, waarin de schrijver onomwonden zijn afkeer te kennen geeft van 'grillige experimenten en embryonale probeersels', als van Paul van Ostayen; en over *Mr. Herman van den Bergh en zijn nieuwe tucht*, die volgens de schr. 'als Don Quichot vecht tegen een windmolen en open deuren intrapt', wanneer hij in de vijfvoetige jambe een dwangbuis ziet. De Engelse poëzie en die der Tachtigers hebben immers bewezen hoeveel vrijheid van beweging de vijfvoeter de dichter laat.

Aan de waardebepaling van oudere en jongere dichters in dit boekje zal menigeen twijfelen - ons blijft b.v. De Raaf's bewondering voor de oudere Kloos onbegrijpelik - maar door de belangstelling voor de theorie van de dichtkunst te wekken heeft De Raaf zich verdienstelik gemaakt.

C.D.V.

M.S.B. Kritzinger M.A.: *Die opstandsmotief by Vondel*. (Pretoria - J.L. van Schaik - 1930).

Deze Afrikaanse Vondel-studie is een verheugend verschijnsel, omdat daaruit blijkt hoe zeer onze grote zeventiende-eeuwer door een stamgenoot in het verre Zuiden bewonderd wordt. Voor de Nederlandse Vondel-kenners geeft het geen nieuwe gezichtspunten. In hoofdzaak is het een uitwerking van Molkenboer's inleiding op de *Lucifer*-uitgave, gelijk de schrijver erkent (blz. 59). Ook aan de studie van Koopmans heeft hij veel verplichting, maar blijkens de litteratuurlijst raadpleegde hij alle bereikbare bronnen, wat aan de degelikheid van zijn werk ten goede kwam. Omdat hij bij zijn lezers geen voorkennis ten opzichte van dit onderwerp mocht onderstellen, gaf hij drie inleidende hoofdstukjes, die de hoofdzaak (Hoofdstuk IV) in het juiste kader plaatsten, nl. over ‘Die godsdienstige en sedelike by Vondel’, waarin aangetoond wordt dat Vondel vóór alles christen is; over ‘Vondel die verheerliker van Vryheid, Vrede en Verdraagsaamheid’ en over ‘Vondel se staatkundige opvattings’, nl. over de goddelike oorsprong van het Gezag, waaruit volgt dat opstand tegen het wettige gezag in beginsel zondig is. Daarna wordt het opstandsmotief van het *Pascha* tot na *Adam in Ballingschap* in biezonderheden nagegaan, terwijl begrijpelikerwijze aan de ontleding van de *Lucifer* een ruime plaats gegeven wordt.

Een degelike studie als deze zal er ongetwijfeld toe bijdragen om Vondel, voor de meeste Afrikaners een onbekende, te doen waarderen, en het besef te verlevendigen dat onze oude, klassieke letterkunde een gemeenschappelik kultuur-bezit is.

C.D.V.

Kroniek en kritiek.

Een onhoudbare geslachtsregeling.

De kunstmatige geslachtsregeling, die wij in deze jaargang (blz. 48-49) bespraken en veroordeelden, is door de Minister van Onderwijs aanvaard. In Junie bood Z.E. ons de gelegenheid om onze bezwaren mondeling uiteen te zetten en daarna schriftelik samen te vatten in een *Nota*, waarvan wij het voornaamste gedeelte hier laten volgen:

'Deze nieuwe regeling van het grammaties geslacht zou alleen zin hebben, indien de gegronde verwachting bestond, dat daarin een norm te vinden was voor het taalgebruik van het opgroeiend geslacht, zodat in afzienbare tijd op deze grondslag eenheid van schrijfgebruik bereikt zou worden.

Volgens mijn vaste overtuiging is dit een dwaling. Deze regeling zal onhoudbaar blijken:

1°. als willekeurig en onwetenschappelik.

2°. als onpaedagogies en onprakties.

Ten opzichte van het grammaties woordgeslacht bestaat er geen onderscheid tussen de namen van mannelike en vrouwelike levende wezens. Nòch in de taal van het verleden, nòch in de dialekten, nòch in de taal van hedendaagse dichters en schrijvers is er een spoor van te vinden.

Toen het oude onderscheid tussen mannelik *een, mijn* en vrouwelik *eene, mijne* prijsgegeven werd, kwam bij niemand de gedachte op, om tussen namen van levende wezens en die van dingen onderscheid te maken.

Toen in onze dagen schrijvers en dichters van naam (ook niet-vereenvoudigers als Albert Verwey, P.N. van Eyck, e.a.) de niet gesproken buigings-n in hun geschriften weglieten, geschiedde dit over de gehele linie.

De mening dat namen van mannen bij uitstek "mannelik" zouden zijn, berust voornamelik op het feit, dat hetzelfde woord "geslacht" in onze taal gebruikt wordt voor sexe en genus (grammatiese categorie).

Een splitsing als door de Inspekteurs werd voorgesteld, is door geen wetenschappelik gezag gesteund en zal dus in geen wetenschappelike spraakkunst erkend kunnen worden. Als geheel willekeurig en strijdig met het hedendaagse taalgevoel, is dientengevolge de voorgestelde uitzondering onaanvaardbaar.

In de tweede plaats is de nieuwe regeling onpaedagogies en onprakties, omdat van te voren vaststaat dat een correcte toepassing voor een groot deel van het Nederlandse volk onbereikbaar is. De toepassing lijkt eenvoudig, maar inderdaad is daarvoor kennis nodig van grammatiese regels die voor het beschaafd-gesproken Nederlands niet meer gelden. Bij de keuze van de persoonlike pronomina aarzelt niemand tussen de subjecten object-vorm; bij de lidwoorden wijst ons taalgevoel de weg niet: als regel is de vorm onveranderlik. Leerlingen die geen voortgezet onderwijs krijgen, zullen levenslang fouten blijven maken, maar blijkens de hedendaagse praktijk zullen ook ontwikkelden telkens mistasten; men lette slechts op de vele *den*-vormen in de nominatief, op het relatieve *die* voor *dien* in onze dagbladen en boeken!

Op bovengenoemde gronden meen ik, Uw Excellentie de nadrukkelike raad te moeten geven: sta toe, dat bij het onderwijs voor *de, die* en *deze* dezelfde eenvoudige en consequente regel gevolgd wordt, die nu reeds geldt voor *een* en voor de bezittelike voornaamwoorden.

De voordelen van deze maatregel zijn niet te onderschatten. Het volksonderwijs in de moedertaal, dat Uw Excellentie in het biezonder ter harte gaat, wordt van ballast bevrijd: de uitgespaarde tijd kan dan het onderwijs in het stellen ten goede komen.

In de tweede plaats zal deze verlichting de expansie van het Nederlands bevorderen. Wij denken daarbij vooral aan het grote belang van deze vereenvoudiging voor het onderwijs in het Nederlands in de overzeese gewesten. Ongetwijfeld zal uw ambtgenoot van Kolonieën, op grond van vroegere aandrang uit Indië, u krachtige steun verlenen.

Voor vreemdelingen blijft onze kunstmatige scheiding van mannelik en vrouwelik woordgeslacht een struikelblok bij het aanleren van onze taal. Vandaar dat nu reeds in de beste spraakkunsten, voor vreemdelingen geschreven, die van Prof. Dr. Van der Meer voor het Duits en van Dr. E. Kruisinga voor het Engels, de vereenvoudigde spelling aanvaard is.[1)]

Hoewel wij overtuigd blijven dat alleen op afdoende wijze aan de spellingstrijd een einde gemaakt zou kunnen worden, door van regeringswege aan de vereenvoudigde spelling bij het

1) Daarbij kan nu nog gevoegd worden de Nederlandse spraakkunst voor Denen, door Prof. Dr. Hammerich en Dr. Martha Muusses.

onderwijs gelijke rechten te verlenen als aan de gebruikelike, kunnen wij de vrijheid om de buigings-n weg te laten als een stap in de goede richting waarderen, mits de uitzonderingen, die een derde schrijfwijze zouden scheppen, en dus de verwarring vergroten, komen te vervallen.'

Om te voorkomen dat deze Nota beschouwd zou worden als een eenzijdig, partijdig advies, verzochten wij aan de hoogleraren in het Nederlands te Leiden, Amsterdam en Groningen, hun instemming met dit betoog te betuigen. Daaraan werd gevolg gegeven door Prof. Dr. J.H. Kern, Prof. Dr. Albert Verwey, Prof. Dr. F.A. Stoett, Prof. Dr. G.S. Overdiep. Had de Minister de moeite genomen om ook andere taalkundigen te raadplegen, dan zou hem weinig ingenomenheid met zijn plan gebleken zijn! Ook Van Ginneken zou, na zijn frontverandering, de Minister moeielik steun hebben kunnen verlenen.

Enkele dagbladen verkeerden in de waan dat aan de 'spellingchaos' nu een einde gemaakt is. De onderwijsbladen daarentegen verklaarden zich vrij eenstemmig onbevredigd, omdat elke onderwijzer begrijpt dat de verwarring volstrekt niet verdwijnt. Men *mag* voortaan bepaalde vereenvoudigingen in de buiging toepassen, maar men mag ook de oude buiging in verschillende nuancen blijven schrijven (b.v. van *mijnen* of *mijn*' vader, van *mijne* of *mijn* moeder, *eene* vrouw of *een* vrouw). Tegelijk ziet de leerling in zijn leer- en leesboeken dat geen leraar of letterkundige zelf de geslachtsregels toepast, die men in de school eist. Dat is uiteraard een onuitputtelike bron van fouten, vooral wanneer de schooljaren achter de rug zijn, want dan ziet de ex-scholier dat geen krant of boek doet, wat hem nadrukkelik geleerd werd. Grappig is, dat het bestuur der Vereeniging van Letterkundigen zijn voldoening uitsprak over de ministeriële maatregel, die 'geheel overeenkomt' met de wensen die dit bestuur in een adres aan de vorige minister uitte. Immers, dezelfde letterkundigen zullen zich hoogstwaarschijnlik in eigen taalgebruik volstrekt niet storen aan dit voorschrift en zelfs hevig protesteren als een bloemlezer hun proza zonder *n*'s zouden opnemen en aan de schoolgaande jeugd voorleggen. Een aardig onderwerp voor een knappe satire van Cornelis Veth!

Men heeft zich bezorgd gemaakt over een bepaling in de ministeriële aanschrijving, dat voortaan niemand tot deskundige of gecommitteerde benoemd kan worden, als hij niet plechtig

belooft ‘er op toe te zien dat deze gedragslijn stipt vordt gevolgd.’ Mijns inziens is die vrees ongegrond. Dat de hand gehouden wordt aan wat op de school geleerd is, mag bij een eindexamen verwacht worden. Slordigheid is in alle omstandigheden afkeurenswaardig. Leraar en gecommitteerde zullen dus die ‘fouten’ aanstrepen. Maar welke *waarde* aan zulke fouten gehecht dient te worden, staat ter beoordeling van de deskundige beoordelaars, die hoofdzaken van bijzaken, het waardevolle van het minderwaardige moeten kunnen onderscheiden. Daarvoor zijn ze immers *deskundig*. Als een Minister zou voorschrijven dat een opstel of vertaling door het ontbreken van een bepaald aantal buigings-*n*'s onvoldoende moet zijn, dan ging hij zijn bevoegdheid te buiten.

Nieuwe geslachtsmoeielikheden.

Bij de toepassing van de nieuwe voorschriften rijzen bezwaren die de voorstellers waarschijnlik niet voorzien hebben. Door de consequente koppeling van het grammaties *woord*-geslacht aan de sexe van de persoon die door het woord aangeduid wordt - met uitzondering van de onzijdige woorden! - is feitelik een nieuw principe ingevoerd. Wat de oude spraakkunst ‘gemeenslachtig’ noemde, bestaat voortaan niet meer. Er moet in elk geval beslist worden tussen een man en een vrouw, als men de *n* correct wil plaatsen. Een Katholiek blad stelde de vraag of men voortaan moet schrijven: ‘God schiep *den* mensch en *de* mensch.’ Men moet voortaan uitmaken of men schrijft over *de* of *den* persoon, *de* of *den* gast, *de* of *den* zuigeling, *de* of *den* lieveling, enz. enz.

Lastig wordt b.v. ook de vraag van een leerling waarom *God* mannelik is. Bij *duivel, engel, geest* verkeert men in dergelijke moeielikheden. En hoe te handelen bij personifikaties, b.v. Oorlog en Vrede, Winter en Lente, die alle in hun gewone bestaan de *n* missen.

Bij de dieren is het een zonderling geval. Die behoeven zich van hun mannelikheid niets aan te trekken, als zij geen vrouwtje met een eigen naam naast zich hebben. De *leeuw* heeft gelukkig een *leeuwin*, maar - vroeg een schrander gymnasiast - heeft een *zeeleeuw* ook een *zeeleeuwin*? Volgens de regel richt de *zeeleeuw* als samenstelling zich naar het geslacht van de leeuw. Hoe moet men handelen wanneer diernamen gebruikt worden voor mensen? Worden een *zeerob* en een *landrot*, als diernamen vrouwelik, dan opeens weer mannelik? En wanneer ze voorwerps-

namen worden, b.v. de *ezel* van een schilder? Een inzender in het *Christelijk Middelbaar Onderwijs* voorzag al, dat boekjesfabrikanten invuloefeningen zullen bedenken in deze trant: De koetsier op d - bok overreed d - bok van Piet.

Vooral bij de diernamen veroordeelt de uitgedachte regel zich zelf. En als die zich buiten de school geen gezag verwerft, zal de schoolregel onhoudbaar blijken.

Aankondigingen en mededelingen.

Een standaarduitgave van Guido Gezelle's Werken.

De beste viering van Gezelle's nagedachtenis in dit jubileumjaar is de volledige uitgave van zijn werken, die met grote zorg voorbereid en uitgevoerd wordt. Het eerste deel, ingeleid met enige bladzijden van Aug. Vermeylen, bevat de *Dichtoefeningen*, tekstkrities uitgegeven en verklaard door Dr. Frank Baur. Aan de voet van de bladzijden vindt men alle varianten en de nodige verklaringen van ongewone woorden en vormen, vaak met verwijzingen naar lexica en grammatica's. Achter de tekst volgt de oorspronkelike *Woordenlijst* van Gezelle en een zeer degelike *Bio-Bibliographische Inleiding* van de uitgever (blz. 209-260), gevolgd door *Breedere tekstkritische en verklarende aanteekeningen* (blz. 261-304). Voor de dieper gaande studie van de dichter zal deze uitgave, die ook uiterlik voortreffelik verzorgd is, onmisbaar blijken.

Het tweede deel, bewerkt door Dr. Allossery is reeds verschenen; het derde, door Dr. Baur zal weldra gereed zijn[1)].

Nieuwe uitgaven van de Koninklijke Vlaamsche Academie. Onlangs verschenen twee interessante studies, oorspronkelik proefschriften, die als antwoord op prijsvragen bekroond, en daarna voor een uitgave bewerkt werden, nl. *Leven en Werken van Pater Adrianus Poirters S.J. Bijdrage tot de studie der didactisch-moraliseerende Letterkunde in de XVIIe eeuw in Zuid-Nederland* door Dr. Edward Rombauts (311 blz.) en *Het thema en de uitbeelding van den Dood in de Poëzie der Late Middeleeuwen en der vroege Renaissance in de Nederlanden door Jan Vanderheyden* (390 blz.)[2)].

1) Brussel-Antwerpen - Standaard-Boekhandel - 1930.
2) Ledeberg-Gent - Drukkerij Erasmus - 1930.

Werken van Michiel de Swaen.

De vroeger reeds aangekondigde uitgave van de werken van deze merkwaardige Duinkerkse dichter nadert de voltooiing. Het nu verschenen vijfde deel is het voorlaatste: in V en VI worden namelik de kleinere gedichten opgenomen, naar de handschriften afgedrukt, met de titel *Verscheyden Godtvruchtige en sedige Rym-wercken op veelerhande voorvallen en gedachten* (1697). 'De Sikkel' te Antwerpen zorgde weer voor een uitstekende uitvoering.

Hendrik van Veldeke.

Ter ere van de Limburgse dichter vertelde Jan Stormen *De wondere legende van Sint Servaas* na, in modern proza (Maastricht - U.M. 'Veldeke' - 1930).

Dit boekje sluit zich dus aan bij het eveneens populair bedoelde boekje van Jef Notermans: *Heynryck van Veldeken, z'n tijd, leven en werk* (136 blz.), dat reeds in 1928 te Brugge verscheen in de brochurenreeks 'Branding', en dat van nauwkeurige studie van het onderwerp getuigt.

Den Spyeghel der Salicheyt van Elckerlijc.

Van Dr. Endepols' uitgave in de Lyceum-Herdrukken (Groningen - J.B. Wolters) verscheen een tweede druk, die tevens een veel verbeterde druk is, doordat de uitgever van verscheiden kritiese opmerkingen gebruik kon maken.

Spelling-polemiek.

In de *Opvoedkundige Brochurenreeks* (Tilburg - R.K. Jongensweeshuis - 1930) gaf Dr. P. Gerlach Royen een uitvoerige brochure, getiteld *Kollewijn-spelling en Taalwetenschap* (114 blz.), uitgelokt door de pennestrijd met Dr. Van Ginneken in de Maasbode, maar verrijkt met de herdruk van leerzame artikels, die inzicht geven in de begrippen taal, spelling en woordgeslacht.

Voornamelik aktuele polemiek vindt men in een brochure *V.S. in 't geweer* van L.C. Michels, gericht tegen de aanvallen van Mr. L.J.C. van Gorkom in De Tijd, waarin de onbevoegdheid van laatstgenoemde op geestige wijze aangetoond wordt.

Een Nederlandse grammatika voor Denen.

Van de hand van Dr. Martha Muusses en Prof. Dr. L.L. Hammerich verscheen een *Hollandsk Grammatik* (København og Oslo - Jespersen og Pios Forlag - 1930). Uit de voorbeelden blijkt reeds dat het levende Nederlands de grondslag verschafte voor dit werk;

in verband daarmee werd de Vereenvoudigde Spelling toegepast, gelijk dat vroeger reeds geschiedde in de Nederlandse spraakkunst voor Duitsers van Prof. Van der Meer, en die voor Engelsen van Dr. Kruisinga.

Den Druyven-Tros der Amoureusheyt.

In de reeks *Liederen van Groot-Nederland* verzameld door F.R. Coers Fran werd dit merkwaardige liedboek van Pieter Lenaerts van der Goes (1602) in zijn geheel opgenomen, met alle melodieën. De uitgave werd reeds in 1908 ondernomen: Prof. Jan te Winkel zou toen de tekst verzorgen. Nu het werk hervat werd, nam de heer P.J. Meertens deze taak over. Hij gaf taalkundige aantekeningen bij de niet gemakkelik verstaanbare teksten, waarin stilistiese eigenaardigheden uit de rederijkerstijd, en schreef een degelike inleiding.

In het *Jaarboek 1930 van de Oudheidkundige Kring 'De vier Ambachten'* schreef Dr. Jos. J. Gielen een uitvoerige studie over *De Franse woorden in de taal van Hulst en Hulster-Ambacht* (blz. 90-121), waarin hij het materiaal eerst rangschikte naar de verschillende sociale taalgroepen, en daarna alfabeties.

Centraal Bureau voor het onderzoek van Nederlandse en Friese dialekten.

Met deze naam kwam een instelling tot stand, onder leiding van een dialektkommissie uit de *Koninklike Akademie van Wetenschappen*, die zich ten doel stelt, in het Trippenhuis een zaal in te richten, waar zoveel mogelik materiaal voor dialektstudie bijeengebracht wordt. De Voorzitter is Prof. Dr. J.H. Kern, de sekretaris de heer P.J. Meertens. De Kommissie deed reeds, door middel van de pers, een oproep aan allen die persoonlik willen helpen, of die boeken en schrifturen voor de aanstaande bibliotheek willen afstaan. De bedoeling is, ook een verzameling van fonogrammen aan te leggen, in samenwerking met de streektalenkommissie van het Algemeen Nederlandsch Verbond. Op den duur zullen van het Bureau ook vragenlijsten uitgaan voor de opbouw van een grote dialektatlas, zoals die ook in Frankrijk en Duitsland bestaat. Uit de talrijke ingekomen brieven bleek reeds een grote belangstelling voor deze onderneming.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids. Sept.

A. Zijderveld schrijft een artikel over *Coornhert*, naar aanleiding van Prof. Becker's Bronnen-publicatie. Hij wijst op de grote betekenis van Coornhert, die nog meer op religieus dan op litterair gebied ligt, en oppert enkele bedenkingen tegen Becker's datering van de brieven. - H.S.M. van Wickevoort Crommelin wijst in een artikel *Zuid-Afrika bezint zich* op de toenemende neiging van de Zuid-Afrikaners om hun taal en schrijfwijze niet te zeer van de stamtaal, het Nederlands, te laten vervreemden.

De Nieuwe Gids. Sept.

W. Kloos schrijft *Over den 'Schoolmeester' en zijn 'Gedichten'*.

Okt.

W. Kloos publiceert enige *Brieven van Jac. van Looy*, uit de tijd van zijn Spaanse reis. - Khouw Bran Tie prijst *Kloos' Theorie der Dichtkunst*.

Leiding. Sept.

In het vervolg van zijn breed opgezette studie *Een Halve Eeuw Noord-Nederlandsche Poëzie* behandelt P.N. Eyck *Herman Gorter*.

Groot-Nederland. Okt.

J.W. Muller publiceert een voordracht over *Het ontstaan van het begrip en den naam 'Nederland'*, waarin aangetoond wordt dat vóór de Bourgondiese heerschappij slechts gesproken kon worden van 'de Nederlanden', terwijl de begrenzing naar het Oosten sterk van de tegenwoordige afweek.

De Stem. Sept.

In een artikel, dat reeds van 1924 dagtekent: *Naar boven of Voorbij de Wegen of het Credo van een Dichter* polemiseert Dirk Coster met de dichter M. Nijhoff. - In het Critisch Bulletin beoordeelt Theun de Vries *Vrouwenkruistocht* van Jo van Ammers-Küller; Karel Leroux *Twee helden* van Maurice Roelants, terwijl H. Poort schrijft *Over Johan Fabricius*.

Okt.

In het Critisch Bulletin beoordeelt Antonie Donker Joh. de Meester's *Liefdetrouw*; Menno ter Braak *In Memoriam* van J. van Oudshoorn.

Opwaartsche Wegen. Sept.

Leo van Breen spreekt over *Pieter Lenaerts van der Goes*, naar aanleiding van de uitgave van *Den Druyven-Tros der Amoureusheyt* door P.J. Meertens. - C. Rijnsdorp behandelt *De essayist Querido*.

Okt.

Een opstel van J. Haantjes is getiteld: *De Vliegende Hollander psychanalyties belicht*, waarin hij nagaat, in hoe verre Nijhoff in zijn bewerking van de Vliegende Hollander ‘vorm gegeven heeft aan zijn eigen onbewuste gevoelscomplexen.’ - Jan H. de Groot schrijft een afbrekende kritiek van de verzenbundel *Ranken* door C.L. van Till-Den Beer Poortugael.

Roeping. Sept.

Gabriel Smit beoordeelt Jan Engelman's bundel ‘Sine Nomine’ onder het opschrift *Een verdwaald Florentijn*.

Okt.

Gerard Knuvelder tracht in een uitvoerig opstel de kunst en de levensbeschouwing van *Albert Verwey* te karakteriseren, naar aanleiding van zijn jongste bundel *De Figuren van de Sarkofaag*.

Den Gulden Winekel. Sept.

J. Greshoff doet met vinnige spot een aanval op *De Taalschutters*, waarmee hij Charivarius en Haje bedoelt, die in de Amsterdammer de schrijvers op taal- en stijlfouten willen betrappen. - Anthonie Donker schrijft over E. du Perron's *Parlando* (*Noodschoten van een franc-tireur*); Roel Houwink over *Slauerhoff als prozaschrijver*, naar aanleiding van *Schuim en Asch*.

Okt.

Anthonie Donker waarschuwt Theun de Vries, de dichter van *Westersche Nachten*, voor *De narcose der bekroning*. - Roel Houwink beoordeelt *Een nieuwe bundel* van Elis. Zernike (*De Gereede Glimlach*).

Dietsche Warande en Belfort. Sept.

Marnix Gijsen beoordeelt uitvoerig een roman van Raymond Brulez: *André Terval of inleiding tot een leven van gelijkmoedigheid*, die hem teleurgesteld heeft.

Okt.

De redaktie geeft ten dele de uitkomsten van een rondvraag over de stand en de vooruitzichten van *De Kritiek in Vlaanderen*. De aflevering bevat de antwoorden van Paul de Mont, Urbain van de Voorde, Jan Hammenecker, Dirk Vansina, Anton van de Velde en André Demedts.

De Vlaamsche Gids. Sept.

Marc. Wils geeft een uiteenzetting van de ‘rake typeering’ in *De Karakters uit Mariken van Nieumeghen*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Mei.

Deze aflevering bevat de verslagen der keurraden omtrent de *Prijsvragen voor* 1930. Bovendien een herdenkingsrede: *Guido Gezelle, zijn grootheid en zijn macht* door Jozef Muls.

Vondelkroniek, nummer 3. Oktober.

J. Aleida Nijland bestudeerde het handschrift van *Vondels 'Godefroy of Hierusalem verlost'*, met het oog op een mogelike uitgave. Hoewel er veel verkeerd vertaald is, biedt Vondels werk als taalkunst veel moois. - B. Molkenboer bespreekt *Het voorwerk van de Altaergeheimenissen*, o.a. de titelprent, vergeleken met de originele gravure. - J. Dirks toont aan dat *David Ruarus* in *Des Waerelds Ondergang*, acht jaar na Vondel's dood uitgegeven, het werk van zijn grote voorganger onbeschaamd plundert. - Een reeks *Kantteekeningen* besluit deze aflevering.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Okt.

J. Moormann besluit zijn uitvoerige studie over *De Kramertalen*, een vergelijkende geheimtaalstudie, waarin, alfabeties gerangschikt, een grote voorraad materiaal bijeengebracht is. - Een artikel van M.J. Langeveld Jr. handelt over *Middeleeuwse taalfilosofie*. - L.C. Michels wijst op *Terrein-aanwas van het vrouwelik pronomen* in dagblad-taal, vooral ter aanduiding van onzijdige woorden als: geslacht, volk, Duitsland, Frankrijk. - Ed. A. Serrarens beoordeelt de *Korte Schets van de ontwikkeling der Nederlandsche Letterkunde* van W.L.M.E. van Leeuwen.

Paedagogische Studiën. Sept.

M.J. Langeveld Jr. geeft een vernietigende kritiek op een taalantiquiteit, de *Kleine Grammatica voor Schoolgebruik* van J.W. Croes, in 1930 verschenen.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Sept.-Okt.

Een artikel van W. von Wartburg handelt *Vom Ursprung und Wesen des Argot*; het toelichtende materiaal is aan het Romaans, voornamelik het Frans, ontleend.

Museum. Aug.-Sept.

J. de Vries beoordeelt de studie van André Jolles over *Einfache Formen*; Albert Verwey het proefschrift van C. Brouwer over *Das Volkslied in Deutschland, Frankreich, Belgien und Holland*.

Okt.

N.B. Tenhaef beoordeelt Staverman's uitgave van *Bontekoe's Journael*.
C.D.V.